

N. IORGA

1883
270570

270571

ISTORIA ROMÂNILOR

VOL. I

PARTEA I-a

194

STRĂMOȘII
ÎNAINTE DE ROMANI

BUCUREȘTI

1936

BUCURESTI

2837

Sublet
2837

BIBLIOTECA	UNIVERSITARA
Cota	2837 Sublet
Inven ar	416556

ROMANIA
ROMANIA

RC 250/03

B.C.U. Bucuresti

C416556

PARTEA I-a
STRĂMOȘII
ÎNAINTE DE ROMANI

*Neuitaților miei tovarăși
de operă istorică,*

*IOAN BOGDAN, DIMITRIE ONCIUL
și ȘTEFAN ORĂȘANU,*

*cari,
mărturisitori de adevăr,
daș iubitori de țară și neam,*

*m'au înțeles,
prețuit și iubit.*

P R E F A Ț Ă

Simt nevoie de o îndreptățire pentru publicarea acestor volume care-mi cer o sfortare, puțin obișnuită și o desfacere din ocupații la care țineam, o părăsire a unor subiecte care mă interesează, mă pasionează chiar de multă vreme.

Trimes, la 1890, în străinătate pentru studii de grecește, schimbate apoi cu cele de istorie universală, am întrebuițat o parte din tinereța mea la cercetări care nu priviau de-a dreptul țerile noastre. De acolo au ieșit *Philippe de Mézières*, *Thomas III de Saluces* și *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle*, direcția fiind apoi continuată prin tot ce am putut da și până astăzi în domeniul istoriei universale, lucrări care mi-au adus o largă recunoaștere, pentru care nu pot fi destul de recunoscător, în lumea apuseană.

Dar, în timpul șederii la Paris încă, nu m'am putut înfrâna de la o curiozitate în care se amesteca și o caldă iubire fiască, în ce privește viața poporului nostru însuși. De aici a rezultat, cu cercetarea multor archive din aproape toată Europa, imense culegeri de materiale, cărora li-am făcut loc în cele trei volume de *Acte și fragmente* și în atâtea volume din colecția Hurmuzaki, precum și în multe publicații de amănunte.

Câteva studii sprijinite pe izvoarele scoase la lumină se țineau în cadrul istoriei universale și mi s'a părut că astfel istoria Românilor capătă o nouă viață. Trebuie să mărturisesc însă că în această direcție am fost foarte puțin înțeles și încă mai puțin urmat la noi, până în timpuri cu totul apropiate. S'a continuat, în genere, cu studii care au în vedere numai probleme de istorie locală și națională.

N'aș fi îndrăznit să încerc încă în tinereță o operă de sintesă pe temeiul acestor descoperiri și acestor prime încercări de legătură. Ea mi-a fost impusă de neuitatul meu profesor Karl

Lamprecht. Am dat-o în colecția de *Staatengeschichten* pe care ajunsese a o conduce el și am căutat să introduc un principiu de unitate românească, rupând, cu tot caracterul general al colecției, împiedecătoarele cadre ale „Istoriei Principatelor“, și în același timp am acordat așa-numitei istorii culturale, în locul capitolelor adause, cuvenita parte de amestec intim în viața politică, întretesându-le¹. Și aceasta o învățătură care a rămas pierdută.

În aceste două volume traduse apoi în românește, târziu și în împrejurări dureros de umile, fără a li se fi făcut onoarea unui singur rând de semnalare², am constatat mai târziu în desvoltarea ideologiei mele că lipsește, pe lângă *unitatea*, realizată, a *cadrlui*, aceia a *principiului de viață*, a *factorului de mișcare*, a *motorului evenimentelor*. A-l găsi și a-l urmări a fost scopul „Istoriei Românilor și a civilizației lor“, scrisă în mijlocul chinurilor sufletești ale războiului, în care mă străduiam să răspândesc încredere și să creez curaj, ajutându-mă în miseria retragerii de la Iași cu cele câteva cărți, împrumutate de neuitatul meu prieten Bogrea și întrebuintând bunăvoința, pentru stenografiare, a altui prieten, atunci ofițer rănit, d. Henri Stahl³.

Dar studiile de amănunte se înmulțiseră în activitatea mea, risipindu-se în chipul cel mai larg și mai variat. Multe din ele au fost neștiute încă de la început, ca unele care se ascundeau, voit, pentru a nu prefăce o ocupație fanatic iubită într'un vulgar mijloc de reclamă, se ascundeau, zic, prin mici reviste necetite, prin ziare obscure, și mai ales, de și dădeau sute

¹ *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1905, 2 vol.

² *Istoria poporului românesc*, trad. de Otilia Teodoru-Enache-Ionescu, 5 vol., 1922-8.

³ *Histoire des Roumains et de leur civilisation*, Paris 1920; a 2-a ediție, București 1922. Traducere englesă, (*A history of Roumania, Land people, civilisation*, trad. Mc. Cabe), Londra 1925; italiană, *Storia dei Romeni e della loro civiltà*, trad. Jean Antohi, Milano); germană (*Geschichte der Rumänen*, trad. H. Rösler Albrich, Sibiu 1929); românească (*Istoria Românilor și a civilizației lor*, trad. Lascarov Moldovanu, București 1930) și sârbească (1935). Un monument de moravuri științifice e recensia injurioasă, iscălită C. C. Giurescu, în *Revista istorică română*, I. De altele nu m'am învrednicit.

de pagini de adevărată istorie, în prefețe la colecții de documente.

Mult timp mi-am făcut fireasca iluzie, că, de vreme ce le știu eu — și, de altfel, fără trudită și așa de utila bibliografie a scrisului meu de d. Barbu Theodorescu¹, însumi l-aș fi putut descoperi, une ori, numai cu greu —, le știe toată lumea. Abia acuma îmi dau samă în de ajuns că, departe de a fi cunoscute obișnuitului cetitor cult, care vrea să afle istoria neamului său, nici erudiții nu li pot da de urmă.

Se adaugă că procurarea acestor cercetări a devenit aproape cu totul imposibilă.

M'am hotărât deci să le adun și să le prelucrez, legându-le prin ideile de care sânt astăzi condus în scrierea istoriei.

Une ori cărți întregi, ținute în curent pe cât mi-a fost cu putință, întră, mai curând desfăcute în capitole, în această lucrare, de atâtea volume, iar altele, ca I-II, sânt cu totul nouă. N'am crezut însă că o nouă formă e totdeauna necesară.

În câțiva ani, dacă-mi va fi dat să-i trăiesc, dincolo de cei șazeci și patru pe cari i-am încheiat fără conștiința că aș fi făcut rău poporului meu ori că aș fi pierdut vremea în zădar, cred să ajung la capăt.

Acel moment ar fi unul din cele mai frumoase ale vieții mele.

¹ *Bibliografia istorică și literară a lui N. Iorga, 1890-1934*, București 1935. După lucrările păr. Șt. Meteuș (*Ce a scris N. Iorga, Viața și activitatea sa*, București 1913; *Activitatea istorică a lui N. Iorga*, București 1921; *Bibliografia operelor lui Nicolae Iorga, opera și activitatea sa*, Cluj 1931 (din *Inchinare lui Nicolae Iorga*) și Victor Ianculescu, *Bibliographie des travaux de M. Nicolas Iorga* (extras din *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langue française*, Paris 1933).

CARTEA I-^{iu}

STRĂVECHILE CULTURI

INTRODUCERE.

Basă, sens și hotar

Istoria poporului nostru, a cărui dezvoltare trebuie s'o urmărim, este în legătură, de sigur, cu toate națiile care au trecut pe pământul, mult mai larg decât al Daciei, refugiu și punct de plecare, pe rând, și mai ales cu acelea care, prin șederea lor îndelungată pe această vastă basă geografică, au contribuit la alcătuirea acestui neam.

A vorbi de dănsule este o neapărată datorie, dar numai în anumite proporții. Istoria acestor seminții poate fi interesantă în ea însăși, ca a oricărei grupări omenești, firește după însemnătatea ei în mersul general al lumii, la care oricine, popor sau om, trebuie să se raporteze. Dar numai atunci când e vorba de dânsa, și nu de partea de material omeneșc sau de influență ce a putut da unei formațiuni de dezvoltare proprie, autonomă.

Nu se poate face o excepție pentru nimeni. Chiar și trecătoarea dominație a Romei în aceste regiuni nu poate fi considerată în capitole care, de altfel, se întâlnesc tot așa și în alte părți asupra cărora s'au întins cândva vulturii romani, ci numai în ce s'a păstrat din rasă, din tradiții, din așezăminte în viața noastră însăși.

Astfel, de la așa de rău cunoscutele timpuri ale pietrei neșlefuite, ruptă în fragmente utilizabile la luptă, până la crearea în aceste părți a unei prime sintese, menită a fi neconținut adausă, totul întră, strâns într'un cadru precis, numai ca o introducere la ceia ce trebuia să se închege din atâtea aporturi și prin atâtea prefaceri.

Peninsula de Răsărit a Europei se deosebește esențial de celelalte două. Dacă nici acestea nu presintă o unitate desăvârșită, căci partea din peninsula iberică îndreptată spre Ocean are alte caractere și mai ales se cere în altă parte decât aceia care privește Mediterana, dacă largă Italia șeasă dintre Alpi și Pad are altă înfățișare și aduce alt folos decât ținuturile îngustate care se strâng de-o parte și de alta a liniei longitudinale a Apeninilor, în acest Sud-Est european trei lumi deosebite se alătură, influențându-se fără a se putea confunda cu totul.

Coroana munților de despărțire față de Europa centrală e foarte sus și se leagă de alte șiruri europene. Intre Carpați și Dunăre e o lume cu hotare bine determinate. În mijloc o cetățuie puternică, dar, pe alocuri, ca în Muntenia, cu pasuri ușoare de trecut, ajutând legăturile, iar supt coroana, rotundă, a piscurilor, o a doua, de rodnică, dar bine apărată podgorie, loc de retragere la nevoie, centru de radiare în vremurile bune.

Pe urmă, pe de o parte, vastul șes balcanic de hrană al Dunării sau, în Moldova, o Elveție de dealuri, și văi pitorese amestecate pe care, ca sistemul de vine al corpului omenesc, îl străbat râuri ce se adună de o parte și de alta în Siretiu, pe când în Muntenia, de care se ține strâns tot Banatul, de și privind spre Apus, apele se coboară paralel spre Dunăre. Pe de alta, ape alăturate aleargă spre Tisa, canal colector, care aduce însă pe aceste fugare spre aceiași Impărăteasă a apelor, Dunărea.

Aici muntele leagă aceste aspecte deosebite ale Ținuturilor de la poalele lui. O margine de Mare este la Răsărit, dar Dunărea taie de dânsa, oricât se poate crede că odată alt curs al ei, pe linia Cernavoda-Constanța, ar fi despărțit Dobrogea-de-sus, legând-o de lumea getică.

Dincolo de Dunăre, pe o largă fâșie roditoare se continuă rodnicia liniștită a șesului muntean. Dar de la un loc linii orizontale de *sierras* străbat peninsula balcanică. Balcanul, Rodope, Șardagul se urmează în vârci de piatră aspră, tăind adesea ori comunicația, care se poate face numai prin „mâneciurile“ deschise de apele mari ce se duc spre Egeia plină de insulele unui continent înecat; între Nord și Sud numai linia Morava-Vardar deschide o trecătoare totdeauna străbătută de negustori.

La Apus, un munte drept se ridică, despărțind pe cei îndreptați spre Pontul Euxin de mărginașii Adriaticei, cari priyesc în față coasta italiană. O lume alpestră a Pindului se isolează astfel de atingerea cu lumea din văile balcanice propriu-zise.

De jur împrejur, pe un ținut de Mare și pe altul, ca și prin insulele capricios sămănate în Arhipelag, grămădite în blocuri spre Asia Mică, ruptă odinioară de această Tracie, până la dunga unei largi insule ce pare a fi menită să trăiască pentru sine, Creta, e malul grecesc, mușcat de apele sărate și înmulțit ca navigație prin toate adânciturile deschise astfel în pământul lui Prin cursurile largi ale Vardarului, Strumei, Mariței se deschid drumuri spre Miază-noaptea tracică și vasele grecești merg în Marea Neagră și în cea Ionică, Adriatică spre aceiași barbari.

Această lume e de fapt patria unei singure civilizații, întinsă prin cucerire, prin drumul periodic al ciobanilor transhumanti, prin rătăcirile de cete prădalnice, dar harta geografică nu permite *nici prin direcțiile ei* întemeierea unui singur Stat.

În adevăr unele șiruri de munți, Carpații, o leagă cu lumea centrală și cu ținuturile scitice din Est. Teritoriul de supt poalele acestor înălțimi e străbătut de râuri care nu au o singură direcție, de și la urmă Nistrul la Est, Tisa la Vest strâng aceste divergențe pentru a le aduce Dunării, care întinde stăpânirea influenței sale de la „Caucasul“ carpatic până la Em. Balcanul și Rodope, sierrele orizontale, oprite la marginele acestei peninsule, deci element local, pe când Carpații ca și Dunărea represintă linii general europene, determină alte „basinuri“ de viață politică. Vestul peninsulei, așa de multiforme, care se acață de osatura carpatică a Nordului, e și el tăiat în două, după cum e vorba de un munte care cuprinde platouri rotunjite pentru mici grupe de viață omenească, Pindul, de unde pleacă văile cursurilor ce merg spre Sud la șesurile tesaliene, care aparțin altei înrâuriri maritime, ori de calda coastă, cu arbori meridionali, mare albastră, insule stâncoase, a Adriaticei, legată prin corespondența de așezare cu Italia. Iar ce e dominat de apele vinete ale Mării Negre, de cele clare ale Mediteranei, are a face cu alte două direcții:

Pontul, în Europa și Asia, peste hotarul Caucasului, reprezintă o lume, iar cea mediteraneană, între Asia Mică și Creta, o alta, cu mulțimea fragmentelor unui continent dărâmat. Dar aceasta aparține altui mediu, de alt spirit, cu alte rase, pe când și malul pontic și cel adriatic nu numai încadrează, dar pătrund și transformă și interiorul și basa carpatică de peste Dunăre.

Dar deosebirea față de peninsula italică și cea iberică se întinde și asupra penetrabilității.

Italia e închisă de zidul Alpilor: un drum se furișează de-a lungul Mării în Vest, altul se împiedecă în dărâmarea de pietre din Karst. Pasurile Pirineilor, în piatră înaltă, aspră, sânt mai mult pentru păstori. Dincoace, șesul eurasiatic pătrunde larg primitiv prin Moldova-de-jos și prin Bărăgan, și Dunărea e drumul deschis către Apus. E o regiune de influențe necon-
tenite, ba une ori chiar un Ținut de drumuri pe care se
vântură neamurile.

Italia și Hispano-Portugalia sânt țări sărace. Niciuna din aceste peninsule nu adună tot ce e necesar civilizațiilor umane. Dincoace munții cuprind fier, aur, argint, chiar aramă, vița de vie crește în podgorie, toate cerealele își răsfată lanurile bogate mai jos, pe când pădurea și lasă pânza de codri mari până în Dunăre și dă desişul de trei zile în Serbia.

În sfârșit Orientul, cu mii de ani mai vechiu decât Europa, își trimete aici, și primejdii de sigur, dar și binefacerile. Preistoria va fi mai istorică aici, iar protoistoria se leagă de marile drame ale civilizației omenești răsărite în Mesopotamia și în valea Nilului și el vine aici direct prin expedițiile regilor-împărați din Persia, prin rătăcirile triburilor de păstori și ostași, ca și prin ființa Grecilor pe malul ambelor continente.

De aceste condiții geografice e hotărîtă istoria.

Totuși peste ceia ce nu este numai o aparență, o unitate se impune, dacă se lasă la o parte numai Grecii, cari nici ei n'au rămas străini de nimic din ce s'a petrecut în dosul cetăților lor. *E unitatea raselor fundamentale, a legăturilor de comerț și a civilizației străvechi.*

Pe harta acestei mari străvechi unități, de o imensă întindere, am prezentat deci de la început originile poporului românesc, în expunerea din „Istoriile de State“ de la Gotha¹, ca și în manualul pentru școlile secundare².

Încă de atunci spuneam: „Micul popor românesc de aproape unsprezece milioane reprezintă toată romanitatea orientală și dezvoltarea lui pare numai atunci de înțeles dacă se lămurește cineva asupra vieții și activității întregului element roman în Răsăritul european“³.

Arătam de mult că e necesar a se cerceta orice se petrece pe acest vast câmp de mișcare și dăinuiri a unor popoare felurite. Urmele de azi nu trebuie să ne înșele: supt Bulgar stă de foarte multe ori Tracul, supt Sârb adese ori Romanul, supt Muntenegrean Albanesul iliric, supt Grec elemente umane care n'au a face de loc cu sângele elenic. Limba a dat o conștiință deosebitelor grupe, care poartă în unele cazuri numele cuceritorului, dar fondul e comun. Am afirmat-o acuma peste douăzeci de ani, întemeind Institutul pentru Studiul Sud-Estului european:

„Din punctul nostru de vedere, va trebui să se fie samă tot mai mult de noile unități teritoriale în această regiune a Sud-Estului Europei, în care delimitările noastre pătate de sânge lasă urme așa de neînsemnate și trecătoare, de marea unitate de rasă a strămoșilor comuni, Traci și Iliri, mai vii de cum s'ar crede, de împotrivirea îndărătnică a acelor forme politice și sociale care, pentru că au fost numite, în cursul veacurilor, grecești, bulgărești, sârbești, românești, turcești, nu sâni pentru aceasta mai puțin comune, de caracterul comun al tuturor marilor înrâuriri, apusene, răsăritene, nordice, de rase, de stăpânire, de religie, ce au suferit“⁴.

Un punct de vedere pe care știința l-a primit puțin cam în greu, gândirea politică, de loc.

Mai hotărit, părerea se întâlnește apoi în lecțiile mele de la Collège de France, după Marele Război:

¹ V. Prefața.

² Apărută și în *Istoria Românilor pentru poporul românesc*.

³ *Gesch. des rum. Volkes*, p. 8; nota 1.

⁴ *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, I (1914), p. 43.

„Cum a fost o „Romania“ apuseană, din care s'au desfăcut națiile francesă, italiană, spaniolă și portugheză, o „Romania“ a Răsăritului, adică un teritoriu locuit de Latini de origine sau de adopțiune, nesupus dominației barbare a regilor germanici sau turanieni, a durat secole întregi în Răsărit, unde urmele-i trăiesc încă...

„Ea ocupă un teritoriu foarte întins pe malul Mării Adriatice și în insulele vecine, în toată regiunea muntoasă din interior, unde Vlahii români și Albanesii pe jumătate latinizați o reprezintă în deosebi, apoi în părțile apusene ale Serbiei de azi, unde se lega, peste Dunăre și afluenții ei apuseni, de puternica latinitate din Panonia, din Vindelicia și din Noric. Dacia lui Traian îi aparținea întregă, și noi curenți de colonizare se desfășeau din ea către stepă. Dar aceasta nu dă încă o idee despre însemnătatea ei: teritoriul grec în Balcani nu era așa de larg cum se afirmă după mărturia inscripțiilor care întrebuințează limba literară la modă. Scitia Minoră, Dobrogea de azi, făcea parte din ea, și, cum Grecii n'aveau, afară de influența lor în Macedonia ilirică, decât ținutul Mării Negre, acoperit de mult timp de colonii ioniene și doriene, trebuie admis că văile interioare ale peninsulei, locuite întâiu de rasele energice și destul de numeroase ale Ilirilor și Tracilor au trăit supt înrăurirea latină înainte de a se topi cu totul în această Romanie orientală“¹.

Deci se impunea a se cerceta Dalmația², tot teritoriul bulgar, considerat ca trac³, Serbia, părți din Grecia, pe lângă regiunile de libertate românească și Ardealul, unde a lucrat dintre străini un Gooss⁴ și un Téglás⁵.

Adaug că un sens al acestei necesități l-a avut, cu toate rătăcirile sale, acela pe care l-am privit, și nu cu dreptate,

¹ *Les Latins d'Orient, conférences données en janvier 1921 au Collège de France* (Paris 1921), pp. 3-4.

² V. Patsch, *Dalmatien und Dacien*, în *Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina*, VI, p. 262 și urm.

³ V. și Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia și Zur Kunde der Hämus-Halbinsel*, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1869, 1882.

⁴ V. *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, N. F., XII.

⁵ V. mai departe, capitolele despre Dacia înainte de Romani și după.

ca un dușman personal al nostru, Robert Rösler¹, nu Sas ardelean, ci profesor din Graz. Niciunul din cercetătorii balcanici, stăpâniți de ideea slavă sau greacă, n'a admis acest punct de vedere până la dd. Budimir și Skok, cari publică azi o revistă de balcanologie pe această basă.

Aceiași afirmare o găsim limpede și la Vasile Pârvan: „Noi, Românii de azi, sântem nu numai urmașii Romanilor din Dacia, ci, în aceeași vreme, urmașii, și ca sânge și ca suflet, ai întregii Împărății romane de Răsărit“, — adică ai întregii romanități de acolo. Și încă mai bine ceva mai departe: „Azi e stabilit că poporul român din stânga Dunării e, din punctul de vedere al esenței sale latine, o insulă salvată de împrejurări geografice și istorice dintr'o mult mai mare unitate provincială romană din Centrul și Sud-Estul Europei, înecată în valurile imigrațiunilor slave de la începutul evului mediu“ (se citează *Les Latins d'Orient*)².

O repetă elevul lui, d. Radu Vulpe: „În anevoioasa cercetare a originilor neamului nostru, rămânerea în limitele orizontului relativ restrâns ale teritoriului anticei Dacii, nu ne poate duce la cele mai satisfăcătoare rezultate“³.

Pârvan a înțeles deci unitatea pe care o formează oarecum teritoriul, „între granițele geografice, Alpii norici, Bosforul Cimerian, Carpații nordici, Olimpul“⁴. Dar el va gândi și altfel, cu un orizont numai nordic, cu mult mai restrâns, de lume dunăreană pe ambele țărmuri ale mării ape, — ceea ce constituie o îngustare și o scădere pe care n'o putem primi, — într'una din ultimele lui lucrări: „Valea Dunării și cu largile ei șesuri roditoare, ale Panoniei, Daciei și celor două Moesii, a constituit un organism indivisibil din toate punctele de vedere: economic (țărani agricultori, resistând la toate năvălirile și păstrând romanismul, pretutindeni unde se aflau, de multă activitate producătoare *pe loc*), lingvistic (aceiași *patois* vorbit pe tot acest mare teritoriu pentru că drumurile de circulație erau acolo

¹ V. *Die Geten und ihre Nachbarn*, în *Sitzungsberichte* ale Academiei de la Viena, XIV (1863); *Das vorrömische Dacien*, *ibid.*, XLV (1864); *Dacier und Romänen*, *ibid.*, LIII (1886); *Rumänische Studien*, Lipsca 1871.

² *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, p. 14.

³ *Civilizația ilirică*, în *Revista Istorică*, 1928, p. 289.

⁴ *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București 1911, p. VIII.

peste măsură de numeroase și ușoare și Dunărea însăși era tocmai artera centrală a acestui sistem), spiritual la aceeași civilizație rurală romană, altoită pretutindeni pe același fond de civilizație celtică, din Bavaria până în Dobrogea și în Basarabia), etnografic (nu e, la dreptul vorbind, decât o singură nație la baza întregului romanism oriental: Daco-Geții; de la Moravia și Panonia până la Nipru și la Balcani)¹. Ceia ce înseamnă o întindere spre Apus, dar o îngustare spre Miazăzi și Răsărit.

Pe același teritoriu, pe care avem dreptul să-l prelungim și în Vest și în Est până unde ni-au fost cei mai depărtați strămoși, alții au încercat, cu știință și curaj, să-și proiecteze dreptul lor sprijinit pe străvechi fapte de locuință și civilizație.

Astfel, fără a mai vorbi de teorii germane, ca a lui Gustaf Kossinna, care ar aduce toată civilizația neolitică din Mittel-Europa, naționaliști ruși ca d. Rostovțev au voit să înceapă istoria Rusiei de la „marea civilizație“ preistorică și protoistorică din Sudul teritoriului unde se află apoi Statul rusesc².

E o datorie a opune acestor concepții care duc spre Carpații românești prin două mișcări rivale, corespunzând cotropirilor care n'au încetat decât prin grozava noastră jertfă de ieri, concepția noastră, corespunzând celor mai evidente constatări ale deosebitelor ramuri de știință.

Pentru istoria Românilor trebuie să se înceapă, deci, azi, în deosebire de ce am făcut însumi când, acum patruzeci de ani, am început a o trata, de la aceste străvechi sintese în care o parte decisivă e a celor mai îndepărtați strămoși barbari ai noștri. Pârvan a încercat-o, adunând mărturii istorice peste descripții de arheolog, în *Getica* (1926), nu fără a continua o direcție asupra căreia i-a plăcut să păstreze tăcerea. Astăzi, prin confruntări istorice, prin metoda de a recurge la paralele din alte locuri și în alte epoce, procesul de dezvoltare înaintea căruia cad periodisările stricte între vremuri și în subîmpărțiri, apare cu mult mai limpede, permițând să se recunoască o acțiune organică, peste același fond și cu exercitarea aceluiași influențe, mai presus de veacuri și milenii.

¹ *Dacia*, II, p. 240.

² *Scythians and Greeks*, p. 207 și urm.

CAPITOLUL I-ii.

Urmele de supt pământ

I. Cercetările.

-416556

După o perioadă de diletantism romantic¹, cu un Cesar Boliac, meritos, activ și inteligent începător, un Dimitrie Butculescu, un Nicolae Beldiceanu, un Grigore Buțureanu, urmată de cele d'întăiu încercări, științifice, ale lui Al. Odobescu, cercetări în domeniul preistoric au fost pornite, cu stăruință și pătrundere, de d. I. Andrieșescu, începând cu lucrarea sa, admirabilă, din 1912, *Contribuție la „Dacia înainte de Romani“*, în care, cum spune însuși, a căutat, — pe basa lucrărilor lui Hubert Schmidt², ale lui von Stern, în legătură, ca fost profesor la Odesa, cu școala rusească a lui Hvoica, descoperitorul civilizației de la Tripolie, ale lui Hampel, care lucra

¹ Resumatul săpăturilor de la noi în cartea citată în text, mai jos, a d-lui I. Andrieșescu, p. 12 și urm. (bibliografie completă). Tot acolo repertoriul, de o minuțiositate desăvârșită, al obiectelor descoperite până aproape de Marele Războiu. Cf. Andrieșescu, *Rumänien (1920-1926)*, în *Vorgeschichtliches Jahrbuch*, III, pp. 212-7. Pentru studiile de amator ale lui Boliac, la Vădastra, v. N. Densusianu, *Dacia preistorică*, p. 32. La Oltenița, *ibid.*, p. 43. Cf. Grigore Buțureanu, în *Arhiva soc. št. și lit. din Iași*, I. și N. Beldiceanu, *Antichitățile din Cucuteni*, Iași 1885. Nu mai vorbesc de construcțiile ciudate, în marginea unei psihose, ale așa de venerabilului cercetător N. Densusianu, în acea *Dacia preistorică*. E de mirare cum un cercetător așa de metodic ca d. R. Vulpe, a putut scrie despre această carte: „lucrare, care, deși e fantastică și greșită în amănunte și în concluzii, e, totuși, foarte însemnată prin materialul adunat“ (*Bul. Com. Mon. Ist.*, 1924, p. 84², nota 2). Materialul e cel curent. Pentru Ardeal, v. Schuller, *Siebenbürgen vor Herodot*, în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, XIX, p. 97 și urm.

² V. lucrarea lui definitivă, mult întârziată, *Cucuteni, in der oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Stellung mit bemalter Keramik von der Steinkupferzeit bis in die vollentwickelte Bronzezeit*, Berlin-Lipsca 1932.

în Ungaria, urmându-i un Reinecke, ale lui Dörpfeld, ale lui Hubert Schmidt, care făcuse o legătură, la care se ține morțiș, dar în ciuda simțului realităților, fără care și arheologia, mai ales cea preistorică, și toate felurile de filologie nu sânt decât altă metafizică, și până acum, între Troia și Micena, de o parte, Ungaria, de alta —, să învedereze existența la noi a unei mari civilizații preistorice, de tip „Lausitz“.

Încă la începutul unei lungi și fecunde cariere acest spirit puternic și clar vedea lămurit întreaga problemă a preistoriei în aceste regiuni. În această țesă din 1912, el se rostește astfel: „Se dovedește cu fapte de recunoscută autenticitate că cultura Daciei înainte de Romani înfățișează, nu trecerea bruscă de la o stare de sălbătăcie la alta de lumină puternică și limpede, ci, mai sigur, dezvoltarea liniștită și continuă, după împrejurări și locuri, pe un adânc fond de cultură populară, mai puternic decât ele, — o succedare de epoci cu un caracter de tenacitate excepțională. Ce poate fi mai descoperitor de orizonturi noi decât faptul că, în timp ce pentru vremea romană, cultura de la Dunărea-de-jos se concentrează în colțul sud-vestic al Daciei, înainte cu mult de această vreme o cultură de o însemnătate neobișnuită se desfășura în regiunile ei estice, Moldova mare până către Nipru, identică cu cultura regiunilor transilvane, până către Dunărea-de-mijloc, și sud-dunărene, până la Marea Egee¹“.

Legându-și rezultatele și de acelea ale noii școli de preistorie berlinesă, cu porniri așa de cutezătoare, a unui Kossinna, profesorul bucureștean atribuia Tracilor, a căror vastă răspândire spre Apus era adus s'o admită, creațiunea întregii acestei culturi².

Pe când, în schimb, pornind pe altă cale, cu părăsirea tacită a primei sale baze, prin ultima lui sintesă, exprimată cu prilejul conferințelor ținute la Cambridge și publicate după moartea sa, Pârvan căuta să lege toată vechea civilizație preistorică dunăreană de Italia-de-Nord, prin produsele „atestine“ și „villanoviene“. Numai năvălirea scită ar fi slăbit aceste raporturi. Cu Sudul și Estul raporturile ar fi fost mai puține. Pentru el,

¹ O. c., pp. VII-VIII.

² V. și, de același, *Asupra epocii de bronz în România*, din *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1915, p. 5, nota 3.

de altfel, Geții, și cu atât mai mult Dacii, sânt deosebiți ca orientare culturală de Tracii din Balcani¹. Se vede curentul nou de idei determinat de condițiile în care am realizat unitatea națională.

În timpul Marelui Războiu, săpături s'au făcut numai de învățați cari alergară să lucreze supt scutul armatei de ocupație, cum a făcut-o cercetătorul de valuri C. Schuchardt, autorul cărții *Alteuropa*, la Cernavoda².

Numai după războiu,— d. Andrieșescu continuându-și săpăturile³ —, a început a lucra în acest domeniu, plecând de la archeologia clasică, Vasile Pârvan, care a căutat îndată după inițierea sa să se ridice la vaste sintese, care, prea precise, după obiceiul istoricului, pot fi atacabile. Mai de mult, după un Iuliu Teutsch și odată cu un Francisc László, d. Martin Roska începea asemenea explorații în Ardeal, unde, mai de curând, și Sașii au făcut astfel de studii⁴. Pe liniile lui Pârvan, dar nu fără o coloratură individuală, a lucrat și lucrează astăzi o întregă școală românească: Mateescu, soții Vulpe⁵, soții V. Cristescu, soții Vladimir Dumitrescu⁶, d. Gheorghe Ștefan, d. Dorin Popescu, d. D. Berciu⁷, d. D. V. Rosetti⁸. Pe sama sa a lucrat în Oltenia d. Plopșor și o pregătire germană a

¹ V. Dacia, *An outline of the early civilisations in the Carpatho-Danubian countries*, Cambridge 1928. Părerea identității geto-trace, sprijinită și pe culegerea atentă a tuturor numelor, în Mateescu, *Ephemeris daco-romana*, I, p. 105 și nota 6.

² *Cernavoda, eine Steinzeitsiedlung in Thrakien*, în *Prähistorische Zeitschrift*, 1924, p. 9 și urm. Cf. Langesdorff și I. Nestor, *ibid.*, 1929, pp. 228-9. Cf. și Leonard Franz, *Vorgeschichtliche Funde aus Rumänien*, în *Prähistorische Zeitschrift*, IX.

³ V. studiul său *Piscul Crăsanilor*. Cf. Pârvan, *Getica, O proto-istorie a Daciei*, București 1926, p. 173 și urm.

⁴ V. H. Reinerth, *Siebenbürgen als nordisches Kulturland der jüngeren Steinzeit*, în *Mannus, Suppl.*, VII (1929) (mie neaccesibil, ca și câteva alte elemente de bibliografie).

⁵ V. d. ex. *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII, p. 40 și urm. Cf. și *Rev. Ist. Rom.*, IV, p. 311.

⁶ V. și *Dacia*, III-IV, *passim*.

⁷ V. și *Memoriul XXI* al Institutului de archeologie olteană.

⁸ V. fasciculele aceluiași Institut din Craiova, creat de d. Nicolaescu-Plopșor. — D. D. Rosetti a făcut săpături în marginea chiar a Bucureștilor, dovedind o bogată populație preistorică. Astfel, *Săpăturile de la Vidra*, în publicațiile Museului București, I.

căutat-o d. I. Nistor. S'a lucrat, pe lângă d. Andrieşescu, — la Piscul Crăsanilor în Ialomiţa¹, la Sultana² şi la Zimnicea, — de tinerii archeologi în vecinătatea Bucureştilor: la Căşcioare, la Mănăstirea şi la Băeşti-Aldeni, la Tinosul, din Prahova, la Sărata-Monteoru, din judeţul Buzău, într'o interesantă ascunzătoare, între invălmăşite dealuri de lut, la Gumelniţa, lângă Olteniţa³, la Boian, pe un lac⁴, la Fundul Chiselet, la Glina⁵, în Oltenia, mai ales la Vădastra (Romanaţi)⁶, în Moldova (jud. Baia), la Drăguşeni, Ruginoasa şi Boureni, la Poiana lângă Tecuciu (Piroboridava; vad al Siretiului)⁷, la Cornii-de-sus (Tecuciu)⁸, la Horodişte (Dorohoiu)⁹, la Baia¹⁰; în Ardeal numai la Lechinţa pe Murăş¹¹. Activitatea a continuat şi continuă aproape fără întreruperi .

La cercetările Românilor din noua generaţie s'au adaus ale mai vechilor archeologi unguri ca d. Francisc László¹².

¹ Piscul Crăsanii, în *An. Ac. Rom.*, III, III.

² V. *Bul. Com. Mon. Ist.*, XIX, p. 170 şi urm.; XXII, pp. 71 şi urm., 165 şi urm.; *Les fouilles de Sultana*, în *Dacia*, I, p. 51 şi urm.

³ V. Vladimir Dumitrescu, în *Dacia*, I, p. 325 şi urm.; II, p. 29 şi urm.

⁴ V. Christescu, în *Dacia*, II, p. 249 şi urm.

⁵ Ioan Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, Frankfurt 1933.

⁶ V. Christescu, în *Dacia*, III-IV, p. 167 şi urm.

⁷ Radu şi Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, III-IV, p. 253 şi urm. Cf. şi în *Viata Românească*, XXII (1930).

⁸ V. C. Solomon, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX (1927), p. 117 şi urm.

⁹ V. Hortensia Dumitrescu, în *In memoria lui V. Pârvan*, pp. 112-20.

¹⁰ V. *Dacia*, III-IV, pp. 46-55.

¹¹ V. Gh. Ştefan, în *Dacia*, II, pp. 138 şi urm., 385 şi urm. V. *ibid.*, p. 304 şi urm.

¹² Conspcctul şi legăturile cu gândirea lui Pârvan, până în 1926, în Andrieşescu, *Vasile Pârvan*, *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), p. 147. Un catalog cuprinzând lucrările mai noi, în C. C. Giurescu, *Ist. Românilor*, I, pp. 21-3 (multe numai schiţate sau găsiţi în lămplătoare; autorul nu arată originea unei informaţii confuze şi defectuoase. Se confundă lucrările cu identificările. V., în această privinţă, D. Tudor, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1933, p. 76 şi urm.),

¹³ V. *Dacia*, I, p. 1 şi urm. (despre săpăturile de la Ariuşd, cu bibliografia lucrărilor autorului). Cf. Şt. Kovács, în *Anuarul Institutului de studii clasice*, I, p. 89 şi urm. (la Dacia pe Murăş) şi Reska, *ibid.*, p. 73 şi urm. (la Valea-lui-Mihai).

Despre Șipeniț, în Bucovina, a vorbit Englesul Childe¹.

Resultatele, încă în discuție, une ori pasionată, trebuie să privească cu altă stare de spirit decât a entuziaștilor descoperitori. Istoricul, deprins cu viața însăși a popoarelor, are de sigur dreptul să-și păstreze punctul de vedere și să se gândească la tot ce pot da năvălirile trecătoare, colonisările efemere, cumpărăturile și schimburile și mai ales un incalculabil hasard.

D. Andrieșescu însuși și-a pus din nou întrebarea față de frumoasa artă a vaselor cu împodobire „spiralo-meandrică“ și pictată, mai ales cea din urmă, dacă nu cumva „populații trecătoare vor fi adus-o într'un mediu trăitor alminteri în destul de reduse împrejurări de viață“², ceea ce s'ar potrivi cu apariția subită și prăpăstioasă dispariție a rasei care în peșterile din Sud-Vestul Franței și din Spania-de-Nord a creat admirabila artă magdaleniană. Dar persistența până azi, cum se va arăta mai departe, a acelorași tipuri artistice în locul țeranelor de prin atâtea țeri cu substract tracic din tot Sud-Estul Europei, cu prelungiri peste Asia Mică și Manciuria până în Mexic, arată că nu poate fi vorba de iviri efemere.

¹ Schipenitz. Cf. Francisc László, în *Convorbiri Literare*, 1924, p. 876.

² Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România*, p. 5.

II.

Epoca paleolitică.

Cercetări făcute în Ardeal au stabilit, ca și în Ungaria, urme din *epoca de piatră neustruită*, cu mamuți, zimbri, cerbi, urși de peșteri, în peșterile înseși și în afară de ele, din Bihor până în părțile Brașovului¹, iar, la Nord, până spre Cluj, Renul și mai ales ursul din peșteri erau tovarășii principali ai locuitorilor acestor spelunci².

S'ar putea ca o amintire a vremilor când din dura piatră care scapără se lua materialul și pentru arme să trăiască în nume ca Vârful Cremenei, Dealul Cremenos, Cremenarul, Valea Cremenei, Cremenarii, care arată un întreg sat în legătură cu exploatarea cremenei. Numele chiar al silexului pare de foarte veche origine³.

¹ V. Martin Roska, în *Dacia*, II, p. 404 și urm.; III-IV, p. 8 și urm.

² V. același, în *Bulletin de la société des sciences de Cluj*, II, p. 193 și urm.; II², p. 183 și urm., unde și observațiile abatelui Breuil; cf. *Dacia*, I, p. 297 și urm.; Nicolaescu-Plopșor, în revista *Năzuința*, V (1926), 2; Étienne Pathe, *Souvenirs de voyage en Roumanie, Notes de préhistoire*, în *Bulletin de la société préhistorique française*, 1931 (unde și art. d-lui N. N. Moroșan, *La plus jolie pointe en feuille de laurier solutréenne de la Roumanie, son importance archéologique et géologique*). E un studiu întins, reproducând rezultatele cercetărilor românești de până în acel moment, pe regiuni, în ordine alfabetică, indicându-se pretutindeni și toată bibliografia; ilustrația, foarte îngrijită, nu lipsește. E un catalog de o bogăție și precisiune uimitoare, datorită unui profesor de științi la Universitatea din Poitiers, cu vederi originale. Ar merita o reproducere. De altfel ea se întinde și asupra neoliticului. La sfârșit o ilustrație aleasă, de o frumoasă execuție.

³ N. N. Moroșan, *Le solutréen de la Roumanie extracarpatiche et ses rapports avec celui de la Transylvanie et des pays limitrophes*, Chișinău 1933 (din *Arhivele Basarabiei*, V, pp. 230-1).

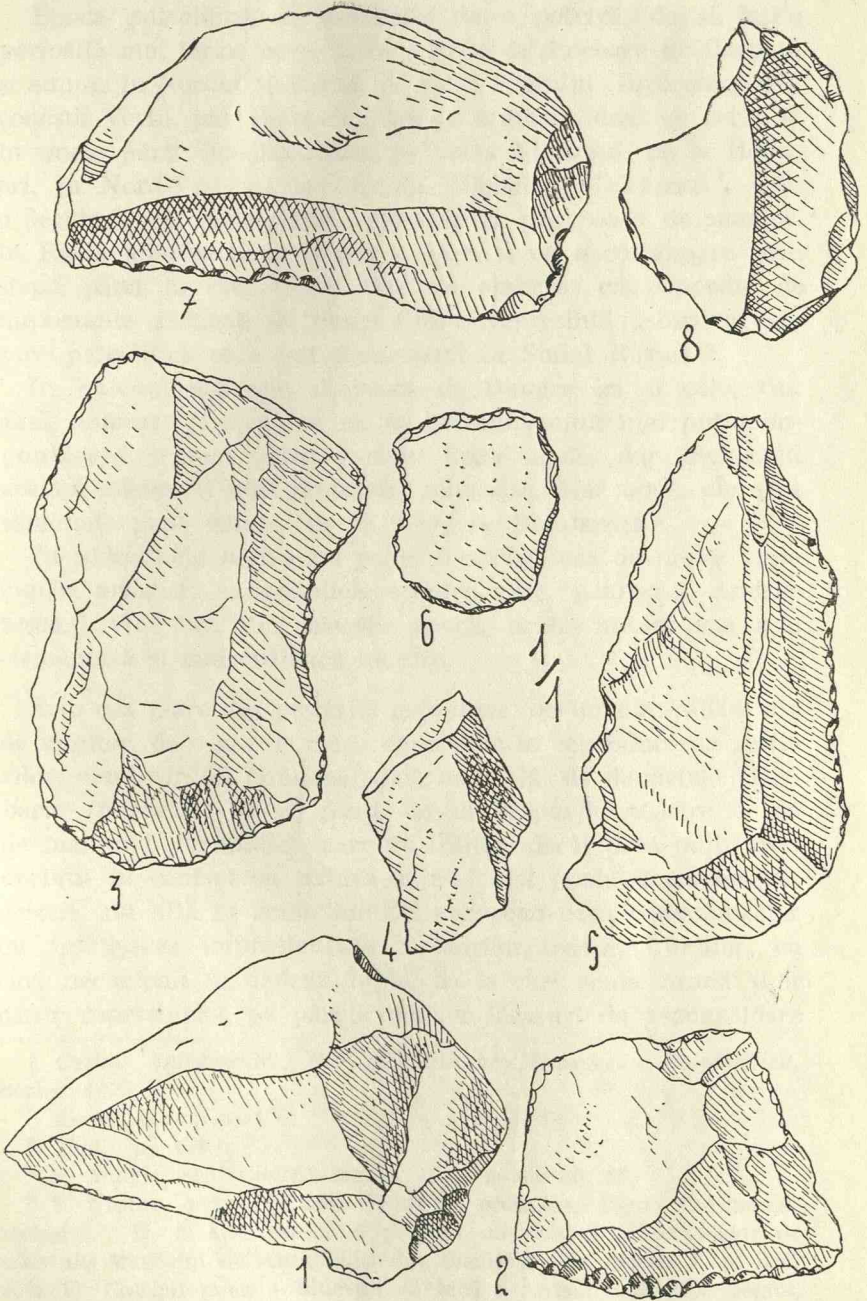

Fig. 1. - Arme din paleoliticul ardelean (Ohaba-Ponor) (Martin Roska, in *Dacia*, III-IV, p. 16).

Epoca paleolitică se întâlnește de o potrivă, de și într'o perioadă mai târzie ceva, și în părțile de dincoace de Carpați, și anume în Nordul Moldovei, pe valea Prutului (Ripiceni și Cucuconestii Vechi, jud. Botoșani), iar, ca animale, doar cu cerbi, și în unele părți din Basarabia, pe valea Nistrului, pe la Hotin, ori, în Nord-Vest, pe la Lipcani, Mămăliga, Dărăbani¹. Este o legătură cu existența ei, dovedită și prin oase de mamut, în Rusia apuseană, pe Nipru și Don, și cu o continuare prin stepă până la râul Oca². Dar s'a observat că depositul de importante rămășiți de lângă Chiev, represintă „singura așezare paleolitică ce a fost desgropată în Sudul Rusiei“³.

În Balcani mai rar, dincoace de Dunăre ici și colo, s'au găsit dolmene și menhire, ca în Bretania, mult mai puțin impunătoare și mai puțin variate decât acolo, dar închizând același mister al unei destinații religioase. Mai nouă, ele sânt sămănate supt munte, de la Gorj la Dâmbovița⁴.

În paleoliticul nostru nu poate fi vorba însă de multe preocupări artistice. Așa-numitele sceptre, care, pentru d. Andrieșescu⁵, vin încă din aceeași epocă, arată numai cea mai elementară și mai ordinară lucrare.

Arta cea mare din peșterile galo-ibere, de un naturalism așa de uimitor, de o așa de mare capacitate în reproducerea gesturilor, a mișcărilor, minunea aceea de o atât de depărtată „barbarie“ întrecând tot ce poate da în timpurile noastre o așa de înaintată „civilizație“, care nu trăiește decât prea puțin de-a dreptul în contact cu natura și nu-i mai poate descoperi secretele, nu află în acest Sud-Est european ceva corespunzător cu înfățișarea impresionantă a taurilor, renilor, urșilor, cu cari neconținut se dădeau lupte, de la cari venia hrană și a căror represintare pe păreții acestor lăcașuri de ascunzătoare

¹ Ceslav Ambrojevici, *Der paläolitische Mensch in Bessarabien*, Berlin 1920.

² Minns, *o. c.*, p. 130.

³ *Ibid.*, p. 131.

⁴ V. Andrieșescu, *Contribuție*, p. 19 și notele 86, 87.

⁵ V. Nestor, *o. c.*, pp. 14-7. Pentru o presupusă figură de animal, același. — D. I. Andrieșescu a pregătit un catalog al obiectelor de silex ale Museului de Antichități din București (v. *Dacia*, I, p. 326, nota 1). Colegul meu a binevoit să facă o revisie a acestor pagini, adăugind bibliografia.

însemna pentru acei vânători o garanție de izbândă în urmărirea fiarelor. Abia avem unele reprezentări umane pe care d. Nicolaescu-Plopșor le-a supus și cercetării abatelui Breuil. În marea descoperire rusească de lângă Chiev s'au găsit însă încercări de pictură naturalistă¹.

Figurile „rupestre“, care, după descoperitor, d. Plopșor, au fost aflate în Gorj, reprezintă o artă, de sigur foarte inferioară, dar în care sânt aceleași elemente de naturalism ca în acele vestite peșteri din Sud-Vestul Franciei și din părțile vecine ale Spaniei, aceleași animale pornite la luptă și vrăjite prin zugrăvire ca să poată fi mai ușor vâdate. Par a fi cerbi și cai. Dar aici, pe lângă o reprezentare a soarelui care trimete la credințele scandinave, avem înfățișarea omului, și îmbrăcat, cu o căciulă în cap, — a omului în toate pozițiile și atitudinile. Și anume fără acea învedereare a sexului care joacă un rol așa de însemnat în reprezentările omenești din Vest. Ele sânt colorate².

E interesant că resturi din peșteri paleolitice sânt lângă Baia-de-fier, veche exploatare preistorică, de pus în același rând cu Baia-de-aramă, care a trebuit să reclame o altă așezare. Unele supraviețuiri paleolitice s'au găsit, de altfel, și în Dacia centrală³.

¹ Minns, o. c., p. 131.

² Articolele d-lui Nicolaescu-Plopșor, *Arch. Olteniei*, V, VI (cu desemnuri), VIII, IX; în *Memoriile Muzeului Olteniei*, I (1929); în *L'Anthropologie*, XLI, 1931), (*L'art rupestre carpatho-balcanique*). Cf. presupusele desemnuri din Ardeal, la Martin Roska, în *Dacia*, I, p. 310. Nimic de acest fel nu s'a găsit nici în Balcani; *Bulletin al Societății de Archeologie bulgară*, II și III (1911-2).

³ V. I. Andrieșescu, *Des survivances paléolithiques dans le milieu néolithique de la Dacie*, 1929 (din *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, XV) (săpăturile de la Sălcuța).

III.

Epoca neolitică

„Un tablou al culturilor neolitice ale României nu se poate schița deocamdată decât în cu totul largi trăsături și cu lacune“, spune unul din cei mai buni cunoscători tineri ai epocii preistorice la noi¹. Și cred că tot așa s'ar putea spune despre aceeași epocă în regiunile vecine cu această Românie de astăzi, regiuni care fac parte și ele din teritoriul pe care s'a format poporul românesc.

Oricum, lucrările de harnic diletant ale unui Grigore Buțureanu la Cucuteni lângă Iași, aproape de teritoriul bine caracterizat al Prutului, asemenea cu acelea ale Nistrului, Niprului și Bugului, deci în zona de stepă mai târziu numai scitică sau scito-sarmatică, au deschis o serie de cercetări, care, ajungând răpede pe mâna specialiștilor, ca Germanul Hubert Schmidt, căruia i s'a încredințat prețiosul deposit îngărmădit fără socoteală la Iași², au intrat în sfera de interes general a unei științi nouă și posionante pentru spiritele îndrăznețe, doritoare de descoperiri uimitoare și de ipoteze adesea fără frâu.

S'a descoperit astfel o altă cultură decât aceea a Dunării getice și mesice și chiar decât aceea a așezărilor scitice propriuzise de-a lungul râurilor mari. E o lume deosebită, contopită

¹ Nestor, *o. c.*, p. 31. Legăturile cu „Rusia, Polonia, țerile Sudeților, Ungaria, Serbia, Bulgaria, Grecia“, sânt cu hotărîre fixate de același; *ibid.* V. și Albin Stocky, *La Bohême préhistorique*, I, *L'âge de pierre*, Praga 1929.

² Cf. cele mai noi săpături de d. C. Dascălu, în „Bul. Com. Mon. Ist.“, III, p. 195 și urm.; VI. Dumitrescu, în revista *Istros*, II, V. *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, I, p. 257 și urm.; Hubert Schmidt, *Cucuteni in der oberen Moldau*, citat mai sus.

mai târziu în acea scitică ori în cea daco-getică. Principalul ei caracter e aşezarea, într-o regiune de vale interioară, pe culmea unui deal. Ea pare să fie determinată de o retragere a vechilor locuitori în faţa unei primejdii venite din stepă¹. Se întinde, — cum s'a spus — din cauza neîntreruptei legături între cele două povârnişuri ale Carpaţilor moldoveni —, şi în Secuime, iar în jos ar merge nu numai până la marginile Moldovei², căci în regiunea, tot aşa de învălurată şi de natural ascunsă, de la Monteoru, în Buzău, şi la Băeşti-Aldeni³, tot acolo, s'au găsit elemente asemănătoare⁴.

Bine înţeles „culturile“ nu apar neted şi absolut despărţite una de alta, ci în cele mai nouă se păstrează elemente din epoca întrecută. Toate epocile şi-au lăsat, astfel, urmele în vasele aşa de deosebite care s'au găsit la Gherghina⁵. Întârzieri paleolitice au putut să rămâie la neolitic, precum neoliticul va apărea amestecat în multe locuri cu lucruri din epoca bronzului. Şi niciodată o civilizaţie nouă nu acopere totul ca o singură pânză: în materie de documente româneşti, sânt pisari al căror scris ispiteşte la datări cu măcar jumătate de veac în urmă.

S'au stabilit trei vetre de cultură⁶, în legătură şi cu lucrul metalului, vetre deosebite deocamdată între ele, de şi nu e de loc exclus să se găsească elemente de legătură. Una cuprinde, — dar s'a găsit o staţiune în judeţul Roman (la Fedeleşeni) şi aceea pătrundere spre Sud, în judeţul Râmnicul-Sărat (la Bonţeşti)⁷, iar d. Andrieşescu a precizat o legătură la Sultana⁸ —,

¹ Cf. şi Nestor, *o. c.*, pp. 36-7.

² *Ibid.*, p. 39 (Bonţeşti, jud. Râmnicul-Sărat). Raporturi cu Tesalia (Dimini); *ibid.*, p. 47 şi urm.

³ Numele pare a arăta mine.

⁴ Cercelări germane recente arătate în Nestor, *o. c.*, p. 95, nota 383. Evident, nu e necesar să se admită vre-o invasiie din Nord; *ibid.*, p. 49.

⁵ Pârvan, *Inceputurile*, pp. 43-4.

⁶ Pentru cele trei grupe (Tesalia III) şi drumul „din China orientală până în Balcani“, considerat însă de la Est la Vest şi R. Lantier, în *Rev. Arch.*, 1933¹, p. 245.

⁷ V. limpedea expunere a d-lui Vladimir Dumitrescu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1931, p. 75.

⁸ Andrieşescu, *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII (1929), pp. 71 şi urm., 165 şi urm.

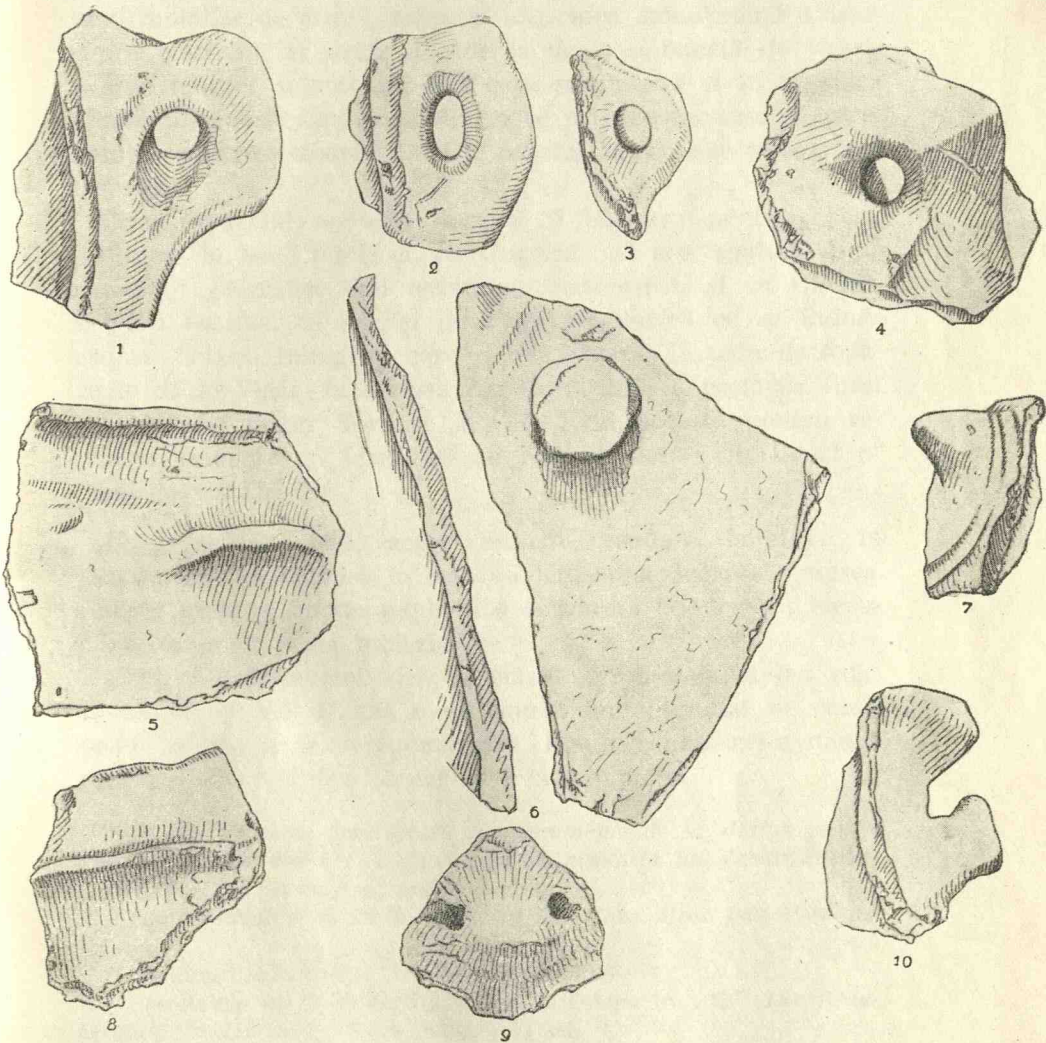

Fig. 2. — Arme neolitice (Darabani) (Ceslav Ambrojevici, *Dacia*, III-IV, p. 38).

Ucraina și Moldova-de-sus ¹, cu o prelungire ardeleană; alta se leagă de Dunărea-de-jos ², strecurându-se și în Balcani. Departe în Sud, corespunde Tesalia.

Faptul că la Cucuteni, așa de interesanți, și prin găsirea unui mobilier de argilă complect, ceramica monohromă e de-a-supra celeilalte ar arăta decăderea de la o bucată de vreme a unei tehnice superioare. Așa ceva se observă și în regiunea dunăreană, unde sânt deosebiri în ce privește materialul întrebunțat pentru coloare, și, aici, relieful înlocuiește adesea coloarea ³.

Dacă Ardealul apusean pare a fi legătura pentru epoca neolitică, în toate fazele ei, cu Ungaria ⁴, el are legături, după necesități geografice mai ușoare de recunoscut, și cu Oltenia, și prin aceasta, cu un fel de viață preistorică ce se întinde asupra Serbiei întregi și care e înfățișată tipic prin descoperirile de la Vinéa, în această din urmă țară. Cercetările fiicei arheologului ungar Torma ⁵ au învederat aceasta pentru regiunea Inidoarei și identități au fost constatate în Banat și până sus la Orade ⁶.

În ce privește toate aceste așa-zise rezultate definitive, în „timpurile“ lor, admise la noi, nu totdeauna acceptate aiurea, reserve mari se impun până la o adevărată lămurire a lucrurilor, care nu poate întârzia.

Ceia ce lovește mai ales în această vreme de atâtea sule, să zicem: și mii de ani, e nu numai un anonim pe care-l poate înlocui logica evenimentelor, legătură firească a mișcărilor de popoare, dar și nehotărîrea în spațiu.

¹ Cf. și Hortensia Dumitrescu, *La céramique de la station préhistorique de Horodiștea* (Dorohoiu), în *In memoria lui Vasile Pârvan*, București 1934, p. 112 și urm.

² Pentru Ialomița v. Radu Vulpe, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1931, pp. 157-8.

³ Vladimir Dumitrescu, *l. ult. cit.*, pp. 75-6.

⁴ Resultatele de la Bük, înfățișate de Tompa în 1929 (*Die Bandkeramik in Ungarn*), și pe malurile Tisei.

⁵ Resultatele unei cercetări care îmbrățișează Ungaria și chiar centrul Europei în marea operă, adesea destul de confusă, a cercetătorului engles Childe. V. M. Vasić, *Rev. Arch.*, XIII (1909¹), pp. 213-5.

⁶ Nestor, *o. c.*, tabela I, n-le 5-7.

Nu e vorba numai de un Sud-Est european, care în cea mai mare parte a fost al înaintașilor noștri de ambele spețe, ci de o regiune extrem de întinsă, pierdută în pustiul stepii și în nestrăbătutul mlaștinilor. E în harta aceasta ale cărei limite aproximative atârnă de hasardul descoperirilor și o lungime de pustă și o Sarmatie de Apus, înaintând până în acele regiuni germanice care au încă de atunci de sigur un alt caracter, o neconținută schimbare pe un fond care rămâne și mai departe vag.

Pe astfel de teritorii, cercetătorii preistoriei fixează date aproximative¹, socotite firește cu veacurile, remarcabilelor produse, de care vom vorbi îndată, ale unei arte străvechi, întocmai cum tovarășii lor de îndeletnicire din Scandinavia cred că ar cuprinde delimitații de milenii dovezile pe care le-a lăsat acolo, mai mult decât aiurea, epoca fierului. Istoria nu se poate folosi de aceste chibzuieli, de obicei și cu un caracter personal, decât atunci când e vorba de o vădită desvoltare, pe baza unor principii esențiale, și când se poate încerca atribuirea către popoare anumite, al căror nume și ale căror fapte se cunosc prin izvoarele scrise. Dar legătura între ce spun aceste sorginți și ce rezultă din săpături care nu răscolesc decât o infimă parte din ce se poate găsi în adânc, poate și de alte înfățișări, trebuie stabilită numai cu multă aproximație și rămâne totuși îndoielnică?

¹ De la 1800, a Suedesului Montelius, la 2100 a Germanului Kosinna, șef de școală. După Hubert Schmidt civilizația de la Cucuteni s'ar așeza după anul 3050, dar cu siguranță pe la 2500.

² Scrisesem aceste rânduri când în cea mai nouă lucrare a d-lui Ferdinand Lot, *Les invasions germaniques, Les pénétrations mutuelles du monde barbare et du monde romain*, cetesc rândurile acestea, crude, dar drepte: „trop souvent on se perd dans un fouillis de systèmes, parfois saugrenus, parfois ingénieux, toujours arbitraires. Les progrès mêmes de la linguistique et de l'archéologie préhistorique poussent certains esprits à des reconstructions de l'Europe protohistorique qui les jettent dans un ravissement confinant au désordre mental“ (p. 9). Astfel cu glazelianismul român, aplecat însă și spre... rune, asupra căruia v. concluziile d-lui Vladimir Dumitrescu în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1931, p. 87 și urm., ale d-lui Vulpe, în *Revista Istorică Română*, IV, p. 318. Cf. însă Tafrali, în *Revue Archéologique*, XXXIII (1931), p. 14 și urm.

Totuși, pe baza unei informații așa de insuficiente și de discutabile une ori în ce privește autenticitatea, s'a încercat a se stabili cele mai curioase legături, ignorând cu totul posibilitățile de migrație și mijloacele de atingere. Pentru cutare cercetător, cum anumite elemente din paleolitic se întâlnesc și în Ungaria și în așa de depărtata Franță, între ele ar fi trebuit să existe raporturi, și anume în așa fel încât Francesii din așa-numita epocă solutreană și-ar fi împrumutat aceste îndemânări tehnice de la cine știe ce vechi locuitori a ceea ce a devenit cândva o Ungarie¹. Alții, mulți, caută, cu o îndărătnicie care-i iluzionează, raporturi cu cultura miceniană egeiană, cu cea din Troia, unde cred că au găsit, pentru ornamentele fără valoare artistică din stratele adânci, aur din Munții Apuseni ai Ardealului².

Și ideia unor mari rătăcirii în epoca preistorică, populații noi răsărind și întinzându-se vijelios, ca în teoriile lui Kossinna despre curentul răsăritean, iliric, venit asupra Germaniei sau cu oameni din Secuime și din Moldova-de-sus trecând în Tesalia³, se lovește de o sănătoasă examinare logică⁴. Apoi, oare cum s'ar putea crede că prin Marea Neagră ar fi venit de-a lungul Dunării, cum susține Englesul Gordon Childe⁵, cultura vaselor ornamentate din epoca eneolitică? Sau, cum crede Germanul Menghin, că din Asia, ba chiar de-a dreptul de la Sumeri, așa de înzestrați artistic, din Haldeia sau de la Susa,

¹ V. Hillebrand, în *Résumés des communications présentées au VII-e congrès international des sciences historiques*, I, Varșovia 1933, pp. 36-40.

² V. mai jos. — Despre părerile cercetătorilor ruși, ca von Stern, de la Odesa, cari stăruiau pentru originalitatea și independența artei de pe un teritoriu al lor, întins și asupra Moldovei, și ale lui Hubert Schmidt v. Andrieșescu, *Contribuție*, p. 110 și urm.

³ V. Vladimir Dumitrescu, I, în *Istros*, I, p. 25.

⁴ Despre asemenea teorii d. R. Lantier scrie, în *Revue archéologique*, 1933, p. 241: „Hubert Schmidt s'est toujours montré partisan de l'hypothèse des migrations pour expliquer les influences qui se font sentir d'un continent à l'autre; mais peut-être les relations commerciales ont-elles joué un rôle qui ne saurait cependant être négligé.“ Cf., pentru comerț, Pârvan, *Getica*, p. 607 și urm. — Pentru linia Vardar-Morava-Dunăre, Vulpe („mileniul al III-lea“), în *Rev. Ist. Rom.*, IV, p. 311.

⁵ *The Danube in prehistory*, Oxford 1929, p. 33 și urm.

s'ar fi strecurat cândva „pictura textilă“ care, trecând prin nu știu ce fasă din Tesalia¹, merge până în mijlocul Europei². Ori legături dintre o pretinsă năvălire a Siginilor lui Herodot înainte de Sciți, aducând cu ei forme superioare ale civilizației bronzului (Géza Nagy)³.

Tot așa ideia unor legături de comerț atât de întinse, încât în Egipt⁴ să se afle aur care ar veni, după analize chimice, din Carpați, pare greu de admis pentru o epocă așa de îndepărtată — cu mii de ani anterioară colonisării grecești —, ca a primelor dinastii de pe valea Nilului⁵. Nu se pot pune împreună altfel decât ca asemănări întâmplătoare, cum e cazul astăzi între arta noastră populară și aceea a unor insule oceanice, elementele comune dintre ce se află în Sud-Estul european și ce s'a constatat în insulele Arhipelagului sau în Egiptul cel mai depărtat⁶. În acest vast și vag domeniu al preistoriei, fără sprijinul mărturiilor scrise s'a putut desvolta o imensă activitate a închipuirii lăsate în voia ei, care samănă ca rezultate curioase cu ale scolasticei lucrând în vid a evului mediu.

Și în ce privește ideia de rasă, exagerații au jocul liber.

Când s'au făcut descoperirile de la Tripolie⁷ și de la Petreni⁸

¹ V. Hoernes-Menghin, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa*, ed. a 3-a, Viena 1925, p. 783 și urm. Cf. și H. Frankfort, *Studies in the early pottery of the Near-East*, 2 vol., Londra 1924, 1927.

² Se stabilește și un raport, de Hubert Schmidt, care admite altă cale cu cultura Dimini geometrică, din Grecia.

³ Panciova ajunge după d. Childe, care scrisese și *The dawn of European civilisation*, a fi un centru de elaborare culturală (v. Vladimír Dumitrescu, *l. c.*, p. 26, nota 4).

⁴ La Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, în *Ephemeris daco-romana*, IV, p. 186.

⁵ Pârvan stăruia ca aurul din Carpați să ajungă la Troia; v. *Dacii la Troia*, din revista *Orpheus*, București 1926.

⁶ După Peake, *The bronze age and the Celtic world*, în Nestor, *o. c.*, p. 34, nota 111.

⁷ Cf. *ibid.*, p. 36. Astfel de derivații, din cele mai îndrăznețe, se semnaleză, în Childe, *o. c.*, p. 108 și urm. D. Nestor vorbește de legături dovedite cu Elamul și Turchestanul și de un centru asiatic (*o. c.*, p. 44), de raporturi între Piraboridava și cultura miceniană (*ibid.*, p. 93).

⁸ Pentru care expunere și izvoare la M. Hruševskyi, *Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes*, I, Lipsca 1906, cap. II.

știința rusească a înlăturat vechea părere că ar fi vorba de o civilizație străină, venită din Răsărit și Miazăzi. Unguri s'au grăbit ca, pe baza câtorva însemnate descoperiri, să boteze ungurească întreaga civilizație a bronzului din Noricul Hallstatului la Răsărit. Noile concepții germane ar fi gata să găsească izvoare de cultură neinfluențate în Nord, de unde s'ar fi coborât apoi tehnica însăși ca și simțul de artă.

Tot așa nu e admisibilă părerea d-lui Rostovțev că ar fi „probabil“ legate de Germani sau de Slavi „câmpurile de urne“ din regiunea Niprului de mijloc, corespunzătoare cu multe din mai marile depozite de la noi¹.

Informația cea mai bogată, neconținut adăugită prin lucrările unei întregi legiuni de harnici săpători, lucrând însă fără un plan de ansamblu și o mai strânsă legătură cu însuși începătorul acestor studii, d. Andrieșescu, se află în Muntenia pentru această epocă a pietrei lustruite, neolitică, din al cărui amestec cu întrebuințarea metalelor, vine epoca, vecină cu *protoistoria*, care dispune și de urme scrise: *eneolitică*.

În ce privește regiunile înseși unde s'au făcut săpăturile, mai ales în șesul muntean, una e în marginea Bărăganului. La Apus o mărgenește râulețul Mostiște, care se împiedecă în lacuri ale căror funduri n'au fost explorate — sus, se ridică, lângă lac, puternicul punct de strajă de la Sultana, care, cum a dovedit-o mulțimea de obiecte găsite acolo, era locuit, se pare, încă din epoca paleolitică, dar cuprindea o ceramică eneoli-

¹ V. o. c., p. 5. Cf. cu Ebert, *Süd-Russland im Altertum*, Bonn-Lipsca 1921, p. 37. Ideia lui Schuchardt de a stabili o legătură cu tipul „Bükk“ din Ungaria-de-sus, studiat de Tompa (în *Archaeologica Hungarica*, V-VI), și prin acesta cu Europa Centrală, nu se sprijină decât pe aparențe de forme care pot fi perfect independente unele de altele. Astfel de arheologi lucrează în afară și de geografie și de istorie, cu toate contingențele lor. Lipsesc de altfel și urme arheologice pentru pătrunderea spre Est propusă. V. Vladimir Dumitrescu, în *Istros*, I, p. 21. — Von Stern făcuse cercetări la Petreni, în Basarabia, jud. Bălți, publicând rezultatele sale în Dările de samă ale Congresului de Arheologie din Harcov, pentru neolitic, Moscova 1900. Cf. Nestor, o. c., pp. 25-6. Vase întocmai ca la noi și în Minns, *Scythian and Greeks*, Cambridge 1913, p. 135 și urm.

tică¹. Alta cuprinde împrejurările imediate ale Bucureștilor. Dar, în timpul din urmă, dd. I. Andrieșescu și D. Berciu au lucrat și, din Vlașca, pe teritoriul marei păduri a Vlășiei, care s'a dovedit temeinic locuită².

Regiunea aceasta a Mostiștei, a „Podurilor“ (*most* slavon, pod; v. Mostar), între Vlășie și Bărăgan, e de o deosebită importanță. Mai târziu se găsesc pe acolo sate de Mocani, cu caracteristice nume descriptive, sau de plugari cu arătarea „moșului“. Grădiștile nu lipsesc, numite mai târziu după noii așezați, cari dau și nume, foarte pitorești, bălților³. Pe aici era, de altfel, ceia ce nu s'a ținut în samă până dăunăzi, drumul la cetățile grecești ale Pontului⁴.

Din această regiune pleacă spre Nord o linie care, atingând cursul Prahovei, va prezenta cetățuia de strajă de la Tinosul, în marginea acelei Hercynii românești, care e pădurea Vlășiei⁵, mergând și până la Sinaia, unde s'au găsit obiecte din epoca bronzului. E o cultură îngrijită, chiar și în prima fasă, când instinctul frumuseții se manifestă numai în linia generală a vasului sau în puține scrijelări care se întretaie. Din os se fac piepteni cu aceleași împodobiri⁶.

Și această puternică așezare de la Tinosul (de la *lină*, deci mlaștină), pe o ramură răzleață care se desface la Sud de Ploiești din valea Prahovei⁷, e în legătură cu drumurile spre Ardeal⁸.

¹ Numeroase reproduceri în Darea de samă a d-lui I. Andrieșescu, în *Dacia*, I. Continuarea citată în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1929.

² V. și Radu și Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, p. 166 și urm. Cf. concluziile primului în *Piscul Coconilor*, *Bul. Com. Mon. Ist.*, XVII. Pentru continuarea liniei pe vremea Romanilor, și V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești 1929, p. 106, nota 1. Cf. *Buletinul Muzeului Vlașca*, I (D. Berciu).

³ V. și Gr. Florescu, *Descoperiri la Seimenii Mari*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1924, p. 88 și urm. Cf. și R. Vulpe, *Bărăganul în antichitate*, în *Bul. Soc. de geografie*, XLI (1923)

⁴ V. R. Vulpe, *l. c.*

⁵ Săpături la Grădiștea-Fundeanca, de d-na Hortensia Dumitrescu, în *Dacia*, III-IV, p. 150 și urm.

⁶ Nestor, *o. c.*, p. 36 și nota 117.

⁷ În genere, Radu și Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, I, p. 166 și urm.

⁸ D. și d-na Vulpe o socot contemporană cu Boirebista („La Tène III“), *ibid.*, p. 220.

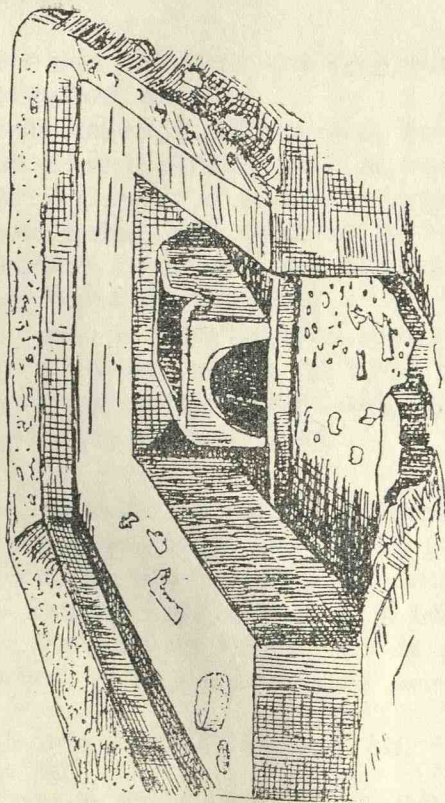

Fig. 3. — Casă din epoca Tripolie (Ebert, p. 29).

Un alt drum vă urma valea Teleajenului, în care, la Drajnade-sus, s'a găsit un atât de important deposit de săbii, de seceri cu valoare de monedă, Romanii așezându-se mai târziu cu lagărul lor, înzestrat cu apă scoasă din râu pe admirabile conducte, de-asupra colinei locuite de locuitori mai vechi.

Tot așa, pe cursul Argeșului, o serie de urme preistorice duc la Gumelnița ¹.

Astfel trei mari cursuri de apă înfățișează un întreg șir de așezări ale culturii eneolitice.

Toate aceste stațiuni, Gumelnița ca și Tinosul, care singurele par a fi fost cercetate până în fund, au dispărut violent „prin foc și sabie“. S'a recurs la deosebite explicații, de la aceia a năvălirilor de barbari „din Nord sau din Est“², cari însă nu pot fi identificați și nu sânt probabili, până chiar la expediții romane înainte de Domițian³.

Un atac roman în aceste părți și până în fund nu e însă constatat și el nu pare posibil. Ar trebui deci să se admită un efect al năvălirii *acelor barbari cari cercetau șesul și cari nu cruțau în calea lor: deci Hunii.*

Legătura, pomenită mai sus, a Ardealului de Răsărit, a Secuimii, care poate ascunde în văile ei, păstrând caracterul de la început, un barbar creator de cultură primitivă, cu Dunărea o formează stații ca acea de la Poiana-Piroboridava, la vărsarea Trotușului în Siretiu⁴, ori de la Perchiu, în județul Tecuciu⁵, unde printr'o curioasă potrivire a lucrurilor,

¹ Vladimir Dumitrescu, în *Dacia*, I, p. 341.

² *Ibid.*, p. 342.

³ Soții Vulpe, în studiul despre Tinosul, *ibid.*, pp. 222-223.

⁴ Radu Vulpe, *Stațiunea protoistorică și daco-romană de la Poiana*, în *Viața Românească*, XXII. Același și Ecaterina Vulpe, în *Dacia*, III-IV, p. 253 și urm.; *Piroboridava*, în *Revue Archéologique*, 1931, p. 257 și urm. Cf. și Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Un tezaur de denari romani găsit la Piroboridava*, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, p. 126 și urm.

⁵ Radu și Ecaterina Vulpe, *La station préhistorique de Perchiu près de Huruești*, în *Dacia*, III-IV, p. 157 și urm. — V. și C. Solomon, *Descoperiri și cercetări asupra câtorva stațiuni antice din jud. Tecuciu*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XX, p. 107 și urm.

s'a născut marele explorator mai nou al preistoriei, Pârvan. Acolo, la Poiana s'au găsit în număr foarte mare obiectele cele mai felurite, corespunzând unei stări de civilizație foarte înaintate, care s'a continuat de altfel și în epoca romană.

Pe când Moldova avea acele legături cu stepa sarmatică pe care le-a păstrat în toate timpurile¹, și în același timp întregi serii de așezări pe ambele maluri ale Siretiului-de-sus, până la Ruginoasa², în drumul spre Cucuteni, și pe Șomuz, apoi pe malurile râului Moldova, într'o regiune totdeauna foarte des locuită și odinioară având, din pământul de lângă Baia, cu străvechi mine, o ceramică originală, din cel mai bun pământ moldovenesc³. Și aici focul a pus capăt așezărilor⁴.

Această civilizație, pe urmele unor strecurări până în valea Buzăului (n'a fost cercetată cea, vecină, a Nișcovului, în a cărui îngustă ascunzătoare trebuie să se cuprindă urmele altor linii de pătrundere), se coboară, tot pe aceleași linii, pe Siretiu spre vechiul hotar moldo-muntean, cur o arată descoperirile de la Bonțești, lângă Focșani⁵. Asămănarea cu caracterele vechi ale stațiilor din Secuime se menține⁶.

Iar între cele două maluri ale Dunării de la Olt încoace era o comunitate, pe care o arată și istoria Geților și găsierea elementului românesc până astăzi așa de adânc în Balcani⁷.

Acolo unde Romanii erau să-și ducă marele drum, lângă Caracăl, la Măgura, Cetate sau Vădastra, s'a găsit una din

¹ Cf. Ceslav Ambrojevici, *L'époque néolithique de la Bessarabie du Nord-Ouest*, în *Dacia*, III-IV, p. 24 și urm.; *Neoliticul basarabean*, Dărăbani, Lipcani, în *Dacia*, III-IV. Pentru descoperirile dincolo de Nistru, după Hvoica, v. *Revue archéologique*, XXX (1929), p. 13 și urm.

² Hortensia Dumitrescu, *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III-IV, p. 56 și urm.

³ V. Ciurea, *Aperçu des antiquités préhistoriques du département de Baia*, în *Dacia*, III-IV, p. 46 și urm.

⁴ V. Hortensia Dumitrescu, *l. c.*, p. 61.

⁵ Vladimir Dumitrescu, *La station préhistorique de Bonțești*, *ibid.*, p. 48 și urm. Cf. același, *Une nouvelle station à céramique peinte dans le Nord-Ouest de la Moldavie*, *ibid.*, p. 115 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 112.

⁷ V. Jireček, *Das Fürstentum Bulgarien*; amintirile de la 1877 ale ofițerului Mihăescu, în *Rev. Ist.*, 1935; Iorga, *Serbia de astăzi, passim*.

principalele aşezări neolitice în Oltenia¹. Unul din cei mai tineri printre harnicii cercetători olteni, privind sintetic descoperirile preistorice care se îngrămădesc în părţile oltene până în ostroavele Dunării, constată că peste civilizaţia comună în Serbia se aşterne aici o alta, nu fără legătură cu cea din Muntenia şi din Tesalia². Aceasta fără a fi nevoie să se caute şi mai departe în regiunile Mediteranei, cu obsesia civilizaţiei egeice, ispititoare aşămănări. D. D. Berciu ajunge la încheierea că astfel s'a creat, din curente deosebite o formă deosebită a străvechilor culturi: „In provincia aceasta se vor încruşi influenţele Sudului înaintat în manifestările sale, ecourile lumii nordice întârzelnice şi greoaie, stimulentele civilizaţiilor apusene, care pun măsură în artă şi o înobilează, precum şi apariţiile spontane şi luxuriante ale bogatului Orient³“.

Intre grupul din Apus, cu oarecare prelungire în Oltenia, şi cel moldovenesc nu sânt însă legături. Par a fi, şi ca faună, două lumi a parte. Cea din Răsărit ar fi mai bogată. Totuşi s'a vorbit şi de „atelier“, ceea ce ar presupune comerţ, şi aceasta nu pare posibil, pentru o astfel de vreme şi în astfel de împrejurări⁴.

Încă din această vreme deci acele două lumi deosebite îşi stau în faţă pe acest teritoriu de întâlnire al Daciei. Raporturi cu ce s'a găsit în Peninsula Balcanică nu s'au stabilit în de ajuns.

Anume figuri de *idoli*, descoperiţi în săpăturile de la Gumelniţa alături cu o cultură superioară, par prelungiri din

¹ Vasile Christescu, *Les stations préhistoriques de Vădastra*, în *Dacia*, III-IV, p. 167 şi urm. Cf. şi, cu totul recent, D. Berciu, *Săpăturile arheologice de la Tangâru*, în „Buletinul Museului judeţului Vlaşca, „Teohari Antonescu“, I (1935).

² Cf. Childe, în *The East European relations of the Dimini*, *Journal of Hellenic Studies*, XLII (1922), p. 252 şi urm. şi ce s'a mai citat, despre Childe, de Francisc László, în *Conv. Lit.*, LXI (1924), p. 874 şi urm. Dar aici sânt cu totul alte legături, unind teritorii din Carpaţii-de-sus cu altele din Balcani şi chiar din Tesalia.

³ *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934, p. 37. Cf. şi Bărcăcilă, în *Dacia*, I, p. 280 şi urm. (viaţă preistorică lângă Turnul-Severin), şi în insule: Şimian, Corbul.

⁴ V. D. Berciu, *Cercetări şi descoperiri nouă în Mehedinţi*, în *Archivele Olteniei*, n-le 65-6.

asprul paleolitic¹. Nu se poate să nu se recunoască însă în ele o tehnică asemenea cu a crucilor noastre de cimitire.

Și în afară de Ariușd, care a dat tipului de acolo numele, Secuimea a fost în întregime ei un foarte vechiu centru de artă, cum o dovedesc și depozitele, importante, de splendide unelte și podoabe de bronz, ca acel de la Suseni, nu departe de Reghinul Săsesc. Descoperirile de la Sf. Gheorghe și de la Olteni se adaugă la acestea³. Dar și la celalt capăt al Ardealului, în răsărit, lucrurile găsite la Gușterița, lângă Sibiu⁴.

Mai puțin cercetată supt acest raport, Dobrogea a dat vase de același fel din epoca eneolitică, pe locul unde Romanii și-au făcut castrul de la Candidiana⁶, ba chiar o „statuie-menhir“ de divinitate feminină de un caracter unic, la Hamangia⁷. Nici aici, nici în Moldova nu se poate bănui dispariția printr'un cataclism istoric, satele de azi fiind chiar pe locul celor de odinioară, așa încât s'ar putea găsi cu mult mai mult decât ce a ieșit până acum la iveală.

¹ Ce se credea că aparține ca figuri stilizate acestei perioade e de sigur neolitic; Nestor, *o. c.*, pp. 29-30. — Pentru paleoliticul ardelean lucrările d-lui M. Roska, și în *Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice pentru Ardeal*, 1923, în *Dacia*, I, și în *Buletinul frances al Societății de științe din Cluj*, 1925 (cu unele importante rectificări ale abatelui Breuil, venit anume pentru cercetări la noi), 1927. Pentru lucrări mai mărunte ale aceluiași ca și, pentru Basarabia, ale d-lor Ambrojevici și Moroșan, Nestor, *o. c.*, pp. 176-7. Cercetări ale d-lui T. Văscăușanu (Basarabia), în revista *Adamachi*, 1925, p. 153 și urm. — Pentru colorii în peșteri din Apusul Ardealului (Bihor-Orade), Nestor, *o. c.*, p. 53; *ibid.*, tabela VI, n-le 6-7.

² Aurel Filimon, în *Dacia*, I, p. 343 și urm.

³ Pârvan, în *Dacia*, I, p. 368, care citează lucrările lui László, în *Dolgozatok* ale Museului din Cluj (1911, 1914) și în *Archaeologiai Értésítő*, 1912.

⁴ Pârvan, *ibid.*, pp. 359-62.

⁵ Dar v. Andrieșescu, *Archeologia și istoria veche a Dobrogei*, 1928; Radu Vulpe, *Activitatea archeologică în Dobrogea în cei 50 de ani de stăpânire românească*, în *Dobrogea, cincizeci de ani de viață românească*, București 1928.

⁶ Andrieșescu, în *Bul. Com. Mon. Ist.* (1915), extras, p. 3, nota 1. Cf. studiile d-lui Vladimir Dumitrescu la Atmăgeaua Tătărască (și în „Premier congrès international de sciences préhistoriques et proto-historiques“ din Londra 1932).

⁷ Pârvan, în *Dacia*, II, pp. 422-9.

Cum, atunci, nu poate fi vorba de hotarele actuale, sau măcar istorice, de State și de trase, atenția trebuie îndreptată mult mai departe decât mărgenirea dacică sau carpato-dunăreană.

Astfel, în Bulgaria, cu care s'au stabilit legături, cercetările s'au făcut în jurul Sofiei și lângă Șumla, unde obiectele aflate au fost numeroase, ceramica având, în neolitic și eneolitic, același caracter ca la Cucuteni, și în Tesalia¹, studiată așa de amănunțit de cercetătorii englezi Wace și Thompson, dar și dincolo de Balcani.

Ceramica din Macedonia, unde un Rey n'a făcut, mai recent,

¹ V. Petcov, în Anuarul Bibliotecii și Muzeului din Filipopol, 1928-9, pp. 185-98; același, în Anuarul Muzeului din Sofia, V, pp. 115-45. Cercetări ale d-lor Filov și Velcov (pentru epoca dacă), în *Archäologisches Jahrbuch*, 1930; cf. *Izvestia*, 1911, 1925, 1930-1; Micov, în *Bulletin de l'Institut Archéologique bulgare*, IV, p. 253 și urm. (săpăturile de la Baibunar); R. Popov, *Der Hügel Kodjadermen bei Schumen*; *ibid.*, VI, pp. 71-155; același, *Le tumulus Dêvébargan*, Sofia 1926. Cf. și G. Cațarov, *Vorgeschichtliche Funde aus Sveti-Kyrillovo*, în *Prähistorische Zeitschrift*, VI, 1914, p. 67 și urm., în *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts*, *Arch. Anzeiger*, 1933, pp. 75-86; în Anuarul Muzeului bulgar, 1926-31, pp. 147-52; în *Bulletin* citat, VII; Škorpil, *Matériel pour la carte archéologique de la Bulgarie*, Sofia 1914. Cf. și Filov, în *Bulletin* citat, 1910; Škorpil, *Materiale pentru harta archeologică a Bulgariei* (bulgărește), Sofia 1914; Cațarov, *Neue neolitische Fundstätte in Bulgarien*, în *Wiener prähist. Zeitschrift*, 1928. Pentru idoli (și în marmură, staniu și aur), și Vasile Micov, în *Izvestia* a Institutului arheologic bulgar, VII (1924), p. 183 și urm. — Pentru Serbia, V. Radimsky, *Die neolitische Station von Butmir*, Viena 1895, și, cu același titlu, Fr. Fiala, Viena 1898; și notele din *Starinar*, 1906; Vasic, *Preistoriska Vinča*, I, Belgrad 1932; și în *Prähistorische Zeitschrift*, 1910², 1911³. — Material care, ca și altele din această încercare de bibliografie, mi-a lipsit în mare parte. — V. și Andrieșescu, *Considerațiuni asupra tesaurului de la Vâlcițrn*, în *An. Ac. Rom.*, 1925; *Archäologischer Anzeiger* german, 1933, III-IV, c. 459 și urm. (Trebeniște).

² Cf. v. Filov, *Die archaische Nekropole von Trebenishte am Ochrida-See*, Berlin-Lipsca 1927; *Archäologischer Anzeiger* al Institutului german, 1933, III-IV, c. 459 și urm. Și Ch. Picard, în *Revue archéologique* XI (1930), pp. 388-9; L. Rey, *Observations sur les rites préhistoriques et protohistoriques de la Macédoine*, în *Bulletin de correspondance hellénique*, XL, pp. 257-92 (stil geometric ca în Tesalia); *Observations sur les premiers habitats de la Macédoine*, 1921; Stanley Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, Oxford 1926.

decât să stabilească o hartă de morminte, a fost cu atenție studiată¹. Cercetările lui Tsuntas la Dimenion și la Sesklon² au îngăduit sinteza englesă a unor cunoscători și ai vieții ciobanilor români în această regiune³. Pentru Tracia cercetările d-lui Seure și d-lui Degrand, ale d-lui Jérôme n'au ajuns la o presintare sintetică⁴. Din potrivă, pe vremea stăpânirii austro-ungare, în Bosnia, Ciro Truhelka și alții au făcut săpături care au dat rezultate de pus alături cu cele de la Butmi⁵. Se află și elemente preistorice, discutate și discutabile⁶, în Herțegovina.

Ca locuințe, bordeie s'au aflat lângă Belgrad, fără metale, dar cu idoli⁷.

¹ V. F. B. Welch, *Macedonian Pottery*, în Buletinul Școlii englese dir Atena, XXIII.

² *ΑΙ προϊστορικοί ἀκρόπολεις Διμηνίου καὶ Σέσκλον.*

³ *Prehistorie Thessaly*. — Civilizația egeciană e cu totul altceva; cf. Dussaud, *Les civilisations préhelléniques dans le bassin de la Mer Egée*, Paris 1914, și Glotz, *La civilisation égéenne* (în colecția H. Berr), 1923.

⁴ V. Jérôme, în *Revue Archéologique*, 1901², p. 314, nota 1 (și săpături la Iamboli); Seure-Degrand, în *Bulletin de correspondance hellénique*, 1906; *Izvestia* ale Societății arheologice din Sofia (de la 1890); note în *Prähistorische Zeitschrift*, 1910², 1911³.

⁵ V. *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovine*, 1904 și vol. IX; cf. Ćurčić, *ibid.*, 1900. V. și Radimsky, în aceeași colecție, 1895. V. p. 39, nota de sus.

⁶ Hoernes, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1882. p. 800 și urm., (și fresce pe stânci, după colecția Evans din Ragusa).

⁷ Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 17. El citează, cu amestec de civilizație eneolitică, bronz și început al fierului, săpăturile din peșteri la Valievo, Niș, în valea Moravei-de-jos și lângă Seraievo, *ibid.* — Pentru idoli (și în Sălăgiu). V. și Andrieșescu, *Contribuție*, p. 97 și urm. Cf. Vladimir Dumitrescu, în *Rev. Ist. Rom.*, II, p. 95; IV, p. 322.

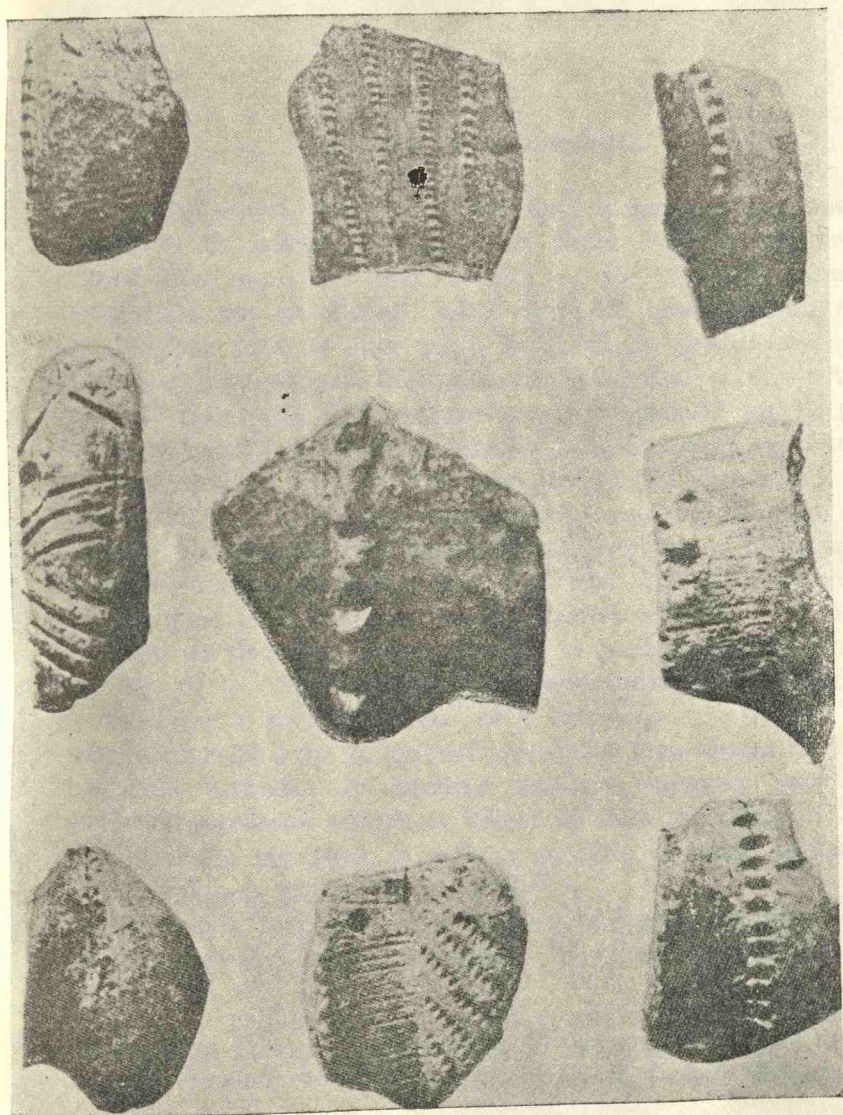

Fig. 4. - Ceramică de la Cucuteni (Andrieșescu, Contribuții la Dacia înainte de Romani, pl. X).

IV.

Arta neolitică și eneolitică

În aceeași epocă, vase, care represintă forma cea mai înaltă a simțului de frumusețe pentru un popor încă la începutul culturii sale, erau de sigur menite ca să cuprindă cenușa morților, și ele au dăinuit atâta timp cât acest obicei n'a fost înlocuit prin al îngropării, une ori în poziția cu genunchii la gură care se întâlnește în Mexic. Dar d. Rostovțev crede că mai vechi sânt cei cari-și „contractează“ morții și-ung cu o culoare roșie ce se prinde apoi de oase¹. Și totuși un mort cinchit astfel a fost găsit în părțile Cubanului, la Maicop, cu o grămadă de ornamente din cele mai scumpe, de o aleasă lucrare artistică². Astfel de zugrăveli nu se întâmpină în părțile noastre. În cutare vas din Rusia s'au găsit grăunte de grâu arse, în legătură cu vre-un sacrificiu³.

Vasele, de deosebite forme, serviau și pentru scopuri practice, dar și de ornamentație, lângă acea îndeplinire a ritului de distrugere a corpului uman prin încenușare⁴.

De la o vreme însă, în sufletul preistoric, încă obscur pentru elementele rațiunii, ale intenției urmărite metodic, vasul a trebuit să servească numai ca obiect de cult, de vreme ce în părțile noastre morții nu se ard, în eneolitic, ci, cum am spus, se îngroapă, cu genunchii la gură⁵.

O strălucită civilizație de artă e astfel marelui document de civilizație al Sud-Estului european în epoca neoliticului și

¹ O. c., p. 17; Minns, o. c., p. 142 și urm. Ciudate asemănările la Culacovschi, cu statui romane zugrăvite pe față; *ibid.*, p. 43. Cf. și Rostovțev, *Iranians and Greeks in South, Russia*, Oxford 1922, p. 19.

² Minns, o. c., p. 140.

³ La Traci, Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 85 și urm.

⁴ La Gumelnița schelete cinchite; v. Vladimir Dumitrescu, în *Rev. Ist. Rom.*, IV, p. 323. Incinerare la Daci, *ibid.*, p. 318.

⁵ Nestor, o. c., pp. 54-5. Cf. scheletele de la Nestor, o. c., tabela x,

eneoliticului¹. El dă un imens tezaur de vase, atâtea din cele mai frumoase formând podoaba Museului de Antichități din București. „Modelarea lutului, a formei ceramice, de utilagiu și cult, sau plastice, antropomorfe și zoomorfe, este, din nefericire, singura oglindă în care se străvede cu mult mai bine ceva din sufletul deosebit al aceloră cari într'o parte sau alta a lumii au trăit și au lucrat²“.

După o epocă fără spirală³, dând însă vase de o formă sprintenă, unele și cu încercări de a reproduce, între stângace scrijelături, figura umană⁴, apare acea bogată spirală, — care e în adevăr din aceste părți, nu o importanță venită nu știu cum și pe ce căi, din depărtatul Egipt, ceia ce ar însemna o imensă circulație mondială între primitivi⁵, — cu meandrele și liniile ei (așa-zisa *Bandkeramik*), prima artă geometrică, ori dacă ea se desfășură în linii de zugrăveală ori dacă olarul a „incisat“ (scrijelat) desemnurile în lutul moale. A doua artă va avea o ornamentație geometrică unghiulară, colțuroasă, în zigzag, o tehnică de săpături acoperite cu alb, care se întâlnește și pe Nipru întocmai ca la noi⁶.

¹ Anna Roes, în *De Oorsprong der geometrische Konst*, Harlem 1931, crede că stilul vine de la Fenicieni! V. Salomon Reinach, în *Rev. Arch.*, XXXIII (1931), p. 355. Vase rodine geometrice, în *Bulletin de correspondance hellénique*, V-XII (1912), p. 495 și urm. V. și Rostovțev, *L'âge du cuivre dans le Caucase Septentrional et les civilisations de Soumer et de l'Égypte protodynastique*, în *Rev. Arch.*, XI (1920) (interesante raporturi sigure în represintarea animalelor). Cf. și Salomon Reinach, *ibid.*, XL (1902), p. 272 și urm. V. și Seure, *ibid.*, XL (1902^t), p. 62 și urm., „combien les dessins des poteries géorgiennes ressemblent à ceux des poteries thraces et surtout hongroises“ (*sic*) (trimeteri la Bosnia, la Cipru, la comoara de la Oedenburg). V. și același, *ibid.*, Nov.-Dec. 1901. In *Rev. Arch.*, XL (1901), p. 172 și urm., vorbind de tezaurul de la Kličevac, d. Vasić afirmă ideia unității etnice în Balcani (v. p. 190). Cf. și Jérôme, *L'Époque néolithique dans la vallée du Tonsus (Thrace)*, tot în *Rev. Arch.*, XXXIX (1901), p. 328 și urm. (se trimete și la *Cosmos*, serie nouă, n-le 834-5).

² Andrieșescu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1929, p. 71.

³ Nestor, o. c., p. 33, nota 109.

⁴ *Ibid.*, tabela I, n-le 1, 3, 9, 10.

⁵ V. și ce scrie Déchelette, în 1910: „J'abandonne maintenant l'idée de l'origine égyptienne de la spirale, qui est égéenne, si non née plus au Nord“; *Rev. Arch.*, XXIV (1914), p. 323. Cf. însă Vladimir Dumitrescu, în revista *Istros*, 1935.

⁶ Rostovțev, o. c., p. 91.

E o artă opusă celei cretane, admirabilă ca subiecte, ca naturaleță și coloare¹. Aceasta din urmă vine de-a dreptul din Egiptul care nu reduce la tipuri, pe când dincoace totul e văzut numai supt aspectul de tip. Ea n'are nimic a face cu prima formă, aspră, a eneoliticului în Vestul Rusiei de azi², unde e de admis că frumoasele vase, așa de răspândite mai târziu, vin cu toatele, fără nicio imitație sau transformare locală, din părțile tracice unde s'a găsit formula lor. Astfel, ideia unui Hvoica, unul din descoperitorii ruși ai acestui bogat material, că ar fi vorba de un patrimoniu comun indo-european și mai ales a părții care trebuia să devie slavă nu merită discuție³.

Ea generalizează încă din vremurile cele mai depărtate, ca, de altfel, în cutare vas găsit în Rusia⁴, și figura omenească, ceia ce nu se găsește însă niciodată pe teritoriul dacic. Tot în acele părți, rusești, de-asupra ornamentelor lineare care îmbrățișează vasul, se văd alergând o capră, un cerb, un câne⁵, ceia ce ar presupune o adaptare a vechii arte ceramice la gusturile Sciților, influențați de reproducerea schematică a animalelor la Asirieni. Casul nu e unic: se văd pe vase din această regiune, pe lângă oameni schematisați, și boi sarmatici⁶.

Aceste vase se întâlnesc tot așa de bine la Tripolie lângă Chiev⁷, în Galiția, în Moravia, ca și în părțile de Apus ale Balcanilor⁸, la Butmirul herțegovinean, și în Tesalia⁹, peste

¹ Cea anterioară, mai veche, e însă inferioară celei din regiunea noastră; v. Minns, *o. c.*, p. 141.

² *Ibid.*, p. 132. Invățatul engles admite că *Bandkeramik*, deosebită de *Schnurkeramik*, vine din Sud. Dar H. Schmidt e contra terminilor curenți (*Zeitschrift für Ethnologie*, XXXVII, p. 643).

³ *Ibid.*, p. 141.

⁴ V. *ibid.*, p. 138.

⁵ *Ibid.*, p. 140.

⁶ *Ibid.*, p. 145.

⁷ A cărui artă Rostovțev o socoate, fără motiv, ca fiind cea mai înaintată; *o. c.*, p. 16.

⁸ Insemnări ale localităților în Minns, *o. c.*, p. 134, nota 1. Cf. Wace și Thompson, *Prehistoric Thessaly*. Vase întocmai ca la noi și în Minns, *o. c.*, p. 134 și urm. S'a putut vorbi chiar de o cultură Tripolie-Petreni represintată prin valori artistice de ceramică, *ibid.*, p. 141.

⁹ V. Filow, *Bibliographie archéologique de Bulgarie*, Sofia 1926.

Mare în părțile Troii, în Tracia, în Macedonia, ca și în tot Balcanul până la Marea Apusului. S'au găsit asemănări, asupra cărora insista recent Pottier, într'o scrisoare ce mi-o adresa puțin timp înaintea morții sale, cu ce se întâlnește și la Susa persană¹. Căci azi linia acestei ornamentații străbate Asia Mică, mărgenește la Sud Siberia și dă covoarelor din Manciuria, unde se întâlnește, alături cu o artă de un alt caracter, pe care-l vom vedea scilicet², același caracter ca al celor de la noi, pentru ca, prin legături pe uscat care au existat cândva, această modă să se scurgă de-a lungul coastei apusene a Americii-de-Nord până unde se atinge cu spiritul imaginativ și caricatural al artei mexicane. Cum, de altminteri, acest stil geometric, abstract, linear, tipisat se întâlnește și la Hitiți, la Capadocieni, vecinii sau, în parte, și urmașii lor, și în primele statui elenice³.

El a trecut nu numai în Răsărit. În Apus merge până în regiunile unde barbarii de mai târziu s'au așezat pe un teritoriu odată traco-dacic. Din faptul că Goții, cari-l adoptaseră, au fost aruncați în veacul al IV-lea prin năvălirea Hunilor spre Marea Baltică, așezându-se în partea de Sud a Peninsulei Scandinave, unde e o „țară a Goților“ și un „burg al Goților“ (Götheborg) și că ei au ajuns a-și întinde influența și pe coasta de Răsărit a aceleiași mări, în Lituania, Estonia, Livonia, Finlanda, această artă și-a câștigat și un alt teritoriu. În adevăr până azi în aceste regiuni, pe fote, dacă nu pe cămăși, pe covoare, pe bătele ciobanilor, pe alte obiecte de

¹ Asupra bizarelor teorii ale lui H. Frankfort (*Studies in early pottery of the Near East*, în „Occasional Papers“ ale Institutului Antropologic din Londra (vol. II și III n'au apărut), care vedea în ceramica din morminte la Susa, unde deosebia două stiluri fără legătură între ele, imitația pungii de piele de vânat, păstrată gelos pentru usagii casnice, v. Alfred Merlin, în *Journal des Savants*, an. 1924; Pottier, *La théorie nouvelle sur les vases de Suse*, în *Rev. Arch.*, XXIII (1926), p. 1 și urm.

² V. *ibid.*, XXIV (1926), p. 276.

³ V. și Rostovjev, o. c., p. 11. Și d. D. Berciu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1935, raport, e contra originii orientale. Cf. Nestor, o. c., p. 44. Iluzii „minyene“, Vladimir Dumitrescu, în *Rev. Ist. Rom.*, (1933), p. 409, nota 19; *Istros*, I, p. 26; *Germania*, XVII (1933), p. 147.

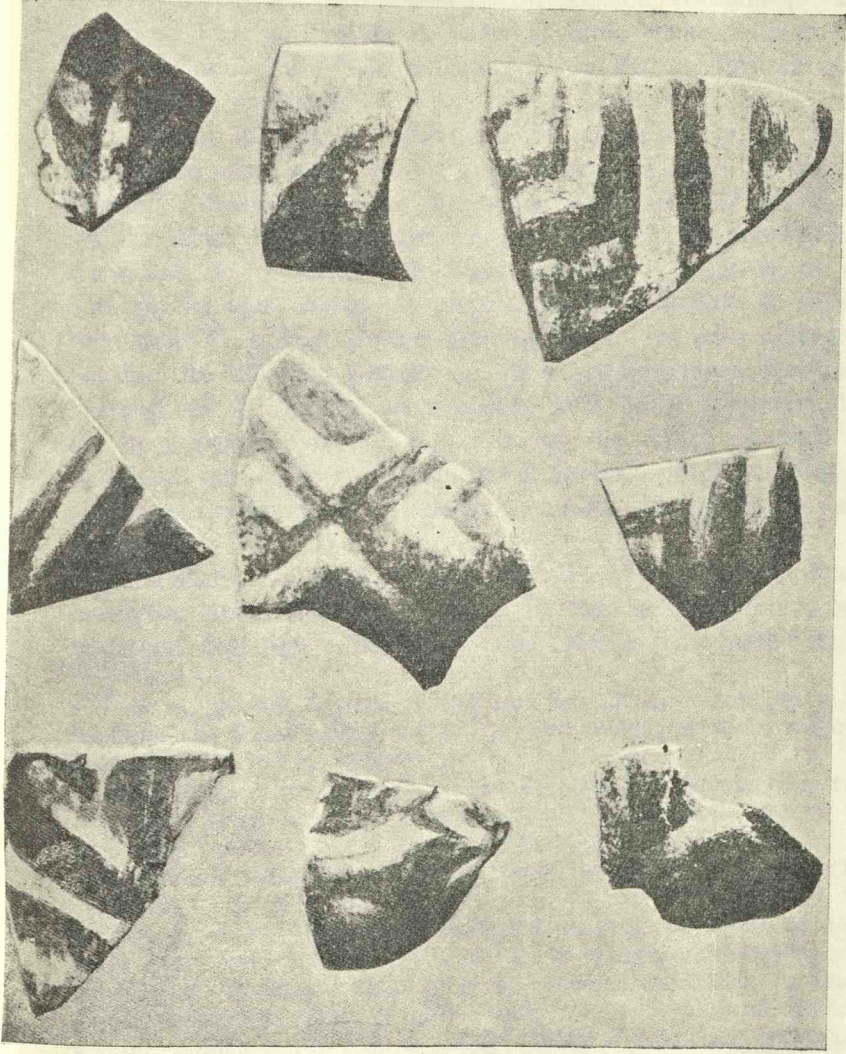

Fig. 5. — Ceramică de la Cucuteni (Andrișescu, *Contribuții la Dacia înainte de Romani*, pl. III).

lemn se găsesc desemnuri lineare care adesea nu pot fi deosebite de ale noastre. Și d. Rostovțev, urmărit de ideile sale sarmatice, întinse și asupra Chinei, o observase, și printr'o petrecere personală în Suedia și Norvegia, dacă nu la formele actuale, măcar la înaintașele lor preistorice, fibulele și săpăturile pe lemnul vaselor de vikingi, unde poate fi însă și o târzie influență adusă de mercenarii din Bizanț, fără să poată însă găsi o explicație.

Pe unele din vasele aflate la noi animalul capătă forme schematice care arată o mare îndrăzneală a liniei și un gust deosebit¹. Rostovțev arăta cum toate elementele înfățișării animalului trec de la o anume vreme, pe care el o consideră ca sarmatică, în combinații de linii. „Capetele de păsări, de grifoni, de lei sânt reduse la elementele lor esențiale și stilisate geometric“²; e însă numai dovada sigură că prin retragerea Sciților în câteva „pungi“ și prin incapacitatea așa-zișilor Sarmati de a-i înlocui se ajunsese la o lentă tracicare, dacă nu ca populație, dar ca tip cultural, din Apus, ca acea pătrundere moldovenească în Sudul Rusiei, până la Bug, cu elemente desfăcute și pe malurile râului Amur, în timpurile noastre³.

În schimb, animalul stilisat, care se află în fasa a doua a culturilor de la Cucuteni ca și la Petreni în Basarabia⁴, poate fi datorit deci unei influențe a artei asiatice prin Scito-Sarmati.

¹ O. c., p. 206 și urm. V. părerea sa: „It is impossible to understand the Scandinavian art of the first millenium A. D. without a previous study of the objects in the Scythian animal style“ (p. 207). Numai cât nu e „scitic“... Ca mijloc de penetrație admite trecerea pe râuri spre Nord sau și influența germană, neadmisibilă, asupra unei arte care e pentru d-sa a „Rusiei-de-Sud“.

² Vladimir Dumitrescu, în *Buletinul Comisiunii Mon. Ist.*, 1931, pp. 74-5.

³ O. c., p. 195. Amestecul, păstrat și cultivat, de tipuri animalice, acela vine, evident, din Haldeia, de la Sumerieni, trecând pe la Asirieni. D. Rostovțev observă și pătrunderea în China, în Iaponia a artei sumeriene (*ibid.*, p. 200 și urm.). El vede bine predominanța stilului geometric „pe Nipru și Bug“ (*ibid.*, p. 201). Dar își închipuie că Sarmatii ar fi adus ceva din Orient cu ei (*ibid.*, p. 202) și că o influență sarmată s'ar fi întins în mai multe domenii și asupra Chinei (*ibid.*, p. 203 și urm.).

⁴ V. capitoul „Sintesa scitică“.

Intr'o formă simplificată și degenerată, animalele scitice bizare și capete de animale se întâlnesc chiar și până în Oltenia¹, nu numai în Basarabia de Nord-Vest².

Idolii, cu tendințe de simplificare, *ținzând*, cum am spus, *către ce vor fi mai târziu crucile zimțuite din cimitirele noastre*, sânt, din piatră și chiar din os³, și pe malul stâng și pe cel drept al Dunării

Tendința către geometrisare se continuă până în timpurile noastre înseși. Femeile care lucrau covoarele oltene acum o sută de ani prefăceau în romburi și pătrate și noul veșmânt de modă apuseană, cu umbrelă cu tot, și uniforma noii armate de sistem rusesc; în Basarabia, cam pe aceiași vreme, era tendința de a simplifica astfel înfățișarea unui gras negustor cu mustățile răsucite. Pe valea Teleajenului, până ieri, stema Filipeștilor de pe curțile lor din Drajna, cu cei doi lei învârtind o roată, a devenit în fațada de lemn sculptat a caselor țărănești un soare sprijinit de doi șerpi sau o singură combinație de linii rotunde și șerpuitoare, precum în vechea Asirie se prefăcuse într'un simplu element de ornamentație leul care prinde în gură o capră.

Ceramica zugrăvită, care, apare mai târziu⁶, legată de vase de forme felurite, și cu spirală, și de mai multe colori, există și în Apusul ardelean,—ca la Turda—, care e legat de părțile bănățene și sârbești. Ea se întinde foarte larg în aceste regiuni și caracterul acesta al ornamentației pitorești corespunde iubirii și priceperii pentru cotoare care se întâlnește și astăzi numai în aceste părți, care singure au icoana de folclor și zugrăveala

¹ Nestor, o. c., p. 40, no. 136.

² V. *ibid.*, tabla 18; Tzigara-Samurcaș, în *Conv. Lit.*, XLI (1928), p. 19 și urm.

³ Ceslav Ambrojevici, în *Dacia*, III-IV, p. 31 și urm.

⁴ V. Vl. Dumitrescu, *Figurinele antropomorfe de os din civilizația eneolitică balneo-danubiană*, în *Inchinare lui N. Iorga*, Cluj 1931, p. 156 și urm. V. și Decev, în *Izvestia ale Institutului arheologic bulgar*, VIII (1934), Sofia 1935.

⁵ Rostovțev, o. c., p. 193. Pentru olăria dacă supt Romani, Vasile Christescu, *Viața economică în Dacia Romană*, Pitești 1929, p. 58 și urm.

⁶ Dar și în Ungaria, la Bük; Nestor, o. c., pp. 53-4.

populară și înăuntrul bisericilor și în afară. Aceasta arată, împotriva celor cari-și închipuie așa de ușor strămutări pe o vreme fără drumuri, fără cunoștință de ce se poate găsi mai departe, fără concepții teritoriale de Stat și fără ceia ce numim „ambitie“, o permanență de populație de cel mai mare interes pentru genealogia noastră². Legăturile cu Serbia sânt naturale.

Arta populară bogată în colori se întinde asupra Olteniei și de-a lungul muntelui; ea se coboară spre Dunărea munteană: îndelungate cercetări ajută să i se fixeze raza; și în costumele populare se simte numai în acest teritoriu spiritul pe care l-am numi pitoresc. Dar nici șesul muntean, locuit totdeauna de o populație inferioară, fără caracter militar, fără tendința spre o existență superioară, nu e de loc lipsit totuși de aceste în-deletniciri, fără ca el să fixeze caracterul culturii, de altfel puternică în ce privește numărul și bogăția așezărilor, din marginea Bucureștilor (Vidra, după animalul din locul vecin; cf. Jilava, din cauza mlaștinilor) și din cutare insulă ilfoveană a Dunării (Boian; numele, care se întâlnește și în marginea bucovineană de spre Prut, e de legat cu al Boianei balcanice, cu care se par a fi legături și din punctul de vedere al tehnicii preistorice; Glina are același sunet balcanic)³. Sânt unele răsunete în Ardeal. Găsim și forme grosolane de vase cu torți ciunge și cu vârful modelat ca o pasăre⁴, ori presintând forma însăși a păsării de apă⁵. Dar unde lipsește culoarea, aceasta se compensează prin bogăția imaginației celor cari au tras linii¹ de o nesfârșită bogăție care le împodobesc⁶. Aceste însușiri de „plastică“ au adus pe arheologi să stabilească pentru

¹ Numai în unele părți din Bucovina, supt influența picturii artistice din biserici (ca și în regiunea Curtii-de-Argheș), se mai află acest fenomen. Astfel, lângă Humor, cutare casă zugrăvită de o femeie încă în viață.

² Childe, *o. c.*, *passim*.

³ V. Nestor, *o. c.*, pp. 55-6, 57 și urm. (și la Cernavoda supt form. Gumelnița).

⁴ *Ibid.*, tabela IX, n-le 1, 5; cf. *ibid.*, p. 57 și urm.

⁵ *Ibid.*, tabela VII, n-le 3, 4, 8.

⁶ *Ibid.*, tabela IV. A pune în legătură cu secuiescul Ariușd e absurd: anume linii vin de la sine fără imitare; v. *ibid.*, p. 56.

aceiași regiune de șes încă un tip, acela fără bogăția lineară din tipul „Boian“: tipul „Gumelnița“ (sat din Ilfov; prelungire în Ialomița, în Dobrogea, și, în Vest, la Sălcuța, Dolj), și el general balcanic, după cât se pare¹.

Această ceramică întrece nesfârșit pe cea a Celților, cari au împrumutat și ei motivele geometrice fără să le poată desvolta, căutând o compensație în polihromie². Și totuși s'a încercat a se face din „combinațiile geometrice: jocuri de linii drepte și curbe, variații asupra punctelor, cercurilor și triunghiurilor și mai ales seriile de spirale sau de ondulații desfăcute sau reunite în sinuosități continue, artă pur lineară“, o probabilă „operă proprie a gândirii și imaginației galice“³.

De fapt, astfel de combinații se întâmpină, în formele cele mai complicate, până la anormal și absurd, și în miniatura manuscriptelor irlandese din evul mediu, dar, acolo, e o altă imaginație, complect anarhică, al cărei corespondent e în chiar stiiul poemelor epice, închinată și dobitoacelor, ale poporului irlandes de la primele începuturi ale evului mediu. Și, cum se va arăta, mai târziu, e o asemănare cu crucile de piatră de la începutul evului mediu tot în Irlanda, dar acolo pare a fi o altă influență, comună celor două regiuni, a Bizanțului⁴.

Arta naturalistă, mai târzie, care se găsește în Galia⁵, aceea corespunde mai bine unui temperament național cu totul altfel oriental, iar, dacă totuși tendințe de a geometriza există⁶, ea nu poate să vie decât din Răsărit.

Peste forma colorată se întinde în părțile Romaniștilor o altă

¹ *Ibid.*, p. 77 și urm.

² V. Jullian, o. c., II, pp. 316-9.

³ *Ibid.*, p. 385. Cf. și Salomon Reinach, în *Revue Arch.*, II (1905), pp. 306-13. Jullian căuta și posibilitatea unor origini grecești; *ibid.*, p. 386. — V., în genere, și Vladimir Dumitrescu, *Notes concernant l'ornementation peinte zoomorphe et humaine dans les civilisations à céramique peinte de Roumanie et de Susiane*, 1931.

⁴ Cf. și *Revue Arch.*, XXV (1901), p. 145. V. și *ibid.*, XXXII (1930), pl. iv și v; cf. *ibid.*, p. 93 (Françoise Henry, după Kingsley-Porter).

⁵ Jullian, o. c., II, p. 389.

⁶ *Ibid.*, pp. 390-2. În toate aceste propuneri, de alminterea, e o mare nehotărâre.

cultură, de un caracter mai împodobit, dar și mai amestecat în linii, așa cum se întâlnește și până azi în costumul popular de acolo, de altfel ca în anume părți din Serbia și Albania ¹. Locul unde s'a găsit mai bine represintată, e satul dunărean Vădastra (de la *voda*, apă; poate și vre-o formă dialectală, ca în a râului Vedea).

E curios însă că tocmai în părțile unde a fost temelul Statului dac nu s'a găsit niciun element de ceramică preistorică, de unde ar ieși că totuși e o deosebire și de rasă, dovedită, cum vom vedea, și altfel, între Geți și Daci.

În legătură cu pătrunderea Celților aducând bronzul, sânt apoi descoperiri ca acelea de la Coșofeni (în Dolj), de la Tei (lângă București), dar și aici vasele nu sânt decât continuarea vechilor tipuri indigene ².

Marele număr de olari din satele noastre, priceperea lor tehnică, gustul lor, păstrarea, mai ales în Moldova, la Vest de Sireliu, a unei tradiții de linie pură, și tot așa purtarea din loc în loc a produsului acestor fabrici țerănești, cu carăle, sprijină și ele ideea că această ramură a artei e locală, că ea face parte din moștenirea celor mai vechi strămoși ai noștri ³. Și zicala: „la un car de oale ajunge o măciucă“, trimete la o oarecare vechime. Se poate adăugi vocabularul olăriei: *oală*, *toartă*, *coperemânt* (apoi *capac*), în care însă cuvintele latine au înlocuit pe cele trace.

Și săparea cu cuiul înroșit, ca la tronurile de astăzi ale sătenilor noștri, își are originea în tehnica de sculptură în metal cu acciași unealtă.

O întregă perioadă a artei elenice, ca în cimitirul atenian Dipylon, arată pe vase influența și asupra Grecilor a acestei arte pur schematică.

Un tânăr Atenian călare, având pe cap obișnuita pălărie

¹ Represintări în Nestor, tabla V.

² Pentru continuarea vechii ceramice prin Daci, *ibid.*, tabela 20.

³ Și d. D. Berciu e de părere că din aceste părți ale noastre a plecat ceramica pictată (*Săpăturile arheologice de la Tangăru*, pp. 43-4). — V. și reproducerea, în față, a sicriului grec cu exact aceleași caractere.

cu marginile mari, pe la 500 a. Chr., poartă o mantie împodobită cu ornamentele în romburi și zigzaguri care se văd și azi pe orice asemenea piesă de îmbrăcăminte la Oltenii noștri¹. În sfârșit, când e vorba de a se înfățișa desmățul de noapte al „Misterelor“ din Atena, Bacchus călare și bacchantele cu tirsul și lira au exact aceleași stofe pe brațe și picioare ca basileusul pomenit mai sus². Pe o cană antică de pe la 450 un alt „basileus“, pe care-l cred nu al Persiei, ci al Macedoniei, poartă mâneci și colțuni cu ornamente geometrice³.

Am spus că, în genere, Apusul și Nordul n'au cunoscut această artă, că ea a venit Scandinavilor numai prin vecinătatea lor momentană cu Tracii în regiunile Niprului, de unde au trecut spre Baltica și au ajuns dincolo de Mare, pe când alte elemente, răspinse de aceiași năvălire a Hunilor, deslușind masa gotică, au rămas să mărgenească la Răsărit Marea Baltică, că și azi pestelca suedesă, bâta de lemn sculptată din aceiași țară sânt întru toate asemenea cu produsele de artă populară corespunzătoare în părțile noastre, că, pe când Lituania conservă tradițiile interioare, covorul finlandes mișos ca și cerga balcanică se deosebesc de al nostru numai prin tehnica lucrului. E ciudat însă că, pe jugurile boilor și în alte domenii Nordul Portugaliei și toată regiunea pireneiană au aceleași linii de artă.

În sfârșit se recunoaște astăzi că motivele din arta populară românească, ca „discul solar, arborele vieții, etc.“, au trecut de la Romani și asupra Sașilor⁴.

Ca element de artă religioasă, s'ar crede că de aiurea, de la vre-un popor învins, sau de la o penetrație a unei culturi inferioare supt raportul artistic vin acei grosolani *idoli*, ceia ce ar dovedi-o și prezența unor figuri umane în relief

¹ Furtwängler-Reichold, *Vasenmalerei*; de acolo în Beloch, *Propyläen-Weltgeschichte*, II, p. 75.

² V., după același Furtwängler-Reichold, aceiași *Propyläen-Weltgeschichte*, II, p. 171 (an. 400 în. Chr.).

³ *Ibid.*, p. 66. V. și florile veșmântului bărbătesc de pe un vas de pe la 500, *ibid.*, p. 92. S'ar putea aduce înaintea și marginea brodată a unei haine femeiești; *ibid.*, p. 101.

⁴ Luisa Netoliczka, în revista *Cuget Clar*, 1935.

pentru fasa anterioară ceramicii împodobite linear¹, pe care le găsim alături de această minunată ceramică și în care ar fi greu să se recunoască o anumite divinitate². În anumite cazuri din Oltenia (Hinova) sau din insulele Dunării omul nu e înfățișat răstignit, ci sau cu picioarele la gură — ceia ce în urna funerară ar reprezenta pe mortul însuși — sau într'o atitudine de luptă așa de energic firească încât amintește arta greacă³. La Turdaș este chiar, pe lângă o scenă de adorare cu mâna ridicată la frunte, și o figură de expresie⁴. Figurile de piatră, care nu se află decât în Rusia⁵ sau și în Dobrogea⁶ aparțin unei epoci mai târzii, influențată de civilizația mediterană, oricare ar fi deosebirea de îmbrăcăminte.

Nu e îndoială că nu poate fi vorba de o mare mișcare de populație care să fi adus din nu știu ce Nord sau Vest — la o penetrație din Răsărit nu s'a gândit nimăni — elementele umane cărora li se datorește această civilizație așa de înaintată.

Neoliticii și eneoliticii aveau sate, *para, dava, bria, dyza*, grupul cu casele răspândite, din care se cunosc bine și cele din marginea Bucureștilor, descoperite de d. D. Rosetti, cu pereții de verigi și lut, chiar templele în care se înșiră în cerc vasele-urne pentru serviciile ce se fac în cuprinsul lăcașului. Văzând astfel de construcții, Romanii au fost aduși a da numele

¹ Nestor, *o. c.*, tabela I, n-le 3, 9, 10.

² Idolii asămănători și în Rusia, la Doljoc, Minns, *o. c.*, p. 139. Pentru Petreni, în Basarabia, *ibid.*, p. 140. Pentru România, Pârvan, în *Dacia*, II, p. 422 și urm. V. bibliografia mai recentă, de caracter general, în Nestor, *o. c.*, p. 51, nota 181. Idolii de la Sălcuța, *Conv. Lit.*, 1924, p. 215 și urm.

³ Nestor, *o. c.*, tabela I, no. 3.

⁴ V. Nestor, *o. c.*, tabela III, n-le 4, 9. Cf. Vladimir Dumitrescu, *La plastique anthropomorphe en argile de la civilisation énéolithique balkano-danubienne de type Gumelnita*, în *Jahrbuch für prähistorische und ethnographische Kunst*, VIII; cf. Cilinghirov, în *Sbornicul bulgar*, XI; Popov, în *Izvestia. Bulletin bulgar*, 1912; Andrieșescu, în *Omagiul Ortiz*, București 1931.

⁵ Nestor, *o. c.*, pp. 239-40. D. Minns vorbește chiar de un „trib turcesc medieval“.

⁶ La Hamangia (jud. Constanța); Nestor, *o. c.*, pp. 67-8. D. Andrieșescu care a binevoit să cetească aceste pagini, scutindu-mi unele greșeli, adaugă Gherla și Baia-de-Criș.

de Viminacium uneia din fundațiile lor pe Dunărea moesică. Sufixul *dama* s'ar întâlni la Uscudama (v. și râul Oescus), viitorul Adrianopol, dar s'a putut bănuși încă o *davă*. Sufixul *dina* pentru nume de sate se întâlnește la Tracii Krobyzi și la Geții din Sciția Minoră.

Satul e deci la origine. Dar formele obișnuite sânt altele decât în trecut. Nu se află, ca în Rusia apuseană, pe platouri, locuinți săpate, asemenea cu cele din Capadocia, cu ziduri de pământ împrejur și groapa din mijloc pentru aruncat oasele².

S'a vorbit și de „castele“ getice³, care ar putea fi influențate de Iliri, cum vom vedea mai departe. Construcțiile de piatră pe care le-a găsit d. Daicovici și altele aparțin însă epocii dace și sânt datorite unei grosolane imitări a zidurilor romane. Toți așa *feldioarele*, lângă ape, cu cetățuia în vârf, întăriturile de pământ, *grădiștile* (ung. várhegy), ca aceia de la Otmani, în Bihor⁴, trecând și Carpații, ca la Monteoru, sânt de sigur dacice. Aici, sânt toate varietățile de locuinți, de-asupra și de desuptul pământului⁵; arme, uneltele se amestecă între ele.

¹ Pârvan, *Ulmelum*, II², p. 19.

² Minns, *o. c.*, p. 132.

³ V. Pârvan, *Getica, passim*.

⁴ Roska, în *Anuariul Com. Mon. Ist. pentru Ardeal*, 1929 (= *Dolgozátok*, 1930) și *Anuariul Banatului*, I (1928).

⁵ *Ibid.* Pentru ceramica de acolo, inferioară, Nestor, *o. c.*, p. 30, dar și cu forme nouă, grațioase, *ibid.*, tabela 11, n-ie 1, 6.

V.

Bronz și fier

Din punctul de vedere al protoistoriei, despărțirile se fac după întrebuințarea metalului, aramă, bronz, bronz amestecat cu fier, și fierul însuși, și se întrebuințează curent, încurcând și sperind puțin pe neinițiați, terminii de Hallstatt și de La Tène, cu unele osebiri în strate, care adaugă la greutatea înțelegerii.

De fapt în Austria, la Hallstatt, al cărui nume înseamnă saline — și de aici desimea populației și bogăția ei —, s'a găsit amestecul de bronz și de fier, și, de oare ce localitatea se găsește în vechiul Noric, de unde Italia își aducea fierul, s'a atribuit acestui Ținut rolul de răspânditor al unei noi forme de cultură, derivând de la întrebuințarea, dar *numai în unele domenii*, a altui material. S'ar fi putut spune mai bine: civilizația norică, și toată lumea ar fi înțeles. Iar pentru stăpânirea fierului s'a recurs la *caracterul expresiv* al acelei stații din Elveția romandă care n'a fost considerată, și nu poate să fie, ca punctul de plecare al unei noi culturi. Cum de sigur că Sciții au avut un mare rost, de și nu exclusiv, în popularizarea fierului, s'ar putea numi și „scitică“ această perioadă.

Cuvântul de chalcolitic¹ a fost întrebuințat de d. Rostovțev pentru a numi acea epocă în care se găsește alături unealta de piatră lustruită — ca și cea de os² — cu obiectele aduse de penetrația, din Apus, a Celților, arama găsindu-se alături de bronz, fără a se putea preciza condițiile în care s'a făcut

¹ Cf. Nestor, *Zur Chronologie der rumänischen Steinkupferzeit*, 1928; Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin 1933; Vulpe, în *Rev. ist. rom.*, IV, p. 311.

² Cf. Vladimir Dumitrescu, în *Rev. ist. rom.*, II, p. 95 (și la Peć; IV, p. 322.

treccrea de la metalul simplu la acela rezultat din amestecul cu cositorul. Pentru epoca precedentă se putea recurge și la terminul, fie el ambigen și bastard, de vaso-litic sau, mai bine, la acela de ceramo-litic pentru a defini o civilizație în care ce interesează mai mult și are mai multă valoare ca document de civilizație, e totuși urna, de oricare formă și pentru orice usagiu.

Arama se găsea în Ungaria, ca și în peninsula iberică, în Insulele Britanice și în Ural și Caucas. Nu s'ar putea spune prin cine a fost începută această nouă formă de civilizație. Da· o fasă în care arama singură a fost întrebuințată pentru arma mai puțin rezistentă a fost de sigur o nouă realitate protoistorică.

Perioada ceramicii pictate¹ arată să fi fost însă continuată² prin aceasta a uneltelor de aramă, — materialul e dat, pe teritoriul dac, la Baia-de-aramă³ —, de unde se trece la perioada bronzului, așa cum apare în descoperirile bănațene de la Șpălnaca, Periamuș și Pecica⁴, din Bocșa Germană, de la Sinaia și Predeal, de la Drajna-de-jos⁵, din Buzău (Pârscov) — iarăși cultura pe linia râurilor unind cu Ardealul —, asemenea cu cele de pe malul Tisei, din comitatul Bereg, apoi de lângă Iași, și din Bucovina, chiar din Bulgaria⁶. Ea începe prin săbiile cu un singur tăiș, pentru a ajunge la formele cele mai evolute, de o rară eleganță⁷.

¹ Asupra „cronologiei“ căreia, v. Vladimir Dumitrescu, *La cronologia della ceramica dipinta dell' Europa Orientale*, în *Ephemeris dacoromana*, IV, p. 257 și urm. (acolo, p. 261, și harta stațiunilor).

² Pentru aceasta v. Vladimir Dumitrescu, în *Ephemeris dacoromana*, IV, p. 263 și urm. Și după d-sa arta vaselor continuă și în noua epocă.

³ Bărcăcilă, în *Dacia*, I, pp. 295-6. Pentru un pumnal de aramă în Bihor, Roska, în *Dacia*, I, p. 313.

⁴ Nestor, o. c., pp. 78-9.

⁵ V. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge du bronze en Roumanie*, în *Dacia*, II, p. 345 și urm. (admirabil studiu, cu toată bibliografia).

⁶ *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, I, p. 35; IX, pp. 16, 69, citate întâiu de Andrieșescu, l. c.

⁷ *Ibid.* Cf. cartea citată a d-lui H. Schroller, *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*; Naue, *Die vorrömische Schwerter aus Kupfer, Bronze und Eisen*, München 1903; Fr. von Pulszky, *Die Kupferzeit in Ungarn*. Cf. Nestor, o. c., p. 79.

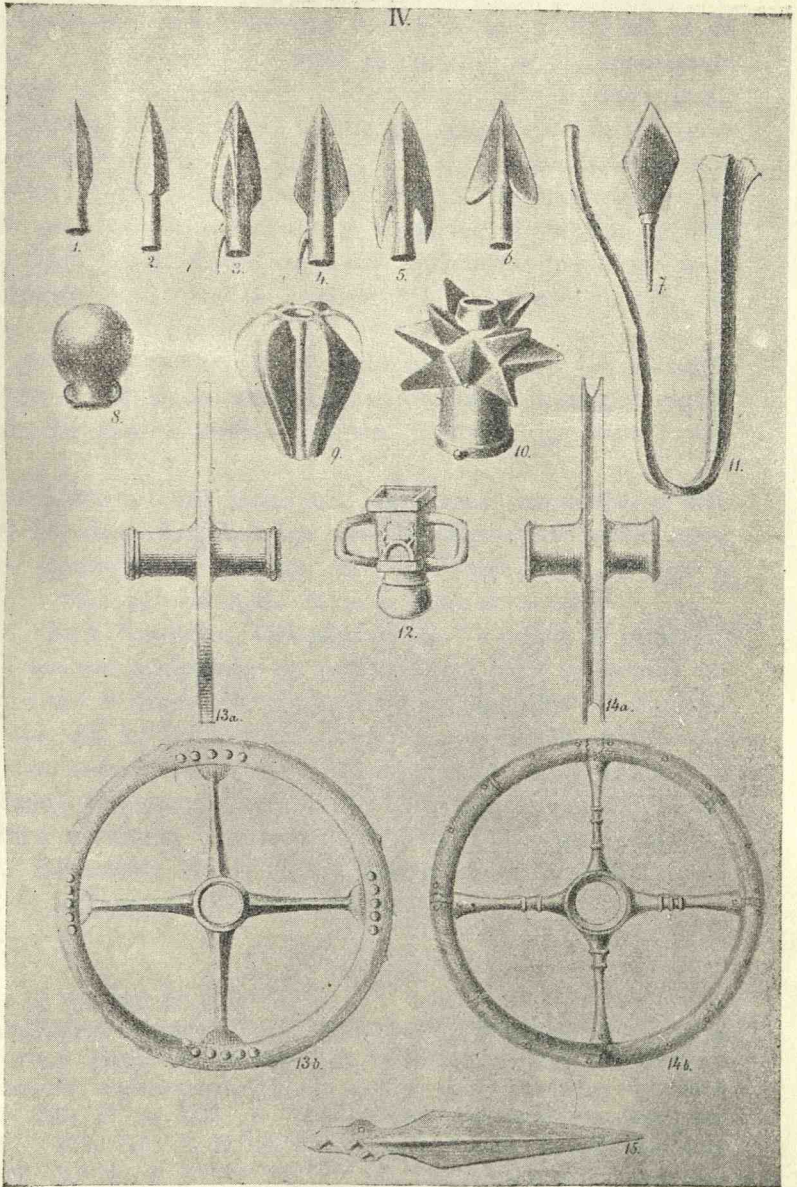

Fig. 6. — Arme de bronz din Ardeal (*Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XIII, pl. IV).

D. Andrieșescu, care datează obiectele de la Drajna, după calculele — se înțelege: cu totul discutabile și cu aproximații de veacuri ale lui Montelius și Kossinna, „din a doua jumătate a mileniului al doilea înainte de Hristos, crede că poate afirma existența unui atelier de bronz în părțile noastre sau că el s'ar fi găsit în aproape imediata împrejurime¹. Ar fi vorba deci, nu de o cultură a Ungariei, ci de una dacică. Aceasta însă, dată fiind fineța și varietatea lucrului, ar fi o dovadă de foarte înaltă civilizație la o vreme așa de depărtată.

Din parte-i, Pârvan, care acordă așa de larg Geto-Dacilor o industrie foarte dezvoltată, vede în ceramică o simplă marfă, cel mult cu centre târzii („ultima perioadă la Tène“) alătura².

Oricum, obiceiul întrebunțării, „învățarea“ bronzului și tehnici lui³, a fost adus, dar cei cari întrebunțează noile arme și ieau elementul de aramă din localitatea olteană care o spune și astăzi prin numele ei acea Baia-de-aramă⁴.

Totuși, după Montelius, Orientul asiatic — odată se punea în legătură această schimbare cu pătrunderea, care se credea veche, pe când e numai de după 1200, a Țiganilor în Europa, și se știe azi ce importante sânt depozitele de spade din Spania, în vecinătate cu Insulele de cositor, Casiteridele din Arhipelagul Britanic —, ar fi dat Apusului, pe calea Elbei, cunoștința bronzului. Cu totul altfel va fi în epoca fierului, în care fabricatele vin și din regiunile italiice⁵, până atunci ele însele influențate de valea Dunării.

¹ L. c.

² *Getica*, p. 561 și urm.

³ Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România*, p. 9. Cf. și studiul d-nei Hortensia Dumitrescu, *L'età di bronzo nel Piceno*, în *Ephemeris dacoromana*, IV, p. 198 și urm. Ceramica (v. *ibid.* pp. 223, 296; cf. și *ibid.*, p. 274 și urm., mai ales pp. 288, 304, 306-7 311, 313, 815), e de același fel ca și cea de la noi, dar mult inferioară. Armele de bronz sânt și ele foarte primitive.

⁴ Andrieșescu, *l. c.*, și Nestor, *o. c.*, p. 79, no. 313. Nu înțeleg de unde din Ardeal s'ar mai fi putut aduce; Andrieșescu și Nestor, *l. ult. cit.*

⁵ Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *L'espansione delle civiltà italiiche*, în *Ephemeris dacoromana*, III, p. 58 și urm.

S'a constatat că, în această epocă, zestrea de artă a celor mai vechi timpuri a trecut întreagă, pentru desăvârşire, la Romani şi că până şi ceramica de lagăre s'a păstrat supt barbari¹. Se crede de un cercetător ceh, pentru Boemia sa, că ea a fost *continuată* de dânşii. De fapt e vorba, de menţinerea aceleiaşi populaţii cu aceleaşi gusturi, rezultând din aceeaşi formaţie sufletească şi dispunând de aceeaşi tehnică².

Vorbind despre aceia cari au dat frumoasa ceramică dunăreană, înainte de toate dunăreană, cu toată prezenţa ei şi aiurea decât în aceste ţinuturi de lut care îndeamnă la modelare,— Moldova, afară de anume părţi, la Siretiu şi la Prutul-de-sus, are mult mai puşini olari — şi cari s'au servit de splendidele spade şi lănci găsite pe valea Teleajenului, d. I. Andrieşescu, întemeietorul, chibzuit, de obicei, în toate afirmaţiile sale şi rece în conclusiile pe care le trage, a strecurat părerea că e vorba şi de alţi creatori decât Tracii geto-daci, ci, cu gândul la asămănări pe teritoriile ungurese şi sârbese, de „strămoşii imediaţi, de origine sigură, ai Dacilor şi Geşilor, precum şi de triburi iliriene din Sudul Dunării şi de cele vecine cu Adriatica“³. „De origine sigură“, da, însă nu ar mai fi vorba, ca în marea lucrare de la început, care era cu mult peste holarul unei tese obişnuite, a aceluiaşi despre aceşti Traci înşii.

Dar, ceva mai departe, indicaţia unei permanente „de valoare etnică, de la neolitic până la începutul istoriei“, arată, de şi e vorba de o confirmare ce ar fi să se aştepte de la viitor, fie şi cu adausul că „să-i fie permis a spune pe şoptit că o crede încă de acum“—, că opinia de pe vremuri n'a fost părăsită în faţa criticilor altei generaţii.

Transmisiunile de civilisaţie, incontestabile, şi care, în totalitatea lor, nu se pot explica altfel, ne fac să fim de părerea aceasta, mai veche, a d-ului Andrieşescu⁴.

¹ V. Vladimir Dumitrescu, *La cronologia della ceramica dipinta*.

² I. L. Pič, *Die Urnengräber Böhmens*, p. 261. Aşa crede, atribuind noul capitol Slavilor, şi d. Dorin D. Popescu, în *Dacia*, II, p. 344.

³ *Dacia*, I, p. 362, nota.

⁴ Se cunoaşte tendinţa de a considera această artă ca „pur ungu-rească“, fie şi numai ardeleană, de şi nimeni nu poate pretinde caracterul aborigen al Maghiarilor, cari totuşi o reclamă măcar pentru teritoriul lor, dar nu pentru Daci.

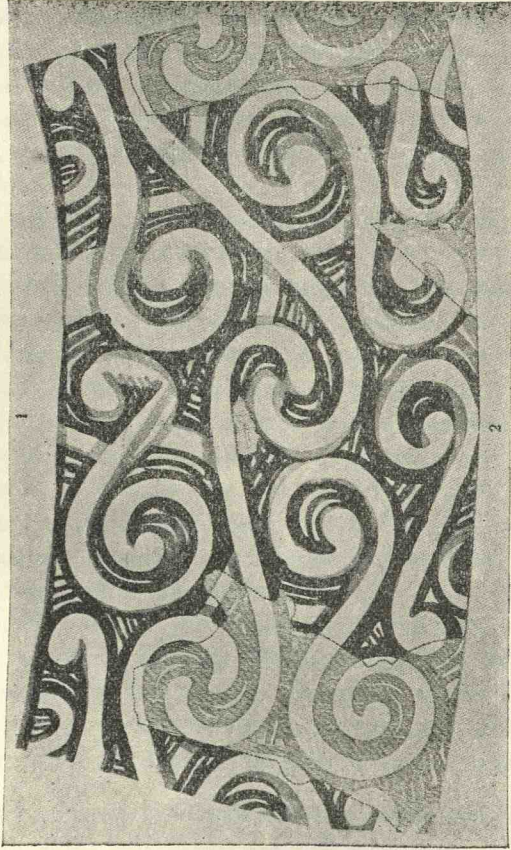

Fig. 7. — Ceramică de la Cucuteni (Hubert Schmidt, tabela 3, fig. 1).

Cum civilizația eneolitică a vaselor e o creațiune a oamenilor de aici, celelalte elemente nefiind decât o suprapunere și o complectare, fie și cu material localnic, se pun deci probleme ca trecerea, așa de uimitoare, numai în anumite regiuni, de la formele grosolane ale pietrei la acestea așa de fine și a prezenței uneltei de aramă și la Troia și în regiunile civilizației egeene. Cu toată găsirea de obiecte de aramă (securi, ciocane) și în Vestul Balcanilor, și în stepa rusească, se poate admite un centru ardelean¹. Dacă obiectele găsite la noi în chip răzleț și a căror sistematisare a încercat-o Pârvan cu atâta trudă și ingeniositate, sânt puține și nu de cea mai mare valoare, totuși se impune continuitatea de rasă, perpetuarea tracică².

Sânt destul de dese și lămpile, brățările de bronz³. Și ace cu vârful găurit apar în epoca bronzului⁴. S'au găsit lanțuri de „mărgăritare“ din scoică ori marmură, cu amestec de bronz. Dar, mult înainte de imitarea grosolană a monedelor grecești, locuitorii țărilor noastre în epoca eneolitică a bronzului se serviau ca mijloc de schimb de acele seceri metalice terminate cu înseilarea vagă a unui cap de pasăre. S'a arătat, de altfel, prin monede că semnul „bipenelor“ pe ele, în Grecia, de sigur și în Tracia, nu are numai un sens religios, ci e o amintire a valorii comerciale a obiceului⁵. Aceste seceri înlocuiesc astfel „pungile“ locuitorilor din cetățile lacustre și inelele de aur din stepa rusească⁶.

Une ori formele sânt elegante și variate, mai ales în ce privește armele găsite la Drajna-de-jos, în drumul spre Ardeal. Frumoasa descoperire de seceri și de obiecte felurite, mai ales săbii, arată legătura, pe care au întrebuițat-o apoi Romanii, între Ardeal și pogorârea spre Dunăre.

¹ Pentru securile de aramă aflate în lumina noastră și cea imediat vecină la Apus, v. Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Le scuri di rame carpato-danubiane*, în *Ephemeris dacoromana*, IV, pp. 181 și urm. 211.

² Nestor, *o. c.*, p. 87.

³ *Ibid.*, pp. 73-5. Cf. *ibid.*, p. 84, note 331 (și dinți), p. 87.

⁴ G. Ștefan, *Armii protoistoriche sulle monete greche*, în *Ephemeris dacoromana*, IV, pp. 144-5.

⁵ Rostovțev, *o. c.*, p. 30. La Borodino s'au găsit arme ca acelea de la Drajna; Ebert, *Südrussland im Alterthum*, p. 68.

⁶ Presintare în Nestor, *o. c.*, tabela 16; analiza *ibid.*, p. 128.

Legăturile bronzului românesc sânt însă așa de vaste încât exact săbiile și secerile-monedă de la Drajna-de-jos se întâlnesc din bielșug prin colțuri de Siberie¹. Aceasta întărește probabilitățile întinderii până în acest Nord asiatic, și peste dânsul, a caracterului artei geometrice în podoabe. Dar, cum arama era aproape acolo, această civilizație a putut să aibă cu totul altă întindere și dezvoltare decât în acest Apus, unde era numai de import. Și același lucru s'a întâmplat și cu abundența cultură a fierului în aceleași regiuni siberiene, unde era, de altfel, și aurul indigen din Munții Altai².

Cu totul străin de influențele locale, cele mai frumoase și mai bogate manifestări ale artei scito-elenice, așa-zisul „*Tesaur de la Pietroasa*“³, găsit pe calea care prin pasul Buzăului

¹ V. Minns, *o. c.*, pp. 242-3. Cum, de altfel, idoli egipteni în Dacia și Scitia Minoră; N. Densusianu, *o. c.*, pp. LXVI și urm.

² Cf. Rostovțev, *o. c.*, pp. 128, 134-5.

³ V. Odobescu, *Le Trésor de Petroasa și An. Ac. Rom.*, seria 1, XI²; *Rev. Arch.*, XXXIX (1880), p. 358 și urm. V. Bock, *Der Schatz den Westgothenkönigs Athanarik*, în *Mitth. der Central-Commission*, XIII, 1868, p. 117. Cf. N. Densusianu, *o. c.*, p. 603 și urm. E interesant articolul, vechiu, al lui Ch. de Linas, *Trésor de Pétroasa* (și în *Hist. du travail à l'exposition nouvelle de 1867*), în *Revue arch.*, XVII (1868), p. 46 și urm. El vede în aceste obiecte „totalul acelor *regalia* și *pontificalia* ale unui suveran“. Un Rus, Filimon, recunoștea în femeia din centrul platoului, nu o Freya sau divinitatea clasică pe care va crede că o descopere M. Suțu, ci o *camenaia baba*, de care sânt destule exemplare în Rusia. De Linas admitea și el că *patena* e datorită „Grecilor din Pontul Euxin sau din Tracia“, restul fiind oriental sau got. În genere însă nu se poate primi originea unor asemenea obiecte de la un popor de „jăfuitori fără frâu“ (p. 55). Părerea că ar fi *tesaurul* aceluia jude visigot Atanaric de care va fi vorba pe urmă, exprimată de Bock, e considerată cu simpatie de archeologul frances (p. 55). El se întreabă dacă, pe lângă „frica de Huni“, n'ar fi o „neîncredere față de ospitalitatea romană“, care e neadmisibilă (p. 56). Atanaric trebuie scos din discuție. Pentru o pateră de același fel, W. Deonna, în *Rev. Arch.*, XI (1920), p. 144 și urm. *Tesaurul* e pus în legătură de Rostovțev (*o. c.*, pp. 186-7) cu cel din Nord sau cu unele din Siberia. Se semnaleză și influențe clasice, care pot veni prin Sud. Cf. și J. de Baye, în *Rev. Arch.*, XI (1888), p. 347 și urm.; Furtwängler, *Der Goldfund von Vetersfelde*; cf. *Rev. Arch.*, III (1884), pp. 54-5; XVII (1891), p. 242.

duce în Ardeal, și coiful din Prahova¹, pe altă linie de pătrundere dincolo de munți, nu represintă de sigur nu numai același moment, dar măcar momente apropiate din desvoltarea acestei arte. In cel d'intăiu, cu o inscripție în rune, care s'a interpretat ca o închinare lui Odin, pe lângă bizazeria animalelor de imaginație asiatică disarmonică, soborul zeilor apare într'un impunător grup de stăpânire, pe când coiful, cu reproducerea grosolană a unei figuri omenesti, înfățișată ca în măștile de la Micena, în presintarea, supt liniile de rosete, a unor divinități ciudate, grifoni și sirene, cu aspra scenă de vânătoare a unui războinic îmbrăcat în platoșă de zale ca ale Sarmatilor secolului al IV-lea, aparține unei vremi în care astfel de tradiții clasice influențau mai puțin asupra gustului, mai curând decât aceleia în care sălbătăcia huno-avară a putut da, ca în Tesaurul de la Sănnicolaul Mare², o caricatură, asemenea cu cele etrusce, a ceia ce este arta adevărată. Ambele aparțin însă unei epoce foarte târzii.

Caracterul de sigur decorativ, dar barbar, al acestor vase și căni, care au servit la ospetele și pentru podoabele cine știe cărui șef de migrație, probabil un rege³, e de un caracter neclar, aproape grosolan, puțând chiar exclude o îngrijită tehnică greacă, astfel de obiecte, care se fabricau în serie, cum s'a arătat, venind, poate, din Răsăritul asiatic, sau trebuie să se admită, cu o schimbare de gust la clienții barbari, o părăsire a normelor după care lucrau meșterii din Tanais, Olbia, Phanagoria, Pantikapeion⁴.

E evidentă însă în asemenea obiecte și o tendință spre geometrisare care trimete la influența vechiului tracism pătruns de așa de multă vreme și în aceste regiuni.

Nu cred că se poate vorbi sincer de o „civilizație goto-sarmatică“. In adevăr, ce represintau Goții la această epocă (secolul al IV-lea)? De altfel, o lucrare artistică de același caracter s'a aflat și la Șimlău⁵. Și alte descoperiri se pot aștepta pe acolo.

¹ Reprodus clandestin în *La Roumanie à l'Exposition de Bruxelles*, 1935, coperta, și la pagina 6.

² V. I. Németh, în *Revue des études hongroises*, XII, pp. 226-36 și *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szt.-Miklós*, Budapesta 1932.

³ Rostovțev ar vedea mai bucuros un Sarmat sau Trac (*ibid.*, p. 186). Runele ar putea fi aduse.

⁴ *Ibid.*, p. 182.

⁵ Cf. *ibid.*, pp. 185-189.

Se știe însă că acest stil a fost foarte gustat de popoarele germane, dând podoabele cu pietre, semi-prețioase, tot așa încastrate, din Lusacia și mai ales anumite juvaiere franceze și coroanele regilor visigoți din Spania¹. Incercarea de a vedea un element de originalitate germanică e, în orice cas, cu totul zădarnică².

În orice cas, noul stil polihrom cu pietre încastrate, după o veche modă iraniană mai mult decât siriană, cu privire la care s'a discutat așa de mult, nu a exercitat nicio influență asupra folklorului nostru artistic.

Întrebarea e de unde pleacă aceste produse, care ne-ar interesa mai mult dacă s'ar putea învedera o origine indigenă, în legătură cu rasa pe care o putem admite pe aceste locuri în vremea care precede imediat cunoștințele istorice și care nu poate fi, cum am spus, decât aceea pe care, de la început, izvoarele scrise o arată³. Adaug că e admisibil ca Dacii, de și au cunoscut, prin Sciți și Sarmați, armele de fier să se fi servit de acestea: Ardealul e plin de asemenea frumoase unelte de luptă⁴, dar ele au fost aflate până și în Nordul Moldovei⁵.

Se poate ca anume foarte frumoase vase de bronz să fi venit însă din Italia. O fabricație indigenă n'ar fi dat această varietate și fineță de linii. Ceia ce arată legături de comerț întinse și, iarăși, pentru o vreme așa de depărtată, ordinea de Stat capabilă de a le ocroti și apăra⁶. Dar a vorbi de

¹ Roslovțev semnalează și pătrunderi în Anglia, în Africa; *ibid.*, p. 186. Pentru răspândire el nu admite numai pe Goți, ci „Sarmați elenisați“. Ori „Greci sarmatisați“, ba chiar Huni întovărășiți în campaniile lor de Sarmați; *ibid.* Mult înainte avusem aceeași părere.

² Roslovțev, *o. c.*, p. 185: „The Gots adopted all the processes which where employed in the Bosphorus before their arrival; embossing, false filigrane, cloisonné. They also expropriated the polychrome style of decoration with all its rules“.

³ Pentru legăturile cu Ungaria studiile lui Reinecke, în *Arch. Értésítő*, XXIX (1889) și în *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, VI (1898-1901); în *Germania*, XV (1931); cf. Hubert Schmidt, în *Zeitschrift für Ethnographie*, XXXVI (1904) (raporturi ciudate cu Troia și Micena). Observații critice asupra acestor păreri de d. I. Nestor, *o. c.*, pp. 105-6. De acesta discuții minuțioase pentru epoca bronzului târziu, *ibid.*, p. 104 și urm.

⁴ Nestor, *o. c.*, p. 132 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 138.

⁶ V. Pârvan, *Getica*, pp. 312-3.

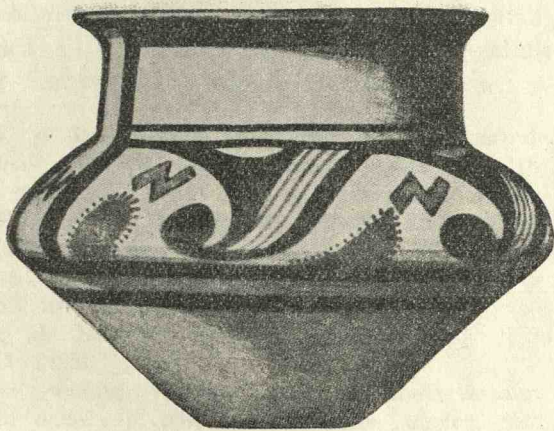

Fig. 8. — Ceramică de la Cucuteni (Hubert Schmidt,
p. 20, fig. 5).

„ateliere din Ardeal“, ca acel din Gușterița, mi se pare exagerat². Și încă mai mult când aprinsa închipuire a lui Pârvan iscodia la Geți „o artă proprie a aurului³, ale cării produse umpleau tot Centrul și Nordul Europei, concurând cu arta etruscă a bronzului și argintului“⁴.

Harta acestei civilizații a fost totuși largă. În orice cas, o legătură a trebuit să existe și pentru ea prin trecătorile Carpaților: o găsim, cu frumoasele topoare și săbii de bronz, și pe la Predeal⁵, ca și pe Valea Teleajenului, apoi la Bacău și în Secuime. Și, pe aici, se merge, nu numai în Ardeal, ci și în interiorul Ungariei.

E, de altfel, vremea când Egiptul trece la o nouă perioadă de dezvoltare, și Hitiții întind un Stat a cărui putere, din Asia Mică, se coboară asupra Siriei, leagă relații de paritate cu noii Faraoni și a trebuit să aibă, firește, și o influență

¹ *Ibid.*, p. 314 (și după Hoernes). Dar ceva mai departe e vorba de „ateliere adevărate de bronz“ (*ibid.*, p. 318). Tiparele de seceri și securi (*ibid.*) sânt cu totul altceva decât dovezi pentru fabricarea obiectelor unui lux așa de rafinat. „Legătura culturală“ (*ibid.*, p. 319), e de fapt una comercială, — și încă trebuie să ne gândim la produse de pradă. Astfel de obiecte reprezintă o producție indigenă tot așa de puțin ca podoabele de aur, găsite în pădurile Buzăului, ale Doamnei Neaga. „Atelierele“ însă și la Scure, *Rev. Arch.*, XV (1922), p. 69.

² V. și „orfăurarul getic“ pentru podoabele de aur, *ibid.*, p. 328. Cf. „tipul dacic“, p. 339. Un car votiv „dacic“, *ibid.*, p. 414.

³ *Ibid.*, pp. 341-2. Nici Sciții n'au lucrat ei singuri, ci Grecii pontici pentru dâșii. V. I. Nestor, *Ein thrakokimmerischer Goldfund aus Rumänien*, 1934 (obiecte de aur la Mihăileni (Sălagiu); același în *Europa septentrionalis antiqua*, IX, pp. 175-86 (ar fi „traco-cimerică“). Pentru coiful de aur și Traci Vulpe, în *Rev. ist. rom.*, II, p. 314.

⁴ Andrieșescu, *Asupra epocii de bronz în România*. 1. *Un deposit de bronz la Sinaia*. 2. *Obiectele de bronz de la Predeal*, din „Bul. Com. Mon. Ist.“, 1935. Cf. Joseph Hampel, *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn*, Budapesta, 1887 (Album de obiecte, cu explicații. Și obiecte din Ardeal, din Maramurăș: pl. xvi, 7. O sicca dacă din Muzeul Bruckenthal de la Sibiu. Săbiile din Maramurăș sânt ca acelea din Drajna. Multe piese de la Dobrișin și Orade. Un interesant animal, cu rât de porc, din comitatul Turda-Arieș, pl. lxxviii, no. 4; lângă vase de la Moigrad, pl. lxxii, no. 4, și din Bihor, pl. lxxiv, no. 4; pl. lxxv. Comoara din Gaura, mai ales pe pl. lxxxiii. Cea din Torontal, pl. cxxvi: obiecte de bronz).

⁵ Nestor, *o. c.*, p. 78.

peste îngrămădirea stratelor de civilizație la Troia și asupra peninsulei balcanice¹.

În ce privește *fierul*, a cărui epocă s'ar crede că începe cu al XI-lea secol în. de Hr.², e de sigur cu puțință ca introducerea lui din Noric să fi precedat impunerea prin năvălirea Sciților, fără ca importanța acesteia pentru tehnică să trebuiască a fi așa de mult scăzută³.

Pentru toată vasta regiune a Traciilor sudici, afară de insule și de ținut, cercetările au fost resumate de d. Radu Vulpe într-o lucrare întinsă⁴. *Movilele, terasele* sau *tellurile* cuprind acolo de obicei morminte în care mortul e presintat în forme deosebite. S'a găsit și buzduganul de fier lângă rămășițele unui șef. Dar resturile omenesti se întâlnesc și fără a se fi clădit de-asupra lor un tumulus⁵. Nu lipsesc nici unelte, po-doabe, dar mai ales arme: lanțe, săbii, cuțite, coifuri, chiar cu unele tentative de artă, ba și alte elemente de luptă, și foarte multe fibule, la care se adaugă vase felurite pentru cenușa morților.

În curând însă se va produce dispariția, supt influența comerțului grec, a unei originalități de rasă care fusese așa de strălucită în epoca eneolitică. Nordul geto-dac singur scapă acestei covârșiri.

¹ Andrieșescu, *l. c.*, p. 3.

² V. Pârvan, *Getica*, p. 348 și urm. Pârvan găsește pe străini în mormintele de șefi, pe indigeni în stațiuni (p. 367). Cf., *ibid.*, pp. 487-8. Pentru câteva monede, după cele grecești din Marmoneia, *ibid.*, p. 488.

³ V. și Vladimir Dumitrescu, în *Rev. ist. rom.*, IV, p. 323. Continuarea unor elemente din epoca de bronz, în studiul d-nei Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Certaines formes caractérisant l'âge de bronze de l'Europe Sud-Orientale, Mélanges* ale Școlii române în Franța, 1929², p. 511 și urm. (vase cu două torți; în concluzii unitatea de civilizație a acestei regiuni, nu fără raporturi încă cu lumea egeiană și orientală).

⁴ V. R. Vulpe, *L'âge de fer dans les régions thraces*, în *Mélanges* ale Școlii române în Franța, 1929², p. 339 și urm. (și cu o bibliografie foarte bogată). Pentru „Noropi“ (Norici) și fierul v. Clement de Alexandria, *Stromata* (în „Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum“), I, xvii.

⁵ V. Radu Vulpe, lucrarea citată, p. 448. Și tabloul cronologic, *ibid.*, la pagina 452.

VI.

Așezări și îndeletniciri în epoca protoistorică

Ceia ce s'a aflat prin săpături în acest Sud-Est continental al Europei reprezintă o cultură complectă¹, care-și are uneltele și mijloacele de exploatare.

În părțile de la Sudul Dunării s'au găsit pentru timpurile protoistorice până și fierăstraie². Se mergea, cu țesături, cu piepteni, cu tot ce e în legătură cu domesticirea și întreținerea animalelor — oile din epoca preistorică sânt ca și ale ciobanilor noștri, și același trebuie să fie carul cu boii, și caii de cele trei rase: de munte, moldovenească-ucrainiană și din șesul muntean —, așa încât putem admite o gospodărie tot așa de dezvoltată și de solidă ca a „gospodarilor“ din locuințele lacustre înfipte în mălul lacului din Geneva sau a primilor „Venețieni“³.

Locuinți lacustre ca acelea de pe lacul din Geneva, — unde lacustrii sânt vecini cu „pământeni“, — cu formele de viață preistorică felurită și mult dezvoltată pe care le cuprind acelea, cu țesăturile care, strângând părății de lut ai vaselor, s'au prefăcut în prima lor podoabă, apoi cu animalele casnice de

¹ V. Radimsky și Hoernes, *o. c.*, p. 27. Cf. Bertrand, *La Gaule avant les Gaulois*, p. 356: „Le monde thraco-danubien et danubien alpestre se montre à nous plus de mille ans avant notre ère comme un foyer de civilisation bien autrement rayonnant (que le monde septentrional ou hyperboréen)“. Citat de N. Densusianu, *o. c.*, p. 27, nota 2. Pentru „arăturile părăsite de prin munți“, p. 28, nota 1.

² Râșnițe; Pârvan, *Getica*, p. 499 și urm. Piepteni, *ibid.*, pp. 528-30. Climire, *ibid.*, p. 431 și urm.

³ V., după D. Viollier, Salomon Reinach, în *Rev. Arch.*, XI (1920)², p. 107.

mai multe feluri, cu uneltele usuale, se întâlnesc în cutare colț din Sud-Vestul Balcanilor, ca la Butmir. Dincoace de Dunăre,, de și se caută, pentru ușurința hrănirii cu peștele, vecinătatea lacurilor, ca la Răsăritul Bucureștilor, casele se înșiră pe term, fără palisade.

Așezarea e caracterul general al acestei civilizații, opusă astfel rătăcirii, de necesitate economică, a Sciților și aceleia, din spirit de aventură, a Cetților.

Se practică pe cea mai largă scară o agricultură, care nu e cu totul primitivă. Gropile de pâne din șesul nostru, pe care le descopereau năvălitorii, căutând locul unde pământul nu primia brumă, sânt pomenite de Demostene la Traci¹.

Pentru mersul ciobanilor și pentru transportul produselor agriculturii, cum se face azi de la Cojani din șes la Mocanii din podgorie, un drum lega greaca Tomi de Axiopolis și trei *vaturi* îl păziau². Altul ducea prin Bărboși, Șendreni, Poiana și Brețe în Ardeal, dar s'a insistat asupra văii Ialomiții (Piscul Crăsani). S'a putut stabili și lista punctelor locuite din Bărăgan, Teleajenului și pasul Bratocea³.

Nu numai păstorii transhumanți străbăteau Bărăganul, ci acolo erau și așezări permanente pe înălțimi, ca la Piscul Crăsani⁴ sau la Piscul Coconilor⁵; se poate ca și atunci să se fi produs procesul de transformare care în zilele noastre a adus așezările de Mocani din Dobrogea și din podgoria munteană, cu Râncezii luați în bațjocară, ai unei vieți ciobănești părăsite.

¹ De Chersone, 65.

² R. Vlădescu-Vulpe, în *Bul. Soc. Geogr.*, XLI (1922), p. 134.

³ *Ibid.*, pp. 135-6. Pe valea Dâmboviței pare a se defini un drum roman. S'a constatat și „cetatea“ de la Boteni, „dacică“, având ceramică de tip La Tène târziu. Tot așa la Puntea-de-Greci (*vechiu drum bizantin*) și Rusești, urmând cursul Neajlovului („tip Gumelnița“). În Vlașca, d. Berciu constata „aceleași legi pe care le-a imprimat pământul ca și celor de azi“. Și mai jos el afirmă: „continuitatea de cultură care se poate urmări arheologic pe baza evoluției formelor de civilizație din cele mai îndepărtate timpuri neolitice până în cele istorice“. Din întregul șir de manifestări se desprinde — pare-se — în fond același suflet.

⁴ Andrieșescu, în „*Mem. Ac. Rom.*“, secț. ist., 1924.

⁵ R. Vulpe, în „*Bul. Com. Mon. Ist.*“, 1924, fasc. 39.

Oriunde întâlnim resturi de așezare preistorică e și satul sau orașul de mai târziu. Așa bogata cultură preistorică, din epoca bronzului, în jurul Bucureștilor, la Teiu, la Bucureștii Noi, la Căscioare, la Fundeni, la Bordeiu, la Snagov, la Herăstrău, la Ciurelu, la Mănăstirea¹.

O cetate Kalybe în Tracia² ar arăta originea tracă a *colibetelor*,—*cătunele*, venind nu din *cantonul* romanic³, ci din fondul tragic; la Demostene găsim o Kobyles, o Kobyla⁴.

Tomaschek vede în *iurucii* din Rodope, *cătunari* și *colibași*, urmașii păstorilor vlahi⁵: ei sânt cu mult mai vechi. Se pomenesc în vechile izvoare *trogloidyții* de pe la Varna, și oameni din *bordeie*. Bordeiu a existat la preistoricii și protoistoricii din aceste regiuni; el e numit, chiar în limba noastră, cu un termen tragic.

E de admis că, în deosebire de Geți, cari se apărau, cum o arată toate expedițiile macedonene, în păduri și în mlaștini,— ambele reunindu-se în sensul, de inspirație tracă, al *paludei* ca *pădure* (ca și, din aceleași motive, în regiunea lagunei venete), Dacii se adunau spre apărare pe înălțimi. Deci oriunde, azi, avem o *cetate* pe înălțime: la Deva, unde și numele se păstrează, la Sighișoara (de la Sebeș, Segheș), așezarea dacică a precedat pe aceia, determinată de aceleași necesități defensive, a urmașilor. Dacă însăși capitala dacică nu e pe o culme, de jur împrejur înălțimile îi fac cunună și apărare⁶.

Săpăturile arheologice au găsit, de sigur, și „valuri“ și „palisade“, ca și Tinosul⁷, dar mi se pare că e vorba de centre, și nu de grupe de locuinți. Aceasta o dovedește și prezența mormintelor: acolo e „cimitirul“ și „biserica“, poate și reședința șefului. Unde se află aceste elemente, e și înălțimea, „cetatea“, „cetățuia“, „grădiștea“, a cării amintire s'a păstrat

¹ D. V. Rosetti, *Din preistoria Bucureștilui*, București 1929; G. Ștefan, *Fouilles de Mănăstirea*, în *Dacia*, II, p. 985 și urm.; Nestor, o. c., tabela 13-4 (bogată ceramică de tip în relief, cu podoabe).

² La Ștefan din Bizanț, s. v.

³ V. Philippide, *Originea Românilor*, II, pp. 702-3.

⁴ *De Chersoneso*, ed. p. 65; *Ad Philippi epistolam*, p. 101.

⁵ *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena 1882, pp. 497-8.

⁶ V. Pârvan, *Getica*, p. 383 și urm. Sate și „burguri“, *ibid.*, p. 454 și urm.

⁷ *Ibid.*, pp. 470-1.

în nume. E și locul de refugiu, ca la medievalele cetăți din Ardeal, ieșite din împrejurări analoge¹. Aceasta indiferent de observația, de sigur adevărată, a influenței din Vest² care se observă, de altfel, și la toți Ilirii.

Dar în ce privește acel chip de construcție, foarte îngrijit, și cu pietre, care a fost găsit la Costești în Ardeal³, el poate fi mai curând atribuit acelor arhitecți pe cari Decebal și-i căpăta din provincia romană vecină, precum mai târziu același lucru îl va face și Attila, în aproape aceleași regiuni.

De și s'a observat cu dreptate că „puternicele cetăți care apărau țara, reședințe ale șefilor politici și așezate în diferite centre mai împoporate, erau destul de tari ca să ia micilor sate ce se găseau în apropierea lor grija întăririi”⁴, vechiul sat însuși ar fi fost „un fort întărit”⁵. Acesta ar corespunde și originii cuvântului latin cu care-l numim noi și Albanesii singuri, pe lângă Coptii din Egipt, ca în Fostat pentru Cairo, păstrându-i sensul mai vechiu și mai însemnat: *fossatum*, teritoriu apărat printr'un șanț⁶. Felul *răspândit* pe care-l au satele astăzi ar trebui deci să vie dintr'o mare prefacere istorică, ale cărei motive nu le vedem, Siviții, cari n'au fost pretutindeni, neputând juca un astfel de rol.

Grupul de case strâns, fără curți și locuri virane, e însă, pretutindeni, mediteranean, nu apusean. Și astăzi un sat italian sau frances e un bloc de piatră, o casă sprijinindu-se pe alta. E acolo și influența cetății care stă în față și un efect al materialului la îndemână. Pentru o colecție de „viminacii”

¹ Și deposit de provizii, *ibid.*, pp. 472-3

² *Ibid.*, p. 472 și urm.

³ Și aiurea, lângă Turda sau la Grădiștea Muncelului, *ibid.*, p. 475 și urm. Cf. raportul d-lui D. Berciu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934. „Originea sudică” admisă de Pârvan (*ibid.*, p. 477) se explică astfel, dar el se gândește la Grecii lui Boirebista și la „ministrul de Externe” grec al acestuia; *ibid.*, p. 481. Și totuși el vede că această civilizație e după Boirebista, deci, firește, supt influența romană (p. 482).

⁴ *Dacia*, I, pp. 220-1.

⁵ Pârvan, *Getica*, p. 470.

⁶ V. și mai departe, la epoca romană. La Germani e echivalența *zaun* (gard) din *town* (oraș). Pentru felul de clădire, d. Dorin Popescu, în ultimul nr. din *Istros*.

din țesături de răchită sau pentru un bordeiu de troglodit, cum s'au păstrat până ieri în șesul muntean¹, nu era aceeași necesitate. Vom vedea, cercetând viața istorică a Tracilor, cum se trăia în munții din dosul Bizanțului, oameni și oi și vite fiind cuprinși în aceeași încunjurime de uluci, pe care, în cartea a VII-a a *Anabasei* sale, Xenofont le numește *στυροί*.

În ce privește adevărata *apărare*, întâiu nu erau regiuni care să atragă; apoi refacerea se putea face ușor. Dar mai ales *apărarea nu era locală, ci prin mediul încunjurator el însuși*. Deci, dacă numele vechiului sat trac a fost înlocuit prin acela care vine de la *fossatum* latin, acesta e numai în legătură cu așezările sub-militare din *canabe*, satele de case din papură și stuf, devenite apoi statornice așezări rurale, precum ar fi, în albanesă, *psat*. Dacă s'a propus și etimologia *massatum*, cuvântul de fapt nici nu există².

E de văzut însă dacă și casa balcanică, având turnul și cerdacul ei, nu vine de la clădirea-turn găsită în centrul Dacilor de ultimele săpături. Și anume așezări ale vetrelor în construcțiile ușoare din șes au un caracter de veche originalitate³.

Brii tracice (ca Selimbria)⁴, deci orașe⁵, nu se întâmpină la Nordul Dunării. Balcanii au și *para*, de unde nume ca *Mucapor*⁶, *Heptapores*⁷, asemenea cu ale noastre pentru locuitorii satelor cu sufixul *-ești*, iar în regiunile carpatine mai ales,— dar

¹ V. ce spune ofițerul Mihăescu la 1877; *Rev. Ist.*, 1935.

² Barič, *Albano-rumänische Studien*, I, 1919, p. 76. Pentru *fossatum* Mayer-Lübke, *Rom. etymologisches Wörterbuch*, no. 3461. Cf. și Philippide, *Originea Românilor*, II, p. 64 (unde casuri spaniole pentru *massatum*, grecești pentru *fossatum*).

³ V. Hahn, *Albanesische Studien*, p. 171.

⁴ Ștefan din Bizanț citează și Mesembria, Polymbria; s. v., Μεσσηβρία. Rădăcina ar fi numele fundatorului.

⁵ Βρίαν γὰρ τὴν πάλιν παρὰ Θράκας; Nicolae din Damasc; *Fragm. hist. gr.* III, p. 379, no. 45. Culegerea numelor în *bria* la Mateescu, în *Ephemeris daco-romana*, I, p. 200, nota 3.

⁶ V. *Ephemeris Epigraphica*, V, p. 625, no. 653, și în multe alte locuri.

⁷ *Archäologische-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, XVII, p. 197, no. 64.

sânt casuri și în Sud — *dava* sau *deva*¹. Cum o Sucidava se afla la Dunăre în față cu vărsarea râului Oiskos, o Desudava e pomenită de Titu-Liviu² în Balcani, și Pulpidava, viitorul Filipopol, e în mijlocul Tracilor; iar o Thermidava sau Zermidava³ se află însă, peste acele *pare* balcanice, în depărtatul Apus iliric⁴.

„Petoporanii“ de pe harta peutingeriană înseamnă „cinci sate“. Harta arată, aproape, „șase locuri“ (*VI loci*) ale acestora⁵. De fapt, Ștefan din Bizanț pomeneste pe Sciții, ziși și Byzires, din cele șapte sate (ἐπτὰ χωμῆται)⁶.

Se întâlnește și finalul *sara*⁶, *zora*, ca în Bilazora⁷ sau Analibazora⁸. Și sufixele *diza* și *dizos* apar une ori⁹. Fără dreptate s'a văzut însă în *dama* din Uscudama un *domus*¹⁰.

¹ D. Seure crede că *para* e vad, și amestecă și Bosphoros; *Rev. Arch.*, VII (1918), p. 78, nota 4. Din *para* derivă, poate, și terminul de *phara* pentru tribul albanes (zis și *phis*). Pentru o finală *gyra* (ca în Bydegyra, Gasagira), v. Seure, în *Revue archéologique*, 1911², p. 141.

² XLIV, 26, 7; Tomaschek, *Die alten Thraker*, I, p. 52 și urm.

³ Ptolemeu, II, 16, 7. Corectat în Germidava sau Zermidava (după Gemisara dacică), de Pârvan, *Getica*, p. 38. Și Quimedava, la Procopiu, în Balcani.

⁴ V. și la Tomaschek, *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1882, p. 501. V. și Horovitz, *Influența elenismului asupra lumii traco-dacice*, în *Cercetări Istorice* din Iași, II-III (1927), pp. 2-3.

⁵ Altă interpretare în Pârvan, *Getica*, p. 241. Una și mai bizară, citată de același, *ibid.*, nota 1. *Por* din *puero* și la Latini; Corssen, *Ausprache*, II, p. 81, (Marcipor, Publipor). Dar și Tres Villae la Sidonius Apollinaris, ultima din Scrisorile în versuri. Există în Balcani și un Ennea-Krunoi „Nouă Izvoare“.

⁶ Finala *kenthos* la Mateescu, *l. c.*, p. 203, nota 4.

⁷ Tomaschek, *Ueber Brumalia und Rosalia*, în *Sitzungsberichte* de la Viena, 1869, p. 388 și nota 1. Cf. și *Thraker*, II⁴, p. 16.

⁸ V. Suidas, *sub v.*

⁹ Un Bartudizos se întâlnește, târziu, și în Viața Sf. Alexandru Romanul, *Izvestia* ale Institutului Arheologic bulgar, VIII (1934), p. 156. Poate și Bethus (dar Bito) și numele Crobizilor, al Odrisilor, e de pus în legătură cu această finală. V. și Tyrediza, la Ștefan din Bizanț, *sub v.* Dizas, Dizos în Moesia, *Arch.-ep. Mitt.*, XVIII, p. 107, no. 5. — Dizos ar fi „cetate“; Cașarov, *Kulturgeschichte*, p. 34. V. și *biza* din Dakibiza, *Ελληνικός φιλολογικός σύλλογος*, 1904, p. 264 și urm.

¹⁰ Goos, în *Arch.-epigr. Mitt.*, I, p. 115. Cf. Pârvan, în *Riv. di filologia e di istruzione classica*, 1923, Ottobre.

Supt influența grecească, satelor de la Sudul Dunării li se zice „kome“, cu „comarhii“ lor¹.

Deosebirea cea mare în acest Sud-Est european rămâne însă aceia între omul de trib, iliric sau iliro-celt, și omul de sat. Ea va rupe în două și poporul românesc și va deosebi, la Balcani, între Slavii cu sfânt individual și cei cu *stava* pentru tot grupul familiar. Pornind de la cele mai vechi timpuri și urmărind-o în viața populară autonomă de la Nordul Dunării și în cea supusă marilor evenimente istorice din Sudul bizanțiu, am încercat să stabilesc caracterele acestea esențiale într'un sir de conferințe făcute la Paris și publicate pe urmă în volum².

Din aceste așezări au ieșit și forme politice proprii, pe lângă acelea pe care, cum vom vedea, Tracii le-au luat de la Orientali, prin Sciți. Albanesii, de altă origine, dar în vecinătate cu acei cari ne interesează acum, trăiesc și azi cu *făicare* și *fară*³. Căci *fară* longobardă e un împrumut de la cea albanoromână⁴ și nu contrarul⁵; în adevăr nu se vede în ce chip s'ar fi putut face această transmisiune la două popoare așezate a unui element fundamental de la niște simple bande în trecere. Cuvântul se întâmpină, de altfel, numai la Românii din Balcani, cari au trăit viața de trib ca și Albanesii⁶. Apoi, cum Decebal, regele dac, — rege de imitație —, se chiamă și Diurpaneu sau Diuppaneu —, ceia ce s'ar interpreta: *jupan*, și țara sa *jupa* —, se poate pune întrebarea dacă nu e aceasta străvechea formă autohtonă a puterii peste oameni. Slaviștii n'au putut fixa originea *jupeii* și *jupanului*, de unde

¹ Mirtil Apostolidi, în *Θρακικά*, VI, p. 159. Hotare dintre ele (*ὄρος Βεσσυπάρων*), *ibid.*, p. 158.

² *Le caractère commun des institutions du Sud-Est de l'Europe*, Paris 1929. Dau lista capitolelor: „Traces des plus anciennes coutumes anté-romaines. Conception du pouvoir suprême. Formation de la royauté. l'Empire et la Cour. Administration et justice. Fiscalité et système militaire. Formes de la vie sociale“.

³ Tomaschek, *Sitzungsb.* ale Academiei din Viena, 1882, p. 501.

⁴ Jireček, *Serben*, I, p. 155. V. și același, *Staat u. Gesellsch.*, I, p. 14, nota 7.

⁵ V. Barič, *Albano-rumänische Studien*, I, p. 24; cf. Philippide, *o. c.*, II, p. 647.

⁶ V. Iorga, *Les caractères communs*, citată.

panul Slavilor și banul Avarilor, dar ei recunosc că forma primitivă, după așezarea în Balcani, a fost aceasta.

Viața economică.

De la preistorici avem întreaga zestre a animalelor: boii sarmatici, oile Carpaților, caii.

Alături de caii dalmați și epiroți, aceia ai Hunilor, numiți *hunnisci*, „cu capul mare și adânc, ochii ieșiți în afară, nările înguste, fălcile late, cerbica voinică și dură (*rigida*), coamele până peste genunchi“, etc.¹, rămaseră vestiți pentru răbdarea la osteneală, frig și foame².

Ca și în Grecia și în Italia, boii se înjugă, în loc să se lase greutatea trasului asupra frunții; cum, în unele părți, și la Marea Neagră și în regiunea de munte olteană, se păstrează și până astăzi — ca și la celălalt capăt al Europei, în Portugalia — purtarea urnelor pe cap, dar exclusiv la femei³.

Un Sas ardelean, Mihail Königes, poate scrie: „Secolele nu au influențat nici în rău, nici în bine „vita de Bărăgan“, ce-și are patria în Moldova. Aceiași vacă sură, care își trăiește astăzi traiul miser pe miriștile uscate, aceiași vită slabă roade, de când lumea, la tullei vârtoși de păpușoiu de pe coastele colinelor moldovene. Aceiași păreche de boi voinici, cu coarne scurte, cu cari țeranul își cară acasă, din câmp, lângă Prut și Nistru, știuleții galbeni de păpușoiu și bostanii roșii, aceleași animale le întrebuițau vechii Goți înaintea carelor cu două roți, cu care-și transportau, în pribegiile lor, nevasta și copiii dimpreună cu tot avutul lor. Această vită era proprietatea Hunilor și Gepizilor, a Avarilor și a Pecenegilor“⁴.

¹ Vegetius, în *Scriptores rei rusticae*, ed. Deux-Ponts, III, p. 429. V. și prologul la II: „Incurata animalia hibernis pascuis et negligentiae casibus dedunt... Sic instituuntur e parvulis... Hibernis pascuis viget ac sine pernicie frigora pruinasque sustinent“.

² *Ibid.*, p. 430. V. și *ibid.*, p. 431 (pentru vrâstă).

³ Vezi statuete de Tanagra. Plugul (sec. VII a. Chr.) la Beloch, *Propyläenwelligeschichte*, II, p. 27.

⁴ Mihail Königes, în *Prometeu*, revistă de la Brașov, II, pp. 13-20.

Agricultura e milenară¹ în aceste regiuni ale Geților². Un pasagiu din opera, pierdută, a lui Criton, medicul lui Traian, despre războiul de cucerire a Daciei ni arată că nu numai era o agricultură, dar și supravegheată³.

Xenofont, arătându-și legăturile cu iubitorul de oștețe rege al Odryșilor, Seuthes, povestește și de bunele pâni *zymite*⁴, care au o curioasă asemănare de nume cu jimblele noastre. Numele de *briza* pentru *săcară*, din scriitorul medical Galen, s'ar găsi și azi în bulgărescul *brifa*⁵.

Grâul se întâlnește și în săpăturile de la Butmir⁶ și în mormintele de la Tinosul⁷, în colibe neolitice din marginea Bucureștilor⁸. Grâu în lanuri a găsit, cum vom vedea, Alexandru-cel-Mare în expediția de la Dunăre, care a precedat „cruciata“ lui contra basileusului asiatic.

Păstrarea, ascunderea grâului în gropi, — de care am mai vorbit —, sistem pe care ai noștri l-au păstrat și ca apărare față de lăcomia năvălitorilor, se pomenește la scriitorul roman despre agricultură, Varro⁹. De altfel, în legătură cu semințele Tracilor se va reveni asupra subiectului.

Cultura *viței* e și ea tradițională la Tracii iubitori de vin, *ῥῆδοῖνοι*¹⁰.

¹ D. Rostovțev, în *Revue internationale des études balkaniques*, II, p. 54, ar vedea însă și un altceva pe care nu-l înțelegem înainte de fașa „sedentară și agricolă“ a Tracilor. Pentru foarte târziu admite același lucru d. Guglielmo Ferrero, *ibid.*, p. 100.

² Pentru sensul numelui v. Mateescu, în *Ephemeris dacoromana*, I, p. 215, notă 7.

³ Suidas la cuvântul Βουρτιας.

⁴ *Anabasis*, VII: Athenaios, IV, 35 (ed. Tauchnitz, I, p. 277). Și numele de Piroboridava ar fi în legătură cu cultura grâului; Cațarov, *o. c.*, p. 37. Cf. Tomaschek, *Thraker*, I, p. 87 (Pyrogerii).

⁵ Cațarov, *o. c.*, pp. 29, 33 (un Mercur între două cară cu boi). Și alte mărturii pentru agricultură, *ibid.*, pp. 39-40. Cf. Xenofont, *Anabasis*, VII, 1 și v.

⁶ Radimsky și Hoernes, *o. c.*, p. 37.

⁷ *Dacia*, I, p. 222.

⁸ D. V. Rosetti, *l. c.*

⁹ I, 57.

¹⁰ Athenaios, *l. c.*, p. 56. Cf. Cațarov, *o. c.*, p. 40 și urm. — Pentru bere, *ibid.*, p. 42 (și la Athenaios, *l. c.*, p. 68 și urm.: acest *ερῦτος* de orz).

O *industrie* se adaugă pentru sedentari, — pe lângă cari trece drumul periodic al păstorilor transhumanți —, al cărui capital tehnic s'a transmis până la noi.

Ea privește întâiu acel *țesut* pe care-l continuă până azi, numai la noi, cred, femeia care, călătorind, lasă să se ridice și coboare vârtelnița unui țesut care e mai vechiu cu mult decât epoca romană

Ateliere ca acelea din Butmir, lucrând în măsură mare, pentru vânzare și în locuri mai îndepărtate, arată și ele necesitatea unor lungi și sigure *căi de negoț*², ceia ce presupune un început de ceia ce numim „viață de Stat“. Une ori s'au găsit și măsuri de greutate³.

Căci a trebuit neapărat ca o civilizație sprijinită și pe agricultură și pe comerț să aibă măsurile sale, care s'au pierdut, cum o ordine de Stat nu se poate înțelege fără un calendar.

Negoțul.

O problemă e aceia a raporturilor dintre noile căi romane, de o construcție atât de solidă, glorie a civilizației plecate din Roma, și acele drumuri anterioare, parte venite din nevoia schimbului între deosebitele grupări barbare, parte din condițiile comerțului Grecilor cu locuitorii din interior⁴. Pentru Galia, istoricul frances Camille Jullian admitea că noile șosele romane „n'au făcut decât să înlocuiască vechile cărări ale Galilor“⁵.

S'a spus, cu dreptate, că agricultura presupune o anumită intercerculație a plugarilor. „O populație agricolă are nevoie de târg și de adăpost. Ii trebuie locuri de concentrare periodică, fie în timp de pace, ca să-și ție adunările, să-și ieie hotărârile, să-și schimbe produsele, să-și cumpere uneltele, fie, în timp de războiu, ca să-și adăpostească resursele și să-și grupeze forțele“: de aici ar fi venit orașe ca Marsilia, Narbonne,

¹ Pentru „războiul“ grec, v. *Zeitschrift für Numismatik*, III (1876), p. 113 și urm. Și alte forme pentru Sudul Italiei, tot grecești.

² V. W. Radimsky și Hoernes, *o. c.*, p. 1.

³ *Ibid.*, p. 13.

⁴ V. și Seure, în *Rev. Arch.*, II (1915), p. 158.

⁵ *O. c.*, IV, p. 85.

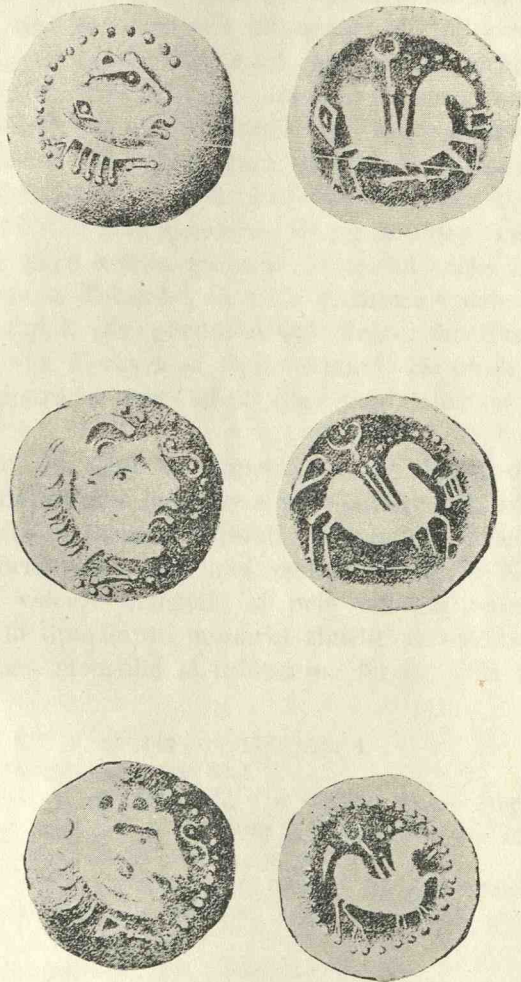

Fig. 9. — Bani dáci (*Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XI, pl. 2).

Bordeaux¹. Ce au făcut în fața neconținutei primejdii Sașii, nu numai cu cetățile lor, dar cu bisericile întărite, care ofereau sălaș oamenilor și deposit mijloacelor de traiu, e deosebit de luminos. Am putea crede chiar că târgurile de azi ale Ardealului ca și nedeile, sborurile Munteniei și Moldovei, cu atât mai mult „panairurile“ Dobrogii, au această origine, cores-punzând cu locuri de adunare (acesta e sensul „sborului“) din epoca preistorică și protoistorică. S'a relevat mai sus importanța secerei de bronz care înlocuiește moneda. Odată comerțul se făcea și cu acele inele de aur care s'au găsit la gura Oltului². Mai târziu, monede de pretutindeni umblau prin aceste părți, până sus în muntele Argeșului: cele din Thasos, aflate și până la Tinosul³, ca și la Zimnicea⁴, cele din Macedonia, din Egipt, din părțile Mării Negre, în Europa și în Asia, dar și din Kerkyra și Dyrrachium⁵. Ba chiar un imens sicriu de piatră a fost adus din Asia Mică și așezat la Gherghina⁶.

Mai târziu, un semn al importanței pe care și-o atribuiau șefii lumii dacice din interior a fost imitația staterilor macedoneni⁷. Sciții o făcuseră ajutați de tehnica Grecilor de pe coastă, în forme care, mai ales pentru cei de la Nordul Dunării, au o valoare artistică, și prin energia naturalistă cu care se redau tipurile de monarhi zburliți cu coamele bogate, profilul adesea mongolic și înfățișarea feroce. Din partea lor,

¹ *Ibid.*, p. 175. V. și *ibid.*, p. 176, nota 4.

² Pârvan, *Inceputurile*, pp. 60-1.

³ V. și *Dacia*, I, pp. 204, 212. Un vas din Delos lângă Fundeni, Vladimir Dumitrescu, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, pp. 121-5.

⁴ Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 29.

⁵ Paribeni, *Optimus Princeps*, I, 1908, p. 22. Cf. Pottier, *Le commerce des vases celtiques*, în *Rev. Arch.*, III (1904), p. 45 și urm. V. și Horovitz, *o. c.*, pp. 5-7.

⁶ Pârvan, *Inceputurile*, pp. 135-6.

⁷ Dar, în comunicația sa de la Congresul de preistorie din Londra, d. Nicolaescu-Ploșșor revine la vechea părere că e vorba numai de imitații celte, din Europa centrală. Intre monede din Galia și aceia a Boilor din aceste părți e o mare deosebire. V. *Rev. Arch.*, XVII (1868) (articolul lui F. de Sauley), XXIII (1872), p. 263 și urm. V. și *ibid.*, XLI (1881), p. 65 și urm., 129 și urm. (Anatole de Barthélemy). Și M. Suțu, *ibid.*, XLII (1881), p. 210, nota 3.

Geții dunăreni nu s'au fost gândit să-și creeze o monedă după a vecinilor și a rivalilor macedoneni. Indrăzneala în acest domeniu a înaintașilor daci ai lui Decebal și a acestuia însuși, a putut veni, cum se va arăta în epoca romană, din confederația pe care o realizaseră, din marea întindere de schimburi economice pe care o dominau.

Nu se recurgea însă pentru baterea monedei la meșteri din cetățile pontice. Nu doar că Dacia n'ar fi avut simț pentru lucrul nesfârșit superior pe care-l puteau da aceștia, dar către aceste centre de cultură așa de înaltă drumul li fusese tăiat prin blocarea romană care a precedat opera de distrugere. Cum, mai târziu, la noi, ne mai fiind în Ardeal turnătoriile de bani, Demnii noștri se adresau la câte un Țigan¹. Astfel neîndemânateci tehnicieni locali dădeau monedele corogite în care abia se mai deosebește chipul de Zeus și calul, caracteristice pentru monetăria Macedonenilor.

Dar în această privință e măcar un paralelism perfect cu astfel de încercări din Galia, dând și ele „un amalgam incoherent de linii drepte, de puncte, de triunghiuri, un fel de haos, din care a dispărut orice contur precis, orice figură netedă. Meșterul a ajuns incapabil de altceva decât de linii drepte și de puncte: mâna lui nu vrea să urmeze trăsătura unei curbe, și literele grecești ale legendei se reduc la un șir neorânduit de bare și de traverse... Nu se putea decât copia copii și, din plagiat în plagiat, supt mâna rutinată a barbarilor, degenerarea tipurilor grecești se accentuă zilnic“².

¹ V. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. LIII: scrisoarea lui Mihnea-Vodă Turcul.

² Jullian, o. c., II, p. 345. Cf. *Rev. Arch.*, XV (1867), p. 348; XVII (1868) (articol de Saulcy); XLI (1880), pp. 65 și urm.; XLII (1881), p. 210, nota 3. — Pentru inele-monede, *ibid.*, XXII (1870-1871), pp. 44-5.

CAPITOLUL II.

R e l i g i a

I. Zeii.

În fruntea zeilor¹ acestei lumi primitive a stătut din capul locului Sabazios², de fapt Dionysos³, *Sanctus Sabadius*, *Sebadius*, de care-și râde Apuleius, care, scriind în domnia lui Traian, avea în vedere nu vechea Tracie, ci contactul cu Dacia⁴. Nu s'a ținut de ajuns în samă textul unui scriitor din Heraclia, căruia, din cauza comunității între Asia Mică a sa și Tracia, lucrurile trace trebuiau să-i fie cunoscute, *Nymphides*,

¹ Cf. în genere, Lenormant, *Sabazius*, 1875 (și în *Rev. Arch.*, XXVII (1874)², p. 300 și urm., 380 și urm.; XXVIII (1875)¹, XXIX (1875), p. 43 și urm.; Perdrizet, *Zeus Sabazios*, din *Revue des études anciennes*; XII; Cațarov, în *Enciclopedia Pauly-Wissowa-Kroll*, VI¹, c. 472-551.

² Un Makazerios Aulokenthos dedică o piatră lui Θεός ἐπήκοος Σαβάσιος Ἀρσιληγός; *Rev. Arch.*, XII (1908)², p. 43. Lenormant citează titlurile de παγκοίρανος și θε ἄτης, ceea ce nu înseamnă decât „tată“. El apare cu coarne pe stâncile de la Philippi, descrise de Heuzey-Daumet (*Mission de Macédoine*, p. 459 și pl. 3-4). Aclamația *suboe* e pusă de Suidas în legătură cu Sabazius, care e pentru dânsul Bacchus (*sub v. εἰός*), V. și Attis, domn al „Sabilor“, la Suidas, *sub v.* Pentru Salomon Reinach, Sabazios e un zeu solar; citat în Perdrizet, *Bull. de corresp. hellénique*, XX (1896), p. 99. De fapt cutare inscripție e închinată „Marii Mame de pe Ida“, Ἄτι Ἥλητῳ μεγάλῳ κυρίῳ Ζεβασίῳ ἄγιῳ; *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 241, no. 6.

³ Ζαβάζιος ὁ αὐτός ἐστὶ τῷ Διονυσίῳ; Suidas, *sub v. V.* și *ibid.*, Σάβοι. Cf. și Hesychius, *sub v.* (ἐπώνυμον Διονύσιου). O inscripție la Pantichion (Asia Mică), *C. I. Gr.*, II, 3791. Cf. Lucian, Θεῶν ἐκκλησία, 9: ὁ Κόρυθακ καὶ ὁ Σαβάσιος; *Ικάρ.*, 27: τὸν Πῆνα καὶ τοὺς Κορυθάντας καὶ τὸν Ἄττην καὶ τὸν Σαβάσιον. Pentru echivalența între Basaricetele, — cf. Ἀναεῦστε, βασσαρηῶσα la Anakreon (după Athenaios, X, 29; ed. Tauchnitz, III, p. 31, — care vorbește de beția scitică) și Dionysiacele, lucrarea, citată de Suidas (*sub v.*), a unui Setorikos.

⁴ *Metamorfose*, VIII, xxv, e pus alături cu Bellona, de Magna Mater, de Venus cu Adonis.

om¹ de samă, întrebuințat și în misiuni politice, din cetatea sa, în secolul al III-lea înainte de Hristos, care asigură și el că Sabazios nu e decât Dionysos, invocându-se și originea traco-frigă a verbului *σαβαζειν*, a adora cu strigăte, a cuvântului *σεβασμὸς*¹, *σέβας* însuși, „venerație“, putând fi de aceeași origine. Sabii lui Sabazios sânt puși alături de Bakchii lui Bakchos². De altfel între Bessi și *bassarele* purtate de bacante în Tracia, nu și *bassaris*, vulpea, dar la Lidieni³, e o legătură. Eshil a scris o dramă „Bassarele“ sau „Bassaridele“⁴. La Blaindos, în Frigia, Zeus *Σαβαζιος* este același⁵.

Cultul lui Sabazios era să se întindă, ajungând în epoca romană la simbole superioare⁶.

Lui Deus Sabadius i se închină astfel o piatră de „ala prima Dardanorum“ din Moesia-de-jos⁷. I se zice pe cutare inscripție a unui militar roman din legiunea II Italică: *Κόβριος Σαβαζιος*⁸.

Ca Iupiter „nebiruitul“, Sabadius va trece, de altfel, și în Galia, la Roma⁹. Încă de pe vremea republicei trebuiră să

¹ *Fragm. hist. gr.*, III, p. 14, no. 11. După Mnaseas e „fiul“ lui Dionysos; *ibid.*, p. 155, no. 36.

² Mnaseas, *l. c.* De altfel acesta amestecă și pe Osiris și Serapis cu Bacchus; *ibid.*, no. 37. Pentru un Dionysios, Trac, care născoceste în Rodos o nouă formă de vas; Promathion, *ibid.*, p. 202, no. 7. Piatra lui Sabazios, în legătură cu un sanctuar făcut de un „rege al Tracilor“ necunoscut, și care se ruinase, în *Arch.-ep. Mitt.*, XVIII, p. 119, no. 36.

³ Hesychios, la acest nume.

⁴ *Ibid.*, sub *v.*

⁵ Aug. Fick, *Vorgriechische Ortsnamen*, p. 65. Același arată că Silenii se chiamă în Macedonia *Sari*, ca și templul; *ibid.*

⁶ Jakob Burckhardt, *Die Zeit Constantin des Grosses*, ed. a 3-a, pp. 204-5.

⁷ Dessau, I, p. 444, no. 2189. Un „numinis antistes Sabazis. Vincensus“, *C. I. L.*, VI, p. 142. Cf. și Buecheler, *Kleine Schriften*, I, Lipsca-Berlin 1915, p. 154.

⁸ Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 239, no. 3. Inscriptie lângă Sofia, „Β πατριος θεος Σεβαζιος μητροικος; *Sbornicul bulgar*, XVII (1901), p. 783, și *Rev. Arch.*, XLI (1902), p. 367, no. 138. Pentru Sabazios și nota lui Henri Graillet, în *Rev. Arch.*, III (1904), p. 348, nota 4.

⁹ Dessau, II¹, p. 137, n-le 1086-90. Și „Sancto Deo Sabazi. Sancto invicto Sabazi“, „Sabazzi“, „Deus Sabasius“ (Vichy). „Iupiter Sabadius“ lângă Mercur; *Arch.-ep. Mitt.*, XV, p. 211, no. 84. Dedicatie „domnului Sabazios Athyparenos“, *ibid.*, XIV, p. 150, no. 25. Și

se iea măsuri contra celor cari la Roma se închinau lui Sabazius Iupiter. Sabazius apare și ca nume de preot¹.

Dacă, după un autor pierdut Romanul Macrobiu prezintă pe Sebadius ca fiind și Liber Bacchus, dar și Soarele, și vorbește de templul lui rotund, cu acoperișul întredeschis, ca să pătrundă razele, pe colina care se chiamă *Zilmissus*, *cuvânt misterios în care s'ar putea descoperi însuși Zamoxe*², de care va fi vorba îndată, scriitorii creștini ca Minucius Felix îl atacă³.

În sfârșit, Sabazios, „veneratul“, părintele oricărui „cult“, a ajuns apoi zeu pentru toată lumea, în el amestecându-se Dionysos cu Zeus însuși și cu zeul Marte al Romanilor, ca să fie, la capăt, confundat și cu Dumnezeu Sabaoth, „făcătorul cerului și al pământului“, legându-și numele și de al Sâmbetei ebraice⁴.

Acest element de unire în superstiție între toate țerile și rasele e, de sigur, unul din aperturile de căpetenie ale sufletului trac la cultura religioasă a lumii.

în Belgia, Franz Cumont, *Comment la Belgique fut romanisée*, Bruxelles 1914. Plăci din Ampurias cu privire la cultul lui Sabazius au fost semnalate: zeul poartă un costum cu broderii trace. De origine frigidiană, zeul ar fi stăpânul cerurilor; Adrien Bruhl, în *Rev. Arch.*, 1932, p. 35 și urm. (acolo, p. 36, nota 2, bibliografia, de la Blinkenberg. *Archäologische Studien*, Copenhaga 1904, până la Perdrizet, *Cultes et mythes du Panée*, din *Annales de l'Est*, Nancy 1910; inclusiv articolul d-lui Fr. Cumont, în *Religions Orientales* și în *Dictionnaire des antiquités*). — La Fiano Romano „Iovi Sabazo optimo et fortunae sanctae“; *Notizie degli scavi di antichità*, 1905; *Rev. Arch.*, VII (1906), p. 485, no. 164.

¹ Dessau, II¹, p. 121, no. 3691. Cf. Valerius Maximus, I, III.

² *Saturnalia*, XVIII, 1; ed. Janus (1852), II, p. 173.

³ Acesta pare a fi în adevăr acel Mars Thracius luat în bațjocură de polemisti creștini; v. Minucius Felix, *Octavius*, XXVI, la Migne, *Patrologia latina*, sec. III, I, p. 331, sau, în *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, III¹. V. și Caecilius Cyprianus, *ibid.*, p. 21.

⁴ Sabazios, și ca Sabaoth, pătrunde în Rusia-de-sud, Ebert, *o. c.*, pp. 281-2. Sabazios-Sabaoth, și în Cumont, citat în *Rev. arch.*, V (1905¹), p. 166. Σαβαζιουός, în *Rev. arch.*, 1928¹, p. 396, no. 158. Cei doi Dionysos, la Charles Picard, *Rev. Arch.*, XX (1912¹), p. 396. Dionysos ca un κριστος θεός; Mercklin, în *Archäologische Zeitung*, 1850, p. 141. Pentru Sanbatios, Sanbatos, Sanbatis, *Arch-epigr. Mitt.*, VIII, p. 197, no. 15. Cf. *Rev. Arch.*, XII (1908²), p. 352, no. 141.

De altfel, sălbatecul cult al lui Bacchus¹, cu Bachantele alergând despletite cu toiagul în mână de-a lungul văilor, a fost și religia întregii acestei rase, și musica orgiastică s'a adus de la sine unei slujbe în aier liber, legată apoi de mistere nestrăbătute², asemenea și cu ale lui Pluton, ale Demetrei și Persephonei, ale divinităților subterane de la Eleusis. „Iakchos misticul“ care se cânta, pentru Bacchus, și la Atena, vine de la dânsii³. De la ei și legenda lui Orfeu, împlânzitorul de pietre⁴.

Alături de dânsul, în Olimpul trac se găsește, cu deosebire după seminții despre care se va vorbi mai departe, toți zeii elenici, purtând însă atribute locale, în legătură cu triburile. S'a crezut chiar că Asklepios, așa de adese ori pomenit în inscripțiile dedicatoare, e o divinitate răsărită supt această formă în această lume așa de mult legată de lucrurile peste viață⁵.

Marte apare ca zeu al Soarelui pe monede macedonene și trace⁶. Nu putem ști ce raport e între el și „Deus Zperturdus“

¹ La Iliri, Dyalos, după Hesychius.

² Pe larg, cu multe citații din izvoare, la Tomaschek, *Ueber Brunnalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm*, Viena 1869.

³ Arian, II, xvi. V. și Hesychius, *sub v. V.* și *ibid.*: Ἰοβάκχος. Alt sens pentru ἱακχά la Athenaios, XV, 22 (ed., citată, II, p. 122). Iakchos ca „tânăr zeu mistic“; *Rev. Arch.*, XXXII (1930), p. 87. Mai vezi, după *Athenische Mitteilungen*, 1894, pp. 248-52, *Rev. Arch.*, XXVI (1895), pp. 94-5.

⁴ Tăgăduielile lui Pârvan, în *Getica*, pp. 158-9, n'au niciun sprijin și punerea la o parte a Geților în materie de credințe religioase nu o vedem cum s'ar îndreptăți.

⁵ A. J. Reinach credea chiar că zeul grec Telesphoros, adorat de Traci, ar putea fi un Telesporis (*Rev. Arch.*, XIV (1909²), p. 58, nota 4). Apoi arheologul bulgar Ivan Decév, *Asclepiu ca zeu traco-grec*, în *Buletinul Inst. arh. bulgar*, III (1925), p. 131 și urm. De același, *Rămășițe de limbă traco-celtă* (aceleași ingenioase închipuiri). Autorul crede că la început Esculap și Dionysos erau tot una. Apropie Ἀηλόπηγος de Κερσοβλέπηγος. Se amestecă și cultul șarpelui în această îndrăzneală ipoteseă. Kotys al lui Roimezeus închină o piatră lui θεός Σουρργέθης; *Arch.-ep. Mitt.*, XVIII, p. 112, no. 20. Suregetes, Surgastes în Bitinia, „Surgasteus magnus patrus“ (*sic*) la Brescia, *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 292. Un ζεύς Ὀυκκοληγός, *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 176.

⁶ Percy Gardner, în *Numismatic chronicle*, 1880, I-III: Marte apare ca zeu al Soarelui pe monede trace și macedonene, pp. 49-85.

sau Zbelthiurdos, prefăcut și în Zbelsurdos¹, adorat și lângă Scupi cu „Iabadulis“² și pomenit în inscripții (un dar din partea unui Mukapor, altul al unui Flavius Amadokus, fiul unui tată omonim, domnului „zeului strămoșesc“, κυρίῳ θεῶ προγονικῶ)³. El apare chiar și la Cicerone, *In Pisonem*⁴, care vorbește de o faptă rea a lui M. Calpurnius Piso, bețivul guvernator al Macedoniei, acusat că ar fi despoiat templul zeului.

Ei nu sânt singurii spre care se ridică un spirit de rasă profund religios. Un zeu Medyzeus se întâlnește la Filipopol⁵.

La Odessos se adoră „zeul mare“ Derzelat, ale cărui serbători se cheamă Darzaliile⁶ (cf. Drzipara, în Dacia). Un „deus Sarmandus“, pe care cercetătorul austriac Jung îl asimăna cu „Sula“ sau „Sol“, ar fi fost special Dacilor⁷, dar publicând inscripția, Mommsen crede că e o viciare a numelui lui Serapis⁸.

¹ V. Perdrizet, în *Revue des études anciennes*, 1898; același, *Mythes et cultes du Pangée*, și în *Godišnic de la Filipopol*, VI (1926), articolul d-lui B. Diacovici. Inscriptii ale lui ca προγονικος, la Cașarov, *Rev. Arch.*, 1913¹, p. 342.

² *C. I. L.*, III, 8191; Dessau, II¹, p. 135, no. 4077. Σερθούρδος κ. Ίαμδαδούλης, *ibid.* Și Σελσούρδος; cf. Σελθειούρδος.

³ Δι Ζελθειούρδῳ Μοκάπορις δῶρον la Bercovița; *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 144, no. 4 (cu citarea lui Dummel, *Les inscriptions et monuments figurés de la Thrace*, no. 72 a).

⁴ XXXV, 85. Cf. și Cașarov, *Nouvelles inscriptions relatives au dieu thrace Zbelsourdos*, *Revue Arch.*, XXI (1913), p. 340 și urm. (și după Dobruschi, în *Buletinul Archeologic al Museului național din Sofia*, I (1907), p. 152, no. 203). Cf. și Seure, în *Revue des études grecques*, 1913, pp. 225-6 (și după *C. I. L.*, III, n-1 8191 și p. 2250). Apollon Alsenòs e și el „strămoșesc“.

⁵ Inscriptia, venind de la un veteran, e latino-greacă; Mirtil Apostolide, în *Θρακικά*, VI, p. 141.

⁶ Bormann, *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts*, III (1900); Pick, *Jahrbuch* al Institutului german, 1898, p. 156. Cf. și Seure, în *Rev. Arch.*, VII (1918), p. 80, nota 1. Cf. și *ibid.*, 1928¹, p. 993, no. 147.

⁷ *V. C. I. L.*, III, 44, n-le 196, 874; Jung, *Römer und Romanen*, p. 121.

⁸ Ar fi, nu „deo Sarmando“, ci „deo Sar. Mando“ (de fapt Nando). O falsă inscripție închinată, tot la Potaissa, lui Zamolxe însuși. — Pentru zeii de vale și trib v. capitolul *Celtii*, la *Rasele*. Cf. *Rev. Arch.*, XXI (1893), p. 82. „Mama zeilor“ Skelentena, *ibid.*, XII (1908²), p. 45.

2. Profetul.

S'a spus cu dreptate¹ că religia de sacrificiu și nemurire a lui Zalmoxis, zeu și profet, e numai o ramură a celei traco. E o dominatoare credință amestecată și cu cunoștinți medicale².

Herodot stabilia echivalența între „demonul“ Zalmoxis și Gebeleizis³, care trebuie apropiat de acel zeu Zbelthiurdos și de orașul Debeltos. Legătura cu Pitagora o făceau Grecii de pe țărm din cauza caracterului mistic al învățăturilor lui și a bordeiului subpământean pe care și-l făcuse și în care dispăru, reapărând după trei ani⁴; trebuie să ne gândim la profeții sciți, așa de crud pedepsiți prin ardere când greșiau. Peste trecere de patru veacuri, Strabon adaugă o asociere a lui Zalmoxis de către regele dac, înainte de a fi consacrat ca zeu, obiceiul urmat, de altfel, supt regele Boirebista, de un Dekaineos, care ar fi mers, înainte de divinizarea lui, și la alt izvor de înțelepciune, Egiptul⁵. Rădăcina numelui se află, de altfel, în orașul Zaldapa și în regiunea de coastă Salmydessos (cf. Odessos)⁶ în Zelmissos din Pangeu⁷ și mai ales în numele lui Ἀβροσάλμης, interpretul regelui Seuthes⁸.

¹ De la Berge, *Essai sur le règne de Trajan*, pp. 31-2.

² Platon, *Charmidas*, ed. 1921, II, p. 158. De la Berge, care aduce acet pasagiu, pune știrea în legătură cu numirile duce de plante de la Dioscoride. De altfel și numele grecești de plante de la Pliniu sânt în legătură cu farmacia. Ea nefiind de origine romană, Romanii n'au nume corespondente.

³ V. Waser, în Pauly-Wissowa, VII, p. 894; Cașarov, în *Klio*, XII (1912), p. 356, nota 7.

⁴ Herodot, cartea IV.

⁵ Strabon, VII, III, 5, 11. Adausele lui Iordanes despre toată enciclopedia lăsată de profet poporului său (*Getica*, p. 74) n'au firește nimic istoric.

⁶ Seure, în *Rev. Arch.*, XII (1908²), p. 44, nota 5 (după Macrobiu, *Saturnale*, I, 18; v. și monede).

⁷ Xenofont, *Anabasis*, VII, VI.

⁸ V. Strabon, tabla numelor. Un Menophilos Autuzelmeos; *Arch.-ep. Mitt.*, XIX, p. 61. — Ipoteze și propuneri despre Zalmoxis, în Pârvan, *Getica*, pp. 151 și urm. Pentru ipoteza unei legături cu σαλμός, suliță, v. Tomaschek, o. c., I, p. 10 (după Porfiriu, *Viața lui Pitagora*); v. și Cașarov, *Klio*, XII (1912), p. 363, nota 2; p. 364.

Profet, apoi zeu, — la Platon¹, βασιλεύς θεός, Împăratul², dacă nu zeu prefăcut în profet, căci Mnaseas din Patras sau din Patara, cercetător al locurilor străine, în *Periptul* său, îl prezintă ca fiind același cu Kronos al Grecilor³, — Zalmoxis, cel purtat prin Apusul lui Pitagora și Răsăritul egiptean, ar fi lăsat, murind în peștera sa din muntele Kogeionului⁴ ca să rămâie între ai săi nemuritor, acea tradiție pe care o reprezintă în momentul când Cesar ar fi visat de o expediție la Dunăre, Dekaineos⁵.

Intre învățații neamului Dio Chrysostomos, din epoca lui Traian, reprodus de compilerul barbar din secolul al VI-lea, Iordanes, numără nu numai pe Zalmoxis, „rege“ pentru dânsul, ci și pe Dekaineos⁶. *E o confusie între zeu, profet și rege, caracteristică pentru acest popor.*

Aici nu s'a putut face deci acea osebire care la Gali vine din lungul lor trecut. De altfel, nu găsim chipuri de zei, cum nici măcar ale regilor daci, de mână dacă sau grecească, așa cum avem înaintea noastră cu reprezentații artistice la aceiași Gali pe zeița Epona, sau alt zeu național și, dintre șefi, pe puternicul Dumnorix și pe apărătorul libertății rasei, Vercingetorix.

Dar Zalmoxis ajunse a fi mai ales *profetul vieții fără sfârșit*⁷.

¹ Pasagiul, des citat, din *Charmidas*. Cf. legătura cu Kronos la Mnaseas, p. 153, și Diogenes Laertius, VIII. V. Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 98 și urm. (și danful Zalmoxis, la Hesychius).

² La Strabon, X, 3, 16, pus lângă Licurg.

³ Ζάμοξις... Μνασέας δὲ παρὰ Γέταις τὸν Κρόνον τιμᾶσθαι καὶ καλεῖσθαι Ζάμοξιν *Fragm. Hist. Graec.*, III, p. 153, no. 23. De altfel el caută identificarea cu zeli grecei și a celor trei Cabiri din Samotracia: Axieros, Axiokersos, Axiokersa, *ibid.*, p. 154, no. 27; cf. Kern, *Axieros*, în Pauly-Wissowa, o. c., II, p. 2626.

⁴ Pentru peșteri-biserici în Bulgaria, Cațarov, în *Klio*, XII (1912), p. 358, nota 2.

⁵ Strabon, VII, III, 5. Cf.: Τρίτη δ'ἔστι ἱερωσύνη Διός, Δακίη λειπομένη; ταύτης, ἀξιόλογος δ'ἔμωσ; *ibid.*, XII, 35.

⁶ Iordanes, *Getica*, V, 40.

⁷ Un pasagiū despre Zalmoxis și la Hellenicus, *Fr. Hist. Gr.*, I, p. 69 (în *εαρθαρικοὶ νόμοι*, operă pierdută). Și Împăratul Iulian, *De caesaribus*, ed. Heusinger, p. 23, unește numele lui cu doctrina nemuririi la neamul lui. Cf. Lucian, *Σκόθης*, I, 4; Ἀληθῆς Ἱστορία, II, 17. În Ζεὺς Τραγοφδός, 42: Σκόθαι μὲν ἀκινάκῃ θόοντες καὶ Θράκες Ζαμόλξιαι. θραπετῆ ἀνθρώπων ἐκ Σάμου εἰς αὐτοὺς ἵκοντι. Ar fi fost un sclav, Θεῶν Ἐκκλ., 9.

Punându-l în legătură cu credința în nemurire, nu a Geților numai, ci și a Terizilor și Krobyzilor, Suidas prezintă pentru dânsul și părerea lui Herodot și a celui Mnaseas, care făcuse din profetul-zeu Kronosul getic, și a lui Hellanikos, în cartea despre „legile barbare“, în care el apărea ca inițiator elen al Tracilor, învățându-i că „nici el nu va muri, nici cei de după dânsul, ci vor avea toate cele bune“, adăugând că s'a ascuns în pământ ca să reapară după patru zile, — ideia învierii, care va răsări, cine știe prin ce legături, în creștinism —, și în sfârșit a celor cari fac din el un ucenic al lui Pitagora, decât care e mult mai vechiu¹.

Ca și Herodot, scriitorul creștin, cunoscător adânc al tuturor misterelor și superstițiilor păgânismului, Clement de Alexandria, vorbește de solia anuală la „Zamolxis“ „eroul“, ucenic al lui Pitagora, cu uciderea celui ales și jalea celor răspinși². Și el vede în aceasta o pregătire la martiriul creștin, cu setea de moarte. Se poate ca datina să fi fost un resort de căpetenie în eroismul rezistenței dace față de Traian și în seninătatea cu care Decebal și-a dat moartea.

Retragerea lui Zalmoxis în peșteră e, de altfel, în legătură cu o întregă călugărie ante-creștină, a „kistiilor“, călugări, pe cari îi pomeneste Strabon³, și cu pasiunea de moarte de care vorbește un geograf de pe vremea Imperiului⁴. Și secta turcească a dervișilor nu e, cum se știe, decât continuarea unei străvechi tradiții a Asiei Mici, supt atâtea raporturi înrudită cu Sud-Estul european. Iar interzicerea de urmașul lui Zalmoxis, Dekaineos, a culturii viței amintește întinderea acesteia și în regiunile reci ale Sciților, unde Strabon înseamnă ca un element nou îngroparea, în cursul iernii, a viței de vie⁵.

În schimb, între cei cari au căutat, de cele mai multe ori

¹ Sub *v.*, Ζάμολξις. Și se adaugă că Zamolxis e și un nume de zeiță. Ζάμολξις θηλυκῶς, ὄνομα θεᾶς. Cf. și Hesychius sub *v.*: λέγοντα ὡς οὔτα αὐτός, οὔτα οἱ συμπόται τεθνήσκοντο (ε καὶ ὄρχησις καὶ φθῆ).

² *Stromata*, IV, III.

³ VII, III, 3.

⁴ Pomponius Mela, II, 2.

⁵ Strabon, VI, III, 18. În general pentru Zalmoxis, Tomaschek *o. c.*, I, p. 63 și urm. (și după Porfiriu). Apoi Cațarov, în *Klio*, XII (1912), pp. 353 și urm.; Höck, în *Hermes*, XXVI (1891), p. 77 și urm.

aşa de greşit, să-l înţeleagă în timpurile noastre, Mommsen¹, — care căuta Istria la „Istere, nu departe de Chiustenge“, şi vedea „largile stepe dacice“ (!) —, creiază un Zamolxis purtat şi pe la preoţii egipteni şi pe la Pitagoricieni, punându-l lângă Moise şi Aron. I se părea că prin el s'a creat o teocraţie peste regalitate, şi o asemăna cu autoritatea califilor. S'ar fi mântuit astfel prin „evanghelia cumpătării“ (în materie de vin) „şi prin evanghelia de vitejie“ un popor care până atunci ar fi „decăzut cu totul moral şi politic, printr'o beţivănie (*Vollerei*) fără exemplu“. Aşa se oglindeşte în mintea unui aşa de mare istoric german istoria acestui rar fenomen sufletesc şi a influenţei lui¹.

Această religie a Geto-Dacilor nu e de loc deosebită, cum s'a spus, de a Tracilor de Sud, cari ar fi rămas credincioşi unor obscure culturi „chtonice“, sub-pământene, cu care, de altfel, nu s'ar lega cele de veselie, zgomot şi beţie, ale orgiilor dionisiace. Dar vedem la triburile Kerreniilor şi Skaiboilor (Κερρήνιοι καὶ Σκαίβοι) amândouă liniile bine determinate: a preotului-rege şi a urcării la cer. Preotul Herei, Kosinas, care e şi domn al ţerii, văzând că ai săi nu i se supun, a făcut clădării imense de lemne, spunându-li că merge să-i părăscă zeiţei². Ni amintim îndată de solul trimes la cer de Geţi, cari-l primesc în cădere pe sulii. Insaşi peştera lui Zalmoxe arată ce fără temei e împărţirea între cultul zis sub-pământean al celorlalţi Traci şi cel de aier şi lumină al Daco-Geţilor.

Credinţa în nemurire a Geţilor uimise pe Herodot. Pentru el aceştia singuri ar fi fost ἀθανάτιζοντες, dar, pe vremea lui August, Nicolae din Damasc, om de o înaltă gândire şi perfect informat, atribuie şi Trausianilor, Trausilor tracici, obiceiul de a plânge pe cei ce se nasc şi de a lăuda soarta celor ce mor³.

În sfârşit, credinţa în nemurire o împart Geţii — deci toţi Tracii — cu Sciţii, la cari acesta e, ca la Egipteni, sensul cuprinderii în mormântul şefului, a soţiei, a sclavilor şi a cailor părăsiţi⁴.

¹ *Röm. Gesch.*, III, p. 288.

² Polyainos, VII, 22.

³ *Fragm. hist. gr.*, III, p. 460, no. 119.

⁴ V. şi Tomaschek, *o. c.*, I, p. 32. Pentru iubirea de moarte a Tracilor *ibid.*, p. 129; Solinus, XI, 1; XVI, 4.

3. Eroii.

În fruntea acestor zei¹, cari se întind, acciași, de la Bessi la Durostorum, ca Praehibens², apare une ori „eroul trac“, „eroul puternic“, „demonul erou“³, mai târziu așezat alături cu Zeus el însuși; el are o soție⁴.

Alături de Neptunus Augustus⁵, de Sol Augustus⁶, de Zeus din Olbia⁷, de „mater deum Magna“⁸, zeul tracic, *hero dominus*, un ἀρχαγέτης la Selimbria⁹, care va deveni Sfântul Gheorghe, era adorat la Tomi și serviciul îl făcea un colegiu având în frunte o femeie, „mama“ lui¹⁰. Împăratul roman Caracalla s'a făcut reprezentat ca acest „erou“¹¹.

¹ Cei preistorici, înfățișați prin figuri informе (v. Vladimir Dumirescu, în *Dacia*, II, p. 86, nota 4), nu intră firește în socoteală.

² Pârvan, *Durostorum*, în *Rivista di filologia*, LII (1924), p. 310 și urm.

³ V. Capovilla, *Il dio Heron in Tracia e in Egitto*, în *Revista di filologia*, I4, p. 424; T. Sauciu-Săveanu, în *Dacia*, I, p. 146; Pârvan, *ibid.*, pp. 276-7 (în legătură cu „dioscurii“ și zeii din Samotracia, cu un cult al soarelui și al luceferilor, care duce foarte departe și prea sus); Mateescu, în *Ephemeris daco-romana*, I, p. 159 și urm. (cu calificative regionale), p. 243, nota 1 (bibliografie). Acolo și despre eroul de pe stânca de la Madara, căruia i s'a dat și altă interpretare. Se încearcă și legătura cu Zeus de pe culmi, ἐπιλόφος; *ibid.*, pp. 277-8. Cf. Seure, în *Rev. des études grecques*, XXVI (1913). V. și Cașarov, *o. c.*, p. 47 (Heros Ustaspios), și în *Klio*, XII (1912), pp. 359-60 (ar fi un erou chthonian). Cf. și Rhode, în revista *Psyche*, II³. — O încercare de a osebi și religios pe Geto-Daci de Tracii-de-Sud, și la d. R. Vulpe, în ziarul *Mișcarea*, 24-5 August 1935.

⁴ Cașarov, în *Wochenschrift für klassische Philologie*, 1913, pp. 943-4.

⁵ *C. I. L.*, III, 14433.

⁶ *Ibid.*, 12.468.

⁷ *Ibid.*, 12.464.

⁸ *C. I. L.*, III, 764 (cf. Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 81, nota 136).

⁹ *C. I. L.*, III, 7.532; Pârvan, *l. c.*, p. 34, nota 74. Ca erou „Ustaspios“, căruia-i închină piatra Tracul [A]uzatralis al lui Iuliu; *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 201, no. 78.

¹⁰ *Ibid.*, VIII, p. 208, n-le 24-5. Cf. *ibid.*, pp. 208-9.

¹¹ *Ibid.*, p. 209, no. 25. Cf. *Heroi sacrum Ti. Claudius Mucarius* (și grecește); *Arch.-ep. Mitt.*, XIX, p. 93; Dessau, II¹, p. 133, no. 4066.

Dintre vechii zei traci va fi rămas, în formă română, Silvanus Sator, Sanctus Silvanus, ocrotitor al sămănăturilor¹, al cărui cult se întâlnește mai ales la Philippi, centrul besic². Zeități feminine devin la noi „doamnele nimfe“³.

Cultul Cabirilor a jucat și el un rol în mitologia tracică⁴. De aici și din superstiții ca a vârcolacului, care mănâncă luna — dar cuvântul e vechiu slav⁵ — a rămas ceva la noi în popor.

În afară de aceasta, o mitologie complicată de zei locali și de alți „eroi“ e cuprinsul credințelor tracice despre care va fi vorba și la amestecul acestor divinități cu ale Grecilor și Sciților⁶. Niciodată această antologie nu s'a format ca un sistem, n'a admis o ierarhie, nu s'a înălțat, ca a Grecilor, până la poezie. Mai mult chiar, afară de Sabazioș, ea n'a ajuns să fie credința generală a rasei întregi. Herodot spune că a văzut pe femeile din Tracia și Peonia, aducând prinos de grâu Artemidei regine⁷, care venia de la Greco-Macedoneni⁸.

La Varna o inscripție a pescarilor de ton, Thyneiții, e

Eroul trac trece ca „eques romanus“ pe monedele lui Constantin-
cel-Mare; *Zeitschrift für Numismatik*, III (1876), p. 129 și urm.
Pentru „eroul trac“ și Tocilescu, *Monumentele*, p. 415 și urm.

¹ Pârvan, *Ulmetum*, II⁴, pp. 32, 47 și urm., 50, nota 1. Pentru Silvanus, romanul, *ibid.*, p. 33, nota 1.

² *Ibid.*, p. 34.

³ Mirtil Apostolidi, în *Θρακικά*, V¹, p. 172: *Κόριαι νόμφαι*. Și Bindapene; *ibid.*, p. 173, no. 104; p. 174, n-le 108, 113. Cf. Seure, în *Rev. Arch.*, 1911², p. 441.

⁴ Teohari Antonescu, *Cabirii* (tesă din București). O localitate Kabira la Strabon, XIII, III, 31.

⁵ Cabiri și Coribanți, la Clement de Alexandria, *Cohortatio*, în *Opera* ed. 1778, p. 33.

⁶ Pentru osebirea dintre eroul trac „și cabiri“, Rostovțev, în *Mémoires présentés à l'Académie des Inscriptions*, XIII², p. 399. Despre eroul trac, mai vezi D. Tudor, în *Cronica numismatică și arheologică*, XI, pp. 109-13.

⁷ IV.

⁸ N'am putut vedea H. Gutschel, *Vor- u. frühgeschichtliche Beziehungen Istriens u. Dalmatiens zu Italien und Griechenland*, Graz 1903 (Programm).

pentru eroul Marimasos¹. Aiurea găsim un „Heros Kateltho-nios“². Un Paladas al lui Lupus închină o piatră „domnului erou Sutelenos“. Și mai apare pe pietre eroul Borkeithia³. Pentru zeul erou Baskidithia s'a găsit la Procopiu, în epoca bizantină, localitatea Baskon⁴. Une ori însă, ca la Adam-Clisi, este numai „neînvinsul“: „eros invictus“⁵.

Ca serbători, Kotylia și Bendideia sau Bendidia⁶, în legătură cu Kotys și Bendis, care e apropiată de Hekate la Bizantinul Hesychius⁷, sânt puse în legătură de Strabon cu misterele orfice, și el pomenește de zeița Kotys a Edonilor din tragicul Eschil, la care e și mențiunea muzicii „entusiaste“ a acestor mistere, cu „psalmul răsunător“ al ei și urletele ca de tauri, cu toba care sună ca un tunet din adânc⁸. Macedonenii aveau în special, după poetul Leonte din Cizic, cultul pentru Bendis, de la care cer îndurare pentru ei și copiii. Ar fi însă, nu o zeiță, ci zeul „aierului“, care dă „viață“, *εὐδωρος*, sau întruchiparea apei limpezi, după cum talmăcește poetul Dion sau cutare comic grec, care știe și el de „Bendy mântuitorul, paza cea mai mare a sănătății“⁹. Cu acest prilej

¹ *Arch.-ep. Mitt.*, XV, p. 107, no. 58; reproducă în *Rev. Arch.*, 1928² p. 393, no. 146.

² Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIX, p. 93, no. 36.

³ *Ibid.*, XIV, p. 153, no. 35.

⁴ *Ibid.*, XV, p. 218, no. 106. Tocilescu, *ibid.*, XIV, p. 18, no. 40. Cf. Zeus Samerges și Astara în Pont; *C. I. Gr.*, II, 2119.

⁵ Cațarov, în *Archäol. Anzeiger* al Institutului german, 1933, I-II, c. 76. V. Seure, *Étude sur quelques types curieux du cavalier thrace*, în *Rev. des études anciennes*, 1912, pp. 382-90.

⁶ Pentru care și Xenofont, *Hellenica*, II, IV, 11; Synesius, *Epistolae*, IV, V. Astăzi, lucrarea lui Scheurleer, în *Arch. Anzeiger* pe 1932, pp. 312-34; Hartwig, *Bendis*, în *Arch.-epigr. Mitt.*, X, și T. Gherasimov, în *Izvestia* ale Institutului Archeologic bulgar, VIII (1934), pp. 179-81.

⁷ *Sub v.* Ἀρμήτου κόρη și Βένδης. —Artemis e Busbatos la Traci; v. *ibid.*, *sub v.*

⁸ Strabon, X, III, 16.

⁹ *Stromata*, V, VIII. Și *Zaps*, Marea, se pare a fi traco-macedonă. Nu e o legătură cu *Mar delle Zabacche* la Italianii din Evul Mediu pentru Marea de Azov? O aclamație reunește pe acești doi zei cu Pământul, Plectrul, Sfinxul și enigmaticele Κναξι, Boala, Χθόπττης (laptele), Φλεγμύς, Δρόψ; *ibid.* (și alte încercări de explicație).

marele geograf arată legăturile în cântec, dar și în rasă, ale Tracilor cu Frigienii. De la cântec (μέλος) și de la ritm, de la organe, toată muzica se socotește a fi tracă și asiatică¹ (el atribuie Tracilor și inițierea în cultul Muselor de pe munte), numele chiar ale multor instrumente (sambyke, barbitos) fiind dovada²; nu e de loc exclus ca νόδλας³ să fie *naiul* nostru

4. Duhul rău.

Ca doctrine ale întunerecului, „Dracul“, împărtășenie (ἔργιον) a lui Dionysos Bassaros, e pomenit la Clement de Alexandria⁴ între superstițiile urâte ale păgânilor.

Tot așa, șarpele intrând în sân e mijlocul de inițiere al misterelor sabazice (σαβαζίων μυστηρίων).

Numele însuși al dracului⁵, e de sigur extrem de luminaător pentru străvechi fenomene religioase. Singuri Români numesc pe Domnul Răului cu un nume care a însemnat șarpe (în Apus e forma derivată din grecescul διαβολος *diable, diavolo, devil*; Germanii îi zic *Teufel* supt aceeași influență). La noi e însă Invinsul, Zeul care a fost, ca și la Unguri, pentru cari odată Ördög nu era blăstămatul, ci conducătorul, păzitorul.

Ar trebui deci să se admită că balaurul de pe steagurile dace nu e numai un simbol animalic, ci esența religiei strămoșești. Acest drac detronat a ajuns să fie astfel stăpânul Iadului. Dar e mai probabil că ai noștri au luat de la șarpele arborelui cunoștinții binelui și al răului numele eternului adversar al lui Dumnezeu⁶.

¹ Strabon, X, III, 16, 17. Se citează numele lui Orfeu, Museu, Thamyris (scitic).

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Cohortatio ad gentes*, în *Opera*, I, ed. 1778, p. 37.

⁵ V. la Scupi, zeii Dracco și Draconna, lângă Iupiter, Iunona și un Alexandru; *Eph. epigr.*, I, p. 331, no. 493. În Africa se închină o piatră „numinibus nympharum“, zinelor apelor „et draconis“; *Eph. Epigr.*, I, p. 331, no. 493.

⁶ Balaurul și în *Notitia dignitatum*, I, p. 42; II, p. 37. V. și *Zeitschrift für rom. Philologie*, XXX, VII (1913), p. 257 și urm.

Cu un nume latin, strigoii (lat. *striga*) par a veni din aceiași capital de superstiții, la care contactul cu Slavii a adăugat apoi așa de mult.

Ursitele le-ar fi luat Românii din acest vechiu fond.

Deci, în superstițiile noastre populare, care adaugă și copleșesc o religie cu puține legende, de un caracter patriarhal și străin, fără influență asupra imaginației, trebuie fără îndoială să se recunoască un fond tracic, poate chiar iranian, prin Scii, atunci când își stau față în față cele două lumi, bună și rea, clară și obscură, dar se poate admite, de și nu în măsura în care o voiă un Hasdeu, și o înrăurire, târziu-medievală — când însă astfel de schimbări sufletești sânt mai grele —, a maniheilor asiatici, trecuți prin așa-numitul bogomilism bulgar.

Ceva din vechile superstiții și din pornirea spre cele nouă trăia supt Romani, ca în cazul celor doi cari văd aquila divină coborându-se din munte asupra a trei *dracones*, balauri de-ai lor, dar „o viperă zdravănă o strânse dedesupt“; ei alergară s'o libereze și consacră o piatră amintirii acestei viziuni¹.

Musică, danț nu sânt în aceste timpuri decât elemente esențiale sau colaterale ale cultului.

5 Artă și religie.

În acest cântec și acest danț, așa de legate cu riturile religioase, sânt, de sigur, urme adânci de lung trecut. De altfel *hora*, care ar putea să însemne o participare a credincioșilor la ceremonie, se păstrează la toți Carpaticii și Balcanicii laolaltă, iar numele, de origine grecesc, care trăiește la Romani, pe când la slavisații din Balcani i-a luat locul mai noul *kolo*, corespunde unei strecurări elenice la Traci în general. Putem să ne întrebăm și dacă nu poate să fie un raport între *kolabrismul* unui bun izvor greco-roman, Athenaios², și căluserii noștri.

¹ Hirschfeld, în *Ephemeris epigraphica*, II, no. 397.

² XIV, p. 629d. Pentru danțul *aryballos* (cf. Decebal), v. *Rev. Arch.*, XIV (1909²), p. 355 și urm.

Ar fi necesar și un studiu al metricei versului românesc și al celui al vecinilor din Balcani.

Poetul galic Sidonius Apollinaris, în veacul al V-lea, pomenește danțurile pentru Bacchus, „thyasele“, ale Bistonilor în negurile de la Ciconi sau la Strymon și în Rodope, lângă Ebru¹. „Scythici chorei“ la nuntă, din același Panegiric, sânt de sigur horele trace. Și cercetătorul archeologic preistoric Hoernes vedea în anume danțuri din Balcani continuarea acelor ale bacchantelor².

În *doina* noastră, în partea ei de duioșie, nu în cea de dragoste, e amintirea acelu *torelli*, pe care lexicograful bizantin Hesychius îl definește „strigăt de plângere cu fluierul al Tracilor“³.

S'a admis că și *colinda* la Albanesi ar dovedi o datină traco-ilirică⁴.

Multe din ciudatele și jignitoarele obiceiuri de la morți, cu amestecul de tristeță și de beție zgomotoasă, cu glume, cu necuviințe, cu adausul de măști curioase, ca în cutare sate din Putna, pot veni din acest fond milenar. Dacă nu e o prescripție generală a riturilor ortodoxe, s'ar putea atribui acestui trecut așa de depărtat și stropirea mortului cu vin, pe care Xenofont a observat-o însuși la amicii săi, Odrysi traci⁵. Și oalele sparte la morminte pot veni de la asemenea practice.

La Traci se va fi gândit Macrobiu când vorbește de petrecerea morților cu cântece în țeri unde și barbarii au iubirea muzicei⁶.

¹ Panegiricul Impăratului Maiorian.

² *Alterthümer der Hercegovina*, II, p. 838, nota 1, în *Sitzungsberichte* din Viena 1882. Se reproduce o săpătură în care supt o femeie cu sabia într'o mână și un cerc în alta patru altele joacă hora; *ibid.*, p. 912. Jocuri trace brutale, Athenaios, o. c., I, p. 285.

³ Τορέλλη, ἐπιφώνημα θρηνητικὸν σὺν ἀλφῆ θρακικόν. Cf. și Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 97 și urm. (instrumente: *magadis* și *sitalkas*). Pentru troglodiți și muzică, Clement de Alexandria, *Stromata*, I, xvi. Pentru felurile de muzică greacă, Athenaios, XIV, 10 (ed. cit. IV, p. 14).

⁴ Hahn, *Albanesische Studien*, p. 154.

⁵ *Hellenica*, III, 2, 5: πολλὸν οἶνον ἐκπίοντες ἐπ' αὐτοῖς.

⁶ *Comm. in Somnium Scipionis*, II, c. III.

6. Alte transmisiuni.

O religie ca aceea a Tracilor, care influențase așa de adânc pe Greci și prin culturile chtonice, în legătură cu acele adâncuri ale pământului, pe care ei le cunoșteau prin peșteri (ca a Dâmbovicioarei; cf. cu cele din Bulgaria, cu cele de la Postumia, pe teritoriu scordisc) sau prin exploatarea minelor de sare și de aur, și prin cele orgiastice, în legătură cu largă cultură a viței care a trebuit să fie oprită pe cale profetică pentru a nu se ajunge la ospețele de beție și omor ca ale lui Alexandru-cel-Mare în Asia, nu dispare fără urme.

E cu puțință, în afară de prefacerea eroului trac în Sfântul Gheorghe, ca anume formule de vrajă întrebuințate de popor și astăzi, — și de asemenea în tot Sud-Estul european — să facă parte din asemenea transmisiuni, cum le-a avut și Galia¹. Am spus că bocetele vin la noi de la acești înaintași, ca și acele strigăte pomenite mai sus, cu refrenul *forelli*, pe care-l pomenesc izvoare antice²: *vocèrelè* din Corsica se datoresc unei mutări de populație balcanică. Cuvântul, ca și datina, se întâlnesc și în Dalmația³.

Nici organizarea primitivă a societății n'a dispărut fără urmă.

Pe când, la Gali, femeia „nu era, supt coperișul ei și lângă bărbat, decât ființa pasivă și inferioară ce a rămas la atâtea popoare barbare“⁴, în această civilizație de sintesă ea păstrează și drepturi la tron. Ca și la Germani, unde însă femeile, care îndeplinesc și mari rosturi profetice, ca Velleda, care ar putea fi însă în legătură cu druidismul galic, dar, în timpul luptelor, împreună cu bătrânii și copiii, stau numai la cărăle migrațiilor, *carrago*, ele se amestecă în expediții. Pe coloana lui Traian le vedem luptând cu înviersunare pentru apărarea satelor lor.

¹ Jullian, o. c., VI, p. 111.

² V. și Tomaschek, o. c., I, p. 125.

³ V. în Statutul insulei Arbe (1331-6) opreliștea de a „pro mortuis boccare“; N. Densusianu, o. c., v. 564, nota 4. — La Bulgarii din Dobrogea *cucherov-den* ar aminti cu măștile lor petrecerile și „cultul lui Dionysos“; v. Arnaudov, în *La Dobrogea*, Sofia 1918, p. 201.

⁴ Jullian, o. c., I, p. 409 și urm.

Poligamia, de care s'a vorbit, după o glumă din Menandru, el însuși Trac, distrându-se pe socoteala alor săi, ca meridionalul Alphonse Daudet pe a bunilor burgheși din Tarascon, nu înseamnă o degradare a femeii. De fapt însă nu e nevoie de a admite o multiplă căsătorie, ci numai anumite obiceiuri de concubinagiu, cum le aveau și Domnii noștri, încurcând astfel cu copiii lor din flori succesiunea la tron¹.

Dintr'o cănepă specială, „scitică“ își lucrau Tracii veșmintele de lux. Elementele costumului românesc, dar și balcanic, rutean, unguresc, chiar boem, slovac, sânt o transmisiune tracică. Imprumuturi târzii din moda bizantină a Curții, din luxul claselor de sus au fost în adevăr semnalate, dar chipurile de pe coloana lui Traian și de pe monumentul de la Adam-Clisi arată purtătorii de „tiare“, de „bonete frigiene“, pe lângă *comații* pletosi. Recunoaștem în formele costumului de azi acele cămăși strânse în brâu, acei ȋtari pe picior, acele opinci care se întrebuițează și astăzi de locuitorii satelor românești. *Cojocul, sumanul, gluga, gheba, ȋtarii* sânt, oricare ar fi originea, amestecată, a cuvintelor care le numesc, de străveche origine, ca și, cu aceiași deosebire de vocabular, *fotele, opregele, zăvelcele, catrințele* femeiești².

Nu e o legătură între *ξειρά* la Xenofont³ și *ȋtari*, al căror nume nu poate veni, ca sens, de la *ȋtă*? Seure⁴ credea că *ξειρά* e „le pantalon (culotte de peau?)“. După alții ar fi însă mantaua, frasa cerând opoziția între termeni corespunzători. De fapt e vorba de chitonul și pe coapse, *după care* vin și *ξειραι*, până la picioare⁵.

Cămașa umflată se întâlnește și în statueta de la Opaka⁶. Războinicul trac din Museul de la Sofia publicat de Solomon

¹ Pentru poligamie și Cașarov, *Kulturgeschichte*,

² Femei trace tatuate, Athenaios, XII, 27 (ed. cit., III, p. 218).

³ *Anabasis*, VII, 4, 3: *οι Θρακες... φοροῦσι χιτῶνας οὐ μόνον περὶ τοῖς στέρνοις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῖς μηροῖς, καὶ ξειράς μέχρι τῶν πόδων ἐπὶ τῶν ἰππων ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ χλαμύδας.*

⁴ *Rev. Arch.*, XXI (1913), 1, p. 48, nota 3.

⁵ Contra etimologiei *ξειρά* Cașarov, *Kulturgeschichte*, p. 63, nota 1.— Între Krobyzos și Krobylos, gen de coafură atică, poate fi un raport; *Rev. Arch.*, VII (1906), p. 169.

⁶ V. și Cașarov, *Kulturgeschichte*, p. 73.

Reinach¹ are, cu un brâu lat, o cărășă fâlfâietoare și cioareci mergând până la fluier.

În ce privește ornamentația, e — am spus-o — de același caracter geometric care se întâlnește în olăria preistorică și pe care l-am întâlnit pe marginea cămășilor hitite și chiar pe unele cusături colorate de pe statuile femeiești din Museul Acropolei.

Mesele, cu tripode întinse, împărțirea bucăților de rege, aducerea cornurilor cu vin, îmbrățișarea înainte de cuvântul care deschide băutura, darurile de cai, robi, haine la ospăț, răspândirea de oaspeți a vinului nebăut amintesc, în descrierea lui Xenofont², și mesele domnești de la noi și datina populară de la nunți a stropirii oricui, și a drumetului care trece, cu vinul nebăut.

Comicii atenieni³ descriu și ei aceste oștețe trace cu covoarele pe care se așează „mâncătorii de unt, cu părul murdar” înaintea căldării de bronz, mai mare decât cisternul de douăsprezece paturi, regele aducând vinul în vas de aur, pe când fluierele cântă, glasuri de gloriificare se ridică și se încoardă chitarele, alegându-se și bucăți din viața Greciei. Apoi se fac darurile de care se va vorbi și aiurea, la arătarea legăturilor acelora ale pribeagului Xenofont cu regele trac Seuthes: cai, capre, aur în saci, vase, grâne, legume, etc., cum era datoria oricui față de stăpânul care, ca și la nunțile de la noi, dădea masa. Vom vedea și înțelesul ospățului dat de regele Drömi-chaites diadohului macedonean învins, Lisimah.

E sigur că în dreptul nostru popular, așa de puternic, încât a putut ținea piept codurilor moderne, și în țara liberă, și în teritoriile supuse Austrieilor, Ungurilor și Rușilor, este o mare parte de obiceiuri tracice, ba poate chiar, cu autoritatea ce se dă

¹ *Rev. Arch.*, XXXI (1897), p. 237, no. 43. Cf. Iorga, *Portul românesc*, în revista *Cuget Clar*, și deosebit. V. și serbările Thargelia din Atena cu haine trace, *Athenaios*, X, 24 (ed. citată, III, p. 27).

² Xenofont, *Anabasis*, VI, 1, 5. Și danțul cu sabia (și la *Athenaios*, IV).

³ Pentru petrecerile de la Samothrake, H. Thiersch, în *Sitzungsberichte* din Viena, CCXIX¹, pp. 7-8. Cf. Mauss, în *Rev. ét. grecques*, XXXIV, pp. 295-7.

ferreii, ca soție care participă larg la moștenire, ca mamă care, — să ne gândim la o Elina Cantacuzino, în luptă cu teribilul ei fiu Șerban-Vodă, — guvernează toată casa și nu înțelege a se introduce fără voia ei nicio schimbare în moștenirea soțului ei, și obiceiuri sarmatice, din lumea matriarcatului și a Amazonelor.

Deslușirea acestei părți hotăritoare s'a încercat de un Ion Nădejde și asupra ei s'a oprit de curând d. Gheorghe Fotino¹. O comparație cu dreptul popular balcanic ar permite o completare și adâncire a cercetărilor².

¹ *Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain*, tesă din Paris, 1925.

² Pentru moștenirea tracă, v. și Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 8, nota 3 (dar se țină samă și de teoriile îndrăznețului diletant dr. Emil Fischer, odată în București). Pentru ideia că ouăle roșii ar putea fi în legătură cu bacchantele, Édélestand du Ménil, în *Rev. Arch.*, II (1860), p. 99.

CAPITOLUL III.

Nomenclatura

Nomenclatura acestor Ținuturi ascunde multe taine, care nu se vor deslega poate niciodată, dar o cercetare atentă face să iasă la iveală și atâtea lucruri nouă.

Muntele nu păstrează în nomenclatura populară românească nici până astăzi numirea pe care i-o dau geografii antichității, luându-l de la Carpi¹, de sigur, a căror așezare a fost deci cândva — v. și Carpidava — aiurea decât la gurile Dunării, unde-i găsim mai târziu. S'a observat că se numesc deosebit numai munții prin cari trec linii de comerț².

Oricum, întru cât nu e Caucasul, cu Caucoensii săi (v. și Kaukoneia), muntele e Carpatul. Numele insulei Karpathos se întâmpină și în Asia Mică și aparține perioadei pro-elenice³. Cuvântul e de sigur în legătură nu numai cu locuitorii carpi, ci probabil și cu Karpasia din Cipru, pe care o arată și Dionisiu în *Bassaricele* lui⁴. D. Niederle a constatat caracterul neslav

¹ Incepând cu Ptolemeu, II, 5, § 6, 15; III, 8, § 1. Finalul *athos* e *assos* și trimete la Grecia ante-elenică.

² Alpii răsar în izvoare odată cu războaiele punice, Pirineii de pe la 500 (Jullian, *o. c.*, I, p. 14, nota 5). Cevenii nu înainte de Periplusul lui Avien, *ibid.*, p. 15. Jura și Vosgii la Cesar; *ibid.*, pp. 6-7, notele.

³ V. August Fick, *Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands*, Göttingen 1905, p. 43. Pentru *Pind* *ibid.*, p. 77.

⁴ V. Ștefan de Bizanț, suptr numele *Κάρπαθος, Κάρπασα* — O ciudată încercare de a apropia pe Carpați de Croați, în *Niederle. Slov. star.*, pp. 181, 297, 427 și urm.; resumat în *Manuel des antiquités slaves*, I, p. 76.

al Beschizilor, ca și al grupelor muntoase Tatra și Matra¹. Numele muntelui brașovean, Tâmpa, din *tympha*, cum s'a propus, pare însă imposibil².

Venim acum la ape.

D. Vasmer a dovedit că numele de Euxin, care ar însemna în grecește, prin conjurarea primejdiei reale, „ospitalier“, e numai transcrierea persanului axshaēna, „tulbure“, și a arătat pe Sciți ca aceia cari ar fi răspândit numele la Greci³.

Se va discuta multă vreme încă, și din cauza sufixului românesc, cu privire la numele Dunării, dar, de oare ce la Ptolomeu se spune limpede că de la Axiopolis înainte el se chiamă Istru, s'ar putea ca Danubius (v. și Arrubium la celticul Măcin) să fie de origine apuseană celtică, în ciuda numelui peninsulei Istria⁴.

Pentru Istru, nu trebuie scăpat din vedere, alături de Nistru, de Strymon și de Streiu, nici Caistrul din Anatolia, cu acela tracic, din Caverna, lângă Varna⁵. Pentru numele Dunăre a se vedea și adausurile lui *re*, *așijdere* și, în cântecele populare, *mărita-m'aș*, *măritare*, ca punct de sprijin pentru o accentuare

¹ *Ibid.*, pp. 123, 172.

² Cf. N. Drăganu, în *Dacoromania*, I, pp. 109-117. E admisă și de d. Diculescu și de d. I. Conea, *Bul. Soc. Geogr.*, 1933, p. 91 și nota 2. D-sa merge și până la Tempe, *ibid.*, pp. 91-2.

³ *Acta et commentationes Universitatis dorpatensis, B. Humaniora*, I. Dorpat-Tartu, 1921; cf. Meillet, în *Bulletin de la société de linguistique de Paris*, XXIII, p. 250; Émile Boisacq, în *Rev. Arch.*, XIX (1924), p. 401.

⁴ III, 8, §§ 1, 3. Cf. și Müllenhoff, *Deutsche Alterthümer*, II; *Archiv, f. slav. Phil.*, I, p. 290 și urm. V., mai nou, Pârvan, în *An. Ac. Rom.*, 1923 (seria III, I, 1), p. 1 și urm.—Danovus ca nume de om în Panonia-de-sus *C. I. L.*, III, no. 4544.—Numele scitic ar fi fost, după Hesichiu: Matōas; cf. Matrega de la Nordul Mării Negre. V. și Gamillscheg, în *Zeitschrift für slav. Phil.*, III (1926), pp. 149-54.

⁵ Acum de curând, în *Revue internationale des études balkaniques*, II, p. 47, d. Kretschmer atribuie *Danuviului* o origine scitică.

⁶ Numele de Istru e mai vechiu decât cel de Danubiu. V. Max Müller, în *Revue celtique*, I (1870-2), pp. 135-6. El pomenește explicația lui Samonicus, la Lydus, *De magistratibus*, III, 32, că în limba tracă numele înseamnă *aducătorul de nour*, dar aceasta e de fapt o traducere din latină. Se caută, în sens de „râu“, asemănări zende și osete.

eufonică¹. Asupra Dunării se va reveni însă în legătură cu Sciții și influența lor².

Am spus că *Nistrul* cuprinde în el același element constitutiv ca și Istrul pentru o parte din susul Dunării. El e deci tot așa de tracic ca și Niprul, vecinul său, Tisa, Pathisus, la Strabon³, pare a fi de aceeași origine.

Naparis poate fi mutat de aiurea, numele fiind așa de asemenea cu al Niprului. E greu de fixat la ce ar corespunde *Araris*, dacă nu e un dublet pentru Argeș⁴.

De la Traci vin de sigur și apele pomenite încă de Herodot, oricare ar fi identitatea câte uneia, cum e *Tiarantos*, în care nu se poate să nu se vadă Siretiul sau Siretele⁵. Dar acest nume e firesc să se puie în raport cu cuvântul tracic care înseamnă apă, *sara*⁶. Hierasos e numele dac al Siretiului (rădăcina *ger*, din Germisara, care înseamnă apă).

Sciții n'au pătruns decât supt forma Agatirsilor, despre care se va vorbi pe larg mai departe, în regiunile pe unde trece *Murășul*, pomenit în textul grec ca *Maris* — și nu ne oprim asupra teoriilor ungurești care ieau denumirea din Herodot ca pe deplin corespunzătoare aceleia care se desfăcea de pe buzele indigenilor, pentru ca să ajungă apoi, din cauza felului unguresc. de a rosti pe *s* final, la argumente cu privire la o prioritate maghiară, și nu românească, în aceste părți. În ce privește *Ottul*, numele unei ape care nici ea n'are nimic a face cu barbarii stepei, reținuți mai departe la Răsărit, el nu poate fi despărțit de al Olteniței, în plin teritoriu tracic, de al localității Altinum din Dobrogea (Oltina), de al celei din Panonia (una și în Caucas), poate chiar de Altinum venet,

¹ Cipariu, *Gramatica*, p. 105.

² Unele observații și în *Ungarische Jahrbücher*, 1932.

³ P. 313. Și la Ptolemeu, la Pliniu. Poate prin confuzie cu Potaissa.

⁴ Cf. și Minns, *o. c.*, p. 28. Aceste nume corespund celor din Balcani, în întregime păstrate: Hebrul, Strymonul, Iateros (Iantra), dacă nu și Oiskos, Utos și Asamos.

⁵ Un Seretium se află în Dalmația, la Dio Cassius, despre războiul lui Octavian din anul 7. Incercări greșite de identificare, de O. Hirschfeld, în *Hermes*, XXXV, nota 1. Seretium, în Panonia; Domaszewski, *Gesch. der römischen Kaiser*, I, p. 237.

⁶ Tomaschek, *o. c.*, II².

care, ca nomenclatură, poate fi socotit ca hetet, deci iliric¹. De altfel, Maris și Oltul reprezintă de sigur nume generice de râuri în limba indigenă². *Motrul* e adevărat ca preroman prin itinerare.

Crișul, *Timișul*, și *Someșul* trebuie adevărate: ele nu se află în regiunea scitică. *Jiuul* (de fapt *Jâiu*)³ (cf. *Jaleș*, *Jilțuri*) și *Gilortul* (sufix ilir, ca în *Ariortus*), au aceeași rădăcină *gil* (cf. *Gilpil*, la *Iordanes*), evident ante-romană (nu în raport cu slavul *jilav*, ci alături⁴; vezi și *Jiliște*).

Marile artere de orientare păstrează deci amintirea elementului neroman fundamental care a intrat în alcătuirea poporului românesc. Cum între *Ordessos* și *Argeș* e o legătură pe care n-o poate înlătura harta, — greșită și inconsistentă, cum a observat-o atenta cercetare, și la fața locului, a d-lui Minns, din *Herodot*⁵ —, *Argeșul* armenesc, *Arhiș*, e o dovadă de origine tracă. Între *Argeș* și *Artiskos*, râul de la *Odrisi*, pe care, după *Strabon*, îl trece *Dariu* în *Tracia*⁶, este de sigur aceeași legătură⁷. Și tot așa una se impune cu *Ὀργυσσός*, *Orgessos*, pe vremea celui de-al doilea războiu punic⁸. Pe lângă orașul

¹ V. Ackner și Müller, *Urkundenbuch*, Adaus, p. 28.

² V. și Katancsics, *De Istro eiusque adcolis*, Buda 1798, p. 10 și urm.; Pârvan, *Nomi di fiumi daco-scitici*, în *Buletinul frances al Academiei Române*, 1923, p. 122 și urm.

³ Pentru final v. Săbiu, "Săghiū" (ca în Sebeș, Șăghișoara), din rădăcina *Seb*, confundată apoi cu Sebeș, ung. „răpede“, Hălchiu și Fălchiu.

⁴ V. pentru ele acum în urmă răspunsul d-lui V. Drăganu la o carte secantă a d-lui Melich (*A honfolglasa Magyarországnak*, în *Revue de Transylvanie*, II¹). E de observat că orice considerații fonetice cu privire la un text transmis literar și mai ales grecește = cu totul deosebit de pronunția locală (v. A-ka-ftă = Aigyptos) —, e în aier.

⁵ Și d. R. Vulpe e contra admiterii sensului literal al lui *διὰ μέσου τούτων*, „printre cele [două] râuri“; v. *Bul. Soc. Geogr.*, XLI (1922), pp. 138-9. Cf. și capitolul despre *Sciți*.

⁶ *Herodot*, IV.

⁷ Cf., în general, Pârvan, *Nume de râuri daco-scitice*, în *Mem. Ac. Rom.*, seria III, I, și același, *Note di geografia antica. Și regiile armean Argistis*; *Rev. Arch.*, XXV (1894), p. 248.

⁸ *Polibiu*; *Tit-Liviu*, XXXI, 27. Cf. și J. Wolf, *Zur Etymologie siebenbürgischer Fluss- und Bachnamen*, în *Arch. f. sieb. Landesk.*, XVII, p. 500 și urm.

Arzus în Ptolemeu¹, un râu Arzos e pomenit lângă Beroia de Viața Sf. Alexandru Romanul².

Și *Streiu*, asemenea Strymonului, face parte din vechiul sistem de ape al regiunii. Chiar numele râului de la Sarmizagetsa, Clopotiva, cu toată înfățișarea slavă, pare dacic.

Vechile nume de *localități* trace s'ar fi păstrat până astăzi, în Balcani, unde Astibos trăiește în Stip³, Pulpudeva („cetatea lui Filip“), în slavul Plovdiv, poate și Doberos, în Doiran. În Beșicara, lângă Bazargic, s'a recunoscut Bessapara, capitala Besilor⁴. În Karistiranul de lângă Constantinopol, popas de călători, putem descoperi numele acelor Karistorini cari se închinau unui Zeus și unei Here tradiționale⁵.

Nume de localități protoistorice se păstrează cu greu în Peninsula balcanică; rar dincoace de Dunăre, unde se poate admite însă vechimea unei Drubete, de la $\delta\rho\upsilon\varsigma$, stejar, trecut prin canalul tracic, și un lingvist ingenios, d. Kisch, profesor în Ardeal, a semnalat, cu aceleași nume împrumutate de la Greci, Dipsa și Harina Abrudul însuși poate fi alăturat la Abrytul (ceteste Abrutul) dobrogean⁶.

Dar aici se opresc transmisiunile în domeniul nomenclaturii.

¹ V. și Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 96. Cf. Weigand, *Ursprung der südcarpathischen Flussnamen in Rumänien*, în *Jahresbericht* al Institutului din Lipsca, XXVI-IX (plin de explicații pnerile).

² Ed. Dim. P. Dimitrov, în *Izvestia* ale Institutului arheologic bulgar, VII (1934), p. 155. Pentru $\Lambda[\rho]\gamma\eta\sigma\sigma\delta\varsigma$, în Tracia, după Teopomp, Ștefan din Bizanț, s. v.

³ Tomaschek, o. c., I, p. 19.

⁴ *Ibid.*, p. 75. Asupra numelor care au supraviețuit epocii romane, capitoul respectiv în această carte.

⁵ Cațarov, în Mateescu, *Ephemeris Dacoromana*, I, p. 90, nota 9.

⁶ Aduag Mehadia (Meedia), Bârsava (poate și în Bârsa, Brașov), Tapia (Tapae) și finalele din Potaisa, Porolissum, în care se vede sufixul *is*, și posibilitatea de derivare a lui *ova* slavo-român din *dava*.

CAPITOLUL IV.

L i m b a

O singură inscripție tracă s'a păstrat pe un inel, și cele câteva cuvinte au fost interpretate în multe feluri¹.

Pe când se admite că se vorbea încă „besic“ în unele văi din Balcani și prin cutare depărtate mănăstiri străine până în secolul al VI-lea², se afirmă că limba „dacică“ a dispărut³, afară de *zimbru*⁴ și de elemente din nomenclatura geografică⁵, plus o colecție de vre-o sută de cuvinte păstrate, pe vremea romană, în singur domeniul buruienilor de vechiul Pedanius Discoride, din Anazarbe⁶. Roesler socotia doar trei nume de munți, douăsprezece de râuri, cinsprezece de seminții și unul de *dave*, douăzeci și șapte de alte localități, apoi douăzeci și patru de

¹ V. acum în urmă (și cu bibliografia) revista *Θροακικά* I, 1 și Albrecht v. Blumenthal, *Die Ringinschrift von Ezerevo, Indogerm. Forsch.*, LI, 1933, p. 113 și urm. V. și A. Fick, *Ehemalige Spracheinheit der Indogermanen Europa's*, Göttingen 1873, p. 417 și urm. Și Carcopino, *Une épitaphe thrace*, în *In Memoria lui Vasile Pârvan*, p. 77 și urm. S'a observat că, fiind numai o colecție de nume proprii, n'are interes pentru limbă.

² Tomaschek, primul memoriu. Tot așa încă în secolul al III-lea se vorbea, în legătură mai ales cu noile culturi mistice, limba indigenilor în Galia; v. Jullian, *o. c.*, IV, p. 521. N'am putut vedea cartea lui Tomaschek, *Les restes de la langue dace*, Louvain 1883.

³ V. și Jokl, în *Streitbergs Festgabe*, Lipsca 1924.

⁴ Tomaschek, *o. c.*, II, p. 22 și urm. Poate *mazăre*, *ibid.*, p. 27. Prima listă de cuvinte trace, în Thunmann, *Untersuchungen ueber die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Lipsca 1774, p. 338 nota h.

⁵ V. Cașarov, *Kulturgeschichte*, p. 25, nota 1.

⁶ Și în Cipariu, *Archivul*, p. 437 și urm.

persoane, pe lângă acele patruzeci și două de nume de plante¹ care se află și la pseudo-Apuleius.

Totuși o limbă vorbită nu numai de Daci, dar de întreaga rasă tracică, a existat, firește, și, potrivit cu trupul și însușirile nației, a putut să aibă măcar energie. Că era capabilă de a da și o literatură, o spune Ovidiu, care, cum se va vedea, s'a încercat însuși a face versuri getice.

Și ea a lăsat, nu numai în românește, dar în tot cuprinsul vastului teritoriu locuit cândva de rasa tracă, pe lângă acea ciudată inscripție de pe inelul, care se pare a fi autentic, de la Ezerovo, în jurul căruia se face pe încetul o întreagă literatură², urme pe care în zădar se încearcă de un timp a le tăgădui o filologie prea străină de realitățile istorice, între care, și între care *toate*, are a se mișca orice deducție lingvistică.

O încercare a stabilirii acestor transmisiuni s'a încercat în ultimul timp; a le înmulți pe baza unor fenomene constatate prin izvoare nu poate fi considerat nici ca o intrusiune, nici ca o îndrăzneală.

Întăiu, ca *fenomene fonetice*, în variațiile numelui Costobocilor și al lui Boirebista, în al orașului Oescus, harnicul cercetător român al Tracilor, Mateescu, credea că s'ar putea găci sunetele întunecate românești *ă* și *â*³. *Thraces*, *Thraices* la Romani, Θραξες, deci Θράτρες la Greci⁴ arată aceiași inclinare. În sfârșit și Troesmis, la Ptolomeu⁵: Trismis, ne face să credem în sunetul întunecat. E adevărat că o întunecare a vocalei se află la Francesi în *e* muet și chiar une ori în interiorul cuvântului.

Diftongarea lui *e*, poate a lui *o*, care nu se află și în

¹ M. Wellmann, *Die Pflanzennamen des Dioskorides*, în *Hermes*, XXXIII, p. 360 și urm.

² V. mai sus, p. 97, nota 1.—Pentru *gaisos*=suliță, *Fragm. hist. gr.*, VI, p. 274, no. 1 după Kriton, despre Geți. Cf. pentru mica inscripție de la Ezerovo, în Bulgaria, Seure, *Revue des études anciennes*, 1920, pp. 1-21 și *Bulletin*, 1926, 449; 1920, 421; *Revue des ét. gr.*, XXXIV (1921), pp. 442-3; Pârvan, în *Bulletin de l'Institut pour l'étude de l'Europe sud-orientale*, I, p. 127.

³ *Ephemeris dacoromana*, I, p. 99, nota 1, p. 128.

⁴ Pentru aceste forme v. Corssen, *Aussprache des Vulgärlateins*, p. 326. Cf. Ștefan de Bizanț, *supt cuvântul Θράτρες*.

⁵ III, X, 11.

celelalte limbi romanice, e un fenomen care trebuie pus în sama vechii rase: în Balcani numai Bulgarii și Macedonenii îl au, pe când Sârbii, supt influențe apusene, de claritate italiană, sânt lipsiți de dânsul (*viara* de o parte, *vera* de alta)¹.

În domeniul consoanelor, un *ț* s'a recunoscut la vechii Traci în nume ca Tsinta, Tzinto, Tzita, Burtzi, găsite la Nord, ca și la Sud de Dunăre². Dierna-Tserna, plus Cernenus dintr'o inscripție, au sugerat existența acelu *é*, care nu exista încă în latinește³. Forma *Ῥαζαρία* la Hierocle⁴ arată trecerea numelui de Ratiaria în forma de acum: Arčar. Desele nume în *sk* ar arăta și un *ș* trac⁵.

Prefacerea lui *d* înaintea lui *i* în *z*, dovedită și prin inscripții numai în Balcani⁶, ar fi de această origine, de și s'au constatat casuri latine⁷. În Iliric *diaconus* devine *zaconus*, după o tendință permanentă la Greci⁸, dar încă în secolul al IV-lea la Romani se zicea *zies* în loc de *dies*. În Africa această prefacere e curentă (Elviza-Aelvida, Godones-Diodones)⁹. Am

¹ V. și Jireček, *Gesch. der Serben*, I. La Sârbi și *št* prefăcut în *č* (*noč*) e datorit aceleiași înrâuriri ca și în *vuc* pentru *vlc*, *hum* pentru *hlm*. Pe teritoriul românesc avem însă Vâlcan (prefacerea e înceată și izbuteste mai târziu). *Il* devine *io* prin aceeași îndulcire. Pronumele relativ suferă aceiași schimbare. Finala *o* cată a se impune, în *do*, *soko*. De altfel *kai* devine *ča*, prin aceeași îmblânzire a sunetului; mai târziu numai a învins dialectul cu *što*, dar nu pe malul Adriaticei (aceiași, *Staat u. Gesellschaft*, III, p. 27).

² Mateescu, *l. c.*, p. 112, nota 1 (și discuția cu Pârvan, *Histria*, II, p. 77). *Zanes* la bizantinul Procopiu pare a veni din *Zerna*. Cf. *Rev. Arch.*, XX (1924), pp. 47-8 (Tsinta)).

³ Mateescu, *l. c.*, *ibid.*, p. 128.

⁴ P. 655.

⁵ V. *skalma*, Tomaschek, *o. c.*, II¹, p. 20; Skaskopara; Seure, în *Rev. Arch.*, XVII (1923), p. 35, nota 3; Skapte sule în Pangeu; cf. și Lübker, *Reallexikon des Altertums*, sub *v*. Aceasta mult înainte de Skeptekasas al Bizantinului Procopiu.

⁶ *C. I. L.*, III, no. 2054; Dessau, II², p. 898, no. 8254.

⁷ Ov. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, I.

⁸ *Rev. Arch.*, VII (1906), p. 476, no. 131. V. Corsen, *Kritische Beiträge zur lateinischen Formenlehre*, Lipsca 1863, p. 486. Tendința ar fi fost și în limba oscă; *ibid.* Cf. și Cipariu, *Gramatica limbei române*, 1870, p. 113.

⁹ Schuchardt, *Der Vokalismus des Vulgärlateins*, Lipsca 1866, p. 67. Odată și la Verona; *ibid.* În Numidia, Diana—Zana, *Rev. Arch.*, IX (1852)¹, p. 38 și urm. *Azutores*, tot în Africa; *ibid.*, XVI (1891), p. 258.

spus că putem pune alături de Zbelsurdos, zeul tracic, localitatea Debeltus.

Un vechiu izvor, Antyon, autorul unei „panegire“ a Macedoniei, vorbește, cu privire la numele de localitate Abantia devenită Amantia, de obiceiul „barbarilor“ de acolo de a prefera labiala *b* în *m*¹. Schimbarea ar corespunde lui *g* prefăcut în *m* românește (*lignum, lemn*).

Un fenomen care nu poate veni decât numai din acest fond tracic e întâmplătoarea trecere a lui *qu* în *p* la unele cuvinte: *equa-iapă*, și în legătura *ct-pt* (*pectus-piept*)², etc. Se revine la o veche formă arică pe care o au Indienii și Grecii (πέντα—quinque, dar în românește *quinque* devine *cinci*).

Sc devine *st*, probabil *št*, și în limba Scordiscilor iliro-celți. Într-o inscripție din Delfi ei sânt numiți Σκορδίσται³ și în latinește, *Scordistai*⁴. Dar și numele celtic al lui Ariovist, marele șef german, de fapt Ariovisc, ar dovedi că fenomenul ar putea să aparție fondului acestuia alt, celtic⁵. Echivalența o pune și Strabon⁶.

Trecerea lui *f* în *t* la *blestem* din *blasphemium* (cf. *bestemia* italian) arată însă trecerea printr'un canal latin.

Oscilarea între *z* și *g* (Germisara și Zarmizegethusa)⁷, ar corespunde unui *g* palatal moldovenesc, ca în *gin* pentru *vin*.

Rotacismul, semnalat de mult pentru dialectul tosc, se constată în cutare inscripție din Salona: *ut pureremus=ut ponetemus*, odată cu trecerea lui *o* în *u* (v. și *cuparabid*)⁸, ca în forma Φλάβιος Ρουμᾶνος⁹ la Heracleia, mult înaintea fe-

¹ *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 306, no. 3.

² O admite și Philippide, *o. c.*, II, p. 305. Cf. Graur și Rosetti, în *Bulletin linguistique*, III, p. 65 și urm.

³ Perdrizet, în *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), p. 482.

⁴ *Ibid.*, p. 483. Un „Mauriscius“, *Rev. Arch.*, XLIV (1882), p. 311.

⁵ Cf. Cașarov, în *Klio*, VIII (1923).

⁶ Τοῦς δὲ Σκορδίσκουσ ἐν: Σκορδίστας καλοῦσι; VII, 3, 2. D. Perdrizet citează (*l. c.*, p. 485, nota 4) și pe Poseidonios, la Athenaios, VI, 25 care zice: Κορδίσται V. mai departe paragraful despre Celți.

⁷ Mateescu, *l. c.*, p. 122, nota 3.

⁸ *Bull. corr. hell.*, V-XII (1912), p. 626.

⁹ *Arch.-ep. Mitt.*, IX, p. 18, no. 29. V. Candrea *Éléments latins*, p. 51 și urm. (numai la cuvintele de origine latină ca *n* pentru *l=r*; ar fi un sunet mixt, scris și *nr*, care a putut, numai el, să fie readus

nomenului analog tot pentru numele de *Rumani* în Biblia lui Ulfila.

Origini vechi poate să aibă apoi și oscilarea între *h* adaus și *h* suprimat la începutul cuvintelor (ca azi pentru *Hamaradia*, *hăla*, etc., în Oltenia¹, ca și aceia dintre *b* și *v* (*vervex* = *berbece*, *vrabie* și *brăbete*), care se află în Africa² și în Galia³.

Ca *sufixe*, s'a încercat a se pune sufixul *ila* și *ula*, care se găsește și la Goți, dar și la Huni (Attila însuși), în legătură cu o nomenclatură tracă⁴. Astfel, un Kotylis în oracul citat de Ștefan din Bizanț (*Ἀβοριγινέων Κοτόλην*), ca în cutare text privitor la mănăstirea „besă“ din Orient, la Tomaschek⁵.

Ca *fenomene sintactice*, și articolul postpus (alb. *mik*, *miku*, amic), viitorul cu particula de voință (*voiu* în românește, *da* de la *dova* în albanesă), și subjunctivul în locul infinitivului, care se întâlnesc întocmai și în limba albanesă, arată o origine din vechea tracă. Grecii au luat viitorul cu *θή* de la *θέλω*, *voiu*, ca și același fenomen pentru infinitiv, de la fondul balcanic trac, de unde Bulgarii au prins toate trele caracteristicele. Teoria, mai nouă, a d-lui Sandfeld, care vede un fond elenic, e, cum se va arăta supt raportul etnic ca și supt cel istoric, neadmisibilă: *lipsa la Sârbi a acestor forme vine din faptul că ei represintă o mai târzie coborâre din Panonia*.

Prezența articolului postpus în limba suedesă nu arată alt-

la *n*). — Cf. teza francesă a d-lui Al. Rosetti despre rotacism (*Études sur le rhotacisme en roumain*, Paris 1924), A. Balotă, *La nasalisation et le rhotacisme dans les langues roumaine et albanaise*, București 1926; Weigand, în *Balkanarchiv*, III, p. 218 și urm. (cf. *ibid.*, p. 227 și urm.) și A. Procopovici, *Despre nasalizare și rotacism*, în *An. Ac. Rom.*, 1908.

¹ V. Drăgoiescu, în revista *Orpheus*, II, pp. 223-5.

² V. *Rev. Arch.*, XX (1912), p. 492, no. 297.

³ *Ibid.*, XXI¹ (1913), p. 454, no. 15 („carnes berbecinae“, „silbester“).

⁴ Rösler, *Das vorrömische Dacien*, pp. 75-84. Cf. Mateescu, în *Ephemeris dacoromana*, I, p. 133; *ibid.*, p. 110, nota 3 (foarte multe exemple). Și pentru sufixul *na*, *ibid.*, p. 112, nota 1 (Putina, Kutsena). Și sufixul *ar*, *ibid.*, p. 129, nota 6. Nu înțeleg pentru ce s'ar considera ca originale toate sufixele slave.

⁵ *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1882; v. și *ibid.*, p. 505.

ceva decât influența îndelungatei petreceri a Goșilor în mijlocul populației trace. Pe această cale s'ar explica întâlnirea lui și în unele părți din Rusia, dar așa de departe ca gubernia Viatca¹.

Pe lângă acestea, s'a notat forma genetivului-dativ și numerele de la zece în sus formate cu *spre*.

Niciuna din limbile romanice nu are verbele deponente, prin care, mulțămită sufixelor *esc* și *ez*, se face osebirea între acțiunea de moment și permanența acțiunii. *Fac* n'are nevoie de un adaus; *lucrez*, *iernez*, *voiesc*, *măresc* se afirmă printr'unul. Limbile slave n'au nici ele acest mijloc la îndemână, cum el e străin și de limba greacă, veche sau nouă. Numai în limba englesă există acest sistem al introducerii lui *do* — odinioară un *thuo* general germanic — pentru acțiunea de durată. Rămâne deci ca acest element nou să vie de la limba localnicilor, și el arată la dânșii un stadiu înalt de dezvoltare a mijloacelor de expresie².

Apoi formele de flexiune nominală prin prepoziții, o tendință generală spre desfacerea strictei sintese latine sau grecești, deci ceva corespunzător cu o stare de spirit incapabilă de a strânge în forme ca ale limbilor clasice, — cel puțin așa cum ele apar într'o literatură disciplinată și regentată —, care provoacă aceste fenomene, aceleași în felul nostru de a vorbi ca și în acela al Slavilor, al Albanesilor și al Grecilor moderni³. Neregularitățile, așa de pitoresci, ale acelor limbi

¹ V. Pič, *Ueber die Abstammung der Rumänen*, Lipsca 1880, p. 202. Pič observă că s'ar afla și pe alocuri în cronica lui Nestor. Cf. și M. Schuster, *Der bestimmte Artikel im Rumänen und im Albanischen*, Program al Gimnasiului din Sibiiu, 1883. Pentru articolul postpus în latinește: *mediolum illud, species illa*, Jung, *Romanische Landschaften*, p. 475, notă.

² Cf. Graur, în *Romania*, LIII, p. 539 și urm.

³ Și alte asemănări, mai puțin importante, între cele două limbi, română și albanesă, sânt adunate în Philippide, *o. c.*, II, p. 596 și urm., care le contestă în general. Astfel formația lui *celalalt* (p. 593). Dar pentru Philippide sânt deosebiri între limbile din Sud-Estul european așa încât, „mai degrabă decât cu o afinitate balcanică în forma viitorului, avem de (*sic*) a face cu o afinitate omenască“ (*sic*). Și pentru conjunctivul în loc de infinitiv reserve tot așa de greu inteligibile (în albanesă înlocuirea infinitivului cu participiul trecut).

savarate se topesc în forme pe care singuri și le puteau apropia oamenii pe o treaptă de cultură mai joasă. Dar spiritul roman se păstrează în limpeziciunea și buna rânduială care stăpânește limba noastră¹.

În Albania, sufixul *iște*, ca în *kratzuniste*, corespunde cu *ești* al nostru, având același sens genealogic (de la Crăciun: Crăciunești).

Ca fenomene „sufletești“, pe lângă luna *listopad*, „căderea foilor“, la Sârbi se întâlnește odată, dar într'un act sârbesc de la Albanesul Scanderbeg, numele de lună românesc, poate și albanes, *čeršnjar*, *cireșar*, pentru Iunie .

Cercetarea poreclelor ar ajuta, cred, să se găsească la noi unele transmisiuni traco-dacice³. În Manta, Jipa, Ținta, Tomashek vedea nume trace transmise la Români⁴.

Dar avem o sumă de cuvinte care, atribuite unui împrumut de la Albanesi, mic grup, de așezare nestatornică, care nu va putea fi niciodată înfățișat *istoric* în condițiile în care ar fi putut să deie unei întregi lumi de o romanitate alta decât a vocabulariului (cum e cazul limbii albanese), reprezintă atâtea elemente de graiu trac.

În această categorie se așează nume diferite: pentru elemente din trup (*ceafă*⁵, *gușă*⁶, *gramkiz*, *cioc*, *rânză*), pentru animale (*culbec*, *dulău*, *cioară*, *ciocârlie*⁷), pentru plante (*brad*, *copac*; v. și *genune*, *codru*), pentru locuință (*bordeiu*, *cocioabă*, *stână*), pentru articole de îmbrăcăminte (*cujbă*), pentru arme (*ciomag*), pentru cântec (*doină*), și la Lituanieni, oarecum

Pentru asemănări în tratarea, oșebită, a elementului *latin*, *ibid.*, p. 631 și urm. Cf. și Jensen, în *Jahresbericht* al lui Weigand, III, p. 208 și urm.; IX, p. 75 și urm.; Per. Papahagi; *ibid.*, XIV, p. 113 și urm.

¹ Articolul postpus și subjunctivul infinitiv se găsesc și la Slavii macedoneni, în toate dialectele locale.

² Miklosich, *Monumenta serbica*, p. 442. Cf. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, III, pp. 50-1. Astfel de nume se păstrează și în „manuscripte bisericești“; *ibid.*, p. 50.

³ V. Iorga, în *Cuget clar*, 1934, și aparte.

⁴ *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1882, p. 56.

⁵ V. H. Barič, *Albano-rumänische Studien* (în *Zur Kunde der Balkanhalbinsel, Quellen und Forschungen*, 7), Seraievo 1919.

⁶ *Ibid.*, p. 106.

⁷ Dar poate în legătură cu *ciocul*,

înruți cu Dacii, pentru acțiuni, ca *bucur*, pentru numere: *sută*¹.

Pentru viața păstorească și de câmp: *gâlbează*², *laiu*³, *tain*⁴, *brânză*⁵, *mușcoiu*⁶, *zară*⁷, *urdă*⁸, *țarc*⁹, *codru*¹⁰, *bunget*¹¹, *sâmbure*¹², *mugur*¹³, *curpen*¹⁴, *ghimpe*, *groapă*, *fluier*. Nu lipsesc unii termeni pentru relații de familie, ca *baciu* („frate mai mare“)¹⁵ (de aici: *bade*, *bădiță*). Se adaugă și cuvinte de înțeles variat: *bălaur* (alb. *bole*; acesta e sensul lui *boală* în strigarea vitelor *bălă* în Maramurăș și ca strigăt de batjocură pentru oameni)¹⁶, apoi și *sâmbure*¹⁷, *cursă*¹⁸.

S'au mai propus cuvintele: *mamă* (alb. *memme*¹⁹, dar ital. *mamma*)²⁰, *stangă*, *scrum*, *spuză*, *copil*, *nun*, apoi *brâu*, *vatră*,

¹ Altele sânt fără îndoială date ca albanese numai din greșeală: *Aghiută* d. e. vine din gluma cu grecescul *ἀγίος*. *Ballă*, care a dat ungurescul Balaton, e slav (o admite și Hasdeu). *băsău* sună ungu-rește. Nici *brâu* (v. și *bârnet*) nu pare a fi de această origine. Nu înțeleg de ce Miklosich pune în listă *bucată* (de la *bucă*; *va imbuca*). *Cioban* pare turanic. *Covată* ar putea fi *cavata*. *Stăpân* arată și el a fi turanic.

² *Ibid.*, p. 53.

³ *Ibid.*, p. 46. De aici și laia țigănească și Laiotă (Negru)).

⁴ *Ibid.*, p. 102.

⁵ *Ibid.*, p. 87.

⁶ *Ibid.*, p. 56.

⁷ *Ibid.*, p. 11.

⁸ *Ibid.*, p. 28.

⁹ *Ibid.*, p. 11. O parte după K. Treimer, *Zeitschr. für roman. Philologie*, XXXVIII, p. 391.

¹⁰ *Ibid.*, p. 40.

¹¹ *Ibid.*, p. 103. Cf. O. Densusianu, *Hist. de la langue roumaine*, p. 38; lista cuvintelor, pp. 37-38. Cf. Weigand, în *Balkan-Archiv*, III, p. 28 și urm.

¹² *Ibid.*, p. 10.

¹³ *Ibid.*, p. 54.

¹⁴ *Ibid.*, p. 42.

¹⁵ *Ibid.*, p. 21.

¹⁶ *Ibid.*, p. 2.

¹⁷ *Ibid.*, p. 3.

¹⁸ *Ibid.*, p. 42.

¹⁹ V. și Bourchier, în *Encyclopaedia Britannica*, art. Albania.

²⁰ *Μάμη* se întâlnește în greacă; Epicur, în *Hermes*, V. p. 388. Pe o inscripție greacă de închinare Impărătesei, și la Pârvan, *Histria*, IV, p. 122. Cf. *μάμη* = bunică; *Arch.-ep. Mitt.*, IV, p. 124, no. 85.

negru, căpușă, năpârcă, sapă (alb. *sepate*, gr. *σαπι*), *lăstar*¹, *mal* (term înalt), *gresie, moș, ghiuj, bucur, rânză*², *gata, scapă*³.

Xenopol era pentru împrumutarea elementelor acestora din limba geto-dacă⁴.

În schimb, ilusia albanesă e larg reprezentată. Se întâlnește întâiu la Miklosich⁵. Recunoscând elementele citate ca aflătoare și în albanesă, aceasta-l aducea să admită ilirismul lor. Trebuia să admită deci și înrudirea — și el o întinde și asupra rasei — dintre Traci și Iliri, pe când se impune tracicarea ca limbă a Ilirilor. Acest genial slavist observa însă că, în ce privește dialectul tosc (de Sud) al limbii albanese, viitorul se formează „în felul obișnuit romanic“. Și la întunecarea lui *a* sânt deosebiri în general la Albanesi. Pentru raportul dintre limbile română și albanesă el înseamnă și nasalizarea lui *m* sau *n* în *împărat* (alb. *mbret*) și căderea lui *l* înaintea de *i* (*cei*), precum și o „geläufige Verbindung *st*“, rotacisarea (mai puțin apasă pe șovăirea la Romani între *r* și *l*, pe trecerea lui *o* în *oa*, pe alternanța între *ea* și *e* — nu pe însuși fenomenul difton-gării). Adăugia și pleonasmul din „*m*“ a trimes pe *mine*“, și nu uita numeralele cu *spre* (unsprezece). Pe lângă aceasta, dădea și asemănările de vocabular.

După dânsul, filologii, în genere, nu admit acest capitol dacic, — și în genere tracic —, prin Tracii înșii. Pentru ei toate aceste cuvinte vin de la Albanesi, cari vorbesc o limbă tracă. Pe aceștia îi aduc, fără nicio dovadă istorică, din Nord, sau așează pe așa-zisii „Preromâni“ în stricta vecinătate balcanică a aceloră.

¹ V. Densusianu, *l. c.*, p. 353 și urm. (trecut ca albanes).

² Barić, *l. c.*, p. 91.

³ Meyer, *Albanesische Studien*, p. 47.

⁴ *Teoria lui Rösler*, p. 233 și urm. El arată la Albanesi și alte elemente latine; *ibid.*, p. 136. Atrage atenția și asupra faptului că *barză* la Albanesi nu înseamnă pasăre, care se zice *belek*; *ibid.*, pp. 236-7, V. pentru *mire, codru, mal, ciocârlie* și *șopârlă*, *ibid.*, p. 237 (sânt și deosebiri de formă, rădăcina fiind aceeași). Cf. Hasdeu, *Magnum Etymologicum*, III, 2733.

⁵ *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1861, p. 6 și urm.

Cipariu, în *Gramatica* sa, apărută la 1870, dar pregătită, de sigur, mult înainte, produs neașteptat al unui spirit în adevăr superior, observa, din partea lui, asămănarea cu limba bulgară în postpunerea articolului: „e probabil că Bulgarii, viind între Români, precum au adoptat articolul, pe care nu-l aveau, așa și postpunerea lui au adoptat-o tot de la Români, cari o aveau, și e mai probabil ca o părțea mai mică a elementului slovenesc a adoptat și articolul și postpunerea lui de la o națiune întreagă, și mai mare, decât viceversa. Iar, ca Românii să fi luat acest us de la un popor așa de mic, și răspândit, cum sânt Albanesii, e încă și mai puțin probabil, *de nu voiu admite că Albanesii sânt descendenții Tracilor și limba lor e fiica limbii tracice și că Tracii și Dacii au fost de aceeași origine și limbă*“¹. Dar el se opria la o origine latină a articolului postpus, după obiceiul postpunerii demonstrativului.

După d. M. Gaster, bulgara și româneasca n'ar fi putut lua caracterele comune din același izvor traco-iliric, fiind vorba de epocă deosebită, cu multe prefaceri posibile, printr'o jumătate de mileniu în care ar fi trebuit să se facă împrumutul, și la venirea Bulgarilor ne mai fiind Traci în Balcani². Observația ar fi perfect întemeiată dacă ar fi vorba de Bulgari, dar e vorba de Slavi, cari, de mult se găsiu la Dunăre și, înainte de această coborîre, în regiuni tracice, ca Ardealul și în altele mai spre Nord și mai ales spre Est, cum o dovedește arta populară mai mult decât nomenclatura, care poate fi o chestie de modă. Pe când d. Gaster atribuie Bulgarilor aducerea formelor comune, ele au putut fi găsite de Slavi pre-bulgari și în chiar limba romanică de pe malul drept al Dunării.

Filologul danes Sendfeld Jensen³ obiectează că viitorul cu *a voi* se află și în Evangheliile, ceia ce, de altfel, nu înseamnă

¹ P. 181. El observă că articolul postpus se află și la Bessi (*ibid.*). Cf. *Principiile* aceluiași (1866), p. 58 și urm. (acolo el afirmă, pp. 66-7) că Albanesii au luat articolul postpus de la Bulgari și aceștia de la Români.

² In Gröber, *Grundriss der romanischen Sprachen*.

³ In *Rumaensk og Albanesisk*, în *Nordisk Tidskrift for Filologi*, 1896, p. 105 și urm.; *Rumaenske Studien*, Copenhaga 1900 (cf. Weigand, *Jahresbericht über die Fortschritte der rom. Phil.*, I (1904, și Friedwagner, în *Deutsche Literaturzeitung* din 19 Iunie 1932). Același,

decât aceiași pătrundere a elementului barbar în limba populară grecească, și urmele de infinitiv se află la Bulgari ca și la Albanesii tosci, unde acesta nu înseamnă decât rămășițe de veche slavă sau ilirică¹.

D. Sandfeld acordă rolul determinant Grecilor, dar nu se vău legăturile istorice care ar face posibilă o așa de hotărâtoare influență, Grecii nefiind țerani și ținându-se într'un teritoriu închis. Nu știm nimic despre o *κοινὴ* greacă în care s'ar fi aflat astfel de fenomene, dar ele sânt posibile numai din cauza continuelor scurgeri trace la Sud și adâncii influențe a falșilor „Dorienii“ ai filologilor, cari nu erau decât barbarii din Nord în toate domeniile vieții elenice.

La aceste afirmări cu totul în afară de istorie, de la care nu

Linguistique balkanique, Problèmes et résultats, Paris 1930 (ed. danesă, Copenhaga 1926: *Balkanfilologien*). Contra originii trace, pp. 95-6, 165 și urm. Nu înțeleg ce valoare probantă ar putea să aibă anume fenomene încă din greaca Evangheliilor. Cu albanesa, asămănări (așa pentru cuvinte, p. 15 și urm.; pentru *κουλέντα* grecesc, p. 35) de idiotisme, pp. 6-7, 73-5, 87-9. Dar unele asămănări vin din epoci mai noi (schimbări fonetice și semantice, p. 124 și urm., de sintaxă, p. 130 și urm.). V. și pluralul feminin al neutrelor, vocativul genetiv din *a sta locului* și multe alte cazuri până atunci neobservate (cf. și p. 136 și urm.). Unele pe care autorul le recunoaște ca de caracter general, pp. 8-9. Pentru *c=pt* (ft alb.), p. 113 (după Schuhardt, *Vokalismus*, III, 1868, p. 49). Cuvintele grecești în românește, p. 29 și urm. (v. aici, ceva mai jos). *Sbor* în două sensuri de la noi, p. 34. *Multe asămănări semasiologice sânt din fondul trac*, p. 36 și urm. V. și același, *Die nichtlateinischen Bestandteile im Rumänischen*, în Gröber, *Grundriss der romanischen Philologie*, I, 1904, p. 527 și urm.; partea albanesă; se admite și posibilitatea unui împrumut din ilirica.

¹ Cf. Hirt, în *Kiepert-Festschrift*, 1898, pp. 181-0; Weigand, *Sind die Albaner die Nachkommen der Illyrer oder der Thraker*, în *Balkan-Archiv*, III, pp. 227-51; Jokl, în *Reallexikon der Vorgesch.*, I, pp. 85-94; VI, pp. 33-48. V. pentru aceste argumente și Dölger, în *Revue internationale des études balkaniques*, II, pp. 122-4. Cf. și observațiile, tot așa de puțin hotărâtoare, ale d-lui Tagliavini, în *Dacoromania*, III, și în *Studii rumeni*, I (aflarea articolului postpus și în vechi limbi asiatice). Cf. Seliščev, *Des traits linguistiques communs aux langues balkaniques*, în *Revue des études slaves*, X (1925), p. 38 și urm.

se înțelege a lua nicio îndrumare și a se primi nicio contra-zicere, istoricii ei însiși primind verdictul științii vecine, care-i ignorează, se poate obiecta ceia ce urmează:

Dacă ar fi existat viața împreună cu Albanesii¹, nu s'ar explica păstrarea la aceștia a lui *k* întreg, care la Români devine *ç*, afară de unele casuri, cum e *chinga* din *cingula*, dacă n'a venit pe calea unei adoptări a cuvântului de Greci, cari l-ar fi transmis, ca altele, pomenite îndată mai jos, Dacilor. Dar *chivellate* se găsește într'o formă greacă de papirus în secolul al VII-lea. De o influență mai târzie slavă nu poate fi vorba.

Apoi, dacă, în ce privește fenomenele sintactice, formarea analitică a viitorului se întâlnește și la Sârbi⁴, nu e tot așa cu infinitivul circumscris, care nu există la ei decât în slabă măsură, iar în Vest de loc. Tot astfel articolul postpus nu se află de loc la dânșii⁵.

Declinația din corpul cuvântului, pierdută total în românește, ca și în limbile albanesă și bulgărească, există întreaga la Sârbi, pe când și Latinii din Apus au părăsit-o. Și accentuarea e total deosebită între Dalmatini, de o parte, și Serbo-Bosneci, de alta⁶.

Părerea derivării din limba tracă, pe care de mult timp o sprijin, fiind impusă și de bunul simț și de ambianța istorică, e, de altfel, acum, și a albanologului iugoslav Barić,

¹ A se vedea și Treimer, *Albanisch und Rumänisch*, în *Zeitschrift für rom. Phil.*, XXXVIII, p. 385 și urm.; Capidan, *Raporturile albanoromâne*, în *Dacoromania*, II, pp. 514-54 (și pentru Aromâni). V. bibliografia la Philippide, o. c., II, pp. 571-3.

² O. Densusianu, *Hist. de la langue roum.*, I, p. 110. Cf. și pp. urm. Era și părerea, care nu putea fi răspinsă ușor, a unei existențe a prefacerii în latina însăși (dar, cum se va arăta mai jos, *Dolichenos* dă în inscripții *Dulcenus*).

³ Corssen, *Aussprache*, I, p. 49. În albanesă el se păstrează totdeauna; Schuchardt, *Vokalismus*, p. 151, nota 1. *Ç* din *church* (*church*) trebuie să fie dintr'o limbă care introdusese africarea.

⁴ V. Jireček, l. c., pp. 27-8. Viitorul acesta cu *a voi* „se întâlnește sporadic și în slavona bisericească și în vechea rusească“. Nu e nimic mai natural, pentru că slavona bisericească nu e decât dialectul balcanic din dosul Salonicului.

⁵ *Ibid.* Și aici observația că se află la Ruși, chiar și pe alocurea în popor. Explicația e însă cea de sus.

⁶ *Ibid.*, p. 28.

care definește limba albanesă ca „un dialect tracic ilirisat¹” sau, mai pe larg: „Ambele limbi (armeneasca și albanesa) sânt dialecte ale limbii traco-frigiene; numai cât în albanesă e un foarte puternic amestec (*Einschlag*) iliric, în care supt *iliric* trebuie să se înțeleagă ceia ce limba Tracilor cari au pătruns (*eindringend*) a făcut ca limbă primitivă (*Vorsprache*) o albanesă actuală²”.

De altfel, ilustrul filolog Meyer-Lübke, ocupându-se de „Elementele de lingvistică romană” ale lui Bourchiez, spunea limpede că în articolul postpus românesc nu poate fi vorba de „influențe albanese și bulgare”, ci că, și după cetirea studiului lui Smichow³, e încredinațt „că limba romană a servit de model pentru amândouă celelalte limbi”⁴.

Elemente grecești vechi vin, în românește, fără îndoială, de la aceiași mai îndepărtați strămoși cari au recurs la ele, ca și, mai târziu, Slavii la grecească bizantină (ca pentru nepot: $\alpha\eta\epsilon\psi\iota\varsigma$). Astfel *mic* (dar e probabilă trecerea prin canalul roman), *martur*, *tufă*, ($\tau\upsilon\phi\eta$), *părăngă* ($\varphi\acute{\alpha}\lambda\alpha\gamma\acute{\epsilon}$), *purpură* ($\pi\acute{\alpha}\pi\upsilon\rho\varsigma$) *foșos* ($\delta\varphi\epsilon\lambda\omicron\varsigma$), *drum* (trecute și la Slavi), *stup* ($\sigma\tau\upsilon\pi\omicron\varsigma$), *trufie*⁵. Pentru d. Giuglea, Parângul ar avea a face cu $\varphi\acute{\alpha}\rho\alpha\gamma\acute{\epsilon}$ -ul, „faringele” grec⁶. *Cărămida*, care nu poate fi de adopțiune nouă, stă lângă latinul *olan*.

¹ *Albano-romänische Studien*, pp. 15, 19, 125,

² Asupra deosebirii dintre „limba tracă (respectiv tracică ilirisată-albanesa) și limba frigiană sau traco-frigiană” (armenească), *ibid.*, p. 65 și urm.

³ *Die Anwendung des bestimmten Artikels im Rumänischen, verglichen mit der im Albanischen un Bulgarischen*, „XIV Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, pp. 1-110.

⁴ *Zeitschrift für rom. Phil.*, XXXV (1911), p. 245.

⁵ Că se găsește ceva și la Sicilieni, aceasta nu presupune (v. Denusianu, *l. c.*, p. 200) o moștenire la aceștia a unei forme romane; el vine acolo de la lunga stăpânire bizantină, dacă nu de la arhaicul fond elin. Forma dialectală ionică propusă de d. Diclescu, în *Dacia romană în oglinda inscripțiilor*, Cluj 1926, p. 28, din *Dacoromania*, IV, e plausibilă. Pronunțarea lui *v* ca *u* nu poate fi nici dialectală nici târzie; se vede din transcrieri latine. Cf. Diclescu, *Elemente grecești*, pp. 35-6.

⁶ V. și Ion Conea, *Două nume topice de origine străveche în munții Olteniei*, în *Bul. soc. de geogr.*, 1933, p. 88 și urm. D-sa citează și „groapa Varâng”, cu „Vărănguțul” și „Vărăngelul”; *ibid.*, p. 94-5.

Camătă vine tot din grecește, printr'o influență slavă, dar mai curând prin una veche traco-dacă, cu întunecarea vocalei. Tot prin strămoșii barbari, și nu de la Greci direct, pare a veni *mugur* (μόρικος¹). *Paltin* e de sigur o strămutare din grecescul „platan“. Dar *arvona*, prin latinul *arrha bona*, arată să fie dintr'o epocă ulterioară. Și *mînta*, nu după latinul *mentha*, corespunde unei vechi forme grecești. *Spân* e poate din grecescul σπανός² și Drăste amintește pe grecul δρῶς³. *Măi*, *măre*, ca și *bre*, pot veni din cuvântul trac trecut ca μωρὲ la Greci⁴.

Dintr'o grecească poate veche vin apoi, ca pești, *scrumbia*, ca plante, *vișinile* (βουσσίνια; nu din Bitinia?), *marolele* (μαρούλια), dacă nu și *conopida* (κοννουπίδι), *smeura* (σμέουρον), *spanacul* (σπανάκι, dar din *spinacium*), *sparanghelul* (σπάραγγι), poate *agriș*, de sigur *dafinul*, *pălămida*, poate *păpădia*⁵. Ca unelte *covată*, *candelă*, *ligaie* (τυγάρι), ca stofe: *dimie* (δίμιτον), ca articole de îmbrăcăminte: *scufie* (σκούφιον⁶). D. Candrea propunea *δάτραχος* pentru *brotăcel*⁷. *Boare* nu poate fi, dincolo de grecescul βορέας, german⁷.

Se poate admite ca venit pe aceiași cale *frica*, din φρίκη⁸. Un Matzukatos pe la 1300 în Bizanț⁹ ar dovedi că și *măciuca* e greacă, dar s'a relevat cuvântul și în celelalte limbi romanice (fr. *massue*)¹⁰. Între *corybus*¹¹ și *carâmb* este o legătură care ar ieși din forma inelelor de la sită, pe de o parte, a părții rotunjite din încălțăminte, de alta. *Alelei* corespunde,

¹ Rösler, *Die griech. u. türk. Bestandtheile des Rumänischen*, p. 15.

² La Slavii-de-Sud: *span*; Jireček, *Staat u. Gesellschaft*, III, p. 19.

³ Cf. Philippide, o. c., II, p. 712.

⁴ *Ibid.*, p. 722 (cu propunerea din *mas*, ca *fa*, din *fală*).

⁵ V. Meyer, *Türkische Studien*, în *Sitzungsberichte* ale Academiei de la Viena, CXXVIII.

⁶ După d. Candrea, *broască* ar fi din *brosca* latină (ca *broskus*), *Éléments latins*, p. 81.

⁷ Cf. Diculescu, în *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XLI (1921-2), p. 422.

⁸ Rösler, l. c.

⁹ Pachymeres, la capitolul Andronic Paleologul, c. 27.

¹⁰ V. Densusianu, l. c., p. 159.

¹¹ V. și Isidor de Sevilla, *Orig.*, XVII, V, 12.

vădit, vechiului strigăt grecesc de războiu *elelei* (ἐλελελε) ¹. *Crin* (κρινος), care a trecut și în latină, nu e din noua greacă. *Garcfa*, *gariofolium*, s'ar mai putea adăugi grec. *καρυόφυλλον* ²

De curând s'au mai adaus la acest fond cuvinte grecești de sigur vechi, dar unele pe calea transmisiunii romane ³, ca *brotac* (*brotăcel*), *cadă* (*natră*), (la țesut) *sterp* ca și măcar *spaț* și *urioc*), *pălărie* (*φαλακρίον*), *pătură* (*πέταλον*), *traistă* (*τάξιτρον*), *amurg* (*ἀμολγός*), *prour* (*πρώωρος*), *urmă* (*ὄρμη*) ⁴. Poate și *εαρύς*, trecut în *barosul* țigănesc.

¹ Suidas, s. v.

² Schuchardt, *Vokalismus*, p. 37. Poate și *lorandrum* din *rhododendrum*; *ibid.*

³ V. Diclescu, o. c., p. 27 și urm. Colțul *Acrei* e de sigur grecesc, dar tot prin nomenclatura dacă, întocmai ca și *Harina* și *Dipsa*, semnalate de d. Kisch (cf. Diclescu, pp. 109-10). Restul, la d. Diclescu, p. 104 și urm. e inadmisibil. *Leu* și *pepene*, care se cred venite din latinește (cf. *ibid.*, p. 32 și urm.), pot fi reluate, primul în legătură cu poveștile și viețile de sfinți, celalt cu grădinăria bizantină venită prin Bulgari. Ingenioasele explicații ale d-lui Diclescu (p. 34) cu leul simbolic al legiunii XIII Gemine și cu „ființa mitică“ a acestuia ne fac să râdem. *Lă*, din Psaltirea lui Viski (1697), vine din traducerea greșită de un străin a unui text latin. Erau lei în Balcani (Pausanias, VI, V)? — *Giununciu*, *ciupă*, *râp*, *udmă*, *doagă*, nu pot veni direct din grecește, chiar dacă intermediarul s'a pierdut. *Tămâie* pare a fi bisericesc târziu, ca și *azimă* (v. *ibid.*, p. 37). *Leurda* care se zice și *levârda*, arată canalul slav, iar *urda* a trebuit să treacă de la Daci la Greci, cari nu sânt ciobani (*ibid.*, p. 42). Cf. și încercarea de a aduce și *brânza* din grecește (p. 58 și urm.; după alții — *Șiadbei*, *Elementele*, pp. 44-5 —, chiar din iraniană) cu *tarc* și *vatră* și alte cuvinte ciobănești trase la Elada. Nici în agricultură, din cauza condițiilor vieții, nu s'au putut face împrumuturi. Pentru sufixe grecești în românește (*ibid.*, p. 42 și urm.) a lipsit o penetrație adâncă de caracter popular. Cf. și pp. 43-5. *Tigaie* din *σιγαλός* (p. 46), e o glumă, ca și *bârcă* din *πάρβρινα* *țurcă* din *συρική*; se uită că nu de la Greci au luat Tracii păstoritul. Alte curiosități, *ibid.*, p. 48 și urm.

⁴ Pentru *părângă* și *urgie* (*ὄρμη*), *Șiadbei*, *Elementele*, p. 15. Pentru *ὄρμη*, *urmă*, și *doagă*, *ibid.*, pp. 14-5. Și *κοτιζω* a *cuteza*; *ibid.*, p. 14. D. I. A. Candrea propunea *putină* din *πυτινη* (în *Convorbiri Literare*, XXXIX, p. 431 și urm.). Poate și a *băna* (a trăi la Macedoneni). V. și a *ghiovăsi* (a vorbi).

CARTEA a II-a

R A S E L E

CAPITOLUL I.

Tracii

Numele indigen al Tracilor¹ ar fi Drasik, Drask, din care ar fi rămas forme ca $\Theta\rho\alpha\sigma\iota\lambda\alpha\varsigma \acute{\alpha}\nu\epsilon\mu\omicron\varsigma$, $\Delta\rho\eta\varsigma$, $\Delta\rho\omicron\sigma\iota\kappa\acute{\iota}$, $\Delta\rho\omicron\sigma\iota\mu\acute{\alpha}\rho\kappa\alpha$ ² la Procopiu, *Drasdea* (din *Notitia dignitatum*)³.

Ca aspect fizic, Seneca presintă astfel pe „Germani și ce alte neamuri rătăcitoare se află (*occursant*) lângă Istru. Au iarnă veșnică, îi apasă un biet cer, îi hrărește rău un pământ sterp, se apără de ploaie cu papură (*culmus*) sau frunze, sar peste bălți întărite de ghiață, prind pentru hrană fiarele... N’au nici o locuință, nici un sălaș, decât cele pe care oboseala li le impune zilnic; nutrimentul li e josnic (*vilis*) și abia de luat cu mâna; groaznică e răutatea cerului, trupurile-s neacoperite. Dar ce se pare o nenorocire e însăși viața acelor neamuri“. Inșă aceasta tocmai îi face tari, ca și copacul care s’a luptat cu furtunile⁴.

Neam puternic, de o statură impunătoare⁵, dârz⁶, dar voios

¹ S’a pierdut cartea lui Iason de Bizanț, $\Theta\rho\alpha\kappa\iota\chi\acute{\alpha}$; v. *Geogr. graec. min.*, III, p. 650.

² Cf. Ștefan de Bizanț, s. v.

³ Tomaschek, în *Sitzungsberichte* din Viena, l. c., pp. 506-7.

⁴ *De providentia*, IV, 12-4. — Pentru Traci și Macedoneni, R. Vulpe, *L’âge du fer dans les régions thraces, Mélanges de l’École roumaine en France*, 1929², p. 341 și urm. (și după Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria, their relations to Greece from the earliest times down to the time of Philip, son of Amyntas*, Oxford 1926) și Cașarov, în *Revue des études grecques*, XXIII, 1910; același, *Kulturgeschichte*. Pentru Traci și Greci, Vulpe, o. c., p. 454 și urm., apoi pp. 486-7.— Pentru Traci și Celți, *ibid.*, p. 478 și urm.

⁵ Pentru talia Tracilor, v. Seneca, *Natur. Quest.*, IV, Prefața, 8: „quamvis staturam habeas Thracis cum Thrace composita“.

⁶ Pentru cruzimi, Cașarov, o. c., p. 101 și urm.

la petreceri, doritor de vin, de cântec, de danț, gustând viața, de și cu o pornire de a o întrece. Tinerii nobili cer de la regele care i-a crescut voie de a-și lua tovarăși ca să-și caute norocul¹.

„Roșcovani“ îi descrie un codificator al vechii medicine, dar nu „cu părul blond“, cum s'a tradus de obicei³. O incontestabilă transmisiune de rasă, s'a produs la Ruși⁴. Π-μελώδεις la Galen pentru Traci nu înseamnă „aplecați spre îngrășare“⁵. Pletosi, ei își ung părul.

Trupurile zugrăvite⁶, pe care confuzia poetică le-a atribuit și Gelonilor, brațele și piepturile tatuatoe sânt încă un semn caracteristic al Tracilor⁷.

Reputația aceasta a Tracilor, „oamenii cei mai mari, și tari în războiu“, se păstrează și în epoca romană⁸. „Sciții“ sânt puși de Seneca⁹ alături de Germani ca nații furioase, ceea ce iarăși contribuie să ni inspire părerea că e vorba de cei din Sciția Minoră, adică de Geții lui Ovidiu.

Polemistul creștin Clement de Alexandria critică „orgiile“ Samotraciei și învățătura lui „Odrysus“, trecând la Midas Fri-

¹ Xenofont, *Anabasa*, VII, 5, 12 și urm.

² V. Niederle, *La race slave*, p. 56: „Les Petits-Russes sont en grande partie brachycéphales et de teint brun, tandis que les Grands-Russes sont généralement de teint clair“. Cel d'întăiu ar fi, după unii, tipul slav chiar!

³ La Clement de Alexandria, *Stromata*, VII, III, πωρότοι, și cu ochii glauci opuși Etiopilor „negri și cârni“. Dar care e valoarea în acest domeniu a lui Xenofane? V. Bienkowski, *De simulacris barbarorum gentium apud Romanos* (mie inaccesibilă).

⁴ Cațarov, *o. c.*, pp. 108-9, citează pentru aspectul lor și pe Iulius Firmicus, I, 1; *Anthologia Palatina*, VII, 9-10 (aproximație poetică), pe lângă tot așa de târziul Ovidiu (*Pontica*, IV, 37) și Claudian (*De raptu Proserpinae*, II, 65) (acesta insignifiant). V. și Mateescu, în *Ephemeris daco-romana*, p. 178, nota 2.

⁵ Furtwängler, *Intermezzi*, p. 63.

⁶ V. și Cațarov, *o. c.*, p. 67 și urm. (și la Menade).

⁷ Un „barbarus compunctus notis threiciis“ și la Valerius Maximus, IX, XIII, ext., 3.

⁸ V. în *Expositio totius mundi, Geographiae veteris scriptores graeci minores*, III, Oxford 1712, p. 12: „Thracia... maximos habens viros et fortes in bello. Propter quod et frequenter ibi milites tolluntur“ (după Constantin-cel-Mare).

⁹ *De ira*, II, xv, 1. Altfel ai lui Dariu, *ibid.*, III, xvi, 3.

Fig. 10 — Orfeu cu Traci, după un vas (Cătarov, *Kultur*, p. 62, fig. 13).

gianul¹. De fapt, beția tracă, vestită, o pomeneste și prebizantinul Libanius, în *Progymnasmata* ale lui (ψόγος ἀμπέλου).

Tot după Clement din Alexandria, Tracii inventează „harpa“. Ei ar fi găsit cuțitul curbat, care va fi arma Dacilor, și ar fi dat călăreților scuturi², dar *falcatus ensis*, „sabia ca o coasă“, și la Samniți³. La luptă se îndeamnă cu cornul (κέρατι)⁴: îl vom regăsi pe acela, al lui Decebal, de zimbru.

Tracii sânt, cum am văzut, ciobani, dar și plugari. Monede de lângă muntele Pangeu presintă un Mercur bărbos între două cară cu boi⁵; Derronii au pe moneda lor plugarul⁶. S'a putut califica mai târziu Moesia de „hambarul Cererei“⁷, cum țerile noastre vor fi pentru Turci „chelerul“ grânelor. Ogoarele sânt despărțite cu pietre, ceia ce înseamnă lucrul individual sau pe familii⁸. Pe lângă aceasta, apar ca munteni, meșteri în descoperirea și extragerea metalelor din stânca lor. Bessul e calificat la panegiristul Pacatus, din secolul al V-lea, ca un „fluminum glareis quaestor“ al aurului, căutătorul, ca Țiganiii noștri în Olt, ori ca acei pescutori de aur din apele bulgărești pe cari-i înfățișează și azi d. Cațarov, pe când Callaicus, Iberul, e *scru-*

¹ *Cohortatio*, ed. 1778, I, p. 25.

² Clement de Alexandria, *Paedagogus*, II, IV; *Stromata*, I, XVI. Pentru ultima descoperire, și Ilirii; *ibid*.

³ *Rev. arch.*, XXXII (1930), p. 261.

⁴ V. și Cațarov, *o. c.*, p. 71 și urm. — Pentru arma *sigynna* G. Colovana Ceccaldi, în *Rev. Arch.*, XXXVII (1879), p. 363 și urm.

Sicae s'au găsit la Maglavit și în Mehedinți (Istrati, în *An. Ac. Rom.*, secț. științ., XXXIV (1912), p. 142, pl. VII) și în Rusia, la Borodino; Ebert, *o. c.*, p. 68. Pentru *romfia* macedoneană Tit-Liviu, XLIV, 40. Cf. Pârvan, *Getica*, p. 394 și urm. Apoi A. J. Reinach, în *Dicționarul Daremberg-Saglio*, IV², p. 865. Pentru felul de luptă Tucidide, IV, 126.

⁵ La numismații Babelon și Barclay, la Head (*Catalogue of Greek coins*). Cf. Perdrizet, *Cultes du Pangee*, citată (extras din *Annales de l'Est*), și Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 23. Cară cu boi și pe monede macedonene; *Rev. Arch.*, XIV (1866), pl. XXII.

⁶ După aceiași numismați. Cf. Cațarov, *o. c.*, p. 37, care citează casuri la Edoni, Oresci, etc., observând și pe Malinofagii, hrăniți cu cereale (Xenofont, *Anabasa*, VII, 5, 12).

⁷ Solinus, 22. *Cereris horreum*. Ca pescari, Pârvan, *Getica*, p. 497 și urm. Grâu și orz, și la Melinofagi, Xenofont, *Anabasa*, VII, I, v.

⁸ Xenofont, *l. c.* — Nu apar ca vânători (rolul vulpii la ei, Cațarov *o. c.*, p. 62, nota 7), nici ca pescari.

tator¹. Și poetul alexandrino-bizantin Claudian vorbește, în veacul al V-lea după Hristos, de „abdita solertia Bessus“, „sânguința în ascuns a Bessului“, care caută *vinele* aurului².

Ca tovarăși de luptă, dacă li se îngăduie să prade — și atunci dau acea dovadă de cruzime — sânt buni. Dacă „Tracii nu știu de jurăminte“, aceasta, în gura Grecilor, se explică prin deosebirea esențială a religiei³: și politica lui Decebal însuși va intra în definiția proverbului.

Voinici și răbdurii, ei vor fi căutați și ca robi, în Grecia⁴, și mai târziu, cum vom vedea, și în Italia.

O aristocrație se ridică de la început la ei, Zibythii (Ζιβυθίδες) la Greci⁵, adevă Zibutii sau Zibusii, și, cu oscilarea între *g* și *z*, nu se poate să nu ne gândim la Gebeleizis, zeul suprem, ceia ce li-ar da sensul de „superiorii“, pe care o vom găsi la „căciularii“, la purtătorii de „bonet frigian“, — pomenit și la Bizantini —, șefii Dacilor⁶. Supt oamenii de rând nu găsim însă sclavii⁷.

Ca viață de familie, dacă poetul Menandru, el însuși Trac, exagerază, cum am spus, neînfrânarea patimei pentru femei a neamului, dacă se vorbește despre cele douăsprezece femei ale acestor barbari⁸, nu înseamnă că e vorba de „căsătorii“, și să nu uităm că scriitorul comic vrea să facă pe ascultători să râdă, ca și când e vorba de serbătorile, cu preotese, care ieau tot timpul.

¹ XXVIII, 2; ed. 1779, pp. 338-9.

² *De consulatu Manlii*, v. 41. Cf. *De bello tollentino*, v. 174. — V. și *ibid.*, pp. 57-8, 59-61. V. Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 77 și urm. (*cuniculi more Bessorum*). În adevăr la Vegetiu, II, XI. Bessi sânt pomeniți ca săpători de *cuniculi*.

³ Ei spun Tebanilor că au încheiat pacea numai pentru zi, ceia ce li permite atacurile de noapte. V. Polyainos, VII, 43. Safe de prădători ai naufragațiilor, Xenofont, *Anabasa*, VII, v.

⁴ Demostene, *Adversus Midiam*.

⁵ Hesychius, s. v.

⁶ V. pentru pileași sau *πυλόφοροι* și *Anthologia Palatina*, IX, 430, 2 (Armeni).

⁷ Artemidor, *Oνειροcritikon*, I, 9: ἐστιζοντο παρὰ τοῖς Θραξῖν οἱ εὐγενεῖς παῖδες, παρὰ δὲ τοῖς τέταις οἱ δοῦλοι. Pentru Tracul sclav Lambertz, în *Zeitschrift für romanische Philol.*, XXXVII (1913), p. 270.

⁸ V. Strabon, VII, III, Cf. și Cașarov, *Kulturgeschichte*, p. 11; Pârvan, *Getica* (ambii admit exagerarea).

Teoriile unui Tomaschek¹ despre duelul între Frigii din Balcani a căror prezență o atestă numele de Bryges², și tovarășii lor, în Europa, pe malul drept al Dunării: Moisi, Moesi pentru Greci și Romani, — în Asia Mică, Mysi —, de o parte, și între Traci, de alta³, nu mai preocupă azi pe nimeni. Strabon însuși găsisese însă în Balcani, nu numai Mysi (Moesii), dar și Moesi, Bithyni⁴ și Bebrykes-Frigi⁵, Brigi-Frigi, Maioni. Între Venețieni, cari au ocupat o parte din Nord-Estul italian, devenind strămoșii Venețienilor, și Eneții din Pind, din Paflagonia chiar, e de sigur o legătură⁶. Un Kios asiatic a fost pus alături de Cium din Dobrogea⁷.

În același domeniu al ipoteselor nesprijinite pe nimic și contrarii condițiilor realității, trebuie să se așeze părerea trecerii din Europa în Asia în secolul al XIII-lea î. d. Hr.⁸

S'a vorbit, sprijinindu-se pe nedatabile note din Homer, și pe câteva nume de localități, isprăvite, ca la Greci, în -ssos și -nthos de predecesori „hitito-pelasgi“, în toate locurile și în număr mare⁹, cărora li s'a atribuit o cultură superioară, o inițiativă în cultura viței și în religie, dar lipsește prea mult basa unor nume geografice neexplicabile altfel.

¹ V. studiul lui, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1893 (CXXVIII). Cuminți, ca de obicei, observațiile lui Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, pp. 43-5. Cf. Arrian, în *Fragm. hist. gr.*, III, pp. 592-4.

² Ar fi „liberi“, în limba lidică, după Iuba; *Fragm. hist. gr.*, III, p. 484, no. 88.

³ Cf. și Menekrates, în *Fragm. hist. gr.*, II, p. 342, no. 2.

⁴ XII, III, 3. V. și Tomaschek, *o. c.*, I, p. 27 și urm.

⁵ Cf. Strabon, 20. Indoială dacă Mysii din Asia Mică nu sânt Lidieni; *ibid.*, VIII, 3. V. și Ștefan din Bizanț, la cuvântul *Bithyi*. Un Darduporis, de la Dardani, în Asia Mică; *Rev. Arch.*, XIV (1909²), p. 58, nota 4.

⁶ După același Tomaschek, *o. c.*, I, pp. 26-7. El apropie de Satiri pe indicul Cșatria, *ibid.*, 1882, pp. 500-1.

⁷ *Ibid.*, p. 52.

⁸ Și Cașarov (*Kulturgeschichte*, p. 1) admite o strămutare în al treilea mileniu. Tot așa de neadmisibilă e ideea unei mari năvăliri ilirice peste Traci, răspinși astfel la Est (v. *ibid.*, pp. 2-3). Socoli asupra numărului, *ibid.*, pp. 10-1. V. și Cașarov, *Klio*, XVIII (1923), p. 25.

⁹ Cașarov, *Kulturgeschichte*, p. 4, după dese ori exageratul Kretschmer, în cunoscutele sale lucrări, deschizătoare de cale, *Vorgriechische Ortsnamen* și *Hattiden und Danubier*.

Trebuie să ne oprim deci la realitatea unei lumi statornice de veche așezare.

Autohtonă, legătura cu pământul pe care-l ocupă și azi, prin urmașii lor, a Tracilor sau Thracilor, Threicilor¹ blonzi nu poate fi tăgăduită. Nu vedem pe cine ar fi înlocuit ei pe o hartă așa de vastă, de la Vistula la Bug și de la Carpații Nordici în Arhipelag și în Asia Mică și pe ce drumuri, din ce impuls, în ce stare de spirit și cu ce ideie de viitor în minte ar fi putut veni. De altfel, un asemenea fapt ar fi lăsat urme în legende, și nu le găsim; nume de la vechea populație ar fi rămas, și nu le descoperim².

Un Samothrakeion pare să însemne comunitatea tracă. Zeii din Samotracia sânt adorați în adevăr la Kallatis ca și la Odesos, la Tomi, la Histria, ca și la Dionysopolis³.

¹ În latinește *Traechia* și *Trachia*; v. Corssen, *Aussprache, Vokalismus u. Betonung der lateinischen Sprache*, I, 1868, p. 46. De v. Stanley Casson, o. c., și Mauss, *Une forme de contrat chez les Thraces*, *Revue des études grecques*, 1921, p. 988 și urm. O atență urmărire a triburilor la Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, p. 14 și urm. V. și, asupra cercetărilor d-lui Seure, bibliografia din articolul *Archéologie thrace*, în *Revue Archéologique*, 1911, p. 307, nota 2. Cf. și *ibid.*, Oct.-Dec., p. 308, notele 1, 2 (bibliografia articolelor apărute în *Sbornic za narodni umotverenia nauka i knjina*, de la 1902 înainte). Apoi *ibid.*, XXIX (1929), p. 51, nota 2. Și Cațarov, în *Periodicesco Spisania*, XVI (1905). Dumont și Homolle pregătiseră o culegere generală a inscripțiilor trace. V. Kubitschek, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, 1929, p. 59. Bibliografie și în *Mélanges* ale lui Albert Dumont, p. 308, nota 1 și urm., în *Rev. Arch.*, XIV (1914), p. 54 și urm.

Terminul feminin e: Θράττα. V. *Thresa* la Horațiu, cf. Suidas, *sub v.*, și Aristofane. *Acharnanele*: τὴν στρουμοδώρον Θράτταν ἐκ τοῦ Φελλώως.

² Și cartea lui Sostratos, despre Traci, pe care o pomenește Strabon, a dispărut; v. *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 504. Cf. și observațiile lui Kretschmer, o. c., p. 171 și urm. — Bibliografie mai nouă, în Mateescu, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, în *Ephemeris dacoromana*, I, pp. 66-7. Pentru limbă, studiul mai vechiu al lui Rösler, *Ueber das Thrakische*, în *Zeitschrift für österr. Gymnasien*, 1857.

³ Pârvan, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII, pp. 544-5. Zeii din Samotracia, de cari vorbește Diodor (IV, 13), pot fi originea culturilor locale, multe, dar dominate, cum s'a arătat, de ideia nemuririi și de conducerea prin profeți. Aici se păstra amintirea imensului înec care a făcut dintr'o mare întindere de continent fragmente de pământ ale Arhipelagului; v. *ibid.*, V, 47 (și pescarii cari prind în mreje capitèle.

Tracii sânt fără îndoială o nație, una singură ca limbă, ca datină și ca religie. Viața lor începe însă prin seminții, a căror tradiție au continuat-o supt deosebitele nume pe care le-au luat, schimbându-și și graiul, în cursul timpurilor. Legende culesc de Diodor de Sicilia li dau o nesigură, și în sine dubioasă, origine de primitivă viață politică supt regi—înainte de ideia, venită pe calea pe care vom vedea-o, a regalității înseși—, vorbind de regele Licurg, „al Thraciei pe Helespont“, în luptă cu Bacchantele, — cea ce ar presupune acea populație anterioară cu o religie orgiastică, transmisă în parte—, care primește de la învingătoare un urmaș, Tharops, trecându-se apoi, în dinastie, de la Tharops la Osagru, însuși tatăl lui Orfeu, a cărui legendă vine dintr'o religie cu cântări, acum indescifrabilă¹.

Tracarhi² se întâlnesc în Balcani³, dar mai târziu numai după exemplul Pontarhilor greci, — deci un așezământ religios, consacrat în special cultului Impăraților, ca și mulțămirilor sau plângerilor pentru guvernarea romană, cu un *κοινόν* o adunare comună, la Paioni, ca și în Chersones⁵ și la Licieni.

Semințiile trace⁶, ca Edonii, Bessii, aceștia locuind în bordeie sărace, din „cea mai mare parte a Hemului“, „socotiți hoți și de chiar hoții înșii⁷, sânt rânduite pe văi. Unele mărginesc Marea, ca Astii de lângă Mesembria și mai puțin însemnații Crobizi sau Crobuzi⁸ sau Tirizi⁹, cari, împreună cu

¹ Diodor din Sicilia, III, 65. Dar se spune că, după alții, regele învins ar fi din Arabia.

² Βεϊθως Θρακίχας, în *Rev. Arch.*, 1932, p. 23.

³ Kalinka, o. c., 148, no. 163. Un Kotys Σθρακίχης; *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 152, no. 31. Cf. Mirtil Apostolidi, Θρακίχης, pp. 147-8.

⁴ Păzitorii de la Delfi se chiamă „Thrachini“; Diodor din Sicilia, XVI, 24. Cf. Cașarov, în *Klio*, XVIII (1923), p. 21.

⁵ Cașarov, în *Klio*, XVIII (1923), p. 25. V. și *Bull. de correspondance hellénique*, V-XII (1912), pp. 303-4.

⁶ V. și Hecateu, în *Fragm. hist. gr.*, I, p. 8, 10. Acolo și orașul Drys, de apropiat de Drubetis (p. 9).

⁷ *Ibid.*

⁸ Un Krobilos; Suidas, *sub v.* Hegesippos. Se glumia la Atena pe socoteala „jugului Krobyzului“; v. Suidas, *sub v.* Cf. și Timalchidas, *sub v.*

⁹ Cu cetatea Tirizis; Strabon, p. 319; Cf. Rösler, *Geten*, p. 14, nota 429.

Troglodiții din bordeie, se aflau în dosul cetăților grecești Kallatis, Tomi și Histros¹, cu un rege ca Iscuthos². Alții sânt vecini cu Dunărea, de la Tribali, la Moesi. Câteva din triburi stau în Balcani, ca Saii, Paiții, cu locuinți lacustre³. Sirii, Dardanii⁴, Coralii, Kikonii, Xanthii, Dassareții, Hibriani, Denteleții⁵ și Agriani⁶ ori în Rodope⁷, ca Maedii din munte.

Pe linia Strymonului (Vardarul), rasa se continuă prin Treri sau Traeri, prin Edoni, cu regele Geta⁸, și Bisalți⁹, Mygdoni, Setoni, Sinteni, Dolongi, Peoni¹⁰, vecini cu Ilirii și poate amestecați cu dânsii—regii lor beau din coarne de boi legate în argint și aur —, și pe aceia a Hebrului (Marița), prin Odrisi.

Tracii se coboară la Marea Egee prin elementele de amestec, ca Bisalții și Edonii, și ei trec pe la Muntele Athos, în insule, cum e Samotracia¹¹. Intre Tracii străbătuți de Darius Herodot numără, în dosul Apolloniei și Mesembriei, pe Skyrmiazi și Nipsei¹². Ici colo apar și alte seminții¹³. La popoa-

¹ Strabon, VII, v. 12; VI, 1. Cf. *ibid.*, fragm. 11, 41, 47.—Și Sintii, *ibid.*, XII, III, 20.

² Filarh, la Athenaios, XII, p. 536.

³ Herodot, V, 16. Cf. Eschil, *Perșii*, v. 869 și urm.; Perdrizet, în *Klio*, X, p. 8. Asupra locuinților lacustre v. și Robert Munro, *The lakewellings of Europe*, Londra 1890.

⁴ Un „natione Dardanus“, *Eph. ep.*, IV, p. 344, no. 392.

⁵ Denteleții devin Denseleți la Cicerone; în *Pisonem*, XXXIV, § 84. El îi privește ca veșnic fideli, și în *illa omnium barbarorum defectione*. Agriani, cu capitala Pautalia (Chiustendil), sânt copleșiți apoi de Denteleții traci; Cațarov, *Klio*, VIII (1923), p. 25. V. pentru Odoni, Edoni, Duchesne et Bayet, *Mém. sur une mission au Mont Athos*, p. 91.

⁶ *Ibid.*

⁷ V. Tomaschek, în *Sitzungsberichte* din Viena, 1882, p. 503 și urm.

⁸ V. Perdrizet, în *Bull. corr. hell.*, 1911.

⁹ Pentru ei și Bistoni, Suidas, *s. v.*; Dionisiu din Bizanț, *Geogr. graeci minores*, II, p. 141.

¹⁰ Teopomp, în *Fragm. Hist. gr.*, I, p. 285, no. 43; cf. Cațarov, în *Klio*, XVIII, pp. 20-6, și Svoronos, în *Journal international d'archéologie numismatique*, Atena 1913; cf. același, 1918-9.

¹¹ Tucidide, IV, 109.

¹² IV, 49, 92-3, 110.

¹³ V. Dansalii, în *Rev. Arch.*, 1913², p. 461, no. 239. La Xenofont (*Anabasa*, VII, 5, 12), regele Seutes spune că tatăl său stăpâna pe Melandiți, Thini și Tranipsi. Pentru Throi la Teofrast, în Porphyrios, *De abstinentia*, II, 8; v. Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 101,

rele trace Ștefan din Bizanț, care, după B. A. Müller¹, scrie între 539 și 565 d. Hr., adaugă pe Cendri, pe Dolongi, pe Kainoi, pe Corpili². Lângă Apollonia sânt Olatii³. Nu toate aceste au o viață istorică.

În Vest, către Iliri, Tribalii, cari represintă ultima seminție tracică, se aflau, prin părțile macedonene, lângă Autariații ilirici. Ei avură deci conflicte cu Filip și cu Alexandru-cel-Mare, apoi și cu Galii, și numele, dacă nu ființa lor însăși, se păstrează multă vreme după era creștină, până în secolul al III-lea⁴. Amestecul cu acești vecini nu a putut lipsi. Astfel numele șefilor Dardanilor, vecinii lor, în luptă cu Macedonenii, sânt ilirice⁵.

Nivelul de civilizație nu e același la toate aceste seminții, de și Nicolae din Damasc vorbește de sistemul general de luptă în patru falange: slabii, puternicii, călării și femeile, cari retrimet la front pe fugari⁶. Celor mai înaintați, poate dintre dâșii, Edonilor, de pe malul Strymonului cu minele de aur, li se atribuie crearea religiei orgiastice⁷. Ca organi-

nota 5. O încercare de a-i localisa, la Gh. M. Mateescu, în *Revista Istorică*, XIII, pp. 211-2 (și deosebit supt titlul de *Strămoșii noștri*). O lungă listă de triburi la Pliniu, *Hist. Nat.*, IV, 18. La Dunăre el pune lângă Mesi și Geți pe „Aorsi Gaudae, Clariae... Arraei, Sarmatae“ și, peste Sciți, „Moriseni, Sithonii“. O Stryme, colonie thasiană, Suidas, *sub v. V.* și Nicolae din Damasc, *Fragm. hist. gr.*, III, p. 461, no. 127, Tracia thyniacă, la Memnon, *ibid.*, p. 535, no. XVII. Sinzii, Maiții, Thateii, Doselii pe o inscripție, *Rev. Arch.*, X² (1854)), p. 501.

¹ *Hermes*, LIII (1918), p. 337 și urm.

² V. la același și pentru Bisalți și Bistonia, *s. v.*

³ Tocilescu, în *Arch.-epigr. Mitteil.*, XI, 66, 141. Cf. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, p. 443.

⁴ V. asupra lor în genere Tomaschek, *o. c.*, I, p. 87, apoi Vulič, *Le sedi dei Triballi*, în *Studi Romani*, I (1914). Romanii cunoșteau o Triballie supt August; v. Premerstein, în *Jahreshefte*, I, *Suppl.*, pp. 149 și urm., 171, 180.

⁵ Arătarea tuturor izvoarelor, și după Tomaschek, *o. c.*, în Enciclopedia Britanică, XXVII, pp. 261-2. Cf. G. M. Columba, *Le sedi dei Triballi*, în *Studi storici per l'antichità classica*, III (1910), și *I Triballi dell'età romana*, *ibid.*, IV, 1911. Impărțirea Macedonenilor în Glimioți, Oretieni, Lynkesteni, la Diodor din Sicilia, XVII, 57 Cf. P. Nicorescu, în *Dacia*, II, p. 22, nota 3.

⁶ Tomaschek, *o. c.*, I, p. 23.

⁷ *Fragm. hist. gr.*, III, p. 459, no. 118.

sație politică și militară Herodot cunoaște un „rege al Bisaltilor și al Krestoniei“, vecine¹. „Regii“ au avut și acești Edoni, stăpânitori de mine, îmbrăcați în largi haine luxoase, închinători ai „zeiței Kotys“, care a dat numele ei regilor traci, agricultori cu pare și „cetăți“, și, cum am văzut, numele unuia dintre dânșii e Geta². Par a fi fost împărțit în Mygdoni și Bistonii pomeniți mai sus.

Dar, de la un timp numele Bessilor, „colibași“ — venind poate totuși de la numele trac al vulpei, *bassara*³, care ar fi deci totuși lor⁴ —, adesea uniți până la confundare cu Diii, fără regi⁵ —, va birui cu timpul pe al celorlalți. După Iordanes numele chiar de „Hister“ al Dunării vine de la Bessi⁶. Lângă ei acei Laioi cari se vor muta apoi, de Romani, în Scitia Mică⁷.

Așezările se rânduiesc pe văi, ca în Câmpulungurile românești⁸. Numele lor, așa de multe, ca și ale Ilirilor, nu pot să însemne seminții, cum se spune de obicei, ci, de cele mai

¹ Cf. Tomaschek, *o. c.*, I, p. 33 și urm.

² Pe monede, și la Tucidide, IV, 107, an. 424; adus înainte de Tomaschek, *ibid.*, p. 38.

³ Liber Bassareus, în Macrobiu, *Saturnalia*, I, XVIII, 9.

⁴ Bassarizii se întâlnesc și până la Sidonius Apollinaris, Epistolele în versuri, XXIII.

⁵ După Tucidide, II, 29, 96, 98; VII, 27; Xenofont, *Hellenica*, V², 17; Plutarh, *Alcibiade*, 36, și Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 24.

⁶ *Getica*, ed. Mommsen, p. 75. În acest timp și un nume de om, Bessa; *ibid.* Numele hainei „bassare“ pare a veni de la ei.

Iordanes e adus înainte de Tomaschek, *o. c.*, I, p. 36, *ibid.*, pp. 59-60. V. și Aschbach, în *Sitzungsberichte* din Viena, 1874, fasc. 8-10, p. 178. Alți Bessi, *ibid.*, pp. 184, 206. Aurelius Bessus, *Rev. Arch.*, X (1909), p. 166. Pentru Bessi v. și *Corpus scriptorum eccles. lat.*, Viena 1898, XXXVIII, pp. 184, 213. Tomaschek (*Sitzungsberichte*, 1882) credea că mai apoi, în sensul de „oameni ai clanului“, Bessii ar însemna o castă preoțească, *ibid.*, pp. 501-3. Citează, din Pliniu, și interesanta formă *Diobessi*. Legătura cu Carpații bechizi; *ibid.*, p. 502. Ei apar ca popor despărțit, cu numele de la boi (!) la Isidor de Sevilla: „barbari fuerunt qui a multitudine boum vocati creduntur“, *Orig.*, IX, I, 91.

⁷ Tucidide, II, 96, 3; 97, 2; Pârvan, în *Dacia*, II, pp. 242-4.

⁸ V. Tomaschek, în *Sitzungsberichte* din Viena, 1882, p. 503 și urm.

Fig. 11 – Războinic trac; Museul Național din Sofia (Cațarov, *Kultur*, p. 20).

multe ori, grupări genealogice, de o singură *para* sau *bria*, ori de mai multe. Astfel, e de sigur o legătură între Odrysi și Dryzipăra, de unde un îndoelnic locuitor Drizupor¹. Compilatorul lexicografic Ștefan de Bizanț adeverește o cetate Odrysa² a Odrisiilor³. Deci unele ori⁴ stăpâni de mai târziu ai acestor locuri dau orașului ce s'a format numele tribului încunjurător. Serdica e doar „orașul Serzilor“, de și în Șopii din împrejurimi s'a crezut, fără dreptate, că se pot descoperi vechii Sapaei. Și în jurul Atenei, de altfel, *demul* e împărțit supt astfel de nume pe un teritoriu atât de mic⁵.

Numele sânt, astfel, acelea ale localității, ale *parei* sau *davei*, *bryei*, de care atârna fiecare grup. Dar Moesii se împart după râuri, și sânt și seminiți cu nume pur genealogice, precum Cotinii⁶. Câte unele înseamnă însă o confederație sau o numire generală dată de străini. Așa de sigur aceia de Daci sau Dai, de la *dave*, săteni⁷. Am crezut cândva că grecescul γῆ, pământ, deci „cei așezați“, — sufixul -έτης având acest sens la Greci —, ar fi la originea Geților⁸.

Numirile de trib se prefac unele ori în individuale. Pe lângă un Bessos la Paionii înrudiți⁹ și un Bassos al lui Mucapor în Serdica¹⁰, departe de Bessii lucrători la minele de aur din Balcani¹¹, avem un Al. Bessus¹², în Serbia de azi. Un Bessus se

¹ Seure, în *Rev. Arch.*, VII (1918), p. 76 și urm. Tracologul frances o și afirmă; *ibid.*, p. 79, nota 4.

² Pentru care și Xenofont, *Hist.*, III, 22, 2; *Anabasa*, VII, 7, 2. „Capitala“ lor e Iamphoziana; Tit-Liviu, XXVI, 25.

³ Sub v. Ὀδρυσῶν. Pentru Seure Odrysi = Drusipara; *Rev. Arch.*, VII (1918), p. 79, nota 4. Un Drizu[parus], *ibid.*, p. 76 și urm. Și Sf. Epifaniu, *Adversus haereses*, I, vii.

⁴ V. Tomaschek, *o. c.*, I, p. 72 și urm.

⁵ Strabon, IX, II, 21.

⁶ *Ibid.*, p. 49. El se apropie de Cotensii dacici.

⁷ Și Tomaschek admite această derivație, *o. c.*, I, p. 101. Cf același, în *Zeitschr. f. österr. Gymnasien*, 1872, p. 142.

⁸ Pentru Tomaschek, cei „ce merg“, *o. c.*, I, p. 92 (cu exemple și dir limba lituană).

⁹ Plutarh, *De sera num. vind.*, 8.

¹⁰ *Arch.-epigr. Mitt.*, XVIII, p. 111, no. 16. Cf. și *ibid.*, XV, p. 88.

¹¹ V. și Tomaschek, *Brumalia und Rosalia*, p. 397, nota 2.

¹² În Ilino-Brdo, *Arch.-ep. Mitt.* IV, p. 191.

întâlnește apoi în Italia, la Misena¹, un altul, „născut în părțile Bessilor“, la Vercelle². Bessi ajung, astfel, în serviciul roman, ca Aurelius Abitus de la Magaris lângă Serdica, Valens Bitritralis, Petronius Disacentus, la Rin³.

În aceste coclauri și cotloane balcanice, formând, cum am zis, „Câmpulunguri“, ca acelea pe care le găsim supt Bizantini acolo chiar sau cele de la noi⁴, fiecare loc își are sfântul, Grecii căutând pe urmă să-i subsumeze supt propriile lor divinități, dar adăugind și numele trac după localitatea în care era adorat zeul⁵. Astfel Zeus devine Blekouros⁶, Artemis, Gazoria, Bloureites, Bendis⁷; Hekate, Zerynthia⁸; Dionysos e Balias și Dyalos, Oiobazos, Sabazios; Cibela, Kotys⁹, Aphrodita Zeirenia¹⁰; Apollon Suregetes sau Goitosyros, ca la Sciți¹¹, ori Antariokos, Alsenos, Latomenos, Ramiskelenos¹². Aceștia pe lângă zei neidentificabili ca cei ai mitologiei elenice: pe lângă Zbelturdios, Zeus cel fulgerător, de care a fost vorba mai sus, Derzelates, Hermeas, Kyrsa, „zeul cel mare“ de la Odessos, care se înfățișează și pe monede¹³, fără a pomeni¹⁴ multiplele

¹ *Eph. Epigr.*, IV, p. 341, no. 920. V. și „Julius Longinus Doles, Biticenti f., Bessus, eques, ala Tautor“, în Dessau, o. c., I, p. 503, no. 2516.

² „Bessorum in partibus ortus“, *C. I. L.*, V, 6733, c. 460. Cf. și Tomaschek, în *Sitzungsberichte* din Viena, an. 1882, p. 490.

³ Budinszky, o. c., p. 200.

⁴ Tomaschek, o. c., I, pp. 41-3.

⁵ Pârvan, în *Dacia*, I, p. 279.

⁶ V. Seure, în *Revue Arch.*, 1911¹, p. 443.

⁷ *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 154, no. 36, p. 150, no. 24.

⁸ Tomaschek, o. c., I, p. 69; II, pp. 45-6.

⁹ *Ibid.*, p. 45.

¹⁰ *Ibid.*

¹¹ *Ibid.*, p. 49

¹² *Ibid.*, pp. 60-2. Dionysos Asduletos; *Rev. Arch.*, III (1904) p. 19 și urm. Cel din Tasibasta, *C. I. L.*, III, 703-4. θεός μέγας Κόρσα la Odessos, *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 115. Asklepios, Saldenos, Saldosisenos, etc., *Rev. Arch.*, XI (1908¹), p. 444; XXI (1913¹), p. 343, nota 1, Zeus Sardendenos, la Hirschfeld, *Sitzungsberichte* din Viena, 1874, p. 390. Apollon Skodrenos, Rebukentos, *Arch.-epigr. Mitt.*, XVII, p. 220, no. 124. θεός Τιμισιτηνός, Seure, în *Rev. Arch.*, III (1916), p. 367, nota 12.

¹³ *Ibid.*, pp. 56-7. Cf. Albert Dumont, *Mélanges*, p. 381. La Sliven θεός Ἀπόλλων γαιακός Ἑστρακεινός, în *Sbornicul bulgar*, XVII (1901), p. 787; *Rev. Arch.*, XLI (1902), p. 367, no. 139.

¹⁴ Zeus Pleistoros la Apsinthii, Apollon Tadenos, *Rev. Arch.*,

calificative ale „eroului trac“¹.

Odată se întâlnește și cultul zeiței pământului: Τῆ χθὼν². Închinarea focului se află la Macedoneni — după Diogene, *Persica*, deci și la Tracii, — precum și la Sarmati³.

S'a pretins că unele nume ale vechilor seminții s'ar păstra și până azi. Astfel, pe lângă numele Șopilor, Sapaei, al Pianților panoni, al Dolopilor și al Darzileilor⁴. Kandaon, Marțele Krestonilor, ar trăi în Candavia, de azi⁵. Am mai spus că Bessapara, la câțiva kilometri de la Filipopol, a fost primită ca Bașicara de azi⁶. În Resmetanița de astăzi ar trăi amintirea regelui trac Reskupor⁷. Sufixul *on* la Paiones, Crestones, etc., pus în legătură cu cel de *ona* la numele de localități ilirice, ar fi încă o dovadă a unor asemenea transmisiuni⁸.

Tracii sânt un popor în mișcare, fără hotar.

IX, 11, 1911², p. 438; XVIII (1911²), p. 213, no. 17. Zeus Blekuros, Seure, în *Rev. Arch.*, XVII (1911²), p. 443. Cf. Cațarov, în *Klio*, VI (1906), pp. 169-71 (zeii Darsos, Dabatopeios, Germanos). Esculap Zionidrenos, *ibid.*, IV (1903), p. 116. Darrion, patron al Daorsilor, ar fi poate *Hercules invictus* (*ibid.*). O Hera Karistoreni, Cațarov, în *Buletinul bulgar*, 1914; *Rev. Arch.* II (1915), pp. 393-4, n-le 88-92. O Diana Germitita, același, *Bul. soc. istorice din Sofia*, VI, p. 1; *Rev. Arch.*, 1915, p. 404, no. 116. Un Zeus Tamitersus; *Rev. Arch.*, 1912, p. 468. Dionysos Asduletos, Perdrizet, în *Rev. Arch.*, III (1904), p. 19 și urm. (călare). În același *Godișnic* din Plovdiv, VI (1926), d. B. Diacovici se ocupă de Zeus Zbelthiurdos. Cf. Cațarov, în *Klio*, VI (1906), pp. 169-71 (zeii Darsos, Dabatopeios). Așa în Galia; v. *Rev. Arch.*, VI¹, p. 164.

¹ Tomaschek, *o. c.*, I, pp. 57-8. Cf. și G. Capovilla, *Il dio Heron in Tracia e in Egitto*, în *Revista di filologia classica*, LI (1923); Pentru confuzia cu această mitologie străină, Mateescu, în *Ephemeris daco-romana*, I, p. 238 și urm. Ca *προπδλαιος*, v. Seure, în *Rev. Arch.*, 1913¹, pp. 70-1. Ustaspios, Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 47. Eroul apare asociat și cu Asklepios și Hygea; Anuariul de la Plovdiv, 1926, p. 135 și urm.; *Rev. Arch.*, XXIV (1926), p. 276. Eroul Rhesos, Cațarov, în *Klio*, XII (1912), p. 358.

² Seure, în *Rev. Arch.*, 1911², pp. 448-9.

³ Cațarov, în *Klio*, XVIII (1923), p. 26.

⁴ Clement de Alexandria, *Cohortatio, Opera*, I, ed. 1778, p. 19.

⁵ Niederle, *Manuel*, I, p. 70, nota 5.

⁶ Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 92.

⁷ V. Cațarov, în *Rev. Arch.*, XXI (1913), p. 340 și urm. În apropiere o Țaricina.

⁸ Cațarov, *o. c.*, p. 22, nota.

Ei au împins spre Vest pe Iliri. Aceasta o arată nume ca Tranupara în Iliria, poate lângă Cratovo¹, și acea pătrundere în masa ilirică a limbii trace, de care am vorbit mai sus. Ar fi fost însă odată și o împingere ilirică spre Răsărit. Astfel numele Vardarului ar fi iliric și poate și al râului Axios². Regele iliric Agron a fost apropiat cu dreptate de Agrieni³.

Intinderea tracică — Kossinna duce pe Traci până în Germania⁴ —, a fost, de fapt, enormă și în alte regiuni. Un Se-leuc al lui Bithyas se găsește în Rodos⁵. Regi ai Bosforului poartă une ori nume trace⁶. La Pantikapeion aceste nume nu lipsesc în veacul al V-lea în. de Hristos⁷. D. Rostovțev a observat pe Nipru morminte nescitice, din care lipsesc oamenii și caii jertfiți; forma lor nu e ca a cortului de nomazi, ci ca a casei de lemn a unui popor așezat; morminte sărace lângă cele bogate arată și altă civilizație decât cea mărgenită la stăpânii singuri⁸. Nu vedem care poate fi alt popor căruia ele să se poată atribui. Același cercetător rus găsește târziu spre era creștină la Tanais cetățeni cu nume trace ca Tarulas⁹.

Și G. Mateescu a putut să găsească un mare număr de cuvinte trace în nomenclatura teritoriului scito-sarmatic, mai ales

¹ Cațarov, în *Klio*, XVIII (1923), p. 24. V. și Zapara, din Hierokles, *ibid.*

² Cațarov, în *Klio*, XVIII (1923), p. 23.

³ *Ibid.*, p. 25.

⁴ Citat la Niederle, *Manuel*, I, p. 123. In Focida și Beoția, Fick, *Vorgriech. Ortsnamen*, pp. 122-3. In Siria, *Rev. Arch.*, XXXV (1899), pp. 51-2. In Cipru și Creta (?), Cațarov, *Kulturgeschichte*, p. 3. In Paros (un Odris), *Rev. Arch.*, XXVII (1874²), p. 383. Ostași mercenari, bibliografie la A. J. Reinach, *Rev. Arch.*, XIV (1909²), p. 63, nota 3.

⁵ V. Lesquier, *Institutions militaires de l'Égypte*, p. 293; și aiurea cf. Cațarov, în *Klio*, VIII (1923), p. 22; Beloch, *Griechische Geschichte*, I², pp. 2, 56.

⁶ Un Dizazelmis, fiul lui Seuthes, închină, ca „șef al Dizyrilor“ (ἡγεμὼν), o inscripție la Olbia. „Regi“ în Samotracia, *C. I. L.*, III, p. 632. V. Mateescu (după von Stern), în *Ephemeris dacoromana*, I, p. 157, nota 2. Pentru prezența lor la Lemnos, L. Pareti, *Pelasgica*, în *Rivista di filologia classica*, XLVI (1918), XLVIII (1920).

⁷ Rostovțev, *o. c.*, p. 12.

⁸ *Ibid.*, p. 67. Un Dromichaites, ca și regele trac, se afla aici în vremea lui Mitridate; Arrian, *Mitridate*, 32, 41.

⁹ Rostovțev, *o. c.*, p. 92. Cf. și *ibid.*, p. 135.

la Olbia¹, și altele, nu totdeauna așa de sigure, s'au adus de Pârvan². D. Rostovțev a descris un „templu trac” la Mangup, de unde era să-și ieie nevastă Ștefan-cel-Mare. Nume trace s'au relevat până la Nipru³. Și în epoca romană Bosforul se va tracisa, în aparență, regii tolerați de noii stăpâni purtând nume ca Rhescuporis, Roimetalkes, Kotys, obișnuite în Balcani⁴.

Până lângă Chersones Diodor de Sicilia așeza hotarul Tracilor pentru o vreme anterioară epocii sale⁵.

În Egiptul Ptolomeilor chiar găsim mulți Traci, câțiva Iliri⁶, un Agrian⁷.

Mai multe valuri s'au repetat astfel, în acea direcție și în altele, dar se pare că nu e vorba de acțiuni războinice terminate prin cuceriri parțiale, ci numai de revărsarea unui prisos de populație și de o trecătoare stare de spirit agresivă.

E de făcut însă o despărțire de bun simț între asemenea elemente individuale, care pot răsbate și ca mercenari, foarte departe în Răsărit, precum și între o modă a numelor care, cum s'a observat și considerându-se problema raporturilor între Germani și Romani, are o viață a ei proprie, și între mutări de populație, cărora nu li s'ar putea găsi niciun motiv și care, în condiții de viață cu totul deosebite, n'ar avea niciun sens.

Cât privește pătrunderea Tracilor și până la Marea Adriatică, despre care s'a vorbit⁸ într'un fel de nou romantism archeologic, ea e greu de admis ca mișcare de masă. Numele trace pot veni prin Iliri, cari se știe că și-au schimbat limba cu a vecinilor și rivalilor traci.

¹ *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, în *Ephemeris Daco-romana*, II (1924). De altfel și Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven*, I, *Die Iranier in Südrussland*, Lipsca 1923.

² *Getica*, pp. 244-6.

³ Mateescu, *l. c.*, cf. Pârvan, *Getica*, p. 243 și urm.

⁴ Rostovțev, *o. c.*, p. 156.

⁵ XIV, 31. El vorbește însă și de Tracii din Bitinia; *ibid.*, 38. V. și culegerea de articole (de mai mulți și Tsuntas), cu privire la cultul lui Dionysos, la Ebryzelnios, rege trac, de Lampridiadis, în *Θρακική έπετηρίς*, 1897.

⁶ Și un Teres, fiul lui Ptolemeu.

⁷ V. mai sus.

⁸ V. Patsch, *Thrakische Spuren an der Adria*, în *Oesterreichische Jahreshefte*, X (1907).

În mijlocul altor popoare, energia tracică, avântul, entuziasmul care o însuflețesc dau oameni cu cari se mândrește omenirea.

Să începem cu cei pe cari legenda mitologică greacă i-a așezat în rândul ființelor supra-omeneste, ca rivali ai zeilor înșii.

Hygin¹ face un Trac din Tereu, fiul lui Marte și soțul Prognei, „rândunica“. În Tracia așează iubirea lui Demophon cu Phyllis². El fixează în Moesia pe regele fabulos Tenthreus³.

Clement de Alexandria, care vede și în Odrysi și Geți precursori ai revelației, recunoaște în Orfeu un Odrys sau Trac, și el se referă la Platon, care vede în unii Traci predicatori ai nemuririi⁴.

Între scriitorii elenici, Antistene a fost fiu de Tracă, de „Thressa“, și, când i se amintea de aceasta, răspundea că „mama zeilor a fost din Ida“⁵. „După unii“, scrie Clement de Alexandria, „Sofocle a fost Trac, după alții Arcad“⁶. De la Traci iea Platon, spune același Clement din Alexandria, „epodele sănătoase“⁷. Invățătorul însuși al lui Hipocrat a fost un Trac din Selymbria, Herodikos. Mama lui Demostene, ca și soția lui Ificrate, au fost Trace⁸.

¹ *Fabulae*, XLV.

² *Ibid.*, LIX.

³ *Ibid.*, C.

⁴ *Stromata*, I, xv.

⁵ Seneca, *De constantia sapientis*, XVIII, 5.

⁶ *Cohortatio*, în *Opera*, I, ed. 1778, p. 47.

⁷ *Ibid.*, p. 116.

⁸ J. Mordtmann fiul, în *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 138.

CAPITOLUL II.

Cimerieni, Sciți și Sarmați

I. Cimerieni și Sciți.

Istoria regiunilor trace se poate împărți în două printr'un element de fundamentală deosebire.

Cea d'întăiu epocă e de simple sate, de mici așezări rurale lângă o apă, într'o adâncitură dintre munți, primul cas fiind mult mai des decât celalt. Nicio tendință de a se ridica la o formă superioară, de o concentrare militară capabilă de ofensivă, de o solidaritate economică în stare de a da un comerț.

Deodată însă, venind din Asia sacră, răsare, contagioasă, ideea monarhiei, a regilor cari au de făcut niște Impărății, Impărății fără margini, a tot ce pot cuceri și supune, nu lor, pentru puterea umană ce au ori pentru ambiția personală sau dinastică, ci zeilor în numele cărora celebrează, judecă și se luptă. Trecând de la o rasă la alta, scoțându-le la bătaie, întrebuințându-le, urându-le și distrugându-le la urmă, această idee domină de acolo înainte și aceste locuri¹.

Despre toate aceste popoare ale Răsăritului, venind și dispărând, ca niște adevărate dune etnice, în continuă mișcare, se poate spune ce rezultă ca o încheiere din cercetările, luminate de așa de clare idei, ale d-lui Rostovțev: „Nomazii din Răsărit au fost totdeauna triburi cuceritoare, nu numeroase, dar bine organizate, care s'au impus unei populații agricole”², concluzie interesantă și pentru ce va veni din același imens deposit de omenire în vremea imigrațiilor de după provisoratul militar roman.

¹ Pentru regalități caucasiene dăinuind obscur de-a lungul mileniilor, Strabon, XI, II, 13.

² O. c., p. 8.

Se crede că așa-zișii Cimerieni, *Kymri*, *Cîmir*, ai Asirienilor, *Ghimirrii* izvoarelor mesopotamiene, au avut, un timp, un regat de imitație la Strâmtoarea de Cherciu în Rusia, Bosforul Cimerian al Grecilor, unde, după amintirea culeasă, mii de ani mai târziu, de Strabon, ar fi fost și o cetate¹. De fapt, ei sânt cunoscuți, în afară de puține, sărace și confuze izvoare orientale², numai prin ce i s'a spus lui Herodot³ despre luptele lor cu Sciții cari îngroapă la Tyras pe morții învinșilor.

Originea lor e și acum discutată. Am spus că numele trace ale stăpânilor Panticapeului nu implică originea tracă a populației⁴.

În veacul al VIII-lea ei atacă pe Asirieni, în al VII-lea îi găsim în Asia Mică, unde înving pe Lidieni, dar isprăvesc închiși în Capadocia, Chimirul Armenilor⁵. Rămân apoi pe țărmurile Mării Negre, formând un regat de contrafacere a monarhiilor Orientului, pe care le și atacă prin peninsula balcanică și strâmătorile ei⁶. Uneltele lor sânt de bronz, și li s'au atribuit niște podoabe găsite în partea de jos a Basarabiei⁷.

Acestea le spun archeologii, cari atribuie acestei seminții un rol important⁸. Izvoarele scrise sânt puține și nesigure. Tentativele de a li pune în samă anume forme de artă sau anumite obiceiuri cu privire la morți (văpsirea cu roșu) nu se sprijină pe nimic¹⁰.

Rostul Cimerienilor în Asia se isprăvește cu sfârșitul secolului al VII-lea. Orice încercare de a data prin secole — căci

¹ XI, II, 5. El îi duce până în Ionia; I, I, 10. Cf. și cap. II, 9. Tot așa și Tomaschek, în *Sitzungsber.* din Viena, CXXVIII (I), p. 31, îi poartă prin Balcani, ca „Trieri“. V. și *ibid.*, pp. 64-5.

² V. Maspero, *Histoire des peuples de l'Orient*, p. 509 și urm.

³ Cartea a IV-a.

⁴ Cf. Minns, *o. c.*, p. 145.

⁵ Rostovțev, *o. c.*, p. 36.

⁶ Strabon, *passim*.

⁷ După von Stern, Rostovțev, *o. c.*, p. 40.

⁸ Cf. Bury, *The homeric and the historic Cimmerians*, în *Klio*, VI, p. 79 și urm.; Lehmann-Haupt, *ibid.*, XVII, p. 103 și urm.; *Rev. Arch.*, X (1887), p. 116; XII (1888), p. 375; Bury, în *Klio*, VI (1906), pp. 79-88 (Traci de amestec).

⁹ Inchipuite înfățișări de Cimerieni, în Minns, *o. c.*, pp. 54-5.

¹⁰ Cum o crede Rostovțev, *o. c.*, pp. 13, 39. Cf. Tomaschek, *o. c.*, I, p. 54 și urm. (Cimerienii Nordici).

de atâta poate fi vorba — vremea când Sciții apar în Rusia de astăzi și la Nistru e menită a rămânea oțioasă; ceia ce se dă de unul din cercetătorii cei mai serioși ai acestor largi veacuri goale de fapte nu se potrivește cu ce se află la altul¹.

Asupra originii Sciților², asupra celor trei fii, cu nume asămănătoare, ai lui Targiteos: Lipoxais, Arpoxais și Kolaxais, asupra celor căzute lor din cer, din aurul Altaiului: plug, jug, secure și vas, asupra descendenții lor: Auchați, Katiari și Traspi, Paralați (adecă „marini“), Grecii de pe țărm presintau lucrurile genealogic și mitologic, după felul lor de a cugeta, adăugind legendei scite și o legendă elenică, în legătură cu Hercule adorat în toate aceste părți, care a avut aici cei trei fii: Agatirs, Gelon și Scit³. Arimaspi, Isedoni, Hiperboreeni sânt în fundul acestei legende pontice.

Elemente etnografice sigure sânt acelea care se dau lui Herodot de cetățenii din Boristene, arătându-i că la Nordul lor, între clienții emporitului, sânt Kallipizii (cf. Kallatis), apoi Alazonii, etimologic neexplicabili (de la izvoarele Bugului în sus) și în sfârșit o regiune de „Sciți“ agricultori, cari, ca și Alazonii, cultivă grâu, ceapă, aiu, linte, dar *fac și negoț* cu produsele lor, ceia ce nu e cazul pentru Neuri, a căror separare de Sciți se face la izvoarele Nistrului. Acelorași agricultori *prin elenizare* li aparțin cei de lângă Bug și Olbia: ei merg până la locul unde se ridică o a treia cetate grecească, Pantikapeion.

¹ Cf. pentru Cimerieni și Hofer, *De Cimmeriis*, „Program“ din Belgard, 1891; articolul lui Lehmann-Haupt, în *Real-Encyclopädie Pauly-Wissowa*, XI, c. 398 și urm. Asupra iluziei cimeriene și la noi, v. Nestor, *Ein thrako-kimmerischer Goldfund aus Rumänien*, în *Eurasia Septentrionalis antiqua*, IX, 1934; D. Berciu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934, p. 34. D. Nestor, vorbește de civilizația „traco-cimeriană“ și d. Berciu de „aportul etnic ce l-ar fi adus Cimerienii — după deplasările lor — băștinașilor din ținuturile Daciei“ și de „intermediul hotărâtor, — cultural sau etnic — al Cimerienilor“.

² Cartea lui Timonax despre dâșii s'a pierdut; v. *Fragm. hist. gr.*, IV, p. 922. Cf. Victor Ehrenberg, *Die Quelle der skythischen Stammsage in IV, 8-10*, în *Klio*, XVI (1920), p. 527 și urm. (în Diodor).

³ Herodot, IV, la început. Cf. ciudata carte a lui J. Gustav Cuno, *Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde, Erster Teil, Die Skythen*, Berlin 1871. O etimologie a numelui la H. Gelzer, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, XXXVII (1913), p. 270.

La Nord, mîncătorii de oameni, la Răsărit stepa ciobanilor. La capăt e horda. Pe alături, tot în socoteala de zile, Melanchlenii cu hainele negre pe care le transmit Sciților.

Încă la 1800 Rennel încerca explicația acestei geografii confuze¹. Neumann se trudia să constituie și o gramatică scită și o geografie exactă a acestor regiuni. Lucrarea lui, admirabil informată, are și un larg orizont și reprezintă și o neconținută comparație cu elementele corespunzătoare în viața modernă; e și o însemnată operă de economie politică. Dar ea nu cuprinde istoria cetăților și vecinilor lor, ci cercetarea condițiilor în care au trăit și a numelor pe care le-au lăsat, dînd și o încercare de hartă arheologică². În timpul din urmă unii au vrut să mute pe Sigini în Caucaș³.

În știrile lui Herodot termenul de „Scit“ trebuie luat însă foarte adesea numai în sensul politic, al stăpînirii⁴. Astfel nu corespunde cu condițiile obișnuite de viață ale unei societăți de păstori mențiunea acelor „Sciți agricultori“, ἀροτριες, cari reprezintă fără îndoială un amestec, în părțile de Vest, pe la Nipru, unde d. Rostovțev admite o întregă nouă eră scitică de un caracter deosebit de cea veche, cu o populație tracică, fenomenul avînd același caracter ca înaintarea moldovenească începută în secolul al XIV-lea și continuată apoi cu undele care merg și pînă în ajunul timpurilor noastre, cu și fără motive politice, dînd stepei sute de mii de locuitori de rasa noastră⁵.

Tot așa e neadmisibil ca adevărații Sciți, de ambele rase,

¹ *The geographical system of Herodotus*, Londra. Se citează și Hauser din Dorpat, *Osteuropa nach Herodot mit Ergänzungen aus Hippokrates* (1844); *Die Hellenen im Skythenlande*, Berlin 1855; p. 174 și urm. Cf. A. Grassl, *Herodot als Ethnologe*, tesă de la München, 1904.

² De curînd lucrarea lui Gudmund Schütte, *Ptolemy's maps of northern Europe*, Copenhaga 1917.

³ Müllenhoff, *o. c.*, III².

⁴ Hipomolgilor lui, evident Sciți turanieni sau și iranieni, cari se hrănesc cu lapte de iapă, ca și Hunii mai târziu, li corespund acei Mongoli ai lui Diodor de Sicilia, cari sînt prezentați de acesta ca echivalenți cu Troglodiții egipteni (I, 37).

⁵ Columella, VI, 17; IX, 4; XI, 3; Vegetiu, III, 4; Palladius, III, 24. De aceia Sciții „Galactofagi“, în Nikolaos, la Stobaeus, *Anthologium*, ed. Wachsmuth și Hense, Berlin 1894, pp. 151-2. Hrana cu sânge de cal, Clement de Alexandria, *Paedagogus*, III, iii.

să fi trăit în afară de autoritatea regelui, singurul chiag al confederației, ca acei ἀσσιλευτοι de cari vorbește călătorul grec. Trebuie să se admită deci, alături de teritoriul pe care regii-Împărați ai pustiului aveau interes să-l stăpânească, o întindere oarecare unde se trăia în vechile sate ale unor aborigeni pe cari ar fi zădarnic să încercăm a-i numi sau unde pătrunsesse aceeași undă de lentă expansiune tracică venind din Apus.

De altfel, cunoașterea Sciților prin Herodot e, cu toată bogăția lămuririlor, nu odată confuze, sau și legendare, ce se dau, în legătură cu o epocă în care vremea mării însemnătăți migratorii și militare a acestui neam trecuse. Nu sânt deci note culese de la Greci cari să fi trăind în strâns contact cu bandele „regale“ și ne„regale“ din interior, ci o tradiție, acum diformată, care se transmite cui se interesează și de Sciți numai supt un singur raport, acela al factorului persan în războaiele medice.

Va fi deci în zădar să se caute ce și unde au fost Neurii, ziși la Ptolomeu¹ și Navari, Urgii (Ούργιοι) la Strabon, lângă Tyrigeți și Sarmați, Tagrii lui Ptolomeu² și Budinii, Melanchlenii, „cu haine negre“³, Sigynnii, tot așa de fabuloși ca și Androfagii, „mâncători de oameni“, credință venită probabil din sacrificiul uman obișnuit la Sciți.

S'ar putea crede totuși, fără prea multă cutezanță, că Neurii, așa cum sânt așezați de mărturiile antice, își pot găsi corespondentul în Noricul cu care au făcut apoi cunoștință Romanii, de vreme ce, în ce privește Noricul și cetatea lui Noreia⁴, și istoricul⁵ frances Camille Jullian așează pe aici pe acești Siginii, vecinii din Herodot ai Neurilor⁵.

¹ V, 5, 8.

² L. c.

³ Herodot, IV, 106-8.

⁴ Cesar, I, 5.

⁵ Nume amintind pe Neuri (nu pe Norici?), la Niederle, *Manuel*, I, p. 174. Acesta crede că Sciții plugari ar putea fi Slavi (*ibid.*, p. 176), ca și Budinii, și din cauza rădăcinii și din a sufixului în nume (*ibid.*, p. 174). V. și *ibid.*, p. 118, nota 3. După Philostorgiu, vechii Neuri au devenit Hunii; IX, 17 (unde e vorba de lupta huno-gotă); cf. XI, 8. După Ștefan de Bizanț, răzimat pe Aristotele, *De*

Unele fenomene ale naturii nordice sânt bine redat la Herodot. Mai departe de Sciții de atâtea feluri¹, dintre cari cei ce ară sânt influențați de Traci sau de Greci și chiar amestecați cu dânșii, se arată Sauromații, cari nu trebuie despărțiți de Sarmații ulterioari, Budinii, cari ar fi Slavi², Tisagetii, nu Geți, deci Traci, Iurcii vânători din pomi, cu calul ca al Cazacilor, care se lasă pe burtă la poruncă, Argippeii cu totul fabuloși, neamuri ca acelea care și azi locuiesc Uralul și Siberia. Multe nații și multe limbi. Dar sânt drumuri de comerț pe care le străbat și Greci și Sciți, cari află de Siberienii de atunci ce „dorm șase luni“ în iarna de opt, cu zăpada ca penele, deschizându-se pe ghiață și calea la „Indieni“. Cunoștințele geografice grecești erau, de altfel, așa de vage, încât un discipol al lui Platon, un Grec din Pont, Heraclide, putea scrie despre luarea Romei de către Gali că „o oaste din țerile hiperboreene“ a cucerit „un oraș grecesc, anume Roma“³.

Totuși legenda herodoteică a mers înainte. Sintii sânt pomeniți alături de Cimeri ca săgetători (*ἀγκυλοτόξοι*) de Anakreon⁴. Și Dionisiu din Bizanț (pe vremea lui Pompeiu) vorbește de Arimaspi, de Melanchlaini și Hippomolgi⁵, de Hippopozii, Geloni și Agatirsi (asupra cărora vom reveni)⁶. Amintiri din Herodot se mai păstrează și atunci când Claudius Mamertinus, pe la 300, vorbește de Sciții-Saci asiatici, de Rufii, neidentificați, și de Geli, de sigur Gelonii, ca aliați ai Persilor⁷.

O aristocrație iraniană de călăreți⁸, cum o dovedesc numele

monstris, la Geloni se află animalul *τάρανδος*, mare cât bou cu fruntea de cerb. — deci zimbrul. La același (*s. v.*), după Parmenion din Bizanț, *Iambii*, Budinii au cară cu boi. Și pentru Abioi, Ștefan de Bizanț, *s. v.* — Cf. și tesa d-lui Reichardt, *Landeskunde von Skythien nach Herodot*, Halle 1889. Pentru bibliografia rusească asupra Sciților, Hrușevskij, *o. c.*, p. 564 și urm.

¹ Cf. înșirarea de popoare în regiunile caucasiene la Strabon, II, v, 31, și același VII, III, 17. Pentru Γήλαι *ibid.*, XI, v, 1.

² Un munte Βουδινόν sau Βουδινόν. în Ptolomeu, III, 5, § 15.

³ V. și Rhein. *Museum*, II, p. 295.

⁴ *Geogr. graeci min.*, II, p. 104 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 119.

⁶ *Ibid.*, p. 120.

⁷ *Genethliacus Maximini*, p. 202.

⁸ V. la Suidas: Σκῆθην τὸν ἔππον, *sub v.*

șefilor, o masă de supuși și auxiliari uralo-altaici, făcând parte din asociația primitivă sau târâți de călărimea în mișcare, iată deci ce sânt Sciții ¹.

În ce privește sângele, iranic la cei de sus, turanic la ceilalți, Agatirsii, după Aristotele ², au legile scrise în versuri, și apăsarea pe caracterul „legal“ al popoarelor din aceste părți la Herodot arată și mai clar originea lor iranică.

Însemnătatea elementului turanic în confederația de triburi a Sciților supt un „Impărat“ iranic și cu o clasă dominatoare de aceeași rasă pare a fi fost mai mare de cum se admite de obicei ³. La aceasta se gândiau Grecii când vorbeau cu scârbă de Sciții mâncători de hoituri ⁴. O arată și numele de râuri pe teritoriul scitic de odinioară. Astfel Uralul, Volga, Bulgarul (Kuvu), Turla pentru Nistru, nume pe care l-a păstrat apoi Tatarii și l-au întrebuițat și Turcii; fără îndoială de aceeași origine e Prutul. În stârșit nu micilor bände de barbari uralo-altaici, al căror Hani au cules în aceste părți dijmă și peșcheș fără adevărată așezare, li se pot atribui numele, evident turaniene, ale apelor de pe tot șesul Basarabiei, al Dobrogei, ca Tașăul, al Moldovei-de-jos, al Munteniei înseși până la Olt: Vasluiu, Covurluiu, Dăsnățuiu, Tăzluiu, al lacurilor de-a lungul ultimului curs dunărean: Cahul, Ialpuș, Catalpuș (pe care Moldovenii l-au cunoscut supt forma de Cătlăbuga), Sasic, Conduc. E o întregă dungă legată de stăpânirea unei străvechi pătrunderi asiatice *de o foarte lungă durată*. Nu e nevoie să se admită și o adevărată așezare, de agricultori, cari în aceste regiuni n'au putut fi decât Tracii: păstorii se îndreaptă după râuri, ale căror nume li se înfig adânc în minte ⁵.

De la elementul turanic vine firește și rătăcirea, străină vechilor Iranieni. Iraniană e, în schimb, creșterea calului, a calului castrat, moștenire scito-sarmatică după Strabon: rasa de cai ea

¹ Indoieii la Rostovțev, *o. c.*, pp. 59-60.

² *Problemata*, XIX, 28.

³ Turanice par numele regilor Pharzoios și Inigmenos, de la cari avem monede. V. Blau, în *Numismatische Zeitschrift*, VIII, p. 238. Cf. Théodore Reinach, *Mithridate*, p. 72, nota 6.

⁴ Suidas, *sub v.* Σκώθης ὄρξ.

⁵ Cf. H. Stein, *Herodotos erklärt*, Buch IV, ed. a 4-a, Berlin 1896.

însăși, cum se află în Rusia-de-Sud și în Moldova, vine de la dânsii.

Turanienii Sciților se învederează și prin zeități ca Tabiti, dacă nu și Papaioș¹ (Bab, Babi al Persilor; și un Babai la Sarmati, în Iordanes)², Apia, Oitosyros, căruia i se dedică, și lui Apollon, o curioasă inscripție, Artibasa, Thamimasadas, și prin descrieri antropologice, amănunțite și de sigur exacte, ca la Hipocrat, ceia ce făcea pe Niebuhr să-i creadă Mongoli³. Cu toată tăgăduirea unui cercetător german ca Zeuss⁴, forma Τῶραι pentru Τῶραι la Herodot pare admisibilă, cu atât mai mult, cu cât, dacă nu la geograful roman Pomponiu Mela⁵, la Pliniu⁶, citat de același, e *Tarcae*.

Numele de Saki, dat de Persi, — cari cunosc pe Sciții „Amyrgi“ și pe Masageți, de și aceștia apar ca dușmani în acele regiuni asiatice ai Sciților propiu-zisi —, alături de acela de Scoloti, de cel care, pentru Egipteni, e Ascusa și de cel de Skythai, adică Skusai, pentru Greci, ar dovedi și ele o îndoită origine, o frământare interioară de unde a ieșit neamul așa cum îl cunoaștem. Denumiri deosebite, Auchafi, Katiari, Traspi (în legătură poate cu Tyras și cu Turla, Nistrul), Paralați (cum am spus: „lângă Măre“) se înșiră ca triburi în enumerarea pe care Herodot⁷ a cules-o la Olbia și a înțeles cum a putut el ceia ce și acești negustori, puțin răspândiți în interior, putuseră să afle ei înșiși.

Ca fel de viață, ideia de cal e așa legată de Scit, încât un fragment al lui Florus cuprinde această glumă: „și Scythes essem, iam plaustra solvissem“⁸, „de eram Scit, așa fi dat drumul carelor“.

¹ Herodot, IV, 59. Așa crede și d. Rostovțev. Dar Zeuss o apropie de nume de localități și de verbe persane (o. c., p. 286). Și pentru celelalte nume, *ibid.*, p. 287 și urm. — Pentru numele turanic de ape (și Zarut — cf. Prutul — = Nipru), Tomaschek, în *Zeitschr. f. österr. Gymnasien*, 1872, p. 151.

² Ed. Mommsen, pp. 129, 131.

³ V. Zeuss, o. c., pp. 284-5.

⁴ O. c., p. 300, nota 1.

⁵ I, 19.

⁶ VI, 7.

⁷ Herodot, *passim*.

⁸ *Rheinisches Museum*, I, p. 305.

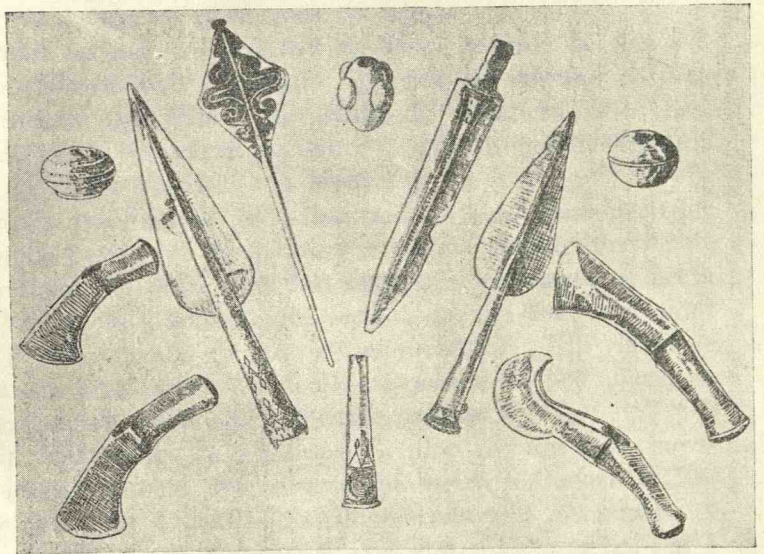

Fig. 12. — Arme scite de la Borodino in Basarabia (Ebert, p. 68, fig. 24).

Sciții nu erau însă nomazi decât în sensul transhumant, singurul admisibil pentru astfel de nații cu o oarecare stabilitate, dincolo de care nu mai e decât migrația, care nu e un tip de viață, ci un moment. Transhumanța lor li cerea trecerea cu turmele în anume regiuni care, când stepa se usucă și nu mai poate da hrană, oferă adăpostul munților. Intrebuințarea pentru acest scop a Carpaților nu se dovedește prin nimic, așa încât legătura deosebitelor triburi rămâne să fi fost cu Caucazul sau cu Uralul provenienței lor. D. Minns credea că acest adăpost cu pășune verde se poate găsi în anumite văi¹, ceia ce pare greu de admis.

Sciții sânt socotiți ca aducând cu dânșii armele de fier. De și nu toți cercetătorii o admit², părerea se impune și prin opera militară îndeplinită de dânșii în Asia. În orice cas, alți aducători de fier afară de dânșii — dar numai în regiunile de unde ei s'au coborât — nu vedem.

Încercarea lui Pârvan de a fixa însă pe baza descoperirilor arheologice patru căi de penetrație scitică trebuie privită ca total nereușită. El pare a fi fost condus și de harta, și aceia falsă, a năvălirilor tătărești din secolul al XIII-lea³. Materialul găsit ici și colo a putut ajunge prin cumpărături, prin rileații de pace, dar și prin pradă. Aceleași argumente se pot aduce, de altfel, și pentru unele din obiectele celtice.

Dar în legătură cu pătrunderea Sciților trebuie puse mișcările cu morminte colective care se întâlnesc în Bucovina (Rădăuți), chiar și în Ardeal și în Oltenia, neavând ornamente, ci numai o dublă piatră de-asupra⁴. Cu atât mai mult, cu cât e vorba pe alocurea de trupuri arse⁵. Când obiecte de bronz nu s'au găsit, e vorba de o populație inferioară care va fi înto-

¹ O. c., p. 3.

² Ca Rostovțev, o. c., p. 93. Cf. Müllenhoff, *Ueber die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen und Sarmaten*, în *Monatsberichte* ale Academiei din Berlin, 1866; *Deutsche Altertumskunde*, Berlin 1870-80, III. Pentru sensul culturii fierului, Al. Bertrand, în *Rev. Arch.*, VII (1886), p. 39.

³ De aceeași părere, semnalând chiar pretinsul paralelism, e și d. Gh. Brătianu, în presintarea pumnalului găsit la Boureni (jud. Baia); v. *Dacia*, II, pp. 417-9.

⁴ Cf. Nestor, o. c., p. 152 și urm.

⁵ *Ibid.*, p. 65 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 66, nota 244.

vărășil pe năvălitori. Când se află schelete, ca la Anadolchioiu lângă Constanța, ele sânt colorate roșu ca acelea ale localnicilor din stepa răsăriteană a Rusiei¹, dar și din unele părți ale Ungariei² și în Ardeal (la Decia Murășului)³.

Setea de aur va aduce pe Agatirși, al căror nume⁴ n'a fost încă lămurit, dar e evident iranian, ca și Indathyrseș⁵, în Ardeal, ale cărui mine au fost deci exploatate din cele mai depărtate timpuri. Dacă e exagerat să se creadă că din Dacia vine metalul pentru bogatele podoabe din mormintele de la Troia, e mai admisibil că a fost adus de aici decât din depărtatul Altai aurul cu care li plăcea așa de mult să se împodobască șefilor lumii de păstori a Sciților⁶.

Dar o prelucrare a aurului se întâlnește și la Nordul și la Sudul Dunării: ea nu poate fi decât în legătură cu pătrunderea în Ardeal a clasei dominante agatirse⁷. O exploatare a minelor înainte de năvălirea acestei ramure scitice nu se dovedește prin nimic. Astfel de oameni se întâlnesc și în Ungaria și Galiția.

Nemurirea e și pentru Sciți un element de basă al religiei. În mormântul scitic se așează, ca în Egipt, dar în chiar ființa lor, servii de cari regele va avea nevoie, împreună cu caii lui și podoabe de aur scumpe, aceasta repetându-se peste

¹ *Ibid.*, p. 67.

² *Ibid.*, p. 68. Dar v. *ibid.*, pp. 74-6. — Trupuri arse și schelete împreună, *ibid.*, p. 70.

³ *Ibid.*, p. 73 și urm. Chiar ocrul colorant se află la picioare (*ibid.*). Și cranii trepanate (*ibid.*).

⁴ V. Pârvan, *Getica*, p. 7 și urm.

⁵ În *turs* nu e oare o legătură cu Tursenii, cu Tirenii etrusci, veniți, cum se știe, din Asia Mică? În schimb rădăcina *ag* e iranică, medo-persană. V. pentru aceasta Zeuss, *o. c.*, p. 294.

⁶ Numele de Agathyrse al unui oraș din Sicilia, la Polibiu și Ștefan de Bizanț, *sub v.* Acesta presintă și pe Ἀγάθουρος, fiul lui Herakles. Pentru Agatirși, același, la Τρυσσοί; Aristotele, *Problemata*, XIX, 28; Pomponius Mela, II, 1. Păreri la Schafarik, *Slavische Alterthümer*, I, p. 473 și urm. Gutschmid, *Kleine Schriften*, V, p. 373; Kretschmer, *Eintitung in die Geschichte der griechischen Sprache*, p. 213.

⁷ V. Andrieșescu și Pârvan, în „Memoriile secției istorice“ a Academiei Române, 1925. Cf. și discuția din Nestor, *o. c.*, p. 123 și urm.

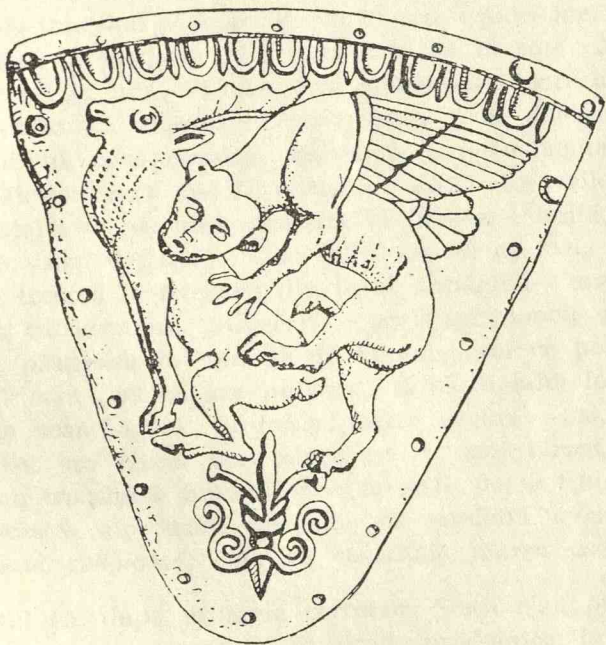

Fig. 13. — Tolbă scită, din curganul „Șapte Frați” (Ebert, p. 123).

un an. Jertfa o împărtășesc cu Grecii: marile lighene scitice pentru fierberea victimelor le pomenește și Herodot¹.

Balaurul dacic e, ca și unele elemente de ornament, de origine scitică, la Sciți fiind originea prelucrării artistice, după moda asiriană, a dobitoacelor. Cum îl primiseră de la aceia, ei îl transmiseră Romanilor, cu umflătura și şuierul în bătaia vântului a acestor „drapele“². Zmeul popular de astăzi cuprinde unele elemente care vin de acolo.

Ideia regală a fost, fără îndoială, adusă în aceste părți de Sciți, cari introduc și feluri de luptă iuți, crude, încă necunoscute, până la scalpare. Ea nu răsare de la sine când într-o parte, când în alta. Plecând din adâncimile sacre ale Orientului asiatic, ea represintă guvernarea prin delegatul uman al divinității, care rămâne adevărata și permanenta stăpână. Cine trăiește lângă marile monarhii sfinte din văile Tigrlui și Eufratului se pătrunde neapărat de dânsa, o imită, o adoptă și o duce mai departe⁴. E același fenomen ca ideia imperială romană trecută la barbarii din jurul stăpânirii Cesarilor, cari au avut, ca Germanii, „Kaiseri“ — pe lângă numele cel vechiu, care se păstrează în numele de *Koning*, „cel ce poate“, „puternicul“ sau „cel ce are puterea“, și în cealaltă formă, păstrată în scandinavul *drotning* pentru regine — și, ca Slavi, Țari. Tot așa Hunii vor aduce cu ei, mai târziu, noțiunea Hanului, transmisă întregii rase turcești, de la Chinesi, creatorii acestei supremații absolute, de tendință mondială, dar fără basă religioasă, ceia ce constituie marea osebire.

Faptul că, după ultimele cercetări, Sciții n'au putut răsbi, adesea numai în formă de cavalcade prădalnice, în Ardeal și Ungaria decât în veacul al VII-lea — dar între Tapae din

¹ V. Herodot, cartea a IV-a.

² V. Pârvan, *Getica*, p. 20 și urm. Legătura cu „eroul tragic“ și cu „cabirii“, mărturisesc n'o pot vedea; v. *ibid.*

³ Ἀποσκυθίζειν (și ἀποσκυθίσα. la Suidas par să arăte aceasta.

⁴ Pentru d. Rostovțev, *o.* p. 9, împrumutul, pe care-l afirmam mult înainte de apariția cărții în 1922, e de la Perși („a formation almost completely Iranian, a northern counterpart of the kingdom of Darius and Xerxes“).

⁵ V. Rostovțev, *Skythien und der Bosphorus* (cu note despre Ungaria și Ardeal de N. Fettich). Cf. critica d-lui Nestor, *o. c.*, p. 142 și urm.

Banat și regele Tape din Hyrcania¹ este de sigur o legătură—, ar putea fi pus în legătură cu expediția lui Dariu (514), care apără provinciile asupra cărora, cum au dovedit-o îndată războaiele medice, el înțelegea să-și înlindă stăpânirea.

Atacul lui Dariu contra Sciților, pe cari voia să-i prindă pe la Răsărit, sfărâmând astfel această masă fluidă de barbari ale căror valuri băteau în zidurile țării ale Imperiului său, se produse nu numai în momentul când Ionienii de pe coasta mediteraneană a posesiunilor lui îl ascultau întru toate, puindu-i la dispoziție flota lor fără rivală, dar și când cetățile grecești de pe malul scitic erau în culmea prosperității lor².

S'au atribuit și alte motive acestei expediții pe care nimeni n'a prezentat-o în forma precisă a unei povestiri istorice, așa încât ea a intrat de-a dreptul în legendă, care cuprinde și cunoscuta solie a semnelor prin care un popor care nu știe scrie — de și se vorbește de o încercare de alfabet, în vechiul sens egiptean, a Sarmatilor — comunica puternicului monarh, prin șoareci, broaște și săgeți soarta ce-l așteaptă în pustiul lui neștrăbătut. S'a mers până acolo încât s'a văzut ca țintă până și căutarea aurului agatirs din Ardeal³.

După Ktesias ar fi fost numai o campanie de cinsprezece zile, oprită de secetă — ca a lui Sobieski în 1684 ori a lui Petru-cel-Mare în 1711 — la gura Nistrului⁴.

Contra lui Dariu se unesc și regii Agatirsilor, Neurilor, Budinilor, Androfagilor și Melanchlenilor, ai Gelonilor și Sauromaților, cu Idantirs și Taxakes, cu Skoparis al Sauromaților.

Ce a lăsat străbaterea scitică spre Apus ?

Ideia unei *dave-*„dace“ scitice lângă celticul Durostor, pen-

¹ Strabon, XI, VII, 2. O doborâre agatirsă prin Banat nu e de loc imposibilă.

² Rostovțev, *o. c.*, p. 44.

³ Bury, în *Classical Review*, XI (1897), Iulie. Cf. Minns, *o. c.*, p. 117. Mesagiul scitic către Dariu și la Ferechide, în Clement de Alexandria, *Stromata*, V, p. 567.. Cf. și de Sanctis, în *In Memoriam Pârvan*, pp. 110-1. Cârțița e probabil însă șoarecele de câmp al Dobrogeii. — V. mai ales Levi, în *Rivista di filologia e d'istruzione classica*, 1933, p. 58 și urm. (legătura între Orientul și Occidentul pers).

⁴ Pentru Minns, în „Enciclopedia Britanică“, *l. c.*, p. 528, ar fi fost numai ținta de „a asigura hotarul Dunării“ (?). Cf. și Reichardt, *o. c.*, p. 131.

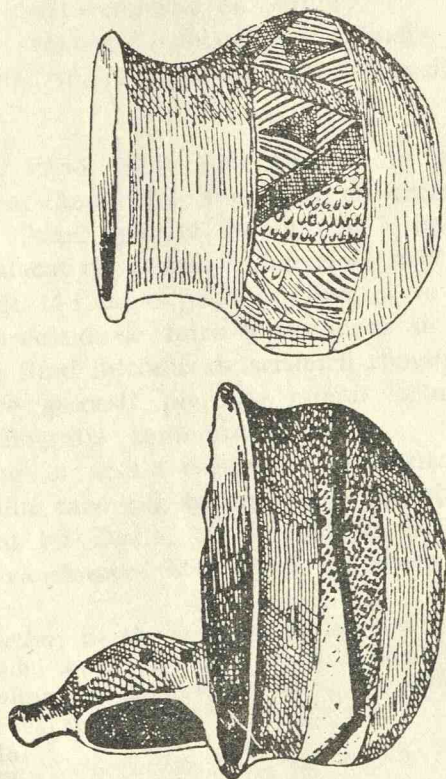

Fig. 14. — Vase scitice (Ebert, p. 180).

tru că se întâlnește numele de Sacidava¹, nu se poate admite: Scitul stăpânitor n'a putut, cu felul său de viață, să intre într'un sătucean tradițional de țerani săraci, ca acesta.

Ce s'a găsit la noi de la Sciți, ca obiecte, sânt cazane de bronz pentru fierberea cărnii jertfelor², lighene cu capete de Sileni³, câte un corn (*rhyton*)⁴. Nu lipsesc însă și articole de lux, ca tolbe, mânere de cuțite și oglinzi, câte un vârf de stâlp sau de steag de cort⁵, ca zeița Anaitis călare pe leu⁶, imitată odinioară de idoli feminini ai Geților⁷.

Se întâlnesc călăreți⁸, obișnuitele animale presintate naturalist de Sciți: cai, tauri, câni, cerbi, berbeci, iepuri, capete de zimbri⁹.

Ultima oară când Sciții apar agresivi în aceste locuri e, cum vom vedea, când regele lor Ateas, cu arcașii săi¹⁰, apare ca dușman la Tomi, apărată de Filip al Macedoniei, care, la rândul lui, e atacat de Tribali¹¹. Zopyrion, supt Alexandru-cel-Mare, va merge să-i caute până la Olbia și va peri la întoarcere, totul petrecându-se între Macedoneni și între Sciți, iar numele Geților fiind introdus de scriitorii romani cari au întrebuințat izvoare grecești pierdute numai prin amestecul cu noțiuni de etnografie contemporană¹².

Căci, precum în aceste regiuni se desfășurase odinioară o lungă luptă, din care cunoaștem numai mărățul, dar nenorocitul episod al lui Dariu, între Iranienii formați în Stat și între cei cari rămăseseră nomazi, tot așa avem acum imitatorii

1 Pârvan, *Getica*, p. 15. Sacidava în legătură cu Oiskos se afla la vărsarea râului Lom. Am spus că o Desudavă e pomenită de Tit-Liviu în Balcani; v. Tomaschek, *o. c.*, I, p. 52

2 Pârvan, *o. c.*, p. 9.

3 *Ibid.*, p. 18.

4 *Ibid.*, p. 21.

5 *Ibid.*, pp. 23-5, 26, 28.

6 *Ibid.*, pp. 12-4.

7 Vladimir Dumitrescu, *La Plastique*, citată mai sus.

8 Pârvan, *o. c.*, pp. 30-1.

9 *Ibid.*, p. 30.

10 Și săgeți de lemn de brad; Strabon, XI, VII, 4.

11 Trog-Pompeiu și Iustin. V. mai departe.

12 E și vremea când Hippocrate dă prima descriere științifică a lor;

Περὶ ἀέρων, ὕδατων, τόπων.

macedoneni ai acestei regalități împărățești din Asia, cari se ridică pentru a dărâma în chiar sălaşurile ei de căpetenie regalitatea scitică și a-i răpi, acesta fiind scopul principal al politicei și a lui Filip și apoi a lui Alexandru, acea basă a cetăților grecești pe care, din punct de vedere militar, naval, ca și din cel ideologic al amintirilor, trebuie să se sprijine „cruciata“ de cucerire a Asiei și substituirea regelui de derivație din Macedonia — căci nu e al Macedonenilor și niciodată nu s'ar fi înjosit să poarte acest titlu de osebire și mărgenire — în locul celui de origine și autenticitate din Iranul însuși.

Orice „basileia“ e de la sine dușmana alteia, în teorie putând fi o singură monarhie a celor patru „stihii“ ale lumii, cum își ziceau stăpânitorii Mesopotamiei. Un nou conflict trebuia să se producă deci între imperialul rege macedonean și usurpatorul regal de la Traci.

II.

Sarmați.

Dar în curând în locul Sciților vom găsi Sarmați.

Polyainos, un foarte bun izvor, de și îmbracă știri prețioase într'un veșmânt apropiat de al fabulei, vorbește de răscoala supușilor Sciților, cari au copii cu soțiile acestora și se supun când plesnesc bicele asupra lor¹.

Sarmații, desigur alții decât Sauromații, cu alte așezăminte, nu represintă decât o altă clasă dominantă iraniană asupra aceleiași mase de barbari care se formase supt stăpânirea îndelungată a Sciților la Nordul Mării Negre și, odată ce se admite că Sarmații erau Sciți, se exagerează poate atribuindu-li arta cu pietre prinse în aur care s'a socotit mai mult timp ca gotică².

Ei apar printr'o mențiune a lui Polibiul la începutul secolului al II-lea și întinderea lor spre Apus se făcu peste măsură de încet. Cele două ramuri, Iazigii³ și Roxolanii, se întâlnesc în Strabon.

¹ VII, 44. Lupte între Sciți și Sarmați, la același, VIII, 56.

² Părerea am exprimat-o de mult pentru Sciți. Cf. Rostovțev, o. c., p. 14.

³ „Puternicii“; Tomaschek, o. c., I, p. 98.

Ei n'au putut avea niciodată importanța care li s'a atribuit în ultimul timp, într'o frumoasă carte, unind rezultatele săpăturilor cu datele izvoarelor scrise, de d. Rostovțev, pentru care, în anume regiuni mai spre Răsărit, dar și în părțile Niprului, ei sânt, nu numai întemeietorii unei noi forme politice, dar și creatorii unui tip de artă deosebit de al Sciților. Ceia ce li se atribuie lor în aceste regiuni ar trebui să se găsească și în alte părți unde-i întâlnim mult timp după era creștină, în luptele de la Dunăre cu fiii lui Constantin sau în permanența lor din stepa rusească¹.

Osebirile asupra cărora apasă învățatul rus, care acordă un așa de mare rol Sarmatilor, între sulițele și zalele de solzi, atestate și prin represintările de pe coloana lui Traian, coifurile și scările de fier ale acestora și felul de a se manifesta al Sciților², merită luate în samă, dar ele nu pot face să se admită o nouă mare grupare etnică, pe care, de altminterea, nici archeologul citat n'o admite. O oarecare covârșire la ei a sângelui turanic s'ar vădi totuși din acel strigăt de *marha* pe care, după Amian Marcellin, ei îl scoteau în luptă. Dar regele iazic Vandaspes, pe vremea lui Marcu-Aureliu, poartă un nume scitic³.

Ultimii Sarmați, după legătura cu puternicul rege Mitridate⁴, vor intra în serviciul regilor germani ai Suevilor⁵, ca să ajungă apoi un element în confederația lui Marbod. În secolul al IV-lea va fi o luptă între cele două principale grupuri de la Dunărea noastră⁶: *Limiganții*, al căror nume ar putea să aibă o legătură cu *limesul* roman, și *Acraraganții*,

Pentru ce li se poate pune în samă în Ungaria, v. J. Hampel, *Schythische Denkmäler aus Ungarn*, IV (1895). Cf. și Minns, *o. c.*, p. 259.

² *O. c.*, p. 121. Gelonul cu coasa (*falx*) lângă Sarmatul cu scutul și Hunul cu arcul, e o reminiscență arhaică la Sidonius Apollinaris, VII, v. 240 și urm.

³ Dio Cassius, LXXI, 16.

⁴ Erau din ramura roxolană, pe care o inscripție din aceste regiuni o numește *Rheuxinali*; reprodușă și de Théodore Reinach, *Mithridate*, p. 462.

⁵ Tacit, *Annales*, XII, 29.

⁶ Izvoarele la Zeuss, *o. c.*, p. 691. Li mai găsim și la Themistios, în pragul epocii bizantine.

cu nme indescifrabil¹. Se va ajunge la o colonizare în masă pe malul drept, ca aceia a lui Tiberiu Plauțiu, în așteptarea încercării apropiate, care se va dovedi așa de nenorocită, cu Visigoții a lui Valens. Cum, e vorba de o răscoală a sclavilor, cari sânt acei „limiganți“, contra „domnilor“ lor, ar fi ceva asemănător cu ce a fost însăși răscoala Sarmaților în grup contra Sciților sau cu ce va fi pe urmă ridicarea contra Hunilor imperiali a supușilor lor.

O așezare sarmată supt Beuga și Babai pe malul stâng dunărean se mai pomenește de Iordanes². Inrâurirea directă a Orientului nu merge decât până la Nistru³, și chiar influența grecească în părțile de Nord-Est ale teritoriului nostru lipsește, vasele elenice venind pentru alte regiuni, dar nu până în fundul Munteniei, cu atât mai puțin al Olteniei, iar pentru Moldova-de-jos numai pe linia de comunicație cu Ardealul, de la cetățile pontice, foarte puțin probabil și prin străbaterea Balcanilor. Ceramica greacă a fost, de altfel, puternic concu-rată de cea indigenă, așa de ieftenă și corespunzând gustului local.

III. Transmisiunile.

E de observat că, pe când Sciții au lăsat în Rusia, de la Nistru la Dunăre și pe toată întinderea malurilor Mării Negre, bogate tesaure de artă, care înfățișează acea sintesă între inspirația orientală, în special asiriană, și tehnica greacă, la noi niciun mare mormânt scitic n'a relevat astfel de dovezi ale unei înalte culturi artistice. Armurile de bronz, scuturile cu chipuri de fiare, diademele cu cerbi stilisați, colierele, vasele pentru marile ospețe, ca acela dat de regele trac Dromichaite regelui macedonic Lisimah, superbele fruntare și alte ornamente de aur ale cailor n'au fost găsite în aceste părți. Trebuie să ne mulțămim cu unele căldări din cele așa de obișnuite în Răsărit, care serviau pentru jertfe. Nimic, cu

¹ Cronica lui Ieronim, la anul 337; în Mommsen, *Auctores antiquissimi*. Cf. Amian Marcellin, XXIX, 6, 12; Ausoniu, *Miscella*: „arvaque Sauromatum nuper metata colonis“.

² Cap. 50, 54-5.

³ Rostovțev, *o. c.*, pp. 32-3.

toată existența acolo a aurului, în Ardealul unde Agatirsii au fost de sigur Sciți dominând peste Traci, nîmîc în acele părți ale „Scitiei Mici“, unde gorganele nu cuprind, cum s'a dovedit, prin câteva încercări, și cum reiese și din numeroasele deschideri făcute în Bulgaria, decât materiale archeologice sărace, de ordine inferioară. Nici vorbă de imensele sacrificii, de până la patru sute de cai, cu prilejul îngropării unui rege¹. Se vede prin urmare care a fost caracterul dominației scitice, venită ca o furtună iresistibilă, a războinicilor înzăuați și înarmați cu fier, în toate aceste ținuturi.

Totuși d. Andrieșescu a găsit în Dobrogea morminte cu cai jertfiți și cu un coif de argint². Acesta și coiful de aur din valea Prahovei pot să arăte și ele, dar numai cu totul sporadic, un nivel înalt al culturii venite din Est.

Nu cunoaștem numele Sciților pentru munte. Strabon crede că Macedonenii — deci Ilirii — sînt aceia cari aveau pentru orice înălțimi terminul de Caucas³. Am arătat mai sus, în le-

¹ Minns, *o. c.*, p. 228. Pentru felul cum se sacrificau caii, v. obiectul din Altai reprodus de același, *ibid.*, p. 251. — Artă scită și în *Otčet imperatorscoi archeologhicescoi Comisii*, 1865, Petersburg 1866. V. și Virchow, *La nécropole de Koban, dans le pays des Ossètes*, Berlin 1883. — A se compara cu obiectele din mormântul de rege scit de la Soloca (forme fruste, mai mult asiatice); Sofia Polovțov, în *Rev. Arch.*, XXIII (1914), pp. 175, 177, dar și vasul de argint cu frumoase reliefuri de la p. 179. Mai ales splendidele scene de pe el, înfățișînd vînători și lupte; *ibid.*, planșele. Cele de pe vasul de aur, pl. x, sînt strălucite. — Măști de aur în Rusia-de-sus (Cherciul), Ebert, *o. c.*, p. 336. — V. și Odobescu, despre comoara de la Novo-Cercasc, în *An. Ac. Rom.*, seria I, XI². Cf. Linas, în *Rev. Arch.*, XXXIX (1880), p. 358 și urm. — Încă Neigebauer, în *Arch. Zeitung* (Iulie 1844) (cf. *Rev. Arch.*, II¹ (184-5), p. 106, semnalase armele și vasele antice de o rară frumuseță, duse la Conțești la Museul rusesc al Ermitagiului. — Pretinsă artă scită la Farmacovschi, citat în *Rev. Arch.*, XIX (1912¹), pp. 153-4. — Ca elemente nouă Bogdan Filow-Ivan Welkow-Vasil Mikow, *Die Grabhügel-Nekropole bei Duvanlij in Südbulgarien*, Sofia 1934 (morminte, „gropi de sacrificiu“).

² Nestor, *o. c.*, p. 147, nota 603.

³ XI, VIII, 1. Cf. la el, *passim*, populația Caucasului din Peninsula Balcanică (de ex. *ibid.*, XII, III, 4, 5), și numele de Cogaion pentru peștera de retragere a lui Zalmoxe; *ibid.*, VII, III, 5.

gătură cu nomenclatura geografică generală în părțile noastre, că de la Sciți s'a luat de Greci numele Mării Negre, *Euxinos*, care s'a dovedit că acopere o formă iranică¹. Insula Șerpilor și Ophiusa antică pot fi apropiate de acea taină a umblatului cu șerpii care făcea din Sciții ziși Agari lecui-torii prin venin ai rănilor².

În Rusia numele etnice din vremea scitică n'au perit cu totul și d. Minns³ crede că poate cita ca amintiri din această mai depărtată antichitate acela al Cerchesilor, al Suanilor din Suania și al Abasgilor deveniți Abcazi ori Abazi, de unde și numele unui Pașă de Silistra din veacul al XVII-lea și al familiei moldovenești Abăza.

Am vorbit⁴ despre numele Dunării, așa de discutat. Îmi pare greu să nu-l punem în legătură cu Donul și cu Duna, care sânt evident scitice. Slavii veniți mai târziu au trebuit fără îndoială să primească numele de la înaintașii poporului românesc găsiți în aceste părți. Aceștia, la rândul lor, acceptaseră un nume pe care, auzindu-l și potrivindu-l cu această finală *re*, nu făceau decât să redea cu altă gură finala păstrată de Romani în *Danubius* sau *Danuvius*, care trăiește în germanicul *Donau* și în numirea Dunavățului de la guri, pe care portulanele genovese îl redau : *Donavici*. Cunoaștem prea puțin din legile de derivație, care nu sânt adese ori, pentru numele proprii, decât vagi corespondențe și relative aproximative, pentru a putea preciza în acest sens, care ni se pare că se impune de la sine. În ce privește Istrul, pe care-l apropiem de Nistru, în el se descopere ușor aceiași rădăcină de *str*, arătând curgerea, pe care o găsim la Strymonul balcanic. Am spus că Naparis pare a fi un Nistru mutat de la locul lui și Araros o formă creată după aceasta. Aici, Sciții n'au dat nimic. Dar Tyras, Turla până azi (poate de acolo și Turlac, din „nici Turc, nici Turlac“), e însă scitic (un Pyrambes și în părțile Donului)⁵.

În ce privește alte nume din aceste părți, la Herodot, într'o

¹ După Diodor, el ar fi fost dat de Hercule; IV, 16.

² Appian, *Mitrid.*, LXXXVIII.

³ O. c., p. 129.

⁴ V. mai sus.

⁵ Strabon, XI, II, 4.

geografie confusă, pe care greșim când o cercetăm ca pe o hartă precisă din vremea noastră, nu se mai întâmpină, nici la Ordessos¹, nici la Maris, care „vine de la Agatirși“, cu atât mai puțin la Atlas și Auras, venind din Hem, și dincolo de Murăș la Tibisis-Timișul, ori la alți afluenți, ai malului drept, pe la Krobyzi: Athrys (Iantra), Noes și Artanes, „de la Panoni și din Rhodope“ — Cius amintește o localitate din Scitia Minoră, un râu Karpis (v. și Carpații) fiind dincolo de Tribali, la Vest —, nimic scitic.

Am spus însă că un râu Alutus se găsește într-o inscripție din părțile Caucasului, ceia ce ar trece Oltul, care vine din Ardeal — și Oltenița e în domeniul stepei, — între numele de această origine scitică².

Nume scitice par a fi, la Dunăre, gurile date de Ptolomeu: Thiagola, cu balta omonimă (Razelmul), și Iarakion³.

Oricum de la acești înaintași a rămas o nomenclatură geografică privitoare la râuri, a căror însemnătate e atât de mare pentru orientarea nomazilor.

De la Sciți ni-au rămas unele elemente de viață populară ușoare de reconstituit: părul lung al Moldovenilor, mai ales din Bucovina, e și azi întocmai ca și al barbarilor represințați pe vasul de la Voronej⁴. Seneca deosebește între părul înodat al Germanilor și cel răspândit al Sciților îmbrăcați în blană de vulpe sau de „guzgan“⁵. dar se pare că e vorba de Daci sau de Sarmati. Apoi frăția de cruce, cu schimbarea de sânge, ca în vechea comuniune scitică descrisă de Herodot: că se găsește și la Slavi, aceasta nu impune altă explicație a originii.

În ce privește părțile îmbrăcăminții, asemănarea e evidentă între portul Românilor din Nord și al luptătorilor de pe

¹ Pentru Argeș, vultur la Traci, A. Hoffmann-Kutschke, *Iranisches bei den Griechen*, în *Philologus*, LXVI, p. 191.

² Ad Alutum flumen secus mont. Caucas; De la Berge, o. c., p. XLII, no. 94. V. mai sus, p. 93 și urm. Eufratele se cheamă Purat ca și Prutul; Hoffmann-Kutschke, l. c., p. 185.

³ C. III, cap. x, pp. 1-8, 16.

⁴ Rostovțev, o. c., planșa de la început. De mult reproducerea unuia din aceste grupe în a mea *Istoria Românilor* pentru școli.

⁵ *Epistolae*, CXXIV, 22.

același vas. Dar nu e nicio îndoială că podoabele de pe hainele lor, cu liniuțe, stele și flori, au fost împrumutate, de altfel ca și multe din caracterul general, de la aceiași Traci, reprezentanți ai unui tip original, bine oșebit, al culturilor antichității.

Căruța scitică, reprezentată și în monumente archeologice, ba atribuită și zeilor, a rămas și până astăzi în carul nostru și al locuitorilor stepei, unde s'au purtat odinioară acești Jomni ai popoarelor. Carul cu coviltir al Cojanilor noștri, asemenea cu al Tatarilor din vremea mai nouă, îl continuă. Alături cu calul de războiu al războinicului, care, cum zice Tacit¹, „trăiește în el“, e această *carrago*, transmisă și Germanilor, pentru ca familia să-i urmeze în lupte². Aceștia sânt Hamaxobiii, oameni de căruță, de coșuri, deci Cojani, lui Ptolomeu³. Întrebuințarea boilor alături de a cailor și oilor e însemnată de Hipocrat, care avea atât de bune informații — altfel decât ale lui Herodot! — asupra lor.

Și boii cu largi coarne, și oile de stepă, și caii mici și slabi, dar buni la căruță, de cari vorbește cu prețuire Herodot⁴, fac parte din zestrea scitică.

Se vorbește de ospetele pe care regii sciți le dădeau după luptă acelor cari avuseră parte la biruință⁵. Nu e poate prea riscant să se vadă în acestea originea tradiției din vremea lui Ștefan-cel-Mare a ospătării vitejilor.

„Săgețile scitice“ au rămas de moștenire, dar și prin Tătari, oricui a locuit în stepă sau pe marginea ei⁶.

Puțul cu cumpănă e încă unul din caracterele aceleia din regiunile de viață populară românească, care e legată de Rusia apuseană și Polonia.

¹ *Germania*, 46.

² V. Hipocrat: „ἐν ταύτησι μὲν ὄν ἀμάχησι γυναῖκες διατεθόνται, αὐτοὶ δ' ἐπ' ἵππων ὀχεύονται οἱ ἄνδρες“. Despre ele și Minns, *o. c.*, p. 50 și urm. Pentru Galactofagi, după Ἐτῶν συναγωγῇ a lui Nikolaos, Stobeu, *Antologia*, ed. citată, pp. 151-2.

³ V, 5.

⁴ V. 9.

⁵ Minns, în *Enciclopedia Britanică* (ed. a 14-a), XXIII, p. 527.

⁶ G. Pullè, în *L'Universo*, Mart 1935, p. 205.

Fig. 15. — Desemn pe pãretele unui mormãnt scito-elenic din Rusia-de-Sud.
(*Revue archéologique*, 1925, p. 288).

Tot așa alte amănunte, ca acoperirea casei cu stuf, ușa care se închide cu bățul, *stughii* cu cari fânul e prins în prăjini și cercul pus de-asupra capului cailor¹.

¹ Pentru arta giuvaergiuului și *Rev. Arch.*, XVII (1891), p. 242; Ebert, *o. c.*, p. 336; J. Durm, *Die Kuppelgräben von Pantikapeion*, în *Jahreshefte* din Viena, X (1907), p. 230 și urm. Cf. și *Oțet imperatorscii Arheologhicescoi Commissii* pe 1865, Petersburg 1866. Cf. și Bogdan D. Filov, *L'art antique en Bulgarie*, Sofia 1925. — V. și Dracontius, în *Mon. Germ. Hist., Auctores antiquissimi*, XIV, p. 187. În general: James Rennell, *The geographical system of Herodotos*, Londra 1800; Johann Gustav Arno, *Forschungen im Gebiete der alten Völkerkunde, Erster Teil, Die Skythen*, Berlin 1871 (analiza izvoarelor antice; filologie falsă; Dacii slavi); C. Reichardt, *Landeskunde von Skythien nach Herodot*, tesă, Halle a. S., 1889 (râurile, p. 33 și urm., mai ales 37-8). — Delitzsch observa, în *Im Lande des einstigen Paradieses*, Stuttgart 1903, p. 51 și urm., că informațiile topografice și istorice ale lui Herodot cu privire la Babilonia sânt toate false.

CAPITOLUL III.

Cetățile elenice

„Scitia și tot acel ținut al neamurilor sălbatece și nedomolite arată cu mândrie cetățile Ahaii împlântate pe malurile pontice“, zice Seneca¹.

„Miletul“, spune același, „a răspândit în deosebite părți locuitorii a șaptezeci și cinci de orașe“².

¹ *Consolatio ad Helviam*, VI, 8. — Pentru negoțul pe malurile Pontului în această vreme, v. și Pârvan, *Nationalität der Kaufleute*, pp. 86-7. — Bibliografia rusească pentru cetățile acestea, mai ales cele de pe coasta nordică a Pontului, în Hruševskij, *o. c.*, pp. 561-4. Cf. și E. von Stern, *Bemerkungen zu Strabons Geographie des taurischen Chersonesos*, în *Hermes*, LII (1917), p. 1 și urm.

² *Ibid.* Cf. în genere, *Die politische und sociale Struktur der Griechenkolonien am Nordufer des Schwarzmeergebietes*, în *Hermes*, L (1915), p. 161 și urm., LII (1917); Rambach, *De Mileto eiusque coloniis*, 1790; Waxel, *Recueil de quelques antiquités trouvées sur les bords de la Mer Noire appartenants à la Russie*, Berlin 1803; Raoul Rochette, *Histoire critique de l'établissement des colonies grecques*, 4 vol., 1815; Taitbout de Marigny, *Hydrographie de la Mer Noire*, Trieste 1856; Latyshev, *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi, Tauricae, aliorum locorum a Danubio usque ad regnum bosporanum*, Petersburg 1885; Kleinsorge, *De civitatum graecarum in Ponti Euxini ora occidentali sitarum rebus*, Hale 1888; Bürchner, *Die Besiedlung der Küsten des Pontus Euxinus durch die Milesier*, *Historisch-philologische Skizze*, „Programm“ din Kempten, 1885; mai ales von Stern, *Die griechische Colonisation am Nordgestade des Schwarzen Meeres im Licht archäologischer Forschungen*, în *Klio*, IX (1909), p. 139 și urm. Mai ales Pick, *Die antiken Münzen von Dakien und Maesien*, în *Die Antiken Münzen Nordgriechenlands*, Berlin 1899 și Friedrich Bilabel, *Die ionische Kolonisation, Untersuchungen über die Gründungen der Ionier, deren staatliche und kulturelle Organisation und Beziehungen zu den Mutterstädten*, în *Philo-*

De mult era lăudat, și în oracole, locul acesta, cu pești și cerbi:

Ἵλθιοι οἱ κείνην πόλιν ἀνέρες οἰκήσουσιν,
Ἄκτι' Ἐρηϊκίης ὑγρὸν παρ' ἄκρου στόμα πόντου,
Ἐνθ' ἰχθύς, ἔλαφός τε νομὸν βόσκουσι τὸν αὐτὸν,
Στέλλουν δ' ὡς ἄριστα, καὶ εἰς φρένα πάντα λαβόντα ¹.

De fapt, orașele grecești au exercitat asupra acestei societăți amestecate o mare influență plăsmuitoare ².

Negoțul cetăților pontice cu metropola, Miletul, înlocuit apoi cu acela cu Atena, primia blăni, piei, grâu, pește, icre, carne sărată, sclavi și chiar sare, pe lângă care vinul, cu privire la exportul căruia din Rodos, Thasos și alte regiuni sudice se încheiau contracte în toată forma, asemenea cu acelea ale cetățenilor din republicile italiene în evul mediu: un discurs al lui Demostene ³ expune cazul, și din el vedem că și insularii din Chios se găseau prin aceste ape ⁴.

La acest comerț se adăugia altul, care creștea avuția acestor cetăți. Strabon vorbește, și pe vremea lui Tiberiu, de Aorsii, cu un „basileus“ și o puternică armată, cari aduc mărfuri babiloniene și indiene, venite cu cămile pe la Mezi și Armeni ⁵.

Cultura viței, contra căreia ca tulburătoare de suflet prin ispititoarea băutură, s'a ridicat profetul dacic, joacă un mare rol în stabilirea legăturilor dintre popoare. Celții n'o aveau la început ⁶, dar ea făcea parte de la început din îndeletnicirile

*logus, Supplementband, XIV*¹ (Lipsca 1920). Cf. și Preller, *Ueber die Bedeutung des Schwarzen Meeres für den Handel und Verkehr der alten Welt*, Dorpat 1842; Köhler, *Τάριχος ou recherches sur l'histoire et sur les antiquités des pêcheries de la Russie méridionale*, în *Nouveaux mémoires de l'Académie impériale de Pétersbourg*, seria a 6-a, I, 1842, p. 347 și urm.

¹ Ștefan din Bizanț, s. v.

² Și bizantinologul Muralt se ocupase de dansurile în lucrarea sa *Les colonies de la côte Nord-Ouest de la Mer Noire depuis le Danube jusqu'au Boug*, în „Memoriile Societății Archeologice de la Petersburg“.

³ Discursul contra lui Lakritos, V. Galen, *De antidotis*, XI.

⁴ V. Strabon, VII, iv, 6; XI, ii, 3. Cf. Minns, o. c., pp. 441-3. Pentru monedele lor, v. Arneht, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, IX (1852), p. 888 și urm.

⁵ *Ibid.*, V, 5.

⁶ După Diodor, Strabon și Varro, Jullian, o. c., I, p. 69.

favorite ale Grecilor și, poate, înainte de dânsii, ale Egeenilor. Marele rol pe care l-a jucat cândva la barbarii dunăreni, ca și călătoria până în Carpați a frumoaselor vase de import, face parte din ce-a adus în aceste regiuni, pe calea firească a Mării sau pe drumuri de uscat ce se vor fi îndreptat și atunci spre Durostor, influența, așa de activă și trezitoare de energii, a cetăților grecești.

Raporturi strânse există, și în vederea combaterii piraiților, între Olbia și nu numai Tyras, ci și Insula Șerpilor¹. Nu lipsesc, din cauza comerțului de grâne, nici acelea cu așa de depărtata Eubee și, cum am spus, cu însăși Atena², ba chiar, în altă direcție, cu Smirna. Un Bosporeus se întâmpină la Tomi³.

Urmărind încă de acum raporturi asupra cărora, în altă legătură, vom reveni în alt capitol, pe la jumătatea secolului al II-lea cutare Roman de la Ancira face donații cetății Histria, pe care o numește Histrus⁴. O unitate monetară se întinde supt Marcu-Aureliu și până la Filip Arabul de la Tomi la Olbia, în sus, și la Anchial, în jos⁵.

Cum Bizanțul trimete piei roșii, vase de argint și de aur, piper și fructe de finic, oameni din Olbia, cu nume grecești, se află în secolul al III-lea, la Tomi, care adăpostește și cetățeni din Tyras⁶. Sinope dase celorlalte orașe stema vulturului de mare ținând în ghiare un delfin⁷.

Raporturile cu mai vechea Grecia erau așa de strânse, încât Chersoniții erau invitați prin scrisoare specială la jocurile pitice⁸. Hiparh a putut să afle de la Boristenii ce-i trebuia ca să tragă paralelul său de la dânsii până la Marsilia⁹.

¹ Minns, *o. c.*, p. 463; *Arch.-epigr. Mitteilungen*, VI, 10, 16. — Raporturile Metropolei, Heracleia din Pont, și cu Moesia, Pârvan, *Gerusia din Kallatis*, p. 8 și nota 1.

² V. *ibid.*, p. 8.

³ Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, p. 24, no. 49. Cf. și P. Nicorescu, în *Dacia*, III-IV, pp. 626-7.

⁴ *C. I. L.*, III, 12489.

⁵ V. *Numismatische Zeitschrift*, 1879, p. 180.

⁶ Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, p. 56 (după *Arch.-ep. Mitt.*, VIII, pp. 18, 50; XI, pp. 41, 55; XII, p. 127 și urm.; XVII, p. 108).

⁷ Gh. Cantacuzino, *Timbres amphoriques inédites trouvées en Roumanie*, în *Dacia*, III-IV, pp. 614-15.

⁸ Minns, *o. c.*, p. 517.

⁹ Strabon, I, iv, 4. Cf. și II, i, 12-3, 16, 18. Despre izvoarele necunoscute ale râurilor ce curg în Marea Neagră, *ibid.*, II, iv, 6.

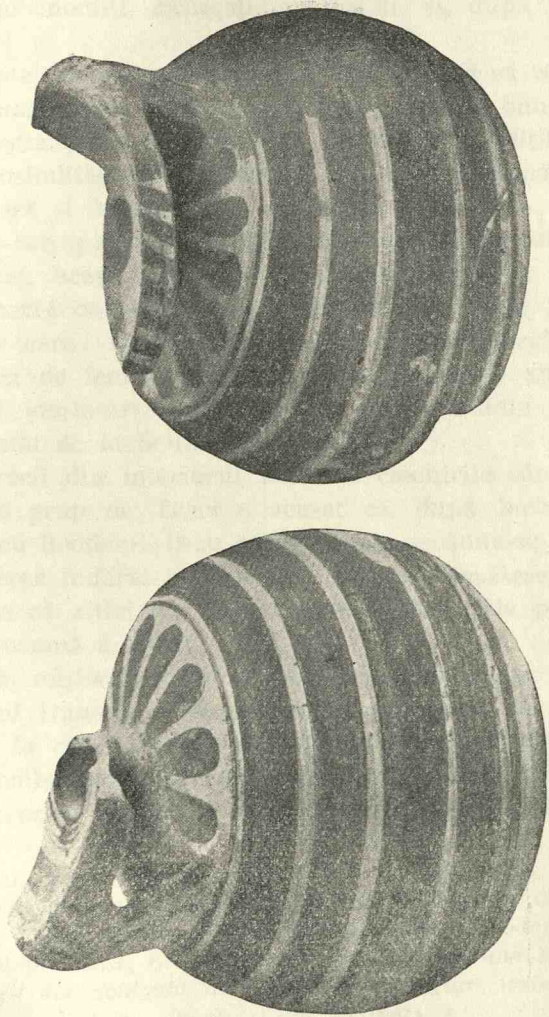

Fig. 16. — Vase grecești aflate în Scitia Minoră (Marcela Lambrino, în *Dacia*, III-IV, p. 368).

O jumătate de veac înaintea lui Herodot Skylax din Karyanda pomenește Istros, poate prima colonie a Milesienilor, și Kallatis doriană apare la Skimnos¹. De atunci viața elenică și mixelenică a Pontului, pe toate coastele lui, începe, barbarii fiind momiți, câștigați, exploatați, și, după puțină, civilizați.

În aceste regiuni maritime, cu Sciții, cum se va vedea, Tracii au fost mai adesea în stare de războiu. Nu de bună voie li-au cedat aceștia Scitia Minoră, care, de altfel, cu bălțile ei, oferia puține posibilități de agricultură. Pe când legături de familie între Traci și Macedoneni nu lipsesc²: astfel a lui Seuthes I-iu, fiul lui Sparadokos (429), cu o soră a regelui Perdikas³.

În total, acești „barbări“ sânt desprețuiți de Grecii din Grecia, cari-i consideră ca incuți⁴ și descriu, și în afară de comediile care-i ridiculizează, poligamia lor, mergând și până la treizeci de femei, cele mai multe adevărate slugi, dar cu drept de moștenire⁵, sau vorbesc cu curiozitate de obiceiul, împrumutat de la Sciți, al iatuării⁶.

Cu Grecii din interiorul balcanic ciocnirile sânt, de altfel, dese: un grup de Traci e acusat că, după încheierea unei învoielii cu Beoțienii, li-au căzut asupra, iscându-se astfel zicala „întorcerea îndărăt a Tracilor“ (Θρακία παρέλευσις⁷).

Firește că altfel au fost raporturile celor de pe coastă cu Atena, doamnă a Mării.

Dar în mijlocul chiar al Tracilor,—ceia ce nu se întâmplă la Nordul Dunării,—Grecii întemeiază orașe, cu nume de la zeii lor, la care adaugă pe acela al tribului încunjurator, ai cărui membri sânt oarecum cuprinși în cetate: e cazul pentru acea Heraclee de pe Strymon care, după Sentii bessi, se

¹ Tafrali, în *Rev. Arch.*, XXI (1928), p. 247; v. și *ibid.*, nota 5.

² V. Oberhammer, *Thrakien im Makedonien*, în *Geographisches Jahrbuch*, XXXIV (1911), și Otto Hoffmann, *Die Makedonen*, Göttingen 1906. Și după Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaironea*, raporturi traco-macedonene, în Mateescu, *Ephem. dacor.*, I, p. 75, nota 4.

³ Pârvan, *Getica*, p. 62.

⁴ Androtio, în *Fragm. Hist. Gr.*, I, p. 375, no. 36.

⁵ Heraklides, *ibid.*, 220, no. xxviii.

⁶ Klearchos, *ibid.*, I, p. 306, no. 8.

⁷ Strabon, IX, II, 4 (după Ephoros).

chiamă Sentică. Tracii de acolo se zic „din casa Heracleii Sentică“, *domo Heraclea Sentică*¹, cea ce acopere numele *viului*, satului vecin². Ba chiar un rege trac, un βασιλεὺς τῶν Θρακῶν, e socotit ca fundator al Mesembriei³.

În veacul al V-lea Geții ajută pe generalii lui Dariu și pe Xerxe în campania contra Grecilor, cu cari întră în des contact și politico-militar, nu numai economic, în legătură cu vânzarea grâului lor, ca acela care s'a găsit ars la Butmir, sau a produsului minelor⁴. Indată însă un puternic Stat trac, al Odrisilor, „mic ca teritoriu“, dar făcut puternic prin valoarea regelui Sitalkes, blând și cu ai săi, viteaz în luptă, se formează și pornește în toate părțile o ofensivă care-l duce „de la teritoriul Abderitanilor până la Istru și de la Mare până în lăuntrul țerii, pe o întindere de treisprezece zile de mers pe jos“, având, cu minele stăpânite, în jurul cărora i se va fi format *basileia* de imitație, un venit de o mie de talanți pe an. El e în stare să așeze în Macedonia ilirică, vecina sa, pe regele Amyntas în locul lui Perdikkas⁵, dar Tesalia și părțile vecine, pline de Greci, tăiară calea aceluia, care altfel ar fi putut îndeplini rolul Macedoneanului Filip⁶.

În aceiași vreme înainte de Herodot, Bisalții atacau cetăți grecești vecine, unde caii erau deprinși la exerciții de circ și-și aruncau călăreții la auzul muzicii trace cu care erau deprinși⁷.

În schimb, interese comune există între Traci și Grecii din Pont: fata lui Polemon, unul din regii de la Nordul Mării Negre, iea astfel pe Sapiaul Kotys, apoi ucis⁸.

¹ Mateescu, în *Ephemeris dacor.*, I, pp. 81 și 82, nota 1. Dar și numai *Heraclea Pontica*, *ibid.*, p. 81. *Heracleia Lyncestis* poate să aibă același caracter.

² Același, *ibid.*, p. 85.

³ Tomaschek, *o. c.*, II², la Μελέτες.

⁴ Tucidide îi pomeneste; I, 96, 98. Diodor din Sicilia, XII, 50 și urm. Cifrele pentru oastea lor („peste 120.000 de pedestri și 15.000 călări“), sânt firește fantastice.

⁵ *Ibid.*, 50.

⁶ *Ibid.*, 51.

⁷ Povestea lui Onoris, care atacă orașul Kardia, unde fusese bărbier; *Fr. Hist. Gr.*, I, p. 34.

⁸ Strabon, XII, III, 29.

Cum e viața în cetățile grecești care au putut trăi fără ciocniri cu elementele trace organizate și tinzând la „impărtașie“ ?

Strabon caută în existența sfărâmată politic a poporului grecesc, cauza „rătăcirii către popoarele barbare“¹.

Unde vin, se încheie o convenție cu indigenii, ca în cetățile legate de cruciată ale evului mediu. Când o astfel de convenție prealabilă nu exista, Grecii pătesc din partea indigenilor ce a avut să îndure Aristagora din Milet, care, silit de Darius a-și părăsi cetatea, încearcă a face o alia la viitorul Amphipolis, pe teritoriul Tracilor edonieni, și, când Atena însăși înocște încercarea, cei o mie de cetățeni trimiși pe coastă n'au mai mult noroc. Dar oamenii din Thasos, frământați ei înșii cu Tracii, izbutiseră mai bine; întemeind Syme și Galleuros. Din partea lor, acești dârji Traci au „târgul“ lor înăuntru; la Myrkinon. Alături, Bisalții, cari „vorbesc două limbi“, arată o mai veche pătrundere biruitoare².

Une ori înțelegerea pentru stabilire se face între Metropoli și regele interiorului: astfel când cei din insula Thasos încheie o convenție prealabilă cu Filip al Macedoniei³.

Alte ori chiar autonomii barbare de caracter popular se mențin în dosul cetății. Raportul acesta între un oraș grec și *barbari homines* din vecinătate exista, de altminteri, și aiurea, ca acei Albici din munți cari erau la ordinele Massilienilor din Galia pentru opera de apărare⁴.

Se admite că data creării acestor colonii nu e mai nouă decât a celor din Sicilia și Italia, adecă veacul al VIII-lea și al VII-lea, admitându-se chiar pentru Istros data precisă de 657 a. Chr.⁵. O schimbare în cronologia așezărilor grecești se

¹ III, iv, 5. El știe și de amestecul inițial cu barbarii; *ibid.*, 8.

² Diodor din Sicilia, XII, 68; Tucidide, IV, 109.

³ *Ibid.*, XVI, 3.

⁴ Caesar, *De bello civili*, I, 34, V. și mai departe (valoarea lor militară). Inscriptii grece din secolul I-ii la Maiorca; *Rev. Arch.*, VI, pp. 38-41. Cf. și E. Maass, *Die Griechen in Süd-Gallien*, în *Jahreshefte* din Viena, VII, p. 85 și urm.

⁵ Minns, *o. c.*, p. 439. Pentru Kallatis ar fi epoca regelui macedonean Amyntas (secolul al VI-lea); v. Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, Viena 1864, p. 15, nota 426.

impune, dacă e de admis părerea lui Pârvan¹ că, orice dată s'ar atribui ipoteticelor năvăliri cimeriene, Sciți nu se pot găsi la noi înainte de veacul al VII-lea.

Grecii venind, cum am arătat, ca exploatare ai unui teritoriu regal sau imperial de mult și definitiv organizat², așezarea se căpăta de la regii sciți, ca în cazul regelui Saita-ferme față de Olbia, prin plata unui „dar“³. Așa au făcut, de altfel, în evul mediu târziu, Genovesii, căutând pretutindeni ordinea stabilă bizantină sau tătărească. În dosul fiecăreia dintre așezările prospere trebuie să presupunem deci o mai veche ordine de lucruri.

Ca și în evul mediu, „Impăratul“ din fund își păstrează toate drepturile asupra interiorului, primind în același timp de la oaspeți renta pentru teritoriul ocupat, pe lângă daruri întâmplătoare și servicii, între care se numără anume fabricații de simplă tehnică sau și de artă. Regii sciți cereau astfel de la cei primiți pe pământul care nu se putea înstrăina cu totul, fiindcă o idee sacră se lega de stăpânirea lui, ceia ce, în secolul al XV-lea, voia Ștefan-cel-Mare când, în dorința lui de arme noi, cerea de la Genovesi o sabie „după obiceiul valah“⁴.

Numele general rămânea pentru regiune. Se zicea în antichitate: Scitie, precum s'a zis Gotie sau Gazarie, deci Cazarie, ținutului unde Genovesii și-au ridicat casele de piatră. Zidul încunjurător fixa însă o deosebire, care se menținea netedă și era capabilă de o neconținută dezvoltare. Din oraș se puteau vedea însă, ca în Dobrogea noastră, mormanele de pământ supt care dormiau, încunjurați de vase grecești, regii *hinterlandului*.

Dacă unele nume au un sunet pur grecesc, cum e cazul pentru „fericita“ Olbia⁵ ori „cetatea lui Dionysos“, Dionysopolis⁶, altele vădesc o origine barbară mai mult sau mai puțin armonisată elenic. Astfel pentru Pantikapaion, pentru Phana-

¹ *Getica*, pp. 3-4.

² Observația e a lui Rostovțev, *o. c.*, p. 12.

³ Inscricție reprodusă la Minns, *o. c.*, pp. 641-2. E vorba și de barbarii Σαροι, Galați și Skiri, Thisamați și Sandarați, în împrejurimi, precum și de numeroșii Mixeleni.

⁴ Iorga, *Acte și fragmente*, III, pp. 42-3.

⁵ V. Tafrafi, *La cité pontique de Dionysopolis*, Paris 1927.

⁶ V. Bobrinschi, în *Rev. Arch.*, III (1904), p. 3 și urm.

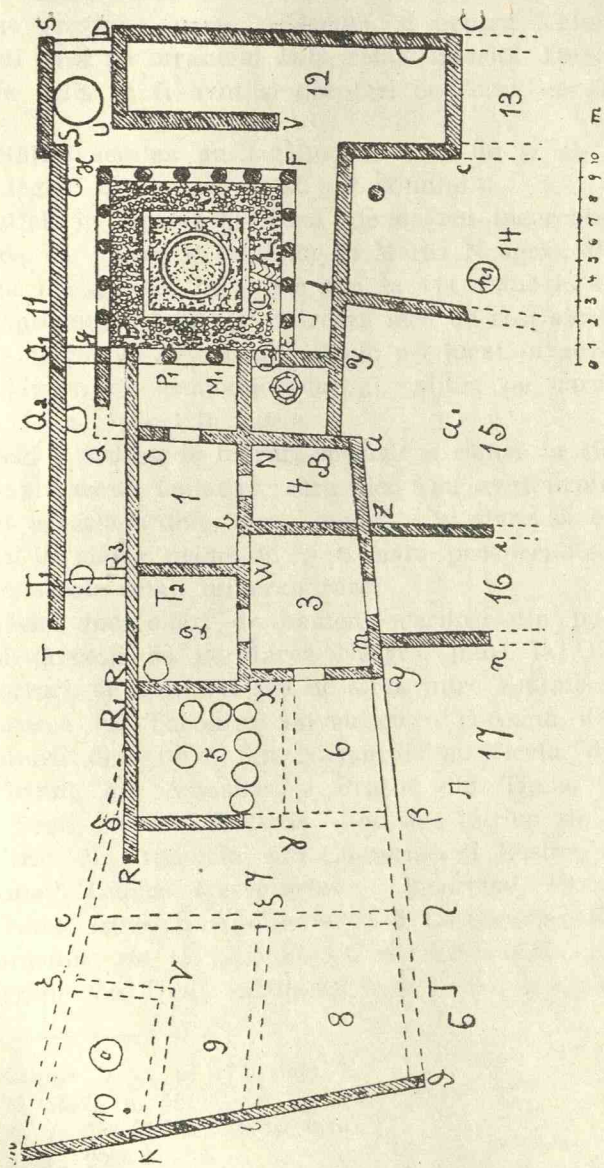

Fig. 17. — Casă greacă din Olbia (Ebert, p. 93).

goria. Poate chiar pentru Tomi, cu toate că ar putea să însemne *porfiune*, parte desfăcută, și pentru Kallatis, care ar aminti însă pe turanicul *kal*², cetate întărită. După Oresnicov, regele Ailis ar fi avut și drepturi la Tomi, ca și la Olbia¹.

Cetățile acestea au legături în Sud, de și ele se țin mai ales legate de coasta însăși a Euxinului.

Astfel, în secolul al V-lea Atena făcu încercarea de a pătrunde ca putere dominantă în Marea Neagră; Pericle întreprinse o expediție în aceste ape, la 444. Până la bătaia de la Aigospotamos Atenienii păstrează încă un rost aici². Dar niciodată Metropola comerțului elenic n'a jucat în aceste părți, pe departe, rolul economic, dar și politic, pe care fără greutate și l-a câștigat în Egeia.

Deci o ordine de lucruri specială a rămas la Marea Neagră și după aceste tentative, care nici n'au avut urmare.

În această ordine, care singură e în stare să explice rezistența la atâtea primejdii și o mare prosperitate, raporturile între aceste cetăți nu erau rare.

Găsim încoronări de oameni meritoși din partea întregii lumi grecești de la Marea Neagră, până la Olbia³. Există raporturi, de acest fel sau de altul, între Kallatis și Odessos⁴. Onorarea lui Theokles Satyru cu o coroană de aur o fac locuitorii din Olbia, din Nicomedia și Niceia, din Heracleia și Bizanț, din Amastris și Prusia, din Tiana, din Odessos, din Tomi, Istros și Kallatis — acestea într'un șir —, din Milet și Cizic, din Apameia, din Chersones și Bosfor, din Tyras și Sinope⁵. Cutare Mesembrian e încoronat, în același timp, de Tomi, Istros și Apollonia⁶. Un Cirklepedes Menophili din Nicomedia, zis și „Azanibut“, se intitulează negustor într'o inscripție din Tomi, închinată fratelui, tot negustor⁷. Un Pon-

¹ Minns, *o. c.*, p. 477, nota 7.

² V. *ibid.*, p. 561.

³ *C. I. Gr.*, II, p. 126 și urm.

⁴ *Ibid.*, 2056 d.

⁵ Tocilescu, *Neue Inschriften*, p. 24, no. 62. Și la Minns, *o. c.*, p. 644. *

⁶ *C. I. Gr.*, II, 2057 d.

⁷ Tocilescu, *l. c.*, p. 18, no. 50.

tikos Neikiu din Olbia închină tot la Tomi o piatră amintirii fiului său, Satyros pe când la Olbia în secolul al IV-lea erau oameni din Mesembria și din Kallatis¹. Până târziu găsim cetățeni din Tyras și la Marcianopole, ca acel Dominius cu nume latin al cărui tată e mixelenul Aureliu Heraclidul, iar mama, barbara Madagava².

Supt ocrotirea „dioscurilor mântuitori“, între Kallatis și Apollonia se schimbau și ajutoare de oaste³.

La Salsovia dobrogeană veniau, târziu, monede din Olbia⁴. Ceia ce le reunea era deci și întrebuintarea aceluiași monede: din Cizic, întâiu, apoi de la Macedoneni, sau schimbul între ale cetățitorilor. Nu mai puțin alt schimb: al zeilor, de acasă sau culeși de la barbari.

E curios că și la Tyras și la Olbia e cultul Demetrei cu cercei de spice. Vulturul și delfinul apar și ei în ambele cetăți.

În ce privește limba chiar, se ajunge la o unitate: în lupta dintre dialecte cel ionian biruie pe rivalul dorian mai clar, — dar mai arhaic⁵.

Nu ca o formă politică unitară, ci ca o reunire pentru cele sacre se poate considera *pontarchia*, pe care o pomenesc atâtea mărturii, dar numai în margini mai înguste.

Pontarchul — ca zeu, era Achille⁶, — ales de cincii, apoi

¹ Latișev, *Inscriptions*, I, 8-10, 14, 15; Buletinul Comisiei Arheologice rusești, citat de Minns, *o. c.*, p. 459.

² Kalinka, *o. c.*, c. 275, no. 346. Despre legături între Bizanț, Cizic, Boristene și Olbia, Mordtmann, în *Hermes*, XIII, p. 373 și urm., unde și despre „zarafii“ din Olbia și breasla lor.

³ Pârvan, în *Mem. Ac. Rom.*, XXXVIII, pp. 547-8.

⁴ Același, în *Dacia*, II, pp. 420-1. Pentru mântuirea Kallatienilor de Apolloniați, inscripție la Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, pp. 199-200 (și mențiunea unui βασιλεύς Ἀσαβθ. Tot acolo: [καλέσαι δὲ αὐτὸν καὶ τὸν βασιλέα εἰς τὸ πρωταγστὸν]. Pe la 72?; *ibid.*, p. 200 (notă de Szántó). — Cf. Tocilescu, în aceeași publicație, VI, p. 5 și urm. (și în versuri pp. 6-7; un binefăcător, p. 10, no. 17).

⁵ V. T. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, I, pp. 130-1.

⁶ V. Müllenhoff, în *Hermes*, III, p. 440. Evident altul decât eroul tesalic, și în legătură cu altă mitologie.

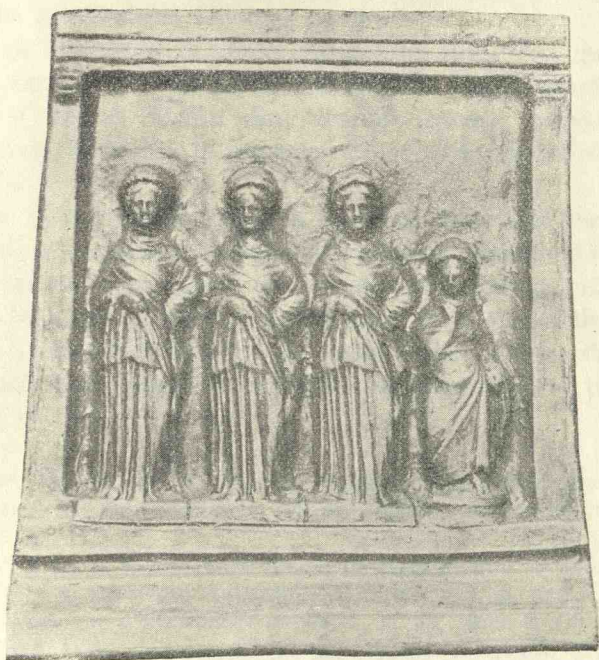

Fig. 18. — Figurine din Kallatis (T. Sauciuc-Săveanu, in *Dacia*, III-IV, p. 468).

șase orașe, stă la Tomi¹, unde presidează adunarea comună, *koinon*, al „pentapolei“ sau „hexapolei“². Dar, după numismatul Pick, Pentapolea n'ar fi însă decât din vremea lui August³; încă mai nouă Hexapolea, cuprinzând orașele Pontului occidental⁴.

Pontarchii⁵ aceștia erau mai mult în legătură cu jocuri și petreceri comune⁶. Ei n'au gândit măcar să joace rolul politic, unitatea elenică fiind de altfel făcută, pretutindeni, de această admirabilă legătură sufletească.

Rostul de Pontarch îl putea câștiga, de alminteri, împreună cu alte semne de distincție: coroane de aur, veșminte de purpură și cutare Sirian din Neapole căruia, după ce l-a ajuns impopularitatea, îi puneau o piatră de amintire atleții lui Ares⁷.

Sarcina pontarchului, ca și a oricărui magistrat local, era deci aceea de a distra poporul. Gladiatori veniau de pretutindeni: cutare, Atal, pare că era din Asia Mică, un altul, Skirtos⁸, se intitula „Dac“, dar se pare că e vorba de epoca bizantină (sec. al VI-lea?). În materie de teatru s'a găsit statuia unui poet tragic în atitudine de concentrare, fiindu-și barba cu mâna⁹.

¹ Pârvan, *Histria*, IV, p. 96. Cf. Toutain, *Les Pontarques de la Mésie Inférieure*, în *Mémoires de la société des antiquaires de France*, LXII.

² Pârvan, *l. c.*, p. 97 (și după Weiss, în *Suplementul la Jahreshfte* al Institutului Archeologic austriac, XIV, col. 149 și urm.).

³ *Antike Münzen Nordgriechenlands*, I, p. 62, nota 2. Cf. Pârvan, în *Rev. Istorică*, VI (observații asupra ideilor religioase și mistice curente în această regiune). V. și *Periodicesco Spisanie*, 1900 (fasc. 61): note și despre Periplul falsului Skymnos) și *ibid.*, XIV (1902) despre zeul trac Apollon Kendrisos.

⁴ Pentru un *koinon* al Bitiniei, unul al Pontului, altul al Galațiilor, etc., ba și al Macedonilor, Perrot, în *Rev. Arch.*, XVII (1874²), pp. 11-2, 23, nota 3.

⁵ Liciarchi și Pontarchi, la Rovtovțev, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIX, p. 141 și nota 24.

⁶ Cagnaț, *Inscriptions*, I, p. 634.

⁷ Tocilescu, *Fouilles*, p. 224. Pentru statuia orașului, *τόχη πόλεως*, *ibid.*, p. 234.

⁸ Același, în *Arch.-epigr. Mitt.*, VIII, p. 9, no. 23; *Fouilles*, pp. 226-7.

⁹ *Ibid.*, p. 236.

Și o modestă cultură elenică s'a dezvoltat în aceste locuri.

Un Dimitrie din Kallatis, geograf, îmbrățișează, astfel, în cercetările sale tot circuitul Pontului¹. La Istros găsim în altă inscripție și un meșter, cu numele roman, născut în Corint².

Înainte de vremea când Bizanțul, supt Cesar, dădea pe pictorul Timomachos³, Kallatis și-a avut deci și ea „intelectualii“. Acel Dimitrie din Kallatis a scris în secolul al II-lea a. Chr. o lucrare de geografie și istorie, în care se vorbea de efectele cutremurelor care au surpat întregi părți ale continentului, de legăturile Sciților cu patria lui și cu vecina Tomi⁴. Ștefan de Bizanț, care explică numele cetății după o *καλαθις* ce s'ar fi găsit, pomenește pe „Istros Kalatianos, care a scris o carte frumoasă despre tragedie“⁵.

Dar un colan de cetăți odată înfloritoare mărgenia de mult Marea⁶. Dionysopolis-Kruna are un vechiu nume traco-iliric, Tiriza (Caliacra) și Bizone, distrusă prin cutremur⁷, fac parte

¹ V. și *Fragm. Hist. Gr.*, IV, pp. 380-1; Ștefan din Bizanț, la *Ὀδηγός*. Cf. *Fragm. Hist. Gr.*, IV, p. 382. După Cicerone, *De divinatione*, I, 24, 45, la Kallatis a scris și un Heraclide.

² Pârvan, în *Dacia*, I, p. 273 și urm. Și un jurist; Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.*, XI, pp. 32-3. — Vor fi fost și ingineri. Pentru hotarele din vecinătate, între Asbolodina și Sardes, același, *ibid.*, XIX, p. 105.

³ După Pliniu, *Hist. Nat.*, XXXV, 30. O greacă din Cizic era pe atunci una din cele mai cunoscute și mai harnice artiste la Roma, dând tablouri de genre; *ibid.*, 40.

⁴ Strabon, I, III, 20. Cf. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde*, III, p. 36.

⁵ *Sub v.*

⁶ Pliniu, *Hist. Nat.*, IV, 26, înșiră de la N. la S.: Istrópolis, Tomi, Calatis, „*quae antea Acervetis vocabatur*“, Heracleia, Bizone, Dionysopolis-Krunae (cf. Krua lui Scanderbeg), Odessos, „Tetranaulochos“, Mesembria, Anchial și „cele cunoscute mai jos până la Strâmători“. La Strabon și acel „orășel“ atârănător de Mesembria, Naulochos (VII, VI, 1). El adaugă Anchialul, fundat de Apolloniți și Tirizis, la capul cu acest nume. Apoi Phinopolis, Andriake. — Cf. și Rösler, *Die Goten und ihre Nachbarn*, p. 15 și urm. Pentru Bizone, și Octavian Mărculescu, *Bizone*, Cernăuți 1934. Pentru insula Leuke, Popa Lisceanu, în *Romanica*, p. 115 și urm.

⁷ Strabon, VII, VI, 1; Pliniu, *l. c.*, „*terrae hiatus raptam*“.

din același lanț. Kranoi, cetatea izvoarelor, „la Apus de a regelui“, devenise a lui Dionysos, după statuia răsărită din Mare a zeului¹.

O cercetare a fiecăreia din aceste cetăți, tot așa până și în vremea romană, trebuia să întovărășească acele raporturi istorice a căror expunere e necesară.

Inscripții care nu sânt totdeauna databile și cărora nu s'a încercat a li se fixa o cronologie după limbă ori după grafie pomenesc în *Kallatis*, cetate pentru care, prin interpretarea greșită a numelui, care vine de la o rădăcină turanică, găsită poate apoi și în al râulețului, — supt Romani în inscripții Caliatiani —, s'a ajuns la „prea-frumoasa“ medievală: Παγαλαλα, de unde Mangalia Turcilor². Unele din inscripțiile acestea de la *Kallatis*, în versuri, sânt pline nu numai de duioșie, dar și de un simț ales pentru poezie³.

În această cetate, care adora pe Hermes Trismegistos cu tainele lui⁴ și, mai apoi, pe acel Zeus din Doliche (*Dolichenos*), care va fi așa de cunoscut în viitoarea Dacie Romană⁵, pe lângă zeii din Samotracia⁶ și cel barbar local, *Dionysos Dassyllios*, care-și avea templul, *Dassyllieion*⁷, *thiasele* și *thiasii* și-au organizat, de la început, ceremoniile⁸.

Prin secolul al III-lea a. Chr., situația în lumea grecească din ținuturile noastre era următoarea: *Kallatis*, care era soră cu *Chersonesul*, fiind ambele colonii ale *Heracleii Pontice*⁹, în legătură și cu *Olbia*, cu *Dionysopolis*, care-și avea aici un

¹ Ștefan din Bizanț, la Διονυσόπολις.

² V. și *Rev. Arch.*, XIV (1889), pp. 295-7.

³ Tocilescu, *Inschriften aus des Dobrudscha (Arch.-epigr. Mitt.)*, 1882, p. 6 și urm. Mobile într'un mormânt, Severeanu, în *Buletinul societății de numismatică română* pe 1929.

⁴ *Ibid.*, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 33, no. 76.

⁵ *Ibid.*, p. 37, no. 95.

⁶ *Ibid.*, VI, 8-9; XIX, p. 110, no. 67.

⁷ *Ibid.*, XVII, pp. 101-2.

⁸ *Ibid.*, XIV, pp. 32-3, no. 75 (ca la Tomi). Cf. P. Foucart, *Des associations religieuses chez les Grecs, thiases, éranes, orgéons*, Paris 1873. Cf. *Rev. Arch.*, X (1864), p. 399 și urm.

⁹ Strabon, XII, III, 6. Cf. Minns, o. c., p. 459; Pârvan, *Gerusia*, p. 4. Rösler (*Rom. Studien*, p. 14, nota 4) cita și o carte din 1848 a lui H. L. Polsberw, *De rebus Chersonesitarum et Calatianorum*.

„consul“, un πρόξενος, ba chiar cu Mitilene¹, păstra raportul cu Histria, pe când intercalata Tomi se sprijinia pe legătura cu Bizanțul².

Pe când la început se adorau, pe lângă zeii arătați mai sus, μυσταί ori chiar Herakles προπυλαῖος, cetatea pare a fi trecut la mitologia curentă³.

Ca viață economică, un întreg comerț de bancă era organizat la Kallatis în apropierea erei creștine⁴. Romanii nu vor trimete acolo, ca la Sinope, o adevărată colonie⁵.

Orașul își păstra vechile rosturi și în secolele următoare⁶, cu gimnasiarhi⁷, cu procesiuni, cu jocuri după vrăste și sărbători, pentru Împărat, Cesareele (aiurea, Sebastiiile, după numele lui August), pentru marele târg anual, pentru chemarea ploii, — de unde degeneratele *paperude* ale epocii noastre, cu veșmântul de frunze și cântecul, fără îndoială de o străveche origine⁸ —, cu jertfe și banchete publice. Până astăzi, în legătură cu aceste panegire antice, Dobrogea, ca și părțile vecine, întrebuințează pentru bâlciuri termenul de *panair*⁹.

Un frumos spirit cetățenesc domnește la Kallatieni: cutare face o corabie mare cu banii săi și păzește golful și capurile, făcându-le neatacabile¹⁰.

Ca istorie politică și militară a cetății, odinioară de un așa de mare și vast prestigiu, Kallatis¹¹ a dominat cândva de la

¹ T. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, II, p. 121.

² Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1915, p. 425 și urm.

³ Todor Gherasimov, în *Izvestia* ale Institutului Archeologic bulgar, VIII (1924), pp. 170-1.

⁴ După o inscripție nu odată tipărită, în Pârvan, *Gerusia*, p. 6, nota 5. — Inscripții de acolo la Tocilescu, *Inschriften*, p. 4 și urm.

⁵ Pentru logiștii din Kallatis, v. Tocilescu, *Fouilles*, fig. III, p. 230.

⁶ Strabon, XII, III, 6.

⁷ Pârvan, *Gerusia*, p. 13 și urm. (inscripția pentru un binefăcător, creat gimnasiarch și gerusiarch).

⁸ Pârvan citează pe Demeter Proerosia și cultul *proerosilor*, *ibid.*, p. 25. De aici *prourul* nostru.

⁹ Și la Tomi și Histria aceste „panegire“ cu șeful lor; Pârvan, *Gerusia*, p. 24, după *Arch.-epigr. Mitteil.*, XI, pp. 43, 56, și Dittenberger, *o. c.*, I, p. 325, no. 22.

¹⁰ Tocilescu, *Inschriften*, p. 11.

¹¹ Pentru săpături noi, v. Teofil Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, I, p. 110 și urm.

Histria, odată mai puternică, la Odessos, cu care și mai târziu relațiile sânt deosebit de strânse¹. Cetățenii liberau la 313 de tirania lui Lisimah toată această regiune, asociindu-și elemente trace și scite din vecinătate. La răspunsul violent al regelui ei singuri resistă; barbarii căzură și ei la picioarele învingătorului, hotărît să suprimă și viața liberă de cetate și regalitățile de concurență. Dar alt diadoh, Antigon, intervine, trimetând flota Mării Negre cu Lykon și gătind o armată la strâmtori; aliatul lui trac, Seuthes, păzia pasurile Balcanilor. Pe când asediul continua la cetatea rebelă, trupele de uscat ale lui Antigon fură bătute de o răpede întoarcere a lui Lisimah și șeful lor ucis. Încunjurarea durează *ani de zile*. Parte din cetățeni — o mie — fug până la Pont, la regele Eumelos, ocrotitorul Bizanțului și al Sinopei, stârpitor al pirașilor, și el îi colonisează la dânsul².

Pe la sfârșitul secolului al II-lea, Apollonia scăpase pe Kallatieni de o năvălire barbară³.

Atacați, peste două veacuri, de Bizantini pentru supremația, „monopolul“⁴ lor asupra Tomitanilor, ei află sprijin în Istrieni. Heracleia, Metropola Kallatienilor, primește soli din ambele părți, dar stăruie pentru pace. Sânt înțeleși cu Romanii, cărora li trimet vase până în apele Africei, dar aproape asediați de turbulenții Gali din vecinătate, cari joacă rolul Geșilor din Scitia Minoră față de cetățile elenice. Rămași singuri, cetățenii se lu- ă greu și „din această nenorocire nu s'au mai putut ridica“⁵, spune un scriitor de pe la 100.

¹ C. I. Gr., *Addenda*, 2056 d.

² Diodor din Sicilia, XX, 25. Cf. *ibid.*, 112, 2. Pentru îndreptări de cronologie, Pârvan, *Gerusia*, p. 3, nota 1. Monede ale lui Lisimah, cu Tomi, Kallatis, Istros, M. Suțu, în *Rev. Arch.*, XLII (1881), p. 289.

³ Kalinka, o. c., col. 83 și urm.: Jireček, *Arch.-ep. Anzeiger*, X, p. 197 și urm. O solie la Kallatis din partea Apolloniei, Dumont, *Mélanges*, p. 458.

⁴ Μονοπώλιον τοῦτο διανοουμένον καταναύσαι τῶν Καλατιανῶν; Memnon, în *Fragm. Hist. Gr.*, III, p. 537, XXI, Memnon, care povestește istoria Heracliei pontice, trăiește pe vremea lui Traian.

⁵ *Ibid.* Bizantinii sânt ajutați apoi de Heracleoți contra regelui Antioh cu patruzeci de trireme; *ibid.*, p. 538, XXIII. Pentru un tratat cu Romanii ca de la „popor“ la „popor“. Lambrino, în *Comptes-rendus* ale Academiei de Inscriptii din Paris, 1932, p. 279.

Ca o curiositate archeologică, din Kallatis ar fi inscripția de la mănăstirea Dragomirna, care arată cum Eupolis al lui Philomelos, trimis la Bizanț ca să aducă un arhitect, a luat pe Epicrate¹. E vorba și de un războiu „olatic“ (πόλεμος ὀλατικός). La această explicație se opun condițiile economice din acel început al secolului al XVII-lea, când s'a făcut mănăstirea bucovineană. E de admis, după pomenirea acestui războiu, mai curând o legătură cu Olbia, care era pe atunci turcească.

Și o vecinătate regală, tracă se întâmpină.

Inscripția care arată pe cetățenii din Apollonia ajutând pe Kallatiani și salvându-i, pomeneste și un rege, care e chemat în oraș, ca și cetățeanul care s'a distins cu acest prilej². Regele Simos al lui Asklepiade, supt care thiasii dau un decret, e. se pare, doar un cetățean care poartă numai un titlu tradițional³, dar o altă inscripție începe, înainte de arătarea datei, cu pomenirea regelui Kotys al lui Rhoimetalkes un poet, din vremea romană, cum vom vedea, care va fi cel ucis la 16 d. Chr., mai curând decât urmașul lui omonim, ceia ce arată legătura acestor stăpâni ai hinterlandului cu cetățile grecești (c. 20 d. Chr.)⁴.

*Tomii*⁵ va întrece pe rivala sa de altă origine. Multă lume

¹ Tocilescu, în *Arch.-epigr. Mitt.*, XI, pp. 66-8.

² Kalinka, *Inschriften*, c. 84. Pentru refacerea orașului de Metokos Tarulu, *ibid.*, c. 142, c. 156.

³ Tafrahi, *La cité pontique de Callatis*, în *Rev. Arch.*, XXI, p. 238 și urm.; Haussoullier, *ibid.*, XXII, pp. 62-5 și *Bull. de corresp. hellénique*, XXXVIII (1914), p. 60 și urm.; Adolf Wilhelm, în *Anzeiger al Academiei din Viena*, 1924, p. 156; *Hermes*, LXIII (1928), p. 225 și urm. Cf. Sauciuc-Săveanu, în *Dacia*, I, pp. 128 și urm., același, *ibid.*, p. 317 și urm.; *ibid.*, III-IV, p. 411 și urm.

⁴ Kalinka, *o. c.*, c. 140. Cf. Pârvan, în *Dacia*, I, p. 363 și urm. (el admite rezistența la Kallatis a lui Kotys ca „prinț moștenitor“, ceia ce pare greu de admis). De el ar vorbi și Antipatru din Tesalonic; *ibid.*, p. 364.

⁵ V. Mercklin, *Inschriften aus Moesien*, în *Archäologische Zeitung*, 1850, pp. 139-42; Arneth, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din Viena, IX (1852); Andrei Papadopulos-Vretòs, *Memoria su la scoperta di Tomi e sulla bilingue iscrizione ritrovata in Varna*, Atena 1853; același, *La Bulgarie ancienne et moderne*, Petersburg 1886

aleargă acolo de-a lungul vremilor. Și barbarii joacă un rol mai mare. Întâlnim pe un „Apoloniu Usdadaema“, semi-trac¹. Un Philiskos ar putea fi și Celt, de și finala e așa de greacă². Găsim și pe o Thithiratta, soția lui Menofil, cu fiii Oneratmios, Kiatta și Sezeimyos, lângă un Menekles. La aceste nume daco-barbare e a se adăugi acel Attas Possis care are un fiu Iustus⁴, pe când un Ithazis Dada rămâne credincios barbariei strămoșești⁵. Alături, Ampliata Gennaia din Sidon ridică un monument pentru soțul ei Hermes, fiul lui Socrate și fiul, Hermofil⁶. Supt Romani, vom vedea pe cetățeni serbătorind pe Sossia Africana, soția lui Quintus, care sfințește o amin-tire Maicii Zeilor⁷.

(unde și despre Mangalia, p. 189 și urm.); *Rev. Arch.*, XI (1853), p. 380; Robert, *Note sur des débris antiques recueillis en 1855 à Kustendgé (Dobrodja)*, în *Mémoires de l'Académie Impériale de Metz*, XIX (1857-8), Metz 1858, p. 377 și urm. (după cercetări ale lui Blondeau și Lalanne); Duband, în *Bulletin de la société archéologique de Sens*, 1858; L. Renier, în C. Allard, *La Bulgarie Orientale, Souvenirs d'Orient*, Paris 1863; Kumanudis, în *Νέα Πανόρα*, 1-iu Iunie 1868; Desjardins, *Lettre à M. Henzen sur quelques inscriptions inédites de Valachie et de Bulgarie*, în *Annales de l'Institut de correspondance archéologique*, 1868, pp. 91-2; Perrot, în *Rev. Arch.*, XXVII (1874²), p. 22, care citează și a sa *Exploration archéologique*, no. 48 (cf. *Mémoires d'épigraphie et d'histoire*, 1875); Christ, în *Sitzungsberichte* ale Academiei din München, I, 1875, p. 4 și urm.; II, p. 516; *Revue des études grecques*, XII, p. 390 și urm.; XIII, p. 503; Toutain, în *Mémoires de la société des antiquaires*, LXII, p. 123; De la Chousserie, în *Rev. Arch.*, IX (1887), p. 71 și urm.; Becker, *Beitraege zur genaueren Kenntnis Tom's und der Nachbarstädte*, în *Archiv für Philologie und Pädagogik* al lui Jahn, XIX, pp. 325-73; Cagnat, *Recueil*, I, p. 604; Brulland, *Inscriptions*, în *Revue de philologie*, XXVI, p. 284. Cf. C. I. Gr., II, 2056 e.

¹ Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.*, VI, p. 15, no. 27.

² *Ibid.*, p. 38, no. 79.

³ *Ibid.*, XI, p. 62. — Alte inscripții, *ibid.*, p. 39 și urm.; XII, p. 127 și urm.

⁴ Pârvan, *Ulmetum*, I, p. 66.

⁵ *Ibid.*, pp. 66-7.

⁶ Robert, *l. c.*

⁷ Și un Caius Iulius Africanus; Perrot, în *Rev. Arch.*, XXVII (1874²), pp. 157-9. — Și la 292 Aurelius Firmianus, „dux limitis prov. Scyth[cae]“ dedică o piatră zeiței; *Mém. Ac. Metz*, XXIX (1857-8), p. 380. O inscripție lui Attis, *ibid.*, p. 381.

Curat greacă e acea seminiție (φυλή) a Argezilor care încunună pe filarhul ei, Keskion al lui Timamachos¹.

E un oraș mare, bogat, bucuros de petreceri, care-și are, pe lângă filarchi, arhonți, arhierii (cu soție ἀρχιερεία) agoranomi, ekdiki, euposiarchi².

Bogata Tomi avea și un amfiteatru³. Un gladiator sau „vânător“, ucis de o fiară sălbatecă, își are aici o piatră⁴. Contribuțiile particulare nu lipsiau. Cetățenii înstăriți făceau daruri și se bucurau de onoruri în schimb⁵.

Se cetia și se cita Homer⁶, ca, mai apoi, în epoca lui Traian, la Boristene, pe vremea lui Dion Chrysostomos⁷. Coasta de Sud a Pontului era de sigur însă mai bogată în intelectuali⁸.

Cetățenii erau împărțiți pe categorii: supt primii Impărați romani vom găsi „o casă a marinarilor“ (ὁ οἶκος τῶν ἐν Τόμει ναυκλήρων)⁹. Și aici *thiasifi* se adunau la *thiasos* al lor¹⁰.

La o dată mai târzie, când o mare primejdie de către Carpi¹¹ se constata de Tomiți, ei orânduiesc apărarea zidurilor de oșteni aleși, cari vor păzi și noaptea, chemând, supt pedeapsă de amendă, în ajutor pe cetățeni, cu plată. Se fac sacri-

¹ Perrot, *l. c.*, Unul din Nicomedia, *ibid.*, p. 29. Alte triburi: Rhomeii, Aigi[k]oreii, *ibid.*, pp. 25, 28.

² *Ibid.*, pp. 24-5. Un efebarch la Odessos, în *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 114.

³ V. Gomperz, în *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen*, VIII.

⁴ V. Tocilescu, *Neue Inschriften*, p. 9, no. 23. — Cf., în genere, același, în *Arch.-ep. Mitt.*, VI, p. 23 și urm.; VIII, p. 12 și urm.; XI, p. 44 și urm.; XII, p. 12 și urm.; XIV, p. 22 și urm.; XVII, p. 95 și urm.; XIX, p. 222 și urm. — Cum a arătat-o Bilabel, unele inscripții publicate de Tocilescu ca fiind din Kallatis au fost găsite la Tomi.

⁵ Tocilescu, *ibid.*, XIV, pp. 28-9.

⁶ Tocilescu, *Inschriften aus der Dobrudscha*, Viena 1882, p. 31.

⁷ V. capitolul respectiv.

⁸ Strabon, XII, III, 16 (matematici, geometri, gramatici la Amisos-Samsun).

⁹ *Mém. Ac. Metz, l. c.*, p. 378. (statuie imensă ridicată de Titus, fiul lui Titus); D. R., în *Arch.-ep. Mitt.*, XIII, p. 93 (supt Marcu-Aureliu).

¹⁰ *Arch.-epigr. Mitt.*, XIII, p. 93; *ibid.*, XIX, p. 223, no. 98. Cf. Perrot, *Rev. Arch.*, XXVII (1874²), p. 24. Renier, *l. c.*, no. 3.

¹¹ Trebuie corectat astfel numele.

ficii Maicii Domnului și Dioscurilor. La locul zis al preotului Aristofan și la cel al preotului Sarapion se ieau măsuri. Numele celor ce luptă pentru patrie, numai Greci de naștere, se trec pe o listă de onoare, săpată în marmură¹.

La cunoașterea zidurilor de încunjur ale cetății Tomi² s'au adaus mai de curând câteva descoperiri nu fără însemnătate. Se vede din ce s'a găsit că apărarea se făcea, ca la Filipopol, ca la Sașii din Brașov și de aiurea, în evul mediu, mai târziu, prin corporații³. Aceasta corespunde cu organizația „tribală“, pe phyle, cu phylarchi și disphylarchi, cu „case“ ale lor (οἶκος), pe care acești Ionieni au adus-o cu dânșii⁴.

Cutare inscripții în versuri la Tomi, frumoase⁵, arată un simț poetic deosebit al acestor negustori de grâu trac și de vase ateniene. Ba găsim și un fragment din Iliadă⁶, precum și alte pomeniri înaripate⁷.

Inscripția Epifaniei, venită din Elada și măritată a doua oară cu un Ankyran, e interesantă prin mențiunea neamului de marinari, ceia ce a făcut-o „să vadă mult pământ și să străbată toată Marea“. E duioasă pomenirea tatălui și soțului „pe cari, morți, i-au pus în mormânt cu palmele ei, — și-mi era viața mai înainte ferită, fiind crescută în mijlocul Muselor și împărțită cu înțelepciune“ — și melancolica ultimă observație: „nu după cumînțenia lor sânt soartele muritorilor“⁸.

Cea mai largă inscripție tomitană în versuri, a Ceciliei

¹ Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 23 și urm.

² Schuchardt, în *Arch.-epigr. Mitt.*, IX. V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*.

³ Astfel a „măcelarilor“; *ibid.*, p. 5, p. 6, nota 2.

⁴ Pârvan, în *Dacia*, I, p. 273 și urm. Un disphylarch, care închină un altar „zeilor localnici“ (θεοὶ ἐπιτοκίου), are numele scitic de Apaturios; *ibid.* Se citează, după Bilabel, *o. c.*, triburile Oinopes, Aigikoreis și Argadeis, Geleontes, Boreis; acum se adaugă încă una: Opleites. E un caracter general, care se găsește și la Istros, *ibid.*, p. 275. V. și mai sus, p. 164.

⁵ Tocilescu, *Arch.-ep. Mitt.*, VI, p. 30, no. 60.

⁶ *Ibid.*, pp. 31-2, no. 61.

⁷ *Ibid.*, p. 33, no. 63. Cf. și același, *ibid.*, XIX, p. 99, n-le 47-8; p. 100, no. 50.

⁸ *Ibid.*, p. 223.

Artemisia¹, cuprinde numele copiilor și rudelor celui care „a fugit“ din lume. Altele două sânt și ele de o mare îngrijire literară. A doua spune că „toate e deprinsă a le distruge vremea, dar atâta păstrează: gloria celor vii și virtutea morților“².

În Tomi se află și un doctor, mândru de știința sa și căruia-i place a se vorbi de dânsul pe piatra de mormânt în pur dialect doric: Kladaios (din Klazomene) .

Negoțul la Tomi-l făceau ori nauclerii locali ori și cei din Alexandria, cari aduceau cultul lui Serapis⁴. Monedele acestui oraș ca și ale vecinei Kallatis, pare a fi avut o oarecare răspândire⁵. Am pomenit acea „casă“ a lor care e asemenea cu *home*-ul marinarilor englesi la Sulina⁶. Un archidendrofor pare a fi în legătură, nu cu transportul de lemne⁷, ci, cum a dovedit-o d. Rostovțev, cu funcțiuni religioase de origine orientală.

Necunoscut ca așezare e orașul Kremniskos, la Nord de gurile Dunării, citat lângă un „Aepolium“, de Pliniu cel Bătrân, care știe și de o gură a Dunării „Naracustoma“, numită, probabil, de vre-o seminție așezată acolo, și de o insulă „Samotica“, pe lângă Peuce și Canopon⁸. Gura Narakos se în-

¹ *Ibid.*, p. 225.

² *Ibid.*, pp. 226-7, n-le 92-3. Cf. Pârvan, în *Rev. Istorică*, VI, p. 15 și urm., unde e, de fapt, și o înfățișare întregă a vieții morale în aceste cetăți.

³ Tocilescu, *Inscripțen aus der Dobrudscha*, p. 39, no. 80. Cf. și în *Arch.-ep. Mitt.*, VI, p. 11 și urm. (mai mult latine).

⁴ Același, *Fouilles*, pp. 223-4. — Pentru „eroul“, κτιστής, de acolo Τόμος κτιστής, Τόμος ἡρώος, v. Rösler, *Rom. Stud.*, p. 15, nota 4, după Leon Renier, în *Revue Archéologique*, și Allard, *La Bulgarie Orientale*.

⁵ Pentru monedele de la Tomi, Regling, *o. c.*, n-le 2471-86, pentru Kallatis, *ibid.*, no. 255-66; pentru Istros, no. 482. Ponderi, la Desjardins, *Rev. Arch.*, VII (1868), p. 267.

⁶ După Papadopulos-Vretos, în *La Bulgarie*, Petersburg 1856, p. 119 și urm., și *C. I. L.*, III.

⁷ *Ibid.*, p. 763. Inscripții din vremea romanisării, *Eph. epigr.*, II, pp. 297-8.

⁸ IV, 24, 26, c. 82.

tâlnește și la Periplul lui Arrian, puțin după aceea, pe vremea Împăratului Adrian¹.

Abrittus, ceia ce ar putea să fie, cum am spus, un Abrud, pornit de la Traci, e pomenit, ca forum Sempronii, până la Dexip în secolul al V-lea. O descriere a rămășițelor Abritului s'a dat de Kalinka². Ștefan de Bizanț vorbește și de Abrettina, „țară a Moesiei“, și de „poporul pontic“, Abrinații. Pârvan mergea până acolo încât admitea un popas de negustori istrieni lângă Bărboși³, acolo unde, la Țiglina, s'au găsit și urme romane.

Pe linia Dunării, venind de la Asimos⁴, de la Durostoron, de la Karson (Hârșova), avem *Kios*⁵, apoi *Axiopolis*, de origine tracă, al cărui nume amintește pe al râului Axios, în Tracia, și *Troesmis*, de sigur, după nume, un sat getic la origine. Cetatea nu e cunoscută mai bine: ea era în legătură și cu Tropaeum⁶. Prin nesigure mărturii bizantine aflăm apoi de „Orgalema, cetate la Istru“, și de Maimarsos, „cetate a Istrului“⁷.

Dar acolo viața economică era dominată de *Histria*, Istros, splendidă cetate, cu portice, basilici, terme, monumente de marmură, spre care veniau și vasele din Rodos. „Bielșugul și varietatea ceramicii din Histria“, scrie o cercetătoare experimentată, „ar ajunge singure ca să dovedească bogăția marelui oraș grec de la Marea Neagră“⁸. Cetatea fusese considerată,

¹ Müller, *o. c.*, I, pp. 397-9. De aici la Amian Marcellin, XXII, VIII, 41-2.

² *O. c.*, c. 349 și urm. Și resturi creștine, *ibid.*, c. 359.

³ *Getica*, p. 130.

⁴ V. Thunmann, *Untersuchungen*, p. 92, nota 5.

⁵ Și Kianos, la Ștefan din Bizanț, *sub v.* Ἄγυρα.

⁶ *C. I. L.*, III. 14214¹⁶. O inscripție de aici o dă Tocilescu, în *Arch.-ep. Mit.*, XIX, p. 88, no. 26.

⁷ Ὀργάλημα, πόλις ἐπὶ τῷ Ἴστρῳ; Ștefan din Bizanț, *sub v.* Σὶ Μαίμαρος πόλις Ἴστρου, la același, *s. v.*, Ἀγαθόροοι. Cf. și *Rev. Arch.*, II², (1846), p. 776.

⁸ Marcela Lambrino, în *Dacia*, III-IV, p. 362 și urm. — Pentru noile săpături acolo, Scarlat Lambrino, *ibid.*, p. 378 și urm. — Pentru monede, același, *Deux types monétaires d'Histria*, în revista *Aréthuse*, 1930.

ca Heracleia și Marsilia apuseană, ca un cuib de oligarhie, ca să ajungă la „democrație“¹.

Istros² e pomenită, cum am mai spus; și de Skymnos din Chio³. Aici s'a alcătuit îndată unul din cele mai bogate centre de pescuit ale regiunii. Și Sciți, ca un Aristagoras, fiul Apaturios⁴, se amestecau în viața orașului ieșit la lumină prin ostenele lui Pârvan și ale d-lui Lambrino. Pe vremea lui Amian Marcellin din Istros rămăsese numai un mare nume, *olim potentissima*. Cu vremea ea se prefăcuse într'un centru romanizat⁵.

La cincizeci de stadii de dânsa „e balta Istrienilor“ la Ptolemeu, una „a Isiacilor“, ceia ce ar presupune o cetate de același caracter⁶.

Dincolo de Guri, nu se știe unde era cetatea Nikonion, pe care Periplusul lui Skylax din Karyanda și după el Ptolemeu, presupus ar fi din secolul al IV-lea, o așează după Tyras⁷. Tot așa e neclară existența Turnului lui Neoptolem, pe care d. Minns îl atribuie cu dreptate generalului cu acest nume al lui Mitridate⁸, și acel sat al lui Hermonact, de care vorbește Strabon, așezându-le la gura Nistrului, mai jos de Nikonia⁹.

¹ Aristotele, în *Fragm. Hist. Gr.*, II, p. 162, no. 188.

² Și nume de om Istros, la Olbia; *C. I. Gr.*, II, tabla.

³ Müller, *o. c.*, I, p. 226; și în *Mem. Soc. Odesa*, II, p. 135 și urm.

⁴ Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.*, VI, pp. 36-7.

⁵ Cf. Müller, *o. c.*, I, p. 417 și urm. Inscricții, *C. I. Gr.*, no. 3.048. V. și Desjardins, în *Rev. Arch.*, VII (1868), p. 270 (pentru identificare); *Conv. Literare*, XV, pp. 119-20; Pârvan, cele patru memorii despre Histria, în *Mem. Ac. Rom.* Cf. Lambrino, în *Revue des études latines*, XI (1933), p. 458. — Pentru un scriitor Aethicus din Histria, v., și după Vita *Maximi et Balbini*, Rösler, *Rom. Stud.*, p. 17, nota 1. Dar, cum se va arăta, e vorba de un produs grosolan și confus din epoca Merovingienilor (secolul al VII-lea).

⁶ V. și *Ephem. Epigr.*, II, pp. 298-9.

⁷ III, x, 1-8, 16. Cf. Müller, *Geographi graeci minores*, I, p. 15.

⁸ *O. c.*, p. 447. Cf. *ibid.*, p. 587.

⁹ VII, cap. III, 14; cap. IV, 15, 16. Ophiusa, pusă și de alte izvoare lot acolo, e în adevăr insula Șerpilor. Dar Pliniu (c. IV, cap. xxiv), asigură că Tyras s'a clădit pe locul unde fusese Ophiusa.

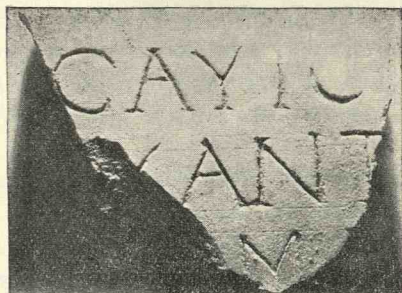

Fig. 19. — Fragment de inscripție din Tyras
(P. Nicorescu, in *Dacia*, III-IV, p. 560).

Fig. 20. — Fragment de inscripție din Tyras
(P. Nicorescu, in *Dacia*, III-IV, p. 560).

Satul, și împreună cu el cetatea Harpis se găsesc și la Ptolomeu¹.

E oare neadmisibil ca vechiul Dromos Achilleos, „drumul lui Achille“, pentru Pomponiu Mela² o Achillea, dar legat de Insula Șerpilor, să fi devenit pentru urmași Chilia³? Să ne gândim că și până astăzi numele râului Tyras, Turas, trăiește la Tatarsi supt forma de Turla.

Mai sus de gurile Dunării, *Tyras*⁴, „cetatea Nistrului“, a trebuit să joace cândva un rol foarte important. Taurul și spicul din monedele ei autonome arată caracterul producției care se desfășura prin această ieșire. Săpăturile ce s’au făcut n’au reușit încă să-l fixeze în de ajuns. Locuitorii poartă lângă nume romane, altele traco-scitice, ca Mokka, Zuri, Piska, Soma. Înaintașii Moldovenilor cari s’au așezat apoi acolo de deslocau și până departe: astfel „Tyranul“ Domninus, fiul lui Heraclide, căruia la Odessos îi pune o piatră Aureliu Heraclide, tatăl, și mama Madajava, barbară⁴. Multe lucruri stau ascunse în muncelul plin de sfărâmături, aparținând mai multor epoce, de-asupra căruia s’a ridicat castelul „negru“ al Bizantinilor, „alb“ pentru barbarii deprinși numai cu clădiri de lemn, răpede întunecat, pe care l-au crescut și întărit Moldovenii. Un cetățean de aici era onorat la Tomi⁵.

Mai ales, departe spre Răsărit, la Olbia, bogata, „fericita“ prin însuși numele ei, a disputat sofistul Bion și a scris isto-

¹ L. c.

² C. II, 7. Cf. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 18 și nota 3.

³ V. și *Klio*, IX, p. 150.

⁴ După lucrările lui von Stern, în *Memoriile societății din Odesa*, N. Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății-Albe*; Iurghievici, în *Rev. Arch.*, II (1883), pp. 83-9 (inscripția cunoscută). P. Nicorescu, *Ephemeris dacoromana*, II, p. 378 și urm.; Avakian, în *Bul. Com. Mon. Ist. pentru Basarabia*, III; P. Nicorescu, *Cetatea-Albă*, 1931; același, în *Dacia*, III-IV, p. 557 și urm.; același, în *Ephemeris dacoromana*, II, p. 378 și urm. (și monede) (nu se vede peștele și nici cultul lui Apollon pe lângă al Demetrei); *Hermes*, L (1915), p. 172 și nota 3; pp. 173-4. Cf. și Noël des Vergers, *Marc-Aurèle*, p. 138, nota 2. Calendarul e cel milesian.

⁴ Mordtmann, în *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 138.

⁵ Tocilescu, în *Arch.-ep. Mitt.*, XI, pp. 42-3.

ricul Poseidonios¹. Orașul isprăvește pe la 67-50 a. Chr.². Mai departe spre Răsărit, *Tanais*, de unde Tana venețiană din evul mediu, apare la Strabon ca o „creațiune a Elinilor cari locuiau Bosforul“. Prosperitatea i-ar ținea până la războiul cu regele Polemon, care o distruge. Aici se aduceau și din Asia piei și sclavi pentru a pleca de acolo cu baine și vin³. *Pantikapaion*, lângă râul cu acest nume, pe un teren luat de la regele Scit Agaetos⁴, pentru produsele interne, iar pentru cele aduse pe Mare, *Phanagoria*, cu templul Afroditei scitice, Apaturos, servesc la același negoț⁵. Mai încolo urme de vechi cetăți distruse se arătau călătorilor, sau li se vorbea despre dânsese⁶. Zidurile cele mai bine păstrate sânt cele, încă în picioare, ale Chersonesului⁷, de unde mergeau solii la regele Rhoimetalkes⁸.

Dar, înainte de toate, între aceste cetăți se ridică *Borysthenes*, descrisă într-una din cuvântările sale, pe vremea lui Traian, de retorul Dio Chrysostomos, și asupra căreia se oprește cu iubire Strabon, originar din aceste locuri, de oare ce Dorilau, unul din șefii pontici, era străbunul mamei lui, altul, Moafernes, unchiul după mamă, un bunic din aceeași parte fiind amestecat în războiul mitridatic⁹. E și patria atoului gânditor Bion, convertit asupra morții.

În toate aceste cetăți cărmuirea e în numele poporului, a demosului, care-și alege un Senat, *βουλή*, și numește arhonți, dintre cari „primul“ are atribuții aproape regale¹⁰. Unele, ca Tyras, își au cronologia lor obișnuită.

¹ Minns, *o. c.*, p. 465.

² *Ibid.* p. 123. V. și vestita inscripție pentru Protogene, W. A. S. Schimdt, în *Rheinisches Museum für Philologie*, IV, pp. 357 și urm., 571 și urm.

³ Strabon, XI, II, 3.

⁴ Ștefan din Bizanț, *s. v.*

⁵ Strabon, XI, II, 10. Pentru luptele cu regii Bosforului, *ibid.*, 11.

⁶ Astfel Uita, „unde se arată arme elenice și unelte de aramă și morminte“; *ibid.*, XI, VII, 1. Un trib scitic Uitii; *ibid.*, XI, VIII, 9.

⁷ Minns, *o. c.*, p. 500 și urm.

⁸ *Rev. Arch.*, II (1883), p. 89. Despre acest fiu al regelui Kotys și al reginei Pythodora, v. mai departe, Sintesa balcanică (și pontică).

⁹ XII, III, 33. Pentru „orașul nostru“, *ibid.*; 39.

¹⁰ V. Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 21.

Și alte magistraturi apar, cum sânt cei Șapte, cei Nouă, dintr'o inscripție de la Olbia¹. De obicei găsim „regi“ pentru sacrificii, arhonți, strategii pentru apărare, agoranomi pentru orânduirea pieții², gimnasiarhi pentru jocuri³. În Chersones se află „sastirul“, „vestaritorul“, „demiurgi“⁴, nomofilaci, proaisymnonți, proedri, prodici, symmameni. Dar la Histria nu sânt decât *synagogeis*, nu și toți acei dregători religioși și secretari ca la Tomi sau pe ținutul nordic⁵. Lângă adunările celor maturi, cu deosebite scopuri, e și aceia a „tinerilor“ sau a „efebilor“⁶. Gerusia din Kallatis are un șef, *gimnasiar-chul*, care ar fi ca supremul director școlar⁷, dar și pentru jocuri. Din tot „comitetul“, însă câțiva îndeplineau pe rând funcțiunile administrative⁸. Delegații se puteau da pentru lucrul zidurilor, al portului („limenarchul“) ⁹, pentru socoteli („logistul“).

Magistrații aveau drepturi așa de întinse față de particulari, încât cu plata unui număr de dinari către orașul Odessos, care adaugă acest afiș în grecește, se putea îngropa cineva în mormântul făcut soției sale de un beneficiar consular care o pomenește în limba sa latină¹⁰.

Zei erau cei de acasă, de și la Tyras, unde apare pe monede Demeter cu grâu la urechi, alături de un animal, se adoră și Apollon, Atena, Dimyron, Asklepion și Hermes¹¹ și se celebrează și cultul lui Serapis și al Isidei¹². În acest

¹ Minns, o. c., pp. 463, 474-5.

² V. și mai sus, p. 168.

³ Minns, o. c., p. 473.

⁴ *Ibid.*, pp. 516-7, 540 și urm.

⁵ Pârvan, *Histria*, IV, p. 71.

⁶ *Ibid.*, p. 76. El citează o inscripție de la Magnesia pe Meandru, în care sânt „preoții, arhonții, cheirotoniții, aleșii, efebii, tinerii și copiii“, precum și cei ce au învins la jocuri, ca Leukophryena (după *Sylloge* a lui Dittenberg, II, p. 553, *ibid.*, p. 76, nota 2).

⁷ Pârvan, *Gerusia din Callatis*, în *Mem. Ac. Rom.*, 1916.

⁸ Același, *Histria*, IV, pp. 74-5.

⁹ *Ibid.*, pp. 96-7.

¹⁰ Kalinka, o. c., c. 304, no. 386. Un cas analog la Tomi, Tocilescu, *Fouilles*, p. 216, no. 48.

¹¹ Minns, o. c., p. 447.

¹² Waxel, *Recueil d'Antiquités*, no. 6, și Latișev, *Inscriptiones*, I, 7. Acolo se imită moneda lui Lisimah; Minns, o. c., p. 448.

cuprins de cetăți se găsesc, de fapt, toți zeii Heladei¹. Cultul zeilor, mai apoi al Împăraților romani, era însă în sama unor asociații particulare². Ca rituri, se chema prin blăstăm de la *κύριος* - ζεύς, zeul Soare, pedeapsa dușmanilor³.

În Tocilescu, *Troesmis*, creațiune pur romană pe așezarea unui vechiu sat al Geților, explorată și descrisă, cum vom vedea, de arheologii franceși, și-a găsit de mult istoricul⁴. Mai vechea origine tracă se arată și prin aceea că, împreună cu un Sfânt Bedaius, Iupiter din Troesmis a călătorit până departe în Apus⁵.

În *Dinogetia*⁶, de la vărsarea Hierasului în Dunăre, se poate să se cuprindă, pe lângă numele acelorași barbari, al Dunării înseși.

Arrubium, cu nume trac, și *Beroe* asemenea cu cea, de aceeași origine barbară din Balcani, se adaugă, în sfârșit, la așezările acestea din Dobrogea paralele pe Dunăre cu cetățile grecești ale malului pontic⁷.

Navigația grecească se va face și pe Dunăre⁸, supt ocrotirea flotei romane⁹.

Toate creațiunile grecești și romane din această regiune, sprijinite pe comerțul cu localnicii, n'au putut căpăta dezvoltarea celor de pe coasta de Nord a Mării, unde era izvorul

¹ *Ibid.*, p. 476 și urm.

² *Ibid.*, p. 77.

³ Kalinka, *o. c.*, c. 122. Mulțămiri zeului, *ibid.*, c. 130; v. și *ibid.*, c. 132, no. 142.

⁴ *Monumente*, p. 68 și urm. (cu indicația, p. 77, a locurilor din *C. I. L.*). V. și *Rev. p. ist., arch. și filol.*, I, p. 104 și urm. Cf. și Robert și E. de Saulcy, în *Mémoires de l'Académie de Metz*, XXIX (1857-8), p. 383 et suiv.; Gustave Boissière, în *Archives des missions scientifiques et littéraires*, IV (1867), p. 181 și urm.; Toutain, *Une nouvelle inscription de Troesmis*, Roma 1891.

⁵ *C. I. L.*, III, locurile culese de Tocilescu, *Monumente*, p. 68, nota 2.

⁶ Ptolomeu, III, 8, §§ 4.

⁷ Pârvan, *Inceputurile*, p. 71.

⁸ *V. C. I. L.*, III, 781 (cf. pp. 147-8).

⁹ V. Pârvan, *Salsovia*, p. 13 și urm. (și după Vegețiu, IV, p. 46).

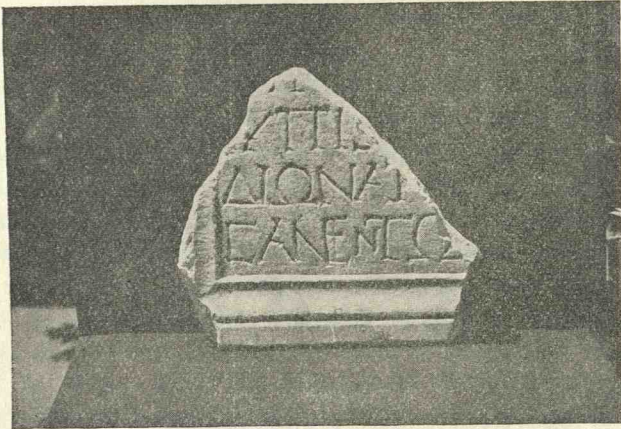

Fig. 21. — Fragment de inscripție greacă din Tyras (P. Nicorescu, in *Dacia*, III-IV, p. 561).

Fig. 22. — Fragment de inscripție din Tyras (P. Nicorescu, in *Dacia*, III-IV, p. 560).

de câștig al conservelor, sarea de la gura Niprului permițând păstrarea peștelui și a icrelor¹.

Acolo, vitalitatea proprie a populației e extraordinară. Astfel, Apollonia fiind distrusă de Romani la 72 a. Chr., e refăcută întreagă, cu trei porți, de Tracul neromanizat Metokos Tarûlu².

Dar, după marea năvală getă până la Boristene, pusă supt Vespasian de Dio Chrysostomos ca datând cu vre-o sută cinczeci de ani înainte, cu căderea tuturor orașelor „până la Apollonia“, ele nu se vor ridica sau vor reapărea cu barbarii în sinul lor. Sciții, Sarmații, cari vin la piață cu „stofe proaste și vin rău“, contribuie însă la refacere din cauza iolosului ce trag din acest comerț. Se petrece aici același lucru ca mai târziu la năvălirile germane: zidurile vechi sânt prea largi ca să cuprindă numărul restrâns al locuitorilor actuali, „de n'ai crede că e același oraș“. Statuile sânt sfărâmate, ciocârtite. Cetățenii se îmbracă după obiceiul scitic, ca, mai târziu, după cel getic Grecii din Tomi: coloarea neagră a Melanchlenilor pomeniți de Herodot se impune. Dar ei se adună la sfat în templul lui Zeus, unde talentatul retor îi presintă stând pe scări cu bătrânii și magistrații, *ἄρχοντες καὶ προεστώται*, în frunte. Se păstrează iubirea pentru „filosofie“, și a lui Platon, cultul lui Homer și Achile, eroul favorit, făcându-i un templu în cetate și altul în insula lui. „De și locuiesc în mijlocul barbarilor, mai toți știu Iliada pe de rost“³. Ca și Ovidiu mai târziu, și Dio aude semnul că se deslănțuiește atacul și vede porțile închizându-se. Și „colachia“ față de Romani e aspru criticată de ei.

Dar o mare sărăcie în arhitectură, afară de partea ei practică, militară, s'a observat la toate coloniile grecești, precum și lipsa „unei singure bune statui în mărime naturală“⁴. La Museul din Odesa e statuia unui vânător găsită la Tyras⁵. E

¹ Herodot, IV.

² *Arch.-epigr. Mitteilungen*, X, p. 163. Pentru astfel de merite probabil se dau cele mai mari mulțămiri unui Trac la Mesembria; *C. I. Gr.*, 2053 c.

³ Or. XXXVI, ed. cit., II, p. 48 și urm.

⁴ Minns, o. c., pp. 294-5. Chersonesul ar face întru câțva excepție; *ibid.*

⁵ *Ibid.*, p. 298.

un cas unic basorelieful zugrăvit, de o așa de delicată linie și de atâta expresie, care amintește pe Apphe, soția lui Athenaios, din Cherciu¹. De același caracter sânt micile obiecte de cult, basoreliefurile pe pietre de dedicare sau onorare, pe lespezi sepulcrale, dând înfățișări ale „eroului trac“, aflate la Tomi sau la Kallatis, de care e plin Museul Archeologic din București. Sticla și teracota sânt însă foarte bine reprezentate în această lume de obicei așa de modestă.

Până târziu și în locurile noastre se păstrează o tradiție de artă, în legătură și cu bielsugul acordării de statui cetățenilor cu merite². Și astăzi meșteri greci, gata să construiască ieften o modestă vilă, cu lucrările ei de piatră cu tot, continuă această tradiție: peste frumuseța cutării inscripții împodobite, de o aleasă și poetică formă, din secolul al XVII-lea³; e aceeași „perenitate“ pe care o găsim și în femeile de azi care poartă pe cap ca vechile „choefore“ antice, urnele, de aceeași formă arhaică, aici ca și la Durostor.

La 72-1, în legătură cu campania contra Besilor, cărora li se iea Uscudama-Adrianopol, Eumolpiada-Filipopol și Cabyle („colibele“) în Hem, Romanii, prin M. Lucullus, dărâmand Apollonia, impun stăpânirea lor la Tomi, la Kallatis, la Histria, ca și la Parthenopolis și Bizone⁴.

O legătură între ele și senioriile trace din interior a trebuit să atragă asupra lor armele romane. Dar de sigur nu fără o rezistență puternică, ale cărei amănunte nu le cunoaștem, cetățile grecești ajunseră a se supune Romanilor⁵.

O viață nouă începe astfel, ale cărei rosturi se vor arăta în alt capitol.

Până atunci în adâncul tragic un puternic comerț urmase:

¹ *Ibid.*, p. 306.

² Pârvan, *Gerusia*, p. 28.

³ V. Iorga, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, XXII, p. 187.

⁴ Eutropiu, VI, 8, și *Breviariul* lui Rufus, 9, LX (Phtinopolis de la el e Filipopol; „Tratia“, „capitala“, rămâne neinteligibilă). Cf. Dittenberg, *o. c.*, p. 529. Pentru toate aceste lupte, B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten*, I-II (lucrare de sigur capitală, dar mai mult amănunte, pe baza singură a cronologiei).

⁵ Strabon VII, iv, 4-6; XI, ii, 3.

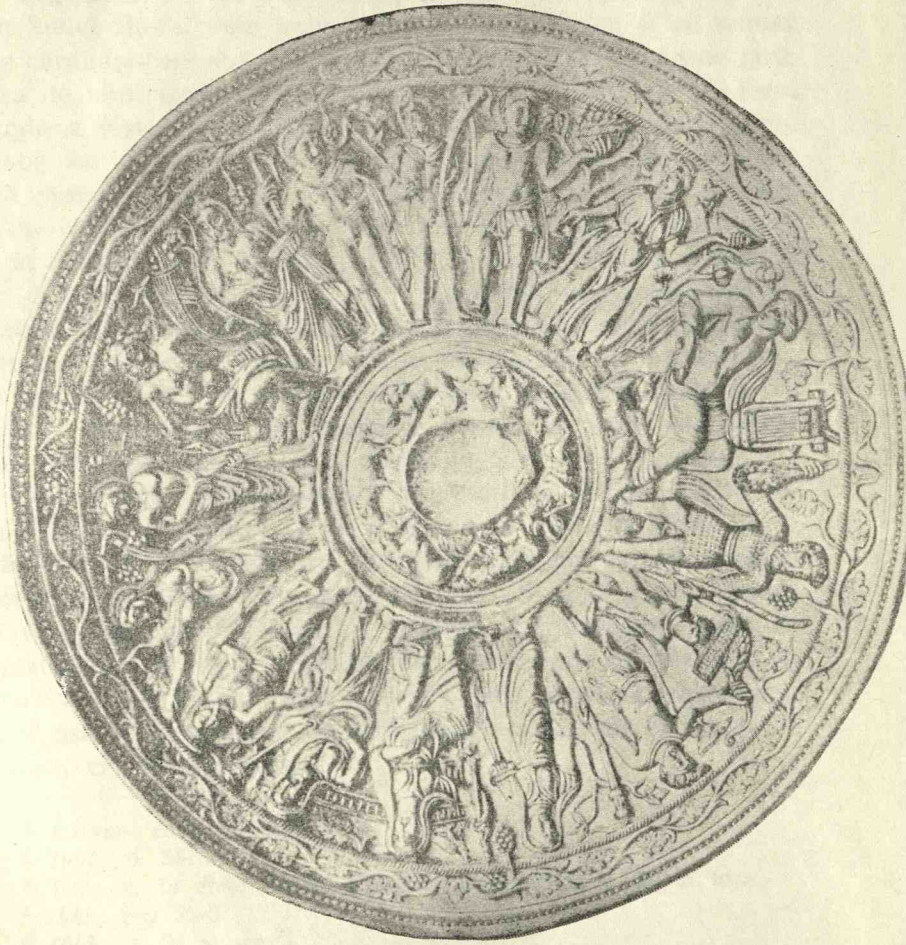

Fig. 23. — Pateră cu enciclopedia zeilor elenici (Tesaurul de la Pietroasa).

grâu din interior, lucruri de lux și de artă din Orientul elenic. Pentru a cita doar câteva casuri, din descoperirile de până azi, cutare crater cu sileni a fost găsit în Vlașca¹ și vase grecești din Rodos ajung până la Daphne lângă Oltenița².

Legăturile acestei lumi mergeau, de altfel, și mai departe. În Sudul Rusiei s'au descoperit figurine egiptene și un număr de cărăbuși cari dovedesc raporturile cu așa de depărtata țară, așa de mult străbătută de spiritul grecesc³: Tot așa, pe locul unde a fost Tyras, „figurine ale lui Bes, Harpocrate, împodobit cu o intactă coroană atef, a lui Thoth; doi cărăbuși de piatră smălțuită cu ornamente literare, așa-numitele *igia*. Totul împreună cu monede alexandrine în bronz din secolul I-ii după Hristos. S'a mai găsit la Tyras un cilindru asirian și o statueta egipteană de bronz“⁴. La Olbia, la Chersonesos au răsărit obiecte asemănătoare⁵. Mergând pe aceleași linii, negoțul arab va aduce la Tanais, la Cherciu monede ale califilor din primele secole; se îngelește astfel cum geograful arab Edrisi putea să vorbească, în secolul al XII-lea, cu atâta competență de valoarea comercială a unghiului durosoro-dobrogean⁶.

De curând, d. Strzygowski a arătat, de altfel, ciudate rapoorturi de artă între Greci și Iranieni⁷. Intre bogățiile găsite de Romani la moartea lui Mitridate: „păhare de onix îmbrăcate cu aur, fiole, vase multe de răcit, rhytone, paturi, scaune împodobite, frâie de cai și pieptare și „umerare“, toate de piatră rară și aurite“⁸, multe erau documente ale unei arte în care spiritul iranic fusese adus de Sciți la tehnica grecească. Tot așa în moștenirea de artă, găsită la același învins, a lui Darius cel vechiu însuși⁹.

¹ Pârvan, *Inceputurile*, p. 51.

² *Ibid.*, p. 55.

³ Turaiev, în *Rev. Arch.*, Iulie-Decembre 1911, p. 20 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 22-3.

⁵ *Ibid.*, p. 24 și urm.

⁶ *Ibid.*, p. 31.

⁷ *ΕΙς μνήμην Σπυριδώνος Λάμπρου*, p. 111 și urm.

⁸ Appian, *Mitridate*, CXV.

⁹ *Ibid.*, CXVI.

CARTEA a III-a

S I N T E S E L E

CAPITOLUL I.

Sintesa scitică

Îndeplinirea unei sintese era rezultatul firesc al dezvoltării acestor curente și al atingerii acestor popoare. Citând și pe un vizitator al Romei supt republică, Posidoniu de Apameia, pe care l-a ascultat, la Rodos, și Cicerone, Strabon, arată pe Traci amestecați cu Sarmații, cu Celții, Boii, Scordiscii și Tauriscii, cari se chiamă și Ligurisci, din cauza legăturii cu depărtații Liguri din Apus¹.

Astfel, pe când, în interiorul Peninsulei Balcanice, loc de războiu și jaf, Tracii se aruncă asupra cetăților grecești, ca Peonii, mai curând ilirici însă, porniți contra orașului Perint, sau Bisalții contra Kardiei², dincoace, pe malul Mării Negre, până jos la Bizanț, e altfel. Dar aceasta pentru că asupra acestor Traci răsăriteni, pontici, se întinse influența Scișilor, obișnuiți clienți pașnici și chiar tovarăși, eventual apărători viteji, ai coloniilor elenice.

Se creiază, astfel, și o viață traco-scito-elenă, precum e aceia a Scitiei Minore, cu regi ce apar pe monede făcute de Greci, cum e un Kanites, și ceilalți pe cari-i învederează monede, bătute în cetățile grecești, care redau chipurile lor, de barbari cu duhoasă energie barbară³.

Ca și Skyluros, care pornește cetele contra lui Mitridate, după exemplul Grecilor, ca la Palakion, la Chaleos și la Neapolis⁴, Pharzoios, Iprismeos pe coasta de Nord a. Mării

¹ VII, III, 3.

² Tomaschek, *o. c.*, 1893, p. 20.

³ V. M. Sufu, în *Bulletin de la section historique de l'Académie Roumaine*, I, p. 12 și urm.

⁴ Strabon, VII, v, 17.

Negre¹, în Scitia Mică acel Kanites², apoi un Sarias (Sariakos), un Ailis sânt regi, de o regalitate care nu cuprinde în noțiunea ei nicio margine³. Din aceeași serie ar face parte un Adraspos, un Akrosandros, un Skortokes⁴. Intocmai cum la Marsilia se bat monede pentru regii (*basileis*) Amytoba, Britukosais, Bitusos, Rigaulikos, Bokios, Lukotikuos, Vetarrhatis⁵.

O sintesă cu Tracii părea că se va produce în secolul al IV-lea în. de Chr., prin această coborâre a Sciților pe la gurile Dunării în provincia care s'a numit, la Romani, Scythia Minor. Rituri funerare scite, cu jertfe⁶, trec pe atunci la Tracia. Movile cu trupuri de regi și jertfe de sclavi și cai se urmează în dosul ținutului, dând și astăzi un caracter pitoresc regiunii.

Din această coborâre a Sciților vine și numele de „istriane“ (*ιστριάνιδες*) pentru hainele scite, primiți și de Atenieni, și cu un caracter de înveliș sacru⁷. Găsim apoi în josul acestei provincii, ca la Caverna, Sciți, preoți ai zeilor Taurilor, din Chernonesul tauric, cari, cu nume grecești au un părinte scit, ca Tagen „al Scitului“⁸.

O piatră de la Varna presintă încetățenirea la Odessos a lui Hermeios Asklepiodor, Grec din Antiohia, care devenise sfetnicul lui Kanites, regele Sciților⁹. Nimic nu poate să arăte mai limpede rostul acestor barbari pe cale de elenisare.

¹ V. și Minns, *o. c.*, p. 119.

² Cf. și P. Vacquier, *Numismatique des Scythes et des Sarmates, Kerkisitis et Tanais*, Paris 1881.

³ Tacchela, în *Revue Numismatique*, 1900, p. 397; 1903, p. 30. Cf. M. Suțu, în Buletinul frances, citat, al Academiei Române.

⁴ O inscripție cu privire la dânsul, în *C. I. Gr.*, II, 2056. V. și Florica Moisil, în *Cron. numismatică și arheologică*, XI, 103-4, p. 155.

⁵ După articolul lui A. de Barthélemy, în *Rev. Arch.*, 1893, p. 350, în Jullian, *o. c.*, III, p. 128, nota 6. Alături, cele din inscripții latine nu adaugă titlul legat de numele șefilor; *ibid.*, p. 129, nota 7.

⁶ Seure, în *Rev. Arch.*, XXV (1901), p. 203 și urm. Pentru sacrificiul „măgarilor“ la Sciți, Sf. Clement, *Cohortatio*, I. c., p. 46. Pentru morminte trace, Seure și Degrand, în *Bull. de corr. hell.* citat, p. 359 și urm., 404-5.

⁷ Hesychius, *sub v.*

⁸ Jireček, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 187.

⁹ *C. I. Gr.*, II, no. 2056.

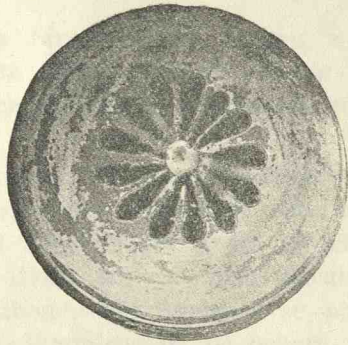

Fig. 24. — Vase grecești găsite în Scitia
Minoră (Marcela Lambrino ; în *Dacia*, III-IV, p. 368).

Fig. 25. — Fragment de stelă funerară la Capidava
(Gr. Florescu, în *Dacia*, III-IV).

Dar era prea târziu acuma pentru a se crea o a doua *Agatirsie*, aceasta însăși așa de răpede tracisată. Sud-Estul european încerca forme de organizație proprii.

Mitologia grecească dă o formă strălucită, de un tragism exploatat de poeții tuturor timpurilor, celui d'întăiu contact între rasele din jurul Mării Negre și din *hinterland*.

Interpretarea lânii de aur prin aurul prins din ape în lână, o dă Strabon¹. Lui Arrian i se părea, pe vremea lui Traian, că numai gonirea de pe ogoare a Scișilor bogați de către Traci i-a aruncat în păstorie².

Cel mai însemnat element de sintesă culturală în domeniul dezvoltării economice sânt *Agatirsii* cu nume scit și cu alcătuire tracică. Legenda-i presintă mult după dispariția lor ca oameni cu părul „albastru”³, cu legile scrise în versuri⁴. Exploatarea minelor de aur li adaugă o faimă de bogăție și chiar strică-

¹ XI, II, 19.

² *Fragm. hist. gr.*, II, p. 596, no. 52. — Cutare vase zugrăvite cu figuri de animale (Vladimir Dumitrescu, în *Ephemeris dacoromana*, IV, p. 279) pot veni dintr'o influență scită asupra Tracilor.

³ Pliniu, *Historia Naturalis*, IV, 12 (26), 88: evident știrea n'are nicio valoare. Ea vine de la tatuagiul pe care-l cunoaște și Pomponiu Mela (supt Claudiu), II, 1, 10, ale cărui izvoare pot fi bune. Acelea ale lui Ammianus Marcellinus (XXXI, 2, 14), într'un pasagiu de altfel confus, în „humiles quidem minutis atque rasiis [capillis], nobiles vero latis, fucatis et densioribus“ (ceia ce ar însemna, pe de o parte, tunși, pe de alta cu plete — dar mai târziu cei cu plete sânt ei înși inferiori celor cu căciuli —, par bune.

⁴ Aristotele, *Problemata*, XIX, 28. Rösler amintește, pe lângă „picti Agathyrsi“ din *Eneida*, IV, 146, și aceeași mențiune în Priscian, *Periegesis*, v. 302 (în Bährens, *Poetae latini minores*, sau în W. Müller, *Geographi graeci minores*, II). El se inspiră poate de la o altă „Periegesă“ poetică, a lui Dionisiu, în vremea lui Hadrian (v. aceeași culegere a lui Müller). La Valerius Flaccus, în *Argonautica*, ei apar ca Thyrsageți. — Știrile despre Agatirsii au fost strânse cu îngrijire de Rösler, în *Die Götter und ihre Nachbarn*, pp. 2-3 și notele. Pietrele scumpe de la Valerius Flaccus (*Argonautica*) sânt puse poetic în locul aurului. Ce spune Ptolemeu (III, 5), e un simplu împrumut. Și aceeași confuzie geografică e la Marcian din Heracleia, la Müller, *l. c.*, I, p. 559.

ciune, cu comunitatea femeilor¹. Această exploatare presupune în acea epocă îndepărtată, pe lângă o cultură înaintată, și legături de comerț. Cele cu cetățile grecești au putut procura meșterilor de acolo material pentru obiectele interesantei arte scito-elenice.

Ipotesa, aruncată în treacăt de Niebuhr însuși² și reluată de un așa de inteligent cercetător ca Rösler, aprobată apoi de un atât de perfect cunoscător al lumii trace ca Tomaschek, că s'ar putea ca Dacii să fie continuatorii Agatirsilor, — dar numai dacă se admite o absorbire a lor de elementul trac covârșitor —, nu e de răspins³. Rösler presintă însă și aiurea apariția puternicilor Daci ca o înviere agatirsă, pe care o admite și Jireček⁴, și care se impune. În ea vedem, spune primul, același fenomen ca al „insulelor care prin puteri ascunse se ridică din Mare, cad iarăși în fundul ei, dar se înalță apoi din nou pentru dăinuire⁵“.

În ce privește originea însăși a numelui Agatirsilor, Thyrșii ar părea să fie, cum s'a și observat de mult, Tursenii, Tirenii, Etruscii⁶, dar s'a atras atenția asupra Trausilor tracici⁷. Grecii

¹ Herodot, IV, 108, 184.

² *Kleine Schriften*, I, p. 377.

³ *Romänische Studien*, p. 8: „Ja es lässt sich die Frage aufwerfen ob die Agathyrșen nicht vielleicht später durch das kräftige Hervortreten eines der Stämme die Umnennung in Dacier erfuhren“. Cf. același în *Die Geten und ihre Nachbarn*, pp. 6-7. La acestea observă Tomaschek, în *Zeitschr. f. österr. Gymnasien*, 1872, p. 142: „Die Agathyrșen sind, das kann wohl nicht bezweifelt werden, Vorfahren der Dacier“.

⁴ *Geschichte der Serben*, I, p. 26.

⁵ *Die Geten und ihre Nachbarn*, p. 47. — Cea d'întăiu cercetare critică a datelor privitoare la Ardeal e a lui J. Karl Schuller, *Siebenbürgen vor Herodot und in dessen Zeitalter*, în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, XIV¹ (1885), p. 95 și urm. (aici se tratează întâiu și problema râurilor). Se vede că autorul, un Sas, voia să meargă mai departe, prezentând rezultatele verificate (dar el crede că Agatirsii sânt Celți, cum i se pare că ar dovedi și limba noastră, cu elementele asemenea vechii engleze și scoțiene; *ibid.*, p. 106).

⁶ În schimb raporturi cu Etruscii, Fick, *o. c.*, pp. 143-4. La Kavarna, cu nume ca Skythes, cultul Ταδρωγ; *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 207, no. 95.

⁷ Cari sânt însă Celți, pentru Ștefan din Bizanț (supt Iustinian),

au fost ispitiți de legătura cu ἀγαθός, dar *Agā* din numele lor, care ar fi înțeles ca *Agat*, poate fi o corupție din numele Geților pomeniți în același moment de același Herodot¹.

În acesta² ei apar într'un gest de desolidarisare față de masa scitică în momentul atacului lui Dariu, acuma domn peste Geți. Cetățuia lor de munte se închide retragerii ceteilor scite. Astfel de aici vor ieși, prin amestecul cu Geții, cari au idei de Stat, autoritate monarhică, pornire spre războiu, continuitate: Dacii.

Misterios rămâne poporul, pomenit mai sus, al Sigynnilor, adecă Sigunnilor, în singurul loc din Herodot³, care-i presintă ca locuitori „dincolo de Istru“, în țara ce i se pare „pustie“ și nestrăbătută (ἐρημος καὶ ἀπειρος), oameni de șes purtând altă haină decât cea strânsă a Tracilor cu ițari: cea medică, deosebită prin croiala ei largă. Caii lor mărunți cu părul stufos sânt și astăzi aceia ai șesului dunărean. Și aici poate fi un element de sintesă, care poate fi numai cu greu înțeles, dacă se va înțelege vre-odată.

Din mijlocul superioarei civilizații elenice, pentru multe motive, economice, politice, culturale, morale, privirile, se îndreaptă către imensa Scitie vagă de la Nord.

Și Eshil a avut știință de „Sciții băutori de lapte de cai,

Τραυσοί, πόλις Κελτῶν. Și pe urmă: ἔθνος, οὗς οἱ Ἑλληγες Ἀγαθόρουσιν ὀνομάζουσι. Este deci și o teorie celțică a originii Agatirsilor, care, ar părea să nu fie de neglijat, de și lucrul minelor nu intra în ocupațiile Celților.

¹ Un Idanthyrsos e pomenit, cum s'a spus înainte, la Herodot, care citează și pe Spargapeithos Agatirsul (IV, 78).

² IV, 119, 125.

³ V, 9. Pârvan îi apropia fără dreptate de orașul Singos și acesta de Singone, Singidunum și Singidava (*Getica*, pp. 744-5). Strabon (XI, XII, 8) îi așează mai departe în stepa estică, până la Caucas. Dar precisarea lui Apolloniu din Rodos (supt Ptolemeu, în secolul al III-lea a. Chr.) (ed. Markel-Klein sau Seaton, IV, 320), că stau la Mare, nu departe de gurile Dunării, e de o deosebită valoare. V. și excelentul articol, nesemnă, din *Encyclopaedia britannica*, unde se citează o părere, englesă, pe lângă altele, foarte ciudate, a unui comentator al lui Herodot, Macan, că ar fi la mijloc o confuzie cu Maizii traci. S'ar fi chemat, de Massiliesi, Sigynni negustorii străini în genere.

cu legi bune (*ἰππάκεις, βρωτῆρες, εὐνομοί*)¹, și poetul Choirilos, care nu uită aceleași legi², înseamnă aceleași legături.

Raporturile Sciților cu cetățile pontice³ nu se arată prin nimic mai bine decât prin rosturile de familie ale lui Aria-peithes, fiul aceluia Idanthyrsoș care se opune lui Dariu. El și-a luat soție „istriiană“, ceia ce s'a interpretat ca din Istros, la gurile Dunării, și o fată a lui Teres, șef trac, pe lângă Scitia lui. Omorât de un Agatirs, Spargapeithes, el are un fiu care urmează tradiția mamei sale grece și-și face o casă în Olbia; chiar supt raportul religios el s'ar fi schimbat, serbând și el cultul lui Bacchus. O expediție până la Abydos se făcuse înainte de aceasta, în același timp cu o misiune la Sparta contra Persilor.

Legenda, presintată și de un istoric ca Ephoros, a lui Anacharsis Scitul, care vrea să cunoască lumea greacă și piere ucis la capătul „trădării“ sale, cuprinde în ea primele din aceste relații.

Și cercetătorii științifici caută elemente la Sciții cu mistere și farmece; un tratat atribuit lui Galen vorbește de „piatra tracică“ neagră în Scitia, în „râul Pont“⁴. Minunățiile de acolo răsună până târziu în literatura greco-romană: Intr'un *carmen de ventis*⁵ se vorbește de Sciți și de Geți udați de „ploile albe“, de limba „thrascia“.

Pe un teritoriu care s'a crezut și tracic, din cauza numelui Tyrigeților⁶, de și cercetătorul german Zeuss îi apropie de Masageți⁷, s'a ridicat numai cetatea Turlei, a Nistrului, Tyras. Și ea participa la schimbul foarte viu de mărfuri în aceste regiuni, aceasta și după anexarea formală la Imperiu, dar nu fără a-și păstra întinse privilegii, fiind scoasă din regimul de

¹ Citat de Strabon, VII, III, 7.

² Citat de același, *ibid.*, 9.

³ V. Neumann, *Die Hellenen im Skythenlande, passim.*

⁴ *De simplicis*, atribuit lui Galen.

⁵ *Rheinisches Museum*, I, p. 131.

⁶ La Zeuss, p. 281, se aduc înainte: Ptolomeu, III, 5 și 10; Pliniu, IV, 12.

⁷ P. 280, nota 1. Cf. Ptolomeu, V, 5: *Τοπαγγίται*. V. și Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, pp. 20-2.

vămi al Iliricului¹. La 56 după Chr., după o distrugere de barbari, despre care vorbim aiurea, ea a fost refăcută, dar pentru scopuri militare numai, de Romani, pentru a se menține așa până supt Alexandru Sever.

Firește, a fost altfel în Nord, unde tighelul grec al țerului era tras la marginea întinsei lumi eurasiatice a mării scitice². Găsim, astfel, de la început, relații strânse între Olbia și Sciți³. Phanagoria avea un „tălmăciu al Sarmatilor“, ἐρμηνεύς Σαρματῶν, și în solii la Roma⁴. Dar Respindscalos, într'o incripție de la Olbia, ca șef al barbarilor de acolo, ar fi, prin apropiere cu mărturia prelatului galo-roman Gri-gore de Tours, un Alan⁵.

Încă din secolul al IV-lea vechea cultură de caracter local începe a fi absorbită și înlocuită la Sciț cu cea de caracter grecesc, artiștii impunând acuma, nu numai tehnica și stilul, dar și concepțiile lor⁶. E un fenomen care creiază încă o mare despărțire de timp: *lumea mediteraneană sucerește pe aceia a interiorului exploatat*.

Întăiu va fi prin spiritul grecesc, pe urmă prin puterea și ordinea romană.

La Olbia se întâlnesc nume barbare, și trace, într'o sintesă, complicată, alături cu Achilletos al lui Neikeratos și Dionysios al lui Hermogene. Astfel: Aspurgos al lui Parspanakos sau Zurozis al lui Getomusos, evident Traci, ultimul cu numele însuși al Geților cuprins în al său⁷. Tot acolo un Sosias Karpu amintește prin numele tatălui său pe Carpii Carpaților, Traci⁸. Cetățeni din Tanais se chiamă, cu nume

¹ Mommsen, în *C. I. L.*, III¹, pp. 147-8. Și ea susținuse pe Mitridate.

² După Domaszewski, în *Rheinisches Museum*, 1892, p. 297, Minns, *o. c.*, p. 447, care citează și incripția din *Corpus Inscr. Lat.*, no. 3608. Moneda, în Minns, *o. c.*, pp. 448-9. Bibliografie rusească, *ibid.*, pp. 449-50. Incripțiile principale, *ibid.*, pp. 639-40. Tipuri de monede, *ibid.*, planșa 1.

³ Müllenhoff, în *Hermes*, III, p. 444. Nume scitice, *ibid.*, pp. 445-6.

⁴ *C. I. L.*, VI, no. 5207.

⁵ Müllenhoff, în *Hermes*, III, p. 441, no. III.

⁶ Rostovțev, *o. c.*, p. 102 și urm.

⁷ Și la Minns, *o. c.*, p. 643.

⁸ *Ibid.*

barbare : Mais Salà, Dalosakos, Phosakos, Dadas Modiaku, Mastù, Asklàs, Phentas¹. La Anapa găsim un Zazzùs, un Myphagora Kossù, un Attamazas Papu, un Atakuas, un Alamazas Karza, etc.².

Raporturile cu indigenii sânt altele, cu osebite netedă, cu șanț la mijloc, — ca în cetățile genovese pe pământ tătăresc sau cele în general italiene în Imperiul bizantin și în Siria, chiar în orașele de așezare germană din Moldova veche —, la Tanais, unde Grecii stau de o parte, cu „hellenarchul“ lor și de alta Tanaiții, cu alt „archon“, peste amândoi întinzându-se apoi autoritatea regelui din Bosfor³. O Aphrodită Tanais e pomenită la un scriitor creștin⁴.

Dar, în general, la Bosporos, indigenii pătrund în cetățile pontice, și se nasc, pe vremea romană, nume duble, ca la Evrei, cel latin sau grec fiind unit cu cel barbar. Astfel, la Tyras, Cesar Zuri, Lesthenes Mokka, Dionysos Piska, alături de Cocceius Valens, de Valerius Rufus, de Aelius Lucius, de Greco-Romani ca Valerius Pontici, Tiberius Claudius Antisthenes, Septimus Hierosontas, Niger Arthemidori și Macarius Arthemidori, împreună cu Greci curați, ca Dionysodoros Achilaiou, Philokalos Philokalou, Herakleon Somà și Delphos Delphon⁵. Anacharsis, tipul sintesei scito-elenice, poate spune că „toți Grecii s'au dat după Sciți, πάντες Ἑλληνες σκυθίζουσι⁶, în schimb un rege scit ucide pe cel ce vrea să aducă de aiurea misterele cu tâmpene și chimvale ale Mamei Zeilor⁷.

Sintesa, de care am vorbit pentru Dobrogea în *Mélanges Glotz* se observă de altfel și aici. Astfel archonții, de caracter grec, din Pantikapaion se intitulează și regi ai barbarilor vecini⁸. Aici e o adevărată coalțiție a populației orașelor gre-

¹ *Ibid.*, p. 656.

² *Ibid.*, p. 658. În general și Mateescu, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, în *Ephemeris dacoromana*, II, p. 223 și urm.

³ Minns, *o. c.*, p. 615.

⁴ Clement de Alexandria, *Cohortatio*, I, c., p. 108.

⁵ Inscriptiile citate în Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 21. V. și Minns, *o. c.*, p. 639.

⁶ Clement de Alexandria, *Stromata*, I, xvi.

⁷ Același, *Cohortatio*, p. 39.

⁸ Rostovțev, *o. c.*, p. 12.

cești și a indigenilor cari locuiau o parte din Crimeia și din peninsula Taman¹.

„Mixeleni“ se găseau, de altfel, pretutindeni și, dacă e rară și numai locală contopirea Sciților cu Tracii, cari de obicei se alătură numai ori se suprapun, s'a putut vorbi și de contopiri mai mult sau mai puțin desăvârșite celto-scitice².

Pentru a se arăta într'un cas caracteristic ce forme putea să capete simbiosă devenită o sintesă și în domeniul etnografic politic, Skylos, regele Sciților, lasă oastea la ziduri și, intrând în Boristene, se îmbracă grecește, mergând în for singur și sacrificând zeilor greci, timp de întregi săptămâni. Are casă cu sfineși și grifoni și soție aici, — ca șefii slavi din Balcani la Ragusa medievală. El merge până la inițierea în misterele dionisiace. De aici urmează răscoala fratelui Oktamasades. Regele răsturnat fuge la Dunărea tracică și e urmărit acolo. Dar Sitalkes, fratele mamei lui (alt frate era la Sciți), oprește vărsarea de sânge. Primind pe Oktamasades refugiat la Sciți, el atrage pe Skylos și-l ucide.

Limba greacă însăși ajunge să sufere schimbări datorite influenței barbarilor încunjurători.

E și o epocă de confuzie a zeilor, care va face, în secolul întâiu după Hristos, pe Diodor de Sicilia să declare că nu mai e în stare să se orienteze în amestecul unor nume divine, care-i par că acopăr aceleași ființe supranaturale³.

În Bosfor zeii elenici capătă, astfel, cu epitete care nu se întâlnesc aiurea, un caracter particular. Din amestecul acesta de tradiții și de tendinți o nouă religie părea gata să se nască⁴. Lângă dâșii stau însă și divinități semitice, ca „puternicii zei Sanerges și Astarte“, Men, Angistis, Mithras, o Afrodită deosebită a Elenilor, „Marea Mamă“ din Frigia⁵. Zeii „chthonieni“ se adaugă, cu tainele și blăstămele lor⁶. S'au semnalat, mai târziu, în „thiasi“, în „sinoade“ și în „sinagoge“, influențe evreiești⁷, tinzând spre monoteismul lui Θεός ὕψιστος.

¹ *Ibid.*, pp. 12-3.

² I, 25.

³ Minns, *o. c.*, p. 615 și urm.

⁴ *Ibid.*, pp. 617-619.

⁵ *Ibid.*, p. 620.

⁶ *Ibid.*, pp. 620-2.

Zeus căpăta deosebité nume în lumea mixo-barbară; așa acela de Atabyrios la Olbia¹. Alături, se serbau Dionisiace și se făceau alergări de cai în amintirea lui Achile², întreceri de arcași. Eroul e socotit ca „pontarch“, domn al Mării³. Apollon e „Kendrisis“, „Kendrisos“ sau „Kendreisenos“⁴. Se celebrează serbătoarea barbaro-elenică a Apaturiiilor⁵.

Analogii religioase se întâlnesc, de altfel, și între Sciți și Traci. Nemurirea e un crez pentru amândouă aceste rase: altfel n'am avea mormintele scitice cuprinzând tot ce trebuie pentru o viață asemenea cu cea de aici. Și rolul profetului e același la unii ca și la ceilalți, împreună cu aceleași practice de vrajă care vin de la elementele turanice supuse din confederația scitică, de la care pornesc și influențe din Ural și din Siberia, cu șamanismul lor dominant. Tot comun, ca împrumut de la marile Monarhii orientale, li e amestecul între monarhie și preotul care îndeplinește cultul zeului căruia de fapt îi aparține societatea.

Ceia ce se făcuse între Cimerienii Bosforului și urmașii lor Sciți, de o parte, iar, de alta, Grecii se repetă între Greci, — Ionieni la Tomi, Dorieni la Kallatis —, și Sciți din mica lor patrie. Dar aici nu se ajunsese la același rezultat politic, de și condițiile etnice care se produceau de la o bucată de vreme au trebuit să fie aceleași.

Anume în regiunile bosporitane⁶ amestecul de Eleni și de indigeni aduse crearea unei regalități unite, la care, cum o arată numele, participau oameni de rase deosebite, limba greacă rămânând, firește, ca în Marsilia față de Gali, singura întrebuințată. Pe când pe aceste biete maluri ale Mării Negre Mixelenii de cari vorbește Herodot avură un rol mult mai modest, neajungând măcar la conducerea cetății, necum la întemeierea unei noi forme regale.

¹ *Ibid.*, p. 463.

² *Ibid.*, p. 465.

³ *Ibid.*, p. 468.

⁴ Mirtil Apostolidi, *l. c.*, p. 150. Și ο φολῆ cu acest nume; *ibid.*, p. 155.

⁵ V. *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 110; Tertulian, *Apologeticum*, XXXIX.

⁶ V. și Ed. Meyer, *Gesch. des Königreiches Pontos*, Lipsca 1879 (foarte frumoasă lucrare și de geografie, de etnografie).

O dinastie exista, după Diodor din Sicilia, încă de la sfârșitul secolului al V-lea, a Archeonochizilor greci, înlocuită apoi cu o alta, și numele unuia dintre acești regi, Spartokos, arată o origine tracă¹. Fiul lui Spartokos are însă un nume grecesc, Satyros. Moartea unui alt rege, Leukon, se anunță la Atena de încă un Spartokos și de un Pairisades²: de altfel, grâul din Bosfor venia în cetatea lui Pericle, și aceasta a continuat până supt Romani, când aceștia au avut Egiptul, alt izvor de grâne³; Demostene însuși a avut legături cu depărtata cetate pontică. Leukon se intitulează, când „archon al Bosforului și Teodeinei“, când și rege al barbarilor din interior, Meoții: „Sindi, Toreți, Dandari și Psesi“⁴, — se zice ἀρχεῖν și βασιλεύειν⁴. Cutare urmaș al lui e adorat ca zeu după moarte⁵. În secolul al IV-lea, un Bosforitan, Eumelos, hrănește cu vasele sale pe locuitorii din Kallatis, cari nu voiau să primească slăpânirea lui Lisimah⁶. Ultimul rege dispăre în epoca lui Mitridate, la sfârșitul secolului al II-lea⁷.

Între Sciți și Traci raporturile s'au oprit mai ales la două domenii: împrumutarea de aceștia din urmă a ideii regale de la cei d'întăiu și trecerea la cei d'întăiu a unor elemente de costum, cu alte principii de artă lineară, de la cei din urmă. A crede că Tracii au luat, ca o măsură generală și pretutindeni, de la Sciți pentru șefii lor felul de îngropare înseamnă a nu-și da samă de fundamentala deosebire dintre cele două religii.

A Sciților e cea iraniană încă înainte de Zoroastru și de crearea prin el a crezului celor două lumi veșnic în luptă. Elemente solare se găsesc răspândite de dânsii în Peninsula Balcanică. O „mare zeiță“ Anaitis samănă cu „marea maică“ siriană a epocii romane. Eunuci, „enareanii“, o servesc. Un misticism special e legat de divinitatea regilor care se transmite printr'un

¹ Minns, *o. c.*, pp. 570-1, după Diodor de Sicilia, XII, xxxi. 1; xxxvi, 1.

² Minns, *o. c.*, p. 571.

³ *Ibid.*, pp. 574-5.

⁴ Théodore Reinach, *Mithridate*, p. 61.

⁵ Minns, *o. c.*, p. 576.

⁶ *Ibid.*, p. 580.

⁷ *Ibid.*, p. 577. V. și *ibid.*, pp. 579 (după Diodor), 583.

fel de „împărtășire“¹ și de puțința răscumpărării prin spălarea păcatelor, jertfa fiind purificatoare prin sângele ei revărsat asupra închinătorilor. Pârvan vorbea și de o religie a pământului, „chthoniană“, cum o găsim în cultul lui Pluton, al Demetrei și al Persephonei, în practicile adânci, obscure și sinistre de la Eleusis, credință de gropi și de peșteri, care ar avea poate unele legături cu civilizația egeană, fără avânt și fără nobleță. Zeița șerpoaică din adânc a populațiilor de la Nipru, de care vorbește Herodot, amintește balaurul de pe steagurile Dacilor². După singurele știri din Herodot cu care sântem siliți a ne mulțami, la Traci se vede, în schimb, o religie de înălțare și nemurire, *ἀθανάτωντες Γέται*, scrie vechiul istoric. Legenda lui Zalmoxis rămâne încă deschisă, și pentru interpretarea umană, numai profetică, și pentru cea divină.

Inercarea de sintesă cu pecete scitică s'a încercat cu succes, dând forme care trăiesc și se desvoltă, având interes pentru noi în ce privește proporția de rasă sau, mai curând, de influență tracă, mai ales pe coasta de Nord a Mării Negre, de altfel nedespărțit legată de cea de Vest, și în artă.

Mihail Suțu³ a arătat că pe partea Tesaurului de la Petroasa unde se înșiră deosebiții zei și zeițe nu se află altceva decât o colecție, dominată de Cibela, a zeilor locali din Dacia,—credea el —, din toată această lume de sintesă, — am spus noi. Căci e acolo un întreg Panteon, din care nu lipsește nici Zeus care tună, nici Apollon care împacă, nici Dionysos cu strugurii, nici Herakles cu măciuca, nici Asklepios cu attributele lecurii, nici misterioșii zei înfășurați în văluri, dar, în jurul cercului menit divinității care presidă, fiarele se urmăresc și se sfășie, ca în vechile represintări asiro-scitice⁴.

1 Cf. Rostovțev, *o. c.*, p. 89. Casul „comuniunii“ prin rhyton într'un mormânt de la Brașov, în Bulgaria și în descoperirea munteană de la Poroina, nu înseamnă un împrumut religios, poate nici o cucerire; *ibid.*, p. 105.

2 V. *ibid.*, p. 104 și urm. V. și *ibid.*, pp. 101-8.

3 *Le culte de Cybèle et la patère d'or du trésor de Petroasa, în Dacia*, III-IV, pp. 628-31.

4 Execuția e grecească târzie, provincială, poate înainte de epoca romană.

CAPITOLUL II.

Sintesa balcanică

Un Stat trac¹, după adoptarea ideii monarhiei, care e în esența ei mistică² și universală, nu se putea întruchipa într'o lume tăiată de atâtea șiruri de munți în lat și cu linia verticală a Pindului la Apus, care determină un mediu geografic cu totul deosebit. Cele trei mări, Pontul, Egeia și Adriatica, atrăgeau în trei direcții deosebite. Imposibilitatea teritorială a adus neputința politică. Dominația Romei nu va contopi teritoriile, ci va acoperi numai diversitatea lor, cu tot ceia ce fatal decurge dintr'însa.

Dar ceia ce nu se putuse face, afară de singurul cas, rămas local, al Agatirsilor, între Sciți și Traci s'a încercat apoi de Traci, acum adânc influențați ca idei politice de aceiași Sciți, în legătură cu deosebitele popoare din Peninsula Balcanică.

Ei au avut întâiu, la o epocă pe care n'o putem fixa — rezultatele calculelor făcute de cercetători preistorici sânt așa de vagi — o atingere cu acea pătrundere a Celtilor⁴, pe care o socoate cineva prea mult supt raportul unei încete înaintări, în legătură și cu ocuparea regiunii italiene de supt Alpi, pe când, după obiceiurile rasei, trebuie să fi avut carac-

¹ Pentru regi și „dinaști“ la Traci, Seure, în *Rev. Arch.*, XV (1922), p. 51, notele 1 și 2. V. și A. Moret, *Du caractère religieux de la royauté pharaonique*, în *Annales du Musée Guimet*, XV (1902).

² Așa și βασιλεις și βασιλισκοί, cu impunătoare inscripții, ai Nubiilor, V. Lesius, în *Hermes*, X, pp. 130-1.

³ Pârvan, în *Getica*, vorbește de secolul al V-lea.

⁴ Asupra căreia amănunte în ce privește pe Scordisci și Taurisci în Zippel, *Illyricum*, p. 105 și urm. V. mai departe.

terul şivoiului care i-a dus la începutul secolului al III-lea până la Delphi.

Ei sânt, de sigur, venind din Apus, unde era vatra noii civilizații, oamenii bronzului, însă ar fi trecut pe la 900 la întrebuițarea parțială a fierului, cu împrumut de vase grecești și cu introducerea carului în riturile funerare¹. Alături cu raporturile istorice dintre ei și acești nou-veniți, la începutul secolului al III-lea sânt acelea, adevărate numai prin morminte și unelte, în jurul cărora se exercită pasiunea de a explica a cercetătorului în domeniul preistoriei.

Moștenirea lor a rămas însă foarte slabă, mărgenită în domeniul inferioare, fără influență asupra religiei, a portului; a limbii².

De la Celți, ale căror morminte se întâlnesc și în Secuime, pare a fi rămas însă ceva în „sarmatica“ mânare a boilor de un tip de stepă și felul de *a injuga* (latin, ca și *jugul*), *a inhăma* (*ham* pare turanic) vitele, nu pe frunte, ci în gât și chiar acel *hăis* și *cea*, din care primul se mai întrebuița în Franța veche³.

Am văzut în câte fragmente a fost de la început și era menită să rămâie așa până la urmă această mare, vitează și nenorocită rasă a Tracilor⁴.

Geții⁵ așezați în șes n'au avut viața așa de risipită pe văi ca a celorlalți Traci și ei au fost îndemnați de la început spre o regalitate mai solidă și mai puțin concurată și contestată decât a fraților lor de la Sudul Balcanilor.

¹ Contra clasificării lui Déchelette, Jullian, *o. c.*, I, p. 162, nota 3. Cf. Vulić, *Celții în Ținuturile iugoslave*, Glas din Belgrad, 1926; V. și Pârvan, *Considérations sur les sépultures celtiques de Gruiă*, în *Dacia*, I (1924), p. 55 și urm.; D. Berciu, în *Bull. Com. Mon. Ist.*, 1934, p. 35 și Nicolescu-Plopșor, *Les Celtes en Olténie*, în *Homenagem a Martins Sarmiento*, Guimaraes, 1933, pp. 308-12.

² V. M. Roska, în *Dacia*, III-IV, p. 359 și urm.

³ L-am găsit în explicațiile din notele ediției în 12° din *vestitul Roman de la Rose* (nu-l mai am la îndemână).

⁴ Încercarea de a scrie istoria acestor regi locali a făcut-o, de mult, Cary, în *Histoire des rois de Thrace et de ceux du Bosphore Cimmérien, éclaircie par les médailles*, Paris 1752.

⁵ Cu dreptate d. R. Vulpe e pentru Geții pe ambele maluri; *Bul. Soc. Geogr.*, XLI (1922), p. 139.

După Ștefan de Bizanț¹, care, citând *Geticele* lui Kriton, se oprește asupra numelui, — și feminin, ca Geta, soția regelui Filip —, Geții „sacrifică soția bărbatului și vin în solie cu chitara”²; aceasta o spune și istoricul elen Teopomp. Multă vreme însă nu e vorba de nicio regalitate.

Pe Strymon regele Bogas e pus de Dariu³, În Balcani, un Mosses, rege al Bisalților, apare în secolul al V-lea prin monede⁴. Tot așa, în veacul al IV-lea, la Paeoni regele Patraos, care și el apare numai pe această cale⁵. Monede avem, de altfel, și de la Edoni, Oresci, Derroni, Zelei, Tynteni, cari au trebuit să-și aibă deci regii. Regele get Charnabon de la Sofocle, cunoscut prin Hygin⁶, e de sigur o realitate istorică⁷. Tot așa Isanthes, „rege” la Krobyzi, pomenit, după Filarh, în Istoria Tracilor, de Atheneu⁸. Între regii neidentificabili ai Tracilor e și un Sovikytnos, menționat la Suidas⁹.

Ei represintă situația Tracilor în secolul al V-lea, când Atenienii primesc apoi cetățean pe Sitalkes, „fiul regelui Tracilor”: la această dată din an se serbează, timp de trei zile *Apaturii*le, serbători ale tineretului¹⁰. Am văzut că acești regi sânt încunjurați, după o glosă din Hesychiu, de nobili ziși „zibythides”.

Cea d'intăiu reală formațiune regală tracă, constatată în secolul al IV-lea, e însă aceia a Odrysilor¹¹ sau Drusii, de

¹ *Sub v. Γετία*, Osebirea între Geți și Daci, la el, *sub v. Δακτα*.

² Γέται καθαράς ἔχοντες καὶ καθαρίζοντες τὰς ἐπικηρυκσίας ποιῶνται, Athenaios, XIV, 24 (IV, p. 29). Așa spune și Procopiu, târziu, despre popoare din Nord.

³ Polyainos, VII, 24.

⁴ Babelon, *Monnaies*, no. 1489.

⁵ Head, *Historia nummorum*, II, p. 236.

⁶ II, 14. V. și Herodian, Περὶ μονήρους λέξεως, pp. 9, 29.

⁷ Observat de Tomascsek, o. c., I, p. 33.

⁸ 12, p. 536 D.

⁹ *Sub v.* Un Diegyllis, rege al Kainilor și Odrysilor (cf. Diege al Dacilor), la Diodor, XXXIII, 14; XXX, 12, 4; Strabon, XIII, 624; prologul la Trog-Pompeiu. Fiul Zebelmios, și el dispărut la 149; Reinach, *Rev. Arch.*, XIV (1909²), p. 67 și nota 4. Capitala Bizye, cetate a Astilor, Strabon, VII, 47. Cf. Pliniu, IV, 47 și *Annual of the British School*, 1905-6, p. 180.

¹⁰ V. Suidas, *sub v. Apaturia*.

¹¹ V., în genere, Tomascsek, o. c., I, p. 80 și urm. Monede regale *ibid.*, p. 81. Un Odyrse la Suidas. Lista regilor traci a lui Mommsen (v. mai departe și în *Zeitschrift für Numismatik*, II (1875), pp. 90-1.

unde, cum am mai spus, Drusipara sau Odrusipara¹. Acest trib pare, prin obiceiurile de înmormântare, mortul fiind stropit cu vin și de-asupra mormântului făcându-se o alergare de cai (ἵπποδρομία), să fi primit, peste Geți, datine scitice².

Statul acesta odris, supt Sitalkes I-iu³, ar fi supus pe Edoni, Sinti, Peoni, Bisalți și Bessi, pe Dii, câștigați și cu aur din minele lui, întinzându-se poate și peste Dunăre. Deci e încercarea de „basileia“ barbară, venind din Mizăzi și precedând pe cea macedoneană, a cărei dezvoltare ar fi împiedecat-o, dacă alcătuirea părții răsăritene din Peninsula Balcanică ar fi favorizat o adevărată încheiere a triburilor, care nu erau convocate decât pentru simple întreprinderi de

¹ Rostovțev, *o. c.*, p. 89. Strabon înșiră astfel (VII, *fragm.* 47), pe regii odrisi: Amadokos, Kersobleptes, Berisades, Seuthes, Kotys. Teopomp, și el pomenește pe nonagenarul rege Teres; *Fragm. Hist. Gr.*, I, p. 329, n-l 300. Tucidide începe (II, 29) cu Teres. Între Teres și tarabosti e de sigur o legătură (cf. și celticul nume al *Costobocilor*). Dar, după Tomaschek (*Zeitschr. f. öst. Gymnasien*, 1872, p. 144), e vorba de tarbus, căciulă. Un Gal Sithocus, Sextus Aurelius Victor, LXXVI.

² Xenofont, *Hellenica*, III, II, izvor de căpetenie, I. V. apoi W. Dittenberger, *Ketripolis von Thrakien*, în *Hermes*, XIV (1879), p. 298 și urm.; Perdrizet, *Les fils du roi odryse Kersébleptès*, în *Bull. de corr. hellénique*, XX (1896); Adalb. Höck, *Das Odrysenreich in Trakien im V. u. IV. Jahrh. v. Chr.*, în *Hermes*, XXVI (1891); Vincenzo Strazzola, *La serie dei re Odrisi dal 200 a. C. al 46 d. C.*, din *Bessarione* (fasc. 63-6), 1901-2, p. 31 și urm. Cf. A. Solari, *Sui dinasti degli Odrisi*, Pisa 1912; același, *Kotys I e Kersobleptes re di Tracia*, în *Klio*, III (1903). Pe alături Aldo Ferrabino, *I regni di Seute II e di Ebrizelmis in Tracia, și I figli di Sitalkes*, în *Bull. di filologia classica*, XVIII-XIX (1911-3). Acum și Radu Vulpe, *La succession des rois odryses*, în revista *Istros*, 1934. Acel Seuthes, călăuzul care rătăcește pe Lisimah după Polyainos, pare a fi o rea înțelegere a textului grec de care s'a servit scriitorul latin. Regele Seuthes ar fi putut juca rolul lui Vlad Dracul, ducând pe Turci în Ardeal, al Domnilor munteni călăuzind pe Sultanul Mohammed al II-lea contra lui Ștefan-cel-Mare, Macedoneanul Polyainos, foarte prețuit în vremea veche și bizantină, mai puțin azi, și-a scris *Stratagemele* pe vremea lui Marcu-Aureliu. Asupra izvoarelor lui au scris Malber (*Ueber die Quellen und Werth der Stratagemen Polyans*, 1885) și Knott (*De fide et fontibus Polyani*, 1883).

³ Suidas e nelămurit între Σιτάλλος și Σιτάλλης.

pradă¹. Oastea lui armată cu cuțite nu cruța nici copiii².

Filip al Macedoniei își va câștiga întâile titluri la recunoștința Grecilor împiedecând formațiunea acestui Imperiu rival și colonisând Greci pe teritoriul imens al Tracilor, cari trebuie să li cedeze jumătate din venituri³. Dar el va avea să întâmpine însuși rezistența orașelor grecești vecine: Perintul, pe care-l asediè, Bizanțul⁴, care avu să sufere aceiași strâmtoare.

Cele mai sigure informații despre regalitatea tracă în secolul al IV-lea sânt acelea din Tucidide. Descendența scriitorului însuși de la „Oloros, regele Tracilor“ al cărui fiu omonim l-ar fi cunoscut și i-ar fi vorbit Herodot⁵, e neîndoielnică, așa încât informațiile sânt vrednice de toată credința.

Sitalkes, fiul lui Teres, luptătorul neînorocit contra vecinilor Thyni⁶, apare aici ca un rege al mai tuturor Tracilor, supuși de tatăl lui dominației Odrysilor, peste cari singuri dominase el la început⁷. Însurat cu sora unui Grec din Abdera, el primește ușor să se facă aliat al Atenienilor. Incercarea Spartanilor de a și-l câștiga, aruncându-l asupra Potideii, nu izbutește și din cauza prieteniei lui Sadokos, fiul regelui, care se și încetățenește Atenian⁸. În aceiași legătură politică regele atacă pe „Chalkideii din Tracia“ și pe Macedoneanul Perdikkas, fiul lui Alexandru, instalând pe Amyntas ca rege.

E o mișcare a tuturor Tracilor, „unsprezece miriade“, două treimi călări „de la cei din munțile Eîn și din Rodope, peste cari stăpânia, până la Pontul Euxin și Helespont“. Sosesc cu dânșii și Diii din Rodope și alți munteni „autonomi și purtători de cuțite“, unii de bună voie, alții cu plată, ba chiar veniți fără a fi chemați, de mirosul prăzii, „Arianii și Laiarii și

¹ Tomaschek, *o. c.*, I, pp. 59-60; Mateescu, în *Rev. Ist.*, XIII, p. 213.

² Dio Cassius, *l. c.*

³ Diodor din Sicilia, XVI, 71 (după același Teopomp de Chios, istoricul lui Filip).

⁴ *Ibid.*, 74 și urm. (după Efor din Kymai și după Dyllos din Atena).

⁵ V. Suidas, *sub v.*

⁶ Pentru ciocnire Xenofont, *Anabasis*, VII, II.

⁷ Την μεγάλην βασιλείαν ἐπὶ πλείον της ἄλλης Θρακίας ἐποίησε: πολὺ γὰρ μέρος καὶ αὐτόνομόν ἐστι Θρακῶν; Tucidide, II, 29.

⁸ *Ibid.*, 67.

toate neamurile paionice câte sânt, asupra cărora stăpânia, ajungând până la Grai și la Strymon“, până la Tribalii „autonomi“, la Trari și la Tilatei cari se ridică, la Nord de muntele Skomios, până la Oescus, care va fi al Romanilor, până la Sinti, Paioni, Maizi; ținutul Mării merge de la Abdera până la gurile Dunării, cale de unsprezece zile pentru „un om bine încins (εὐκωπος)“, între aceste puncte extreme întinderea în lat a Împărăției fiind de treisprezece și veniturile ajungând supt Seuthes, urmașul lui Sitalkes, la „400 de talanți de argint, în argint și aur“. Era „Împărăția cea mai tare dintre cele din Europa, câte sânt între Golful ionic și Pontul Euxin prin venituri și altă prosperitate, iar ca putere de luptă și mulțime a oștirii mult a doua după a Scitilor“. Acest rege se luptase cu Paionii de la Doberon, tăind către ei drum prin păduri și peste munți pustii, ceea ce arată o civilizație înaintată.

Războiul acesta, din 429, înseamnă o cumplită prădăciune pe care, mai puțini, ai lui Perdikkas n'o pot împiedeca. Tracii liberi din cale, Panaii, Odomanții, Droii, Dersaii, sufăr aceiași soartă. Cum însă flota ateniană nu se presintase și Perdikkas câștigase sfaturile viitorului rege Seuthes, fiul lui Sparadokos sau Spartakos (de fapt Spartacus), fratele lui Sitalkes (cărui i se făgăduise sora Macedoneanului Stratonike), acesta, rămas fără hrană în pragul iernii, se retrage cu oarecare grabă¹.

E vorba atunci și de o întreagă confederație tracă. În adevăr, la 429 Sitalkes în lupta cu Perdikkas iea, cum am văzut, ostași din Rhodope, acei Dii².

De altfel, la expediție participă și *Geții*, pe cari atât de competentul semi-Trac Tucidide îi descrie așa: „Geții cei de peste Hem și câte alte părți înlăuntrul râului Istru, mai ales către Mare, Pontul Euxin, locuiau“. Vin călări cu toții ca o armată³, — înrâuriri scitice, pe când Tracii curați din munte luptau pe jos în cete cu cuțitul la brâu, acela pe care, cârjobat, îl vor purta și Dacii

Aceasta e apariția în istorie a Geților ca atari, și impresia

¹ Tucidide, II, 95-101.

² *Ibid.*, 96. Pentru Geții lui Seuthes I-ii, Polyinos, VII, 38.

³ *Ibid.*, 69; cf. și *ibid.*, 98. Un răsădit în Iordanes, *Getica*, p. 73. V. și Dio Cassius, LXVII, 6.

e că avem a face fără îndoială cu Traci, dar de un caracter particular. Sintesa scitică, de unde au venit, cu un caracter la început mai asemenea cu al Sciților, Agatirsii, s'a exercitat și asupra acestor Geți. Regalitatea lor e mai veche și mai sigură, oastea lor mai bine organizată, cavaleria lor, formată după modelul aceleia a deșertului, e capabilă de expediții mai întinse. Fără să aibă mijloacele unui Sitalkes, regele lor, al cărui nume nu-l dă istoricul grec, e capabil de a lucra pentru sine, urmărind un scop propriu, pe când monarhul odris e de la început numai un instrument al Atenienilor, desorientat când aceștia nu-i arată direcția. De altfel, Xenofont, care l-a cunoscut pe acest client regal al cetății sale, pare a pomeni și cântecul pentru moartea lui Sitalkes¹.

Căci aceluși care putuse aduna la un moment dat toată vitejia tracă îi fusese dat să piară într'o luptă pierdută cu Tribalii. Urmașul lui, acest Seuthes, fiul lui Sparadokos², un nepot de frate, moșteni „pe Odrisi și cealaltă Tracie”³.

Regele Seuthes⁴ e arătat de Xenofont ca un prieten al Spartanilor⁵, de și încheie la 390 un tratat cu Atena. El apare și aiurea în aceste lupte grecești⁶. Dar sânt, de partea Olintului, căruia-i servesc, și Traci „fără rege”. *οἱ Θράκες οἱ ἀβασίλευτοι*⁷.

¹ *Anabasis*, VI, 1, 6.

² În Xenofont, *Anabasis*, VII, II, alt Seuthes se presintă ca fiul lui Maisades, care stăpânește peste Melandiți, Thyni și Tranipsi.

³ Tucidide, IV, 101.

⁴ Pentru acest nume, v. *ibid.*, p. 86, nota 1.

⁵ *Hellenica*, III, cap. II, 9. Un Seuthes inventator al fluierului. Tomaszek, *o. c.*, I, p. 61.

⁶ *Ibid.*, IV, VIII, 26 (amestec cu un Medokos). Pentru Odrysi și *ibid.*, III, II, 5.

⁷ *Ibid.*, V, II, 17. În acest timp Arketas domina în Epir; *ibid.*, VI, I, 17 (e numai *ὑπαρχος*). Pentru regi la Peoni, Derronieni și Laiai, cu nume ca Evergetos, poate Ekgonos și Dok[anos], Lykkeios, Andoleon, Patras, Dropion, Nickarchos, toate grecești (și un rege Thrax la Bisaltți), v. *Journal international d'archéologie numismatique*, XV (1913), p. 193 și urm. Acolo și la Perdrizet, *Bull. de corr. hell.*, XXXV (1911), despre Geta, regele Edonilor (500 a. Chr.). V. și Tucidide, II, 29, 97. Cf. și Höck, în *Hermes*, XXVI (1891), p. 76 și urm.; Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria, their relations to the time of Philipp, son of Amyntas*, Oxford 1926. — Mai târziu numai apare

Seuthes al II-lea, care nu știe grecește, are o oaste organizată, cu peltaști, cu trâmbițași cari sperie din cornuri¹ pe inamic și cai cu platoșe, ostași purtând căciule de vulpe și peste urechi și cojoace până la solduri, cu bernevici călduroși „ițari“ pe pulpe. În jurul cortului (τύρσις) stau cai cu hățurile pe ei. Seuthes poate oferi Grecilor întrați în serviciul lui nu numai bani de cei bătuți în Cizic, dar părechi de boi și „sate întărite“² — ne gândim la *fossatele* de unde vin satele noastre — lângă Mare. El însuși merge în frunte, cercetând urmele dușmanilor prin zăpada munților săi³. În țara dușmanului se ieau robii cu miile, cu miile boii și oile⁴; în urmă ard sate întregi, cu gropile de grâu, ca să se sperie alte grupe și să vie la supunere, mulți prinși fiind îndată săgetați. Se văd sate dușmane pornite pe luptă, cu casele îngrădite, cu uluce mari de spre staule, și de acolo fiecare-și apără vatra cum poate⁵, întocmai ca, peste veacuri, Dacii din Carpați în luptă cu Traian. Îngrozii, apărătorii văilor trimet pe bogați și bătrâni ca ostateci. Se iea pradă de boi și de catări, îndată împărțiți oștirii.

Neavând bani pentru a-și plăti mercenarii, Seuthes oferă, după o campanie reușită, „șase sute de boi și patru mii de oi“, pe lângă câțiva prizonieri⁶.

Vedem Curtea puternicului rege, care oferă visitorilor vin din cornul probabil căpătat la o vânătoare de zimbri⁷, li dumerică și pâinea și carnea, împărțindu-li-o cu însăși mâna sa⁸.

formația bessică, având în frunte un *princeps* ca Rabocentus (la Tomaschek, II²). Bessi ajung a fi numiți toți Tracii; cf. *ibid.*, p. 86, nota 1. Pentru fabulosul poet „odrys“ Thamyris, Suidas, *sub v.*; adauge Xenofont, *Anabasis*, VII, III, 10 și urm.; Diodor, XIV, 37, 1 și urm. Cf. Bernhard Müller, *Beiträge zur Geschichte des griechischen Söldnerwesens bis auf die Schlacht von Chäronea* (tesă la Strasbourg), 1908, pp. 69-71.

¹ V. și *Rev. Arch.*, XXVII (1874²), p. 339.

² Χωρίον ἐπὶ θαλάττῃ τετραχισμένον; Xenofont, *Anabasis*, VII, II.

³ *Ibid.*, III.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, IV.

⁶ VII, VII.

⁷ Κατὰ τὸν θράκων νόμον κέρατα οἴνου προῦπινον., *ibid.*, VII, II.

⁸ *Ibid.*, III.

Unii primesc cu politeța elenică, dar, alături, barbarii, „grozavi la mâncare“, trag la ei pânea cea mai mare și hălci de carne, pe care, întinzându-le pe genunchi, le infulecă¹. Regele pricepe puțin și grecește, când e vorba de interesul lui².

Se vede aiurea același Seuthes chemând la el 2.000 de Geți, pe cari îi întrebuintează cu meșteșug contra Atenienilor¹.

Dar, întorcându-se din aventura lui asiatică prin Bizanț și rămas fără patron după moartea pretendentului pers Cirucel-Tânăr, Xenofont, văzându-se „indesirabil“ la foștii săi tovarăși, se oferă și el, ca și un Kleonor, un Phryniskos, cari primiseră unul un cal, altul o soție³, lui Seuthes, care-i promite moșii lângă Mare și fata lui, ori să cumpere el fata lui Xenofont, dacă o are, promițându-i stăpânirea cetății Bisanthe, a locului Ganos și a „Noului Zid“, cucerit odată cu Alcibiade. Un ospăț trebuia să pecetluiască alianța. În cursul lui apare cineva „cerând“ pentru Seuthes, și de la niște oameni din Parion, veniți cu daruri pentru Medokos, regele Odrysilor și soție, ca și de la Greci, păhare și „covoare barbare“ (și de la Xenofont însuși, care nu poate oferi decât vitejia sa și alor săi). Un Trac dă, între păhare, un cal alb, altul un rob, un al treilea veșmintă, un oarecare Timasion o cupă de argint și un covor. Xenofont se dă pe sine. Se trec de la unul la altul cornuri ca acela pe care Traian îl va găsi în prada lui Decebal. Din ele se bea și se cântă, ca și din trâmbiți, pe când măscăricii fac glume⁴. Și azi la mesele de nuntă din Muntenia oaspeții plătesc prin daruri. Vom găsi și la un Kotys aceeași furie de petrecere, aceeași patimă de vin și de cântec, aceeași mărinimie⁵. Și Tucidide⁶ pomenește obiceiul regilor de a primi țesături și alte daruri.

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, VI.

³ Polyainos, VII, 38. V. și Marcel Mauss, *Une forme ancienne de contrat chez les Thraces*, în *Revue des études grecques*, XXXIV (1921), p. 390 și urm., citat și aiurea.

⁴ La el era și un Medosades, întrebuintat ca sol la Greci (*ibid.*, c. II).

⁵ *Anabasis*, VII, 1 și urm. Prânzul la Seuthes e reprodus din Xenofonte la Athenaios, I, p. 277 și urm.

⁶ II, 97. Pentru sens Marcel Mauss, *l. c.*

Solii de la dușmani se primesc la Traci în adunarea poporului¹, de sigur cu aceleași petreceri. Paionii își scaldă regele la instalare (τὸ βασιλικὸν λουτρὸν) în apa râului Astykos și întind și ei ospățul regal².

Alături de șefii Odryșilor și de regii cu nume grecești, cunoscuți numai prin monede, se întâlnește și câte un rege maid, ca Tipas³. Am mai pomenit pe acel rege al Krobyzilor, Isanthes, care „întrece pe toți contemporanii în trufie“, dar e „bogat și frumos“⁴.

Bine înțeles, nu e nimic „național“ în acești regi, cari sânt atâta: *basileis*, „Împărați“. Astfel, mai târziu, în monedele, bătute la Kypsela, ale lui Kotys I-ii, fiul lui Seuthes cel nou⁵, și ale lui Kersebleptes⁶, fiu al lui Kotys, sau în monedele lui Rhaskupor, care au numai βασιλέως Ῥασκουπόριδος

¹ Polyainos, IV, 2, 4. Contingente trace. Cașarov, *Kulturgeschichte*, p. 57 și urm. (catalog complet).

² *Ibid.*, 12, 3.

³ După Droysen și Th. Reinach, Perdrizet, în *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), p. 486.

⁴ După Phylarchos, Athenaios, XII, 51 (III, p. 239).

⁵ Pentru Kotys și Hoeck, în *Klio*, IV (1904), pp. 265-9 (contra lui Strazzulla). — O măsură κοτύη, la Galen, *De ponderibus*, IV.

⁶ V., pe lângă Hoeck, în *Hermes*, I. c., și următoarele lucrări, care sânt citate în acel studiu, Ferrabino, *Per Tere, Sparadoco e Sitalce, Odrisi*, *Bull. fil. class.*, XVIII (1911-2), p. 281; *I figli di Sitalce*, *ibid.*, XIX (1912), no. 10; Svoronos, Ἐφημέρις, 1891, p. 160 și urm.; Foucart, în *Mém. Ac. Inscr.*, XXXVIII (1909). Fiii lui Kotys, în *Hermes*, XXXIII (1898), p. 626 și urm.; *Bull. corr. hell.*, XX (1896), p. 466 și urm.; Premerstein, în *Jahrbücher* din Viena, I (1898), p. 178 și urm. D. Perdrizet crede, contra lui Mommsen, că dinastia lui Kotys ține până la anexare; *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), p. 479, nota 4. După Hoeck, lui Teres îi urmează Sparadokos, tatăl lui Seuthes (Pauly-Wissova, III, p. 318). Sitalkes e succesorul acestuia. Pentru succesiunea lui Seuthes după Sitalkes, Tucicide, II, 101, 5; IV, 101, 5; cf. Höck, I. c.; Swoboda, în Pauly-Wissowa, I, p. 1693 (la Sadokos); Hoeck, I. c., p. 381 (la Sitalkes); Casson, o. c., care întrebuițează și scholia la Aristofan, *Acharnanele* (pentru fiii lui Sitalkes, pe lângă Sadokos), și Radu Vulpe, în *In memoria lui Vasile Pârvan*, p. 317 și urm.

⁷ V. Perdrizet, în *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), p. 478, nota 1. Cf. pentru acest Kotis I-ii și Hoeck, în *Hermes*, 1891, p. 89.

⁸ V. și inscripții, *C. I. Att.*, 552-3.

sau *Ῥαισκουπόριδος*. Despre un Rhoimetalkes, tot așa de târziu, se spune numai că „împărătește“ (*βασιλεύοντας*)¹. Așa zic și monedele de la un Saratokos, rege trac², dar nu odris, și ale lui Saratokos și lui Ketriporis, ale Bisalților³.

Legătura acestor regi cu Grecii erau așa de strânse încât Delphi închină o piatră pentru „Kotys, fiul lui Rhaizdos (*Ῥαίζδου*), regele Tracilor“, „proxen“ al orașului, cu multe privilegii⁴. Ketriporis, cunoscut și prin monede, încheie un tratat

¹ *Mitt. des deutschen Arch. Instituts*, secția Atena, 1912, p. 180.

² V. Sallet, *Zeitschrift für Numismatik*, 1873; *Numismatische Zeitschrift* din Viena, IV² (1875); Wadington, *Mélanges de numismatique*, II, 235 și urm.; cf. *Zeitschr. f. Num.*, I (1874), pp. 163-5.

³ *Ibid.*, p. 286. Monede trace cu *Κοτυος* și *Βα. Σαδαλο;* *ibid.*, II (1875), p. 10 și urm. De fapt din Spania. Alte monede trace (și tetradrahme), *Numismatische Zeitschrift* din Viena (1875). Pentru o monedă cu un Centaur răpind o fată și inscripția *Ιασιελίων*, *Zeitschrift für Num.*, II (1875), pp. 74-5. Falsă monedă a lui Sadokos, cu inscripția feniciană (1), în *Numismatische Zeitschrift*, IV (1872), Viena 1874 (articol de O. Blau). Monedă, de tip tasiian, ca a tetradrahmelor trace, cu *Κετυος χαρακτήρ*, atribuită celui de la 12 la 19 d. Hr., *Zeitschrift für Numismatik*, III (1876), p. 242 și urm. Seuthes bate și monede cu *κόμμα* și *ἀργύριον* (*ibid.*, p. 244. Cf. *ibid.*, V (1877), pp. 130-1); Kumandis, în *Ἐφημέριος ἀρχαιολογική*, 1886, p. 97 și urm. Pe la 400, moneda lui Metokos, rege al Odrisilor, cu simpla inscripție *Μητοκο* (A. v. Sallet, în *Zeitschrift für Numismatik*, V (1878), p. 9 și urm.). E Medokos sau Amadokos al lui Xenofont, în *Anabasis*, ajutătorul cu ostași greci ai lui Seuthes (VII, II, 32-7; VII, 11; *Hellenica*, IV, VIII, 26). Teres are monede cu *Τηρω* (Sallet, *l. c.*, p. 97). Alt Amadokos se intitulează al Odrisiților (*ibid.*). Pentru monedele trace și Pick, în *Numismatische Zeitschrift*, 1891, p. 29 și urm. Un *Μήτοκος Ταρόβλου*, în Jireček, *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 163. Medokos e pominit și la Isocrates (Orația către Filip). Regele *Σαυλ* cu capul purtând diademă solară poate fi un Scit, dar se recunoaște asemănarea cu cei din Dobrogea, Kanites, Heles (?) și Saria. V. Koehne, *Berliner Blatt für Münzkunde*, II, p. 129 și urm., la von Sallet, în *Zeitschrift f. Numismatik*, III (1876), p. 59. Autorul articolului preferă să vadă un rege trac; *ibid.* In fașă, monedele lui Alexandru I-ii Macedoneanul reprezintă pe rege cu o pălărie cu largi margini, călare, cu sulită dublă și un câne supt cal. Moneda, de tip grec, a Olimpiadei are balaurul (Sallet, *l. c.*, p. 55. Cf. *ibid.*, p. 56). Pentru moneda care ar fi a unui Dimitrie din al IV-lea sau al V-lea veac, *ibid.*, pp. 57-8.

⁴ In *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), pp. 477-8, Același lucru, de altfel, și pentru Kersebleptes; *ibid.*, p. 480.

cu Atena contra lui Filip (356-5) ¹. Și regele paion Audoleon capătă un decret de onoare de la Atena ². Atenienii mai încheie tratate cu Rhebulas, fiul lui Seuthes, fratele lui Kotys (381-30) ³. Statui se ridică pentru Rascupor al lui Kotys și Kotys al lui Rascupor. În fața lui, Filip află acasă întâiu pe regele Kerseblepte, vecinul Chêrsonesului ⁴.

Acesta era fiul lui Kotys I-ii ⁵, presintat de izvoare grecești ca un om destrăbălat ⁶, de o grozavă cruzime, spințecându-și nevasta, mama fiilor săi.

Kotys, care avea și Sestos, avuse a se lupta cu un rival Milthokythos, dar sprijinul fățiș al Atenei asigură regelui Sfântul Munte și Tesaurile. Demostene dă o scrisoare a lui Kotys. Măgulitor al Atenei, el, căruia i se decretase o coroană de aur, îi părăsește apoi interesele și-i calcă teritoriul.

¹ Diodor, XVI, 22, 3; Koehler, *C. I. Att.*, II, p. 66 b, și A. Höck, *Ueber den thrakischen Fürsten Ketriloris*, în *Jahrbücher für Philologie*, CXV, p. 836 și urm. (ar fi fiul lui Berisades); L. W. Dittenberg, v. mai sus); se atrage atenția asupra pasagiului din Aristotele, *Hist. anim.*, IX, 36 (24), în care e vorba de Tracia lui Kedriopolis⁴; și Teofrast, *De Odoribus*, c. 2, 4; Pseudo-Aristotele, *Θωρακία ἀνοσμάτα*, § 118: lângă Amphipolis.

² După Dittenberger, *Sylloge*, I³, no. 371; Cașarov, în *Klio*, XVIII (1923), p. 21. Regele Lyppeios cu Atena contra Macédoniei (după Tarn, *Antigonos Gonatas*, p. 65, același, *ibid.*).

³ *C. I. Att.*, III, 552.

⁴ Chersos însuși pare de origine tracă. V. și Kerdylion la Tucîlide, V, 6, 8, 10 și Keren, la Suidas. V. P. Foucart, *Les Athéniens dans le Chersonèse de Thrace*.

⁵ Numele de Kotys se găsește de multe ori și la epoce deosebite. Un Kotys e „rege al Engeistilor“, Filov, în *Rheinisches Museum*, XXXII, 53. V., apoi, Kotys Koureïou, în *Arch.-ep. Mitt.*, XVIII, p. 113, no. 23. Un Danais al lui Kotys, în *Bull. de corr. hell.*, VI-XII (1912), p. 603. Cf., pentru nume, Carsidava dacă. V. și Dio Cassius, XVI, 71; Suidas, supt „Kotys“ și „Amadokos“. Un Kotys elenizat la același, ca și orașul Kotidion. Și retorul Heron, în veacul al IV-lea, se pare, era fiul unui Kotys; Suidas, *sub v.* Kotos, cel care nu bea, la Suidas, *sub v.* Un Cotilus la Roma, Marțial, III, LXIII. — Cf. și Rösler, *Rom. Stud.*, p. 56 și nota 1. La Mateescu numele e cules de pretutindeni, *Ephemeris daco-romana*, I, p. 216, nota 5.

⁶ Cf. *θρασώτης Κότις*, tipul corupției la Suidas, *sub v.*

Tot prin Demostene¹ aflăm că după moartea lui Kotys omorât de doi Greci din Ainos, Python și Heraclide, pe cari-i răspălătește Atena, trei prinți își împart moștenirea lui: Berisades, Amadokos și fiul mortului, un copil, Kersebleptes, cari tustrei caută să câștige sprijinul Atenei. Unii voiau ca acest din urmă singur să fie recunoscut. Se și încheie un tratat de pace cu dânsul, dar, îndată ce moare Berisades, copiii lui și Amadokos sânt atacați de Kersebleptes. În luptă se amestecă Atenodor, Simon, Bianor, șefi, cari aveau influență asupra politicei ateniene; ei erau rude cu cei amenințați, Kersebleptes începe a juca un rol pe care-l întâlnim și mai târziu; deocamdată e vorba, oficial, de a-l ucide ca tulburător pe acest cetățean al Atenei.

Comicul Anaxandrides vorbește de nunta lui Iphicrate cu fiica lui Kotys². Se descriu, pe covoare întinse, oameni pletosi, cu părul uns cu unt, mâncând din vase de aramă; regele gustă primul din ceia ce aduce de băut. Cântă fluiere și chitare subiecte grecești. Se dau ca zestre (*φερναί*) herghelii de cai, o turmă de oi, haine de aur, foarte scumpe³. Și la Teopomp, citat de Athenaios, apare Kotys, cel mai aplecat spre petreceri dintre regii Traciei⁴, avându-și plăcerile în locurile mai pline de pomi și mai străbătute de ape, ca la Onokarsis, și fiind astfel fericit până ce a luat în deșert numele zeiței Athena.

De fapt aceste certe dintre Traci erau socotite ca o asigurare pentru Chersonesul atenian.

În cuvântarea despre acest Chersones, și Demostene pomeneste de expediția lui Filip contra regelui Odrisilor și de prădarea, la spatele lui, a Traciei-de-jos de către Diopithes Chersonesianul⁴.

Tot așa de aspru, Kersebleptes va fi pus de Polyainos

¹ *Adversus Aristocratem*. O fiică a lui Kotys luase, cum am spus, pe Atenianul Iphicrate, care-l apăra cu flota contra Atenei; *ibid*. Dar cearta izbucnește între ei, și ginerele gonit se retrage la Antissa și Drys; *ibid*.

² Athenaios, IV, 6-7 (I, p. 239 și urm.).

³ Ὅς ἀπάντων τῶν βασιλέων τῶν ἐν τῇ Θράκῃ γεγενημένων μάλιστα πρὸς ἡβυπαθείας καὶ προγὰς ὄρμησε; XII, 42 (III, p. 231).

⁴ Resumatul lui Libanius.

în legătură cu averi mari adunate de rude rebele și apoi însușite de dânsul. Un comandant de călăreți al lui îi aduce grâul adunat de la supuși, cari fuseseră îndatorați a-i strânge o anume parte din recoltă¹.

El e pomenit în mai multe rânduri de Demostene ca răpit de la Atenieni de Filip². Insuși Filip e arătat ca ucigașul lui Sitalkes, cetățean al Atenei; regele nu-l admite ca aliat al cetății, cum nici pe Teres, care luptase alături de dânsul contra Atenienilor și nu consimte să li lase Tracia cucerită³. I se atribuie însă o lungă petrecere în această Tracie, pe care o istovi, ca să suprime acest neam îndărătnic. Și Tribalii apar între cei învinși de el⁴.

Kersebleptes, al cărui jurământ trebuia făcut Atenienilor, e prins de Filip⁵.

Atenienii dăduseră dreptul de cetate unui Charidemos din Oreos, care fusese general al trupelor acestuia⁶. Demostene, vorbește de acest Charidemos, care se folosește de vase ateniene; prins de Atenieni (364), el luptă pentru ei contra Olintului și apoi, la asediul de la Krithoto și Elaios, e tot în serviciul regelui, trecând și la fiul lui, Kersebleptes, a cărui soră o ținea. Rivalul acestuia, Berisades, se folosește de Atenianul Atenodor (360-59). Un Miltokythes întrebunțează pe Grecul Heraclide și un frate al acestuia înainte de a

¹ VII, 31-2.

² *De Chersoneso*, 8; *Philippica*, IV.

³ *Ad Philippi epistolas* (scrisoarea lui Filip).

⁴ *De corona*.

⁵ *De falsa legatione*.

⁶ Și Demostene pune alături *Evoe Saboe de Hyes Attes și Attes Hyes; Contra Aristocratem* (resumatul lui Libanius); cf. *De corona*. Demostene a fost însuși sol la „regii Tracilor“ (*De corona*). Pentru Sabazio-Sambatis și I. G. C. Anderson, Cumont-Grégoire, *Studia Pontica*, I, Bruxelles, 1910, p. 21. Întrăbuințând articolul d-lui Perdrizet, despre fiii regelui (*Bull. de corresp. hell.*, XX (1896), p. 466 și urm.), Höck (*Hermes*, XXXIII, p. 626 și urm.) lămurește situația de pe la 350, când, de frica lui Filip, s'a legat politica ateniană de a lui Kersebleptes, și cu acest prilej el dă o listă a regilor traci care începe de la Teres și trece, cu fiii lui, la Sitalkes, Seuthes, Medokos, Hebyrtelmis (din 386-5), Kotys, acest Kersebleptes și Seuthes al III-lea (pe la 330-313).

fi prins de Kersebleptes; Miltokythes e astfel ucis¹. Pe la 357 Atena încheia un tratat cu Kersebleptes, Amadokos și Berisades².

La 346, Eschine vede în Macedonia pe fiul lui Kersebleptes, înainte de războiul acestuia cu Filip, ca zălog³. Fiii primului, Iolacs, Poseidonios, Medistas și Teras, sânt omorâți la Delfi în 351-50.

Dacă războiul dintre cetățile grecești n'ar fi luat o altă direcție, regatul odrys⁴ ar fi putut juca și mai departe acest mare rol, de care el de el nu era capabil. Mai târziu Tracii nu mai sânt decât mercenari cu cuțitele, pe cari Atena-i cumpără cu o drahmă pe zi, și-i trimete în Sicilia, pentru că, fiind prea scumpi, să fie restituiți patriei lor⁵. În cale acest neam, „cel mai aplecat la omor“ (φονιμώτατον), ucide pe oricine află, femeii, bătrâni, copii, până și vitele de jug⁶.

Inercarea lui Sitalke de a crea un Stat, dându-i ca basă o cultură, nu izbutise⁷.

Se vede din aceste relații schin.bătoare rostul regilor traci în viața politică de la spatele Atenei. Ei vreau de sigur malul Arhipelagului și se lăcomesc la cetățile mărginașe care se bucură de o oarecare autonomie. Iși caută prieteni printre Greci cari, desfăcuți de cetățile lor și poate cu ascendențe barbare, își oferă oricui serviciile militare. Fac din ei și gineri ai lor. Alți Greci, cari au interese contra lor, îi pândesc și-i ucid, pentru ca apoi Atena să-i primească și să li voteze răsplătiri. Cu această cetate însăși regii din interior întrețin continue și strânse raporturi, cum nu le puteau avea regii

¹ Inscricția dată de Blass, în *Hermes*, XVII, p. 154, și la Bernard Müller, *Beiträge zur Geschichte des griechischen Söldnerwesens*, p. 71, nota 1.

² *De falsa legatione*.

³ *Hermes*, XXVI, p. 70 și urm.

⁴ O Asta ar fi fost capitala regilor traci; Pliniu, IV, 47. Cf. Seure, *Rev. Arch.*, X (1919), p. 340, nota 1.

⁵ Pellastă, din seminția lui Diakos, în număr de 1.300; Tucidide, VII, 27. V. și *ibid.*, 29.

⁶ Și copiii ieșind de la școală; *ibid.*, 29. Pedepsa lor de către Tebani, *ibid.*, 20.

⁷ Pentru monedele trace și Pick, în *Numismatische Zeitschrift*, 1891, p. 29 și urm.

din Dobrogea sau din vecinătatea ei cu Kallatis, Tomi, Istros. Sânt onorați cu dreptul de cetate și măgulți în tot felul ca să păzească pacea și chiar să asigure un spor teritorial Atenienilor, cari râvnesc Chersonesul și-și aduc aminte, în acest veac de decadență, ce au avut în timpurile de glorie.

O contopire nu e cu puțință, dar o conlucrare se vede din aceste veșnic rupte și iarăși înodate raporturi, în care, dacă la barbari e adesea trădarea, marele oraș grec nu se sfiește a discuta asasinate și a primi pe ucigași.

Un lucru e sigur: că prin atingerea cu o așa de înaltă și de mândră civilizație acești șefi ai unei populații menite să dea doar mercenari și robi se elenisează, de și într'o măsură mult mai mică decât Macedonenii. Secretarii lor eleni scriu Atenei misive pe care Demostene pune să le reciteze în public, când discută politica patriei sale față de acești barbari. Și mai ales înrâurirea culturii elenice se vedește la dânșii prin caracterul frumoaselor monede ce ni s'au păstrat.

Legătura cu Atena nu se va pierde, de altfel, nici în zilele rele și ale Tracilor și ale Atenienilor. Mult mai târziu regi traci ajung a fi archonți acolo și a se îngriji de efebii cetății, ca acei doi Rhoimetalkes¹ din vremea Cesarului Caius, pe la 37-8 d. Chr.

Alături, de obicei până târziu robii la Atici sânt: Daci și Geți².

Tracismul incapabil de a rămânea într'o singură organizație se lasă pe încetul invadat și slăbit de elenism, care-și împinge orașele și-și trimete negustorii. Vechiul nume trac se păstrează însă une ori lângă cel grecesc³. Astfel „nouă căi“ (ἐννέα ὁδοί) în Tracia pentru Amphipolis⁴.

¹ V. Neubauer, *Das Archontat des Rhoemetalkas in Athen*, în *Hermes*, X, p. 144 și urm. Și după C. I. Gr. În genere pentru regii traci, Dawkins, în *Buletinul Școlii engleze din Atena*, 1913, p. 696 și urm. (v. și *ibid.*, XII, p. 175 și urm.). Unul fiu al lui Rheskupor, celalt al lui Kotys.

² După Ἐθνικὰ, Eustațiu, comentarii la Dionisie de Bizanț, *Geogr. gr. min.*, I, p. 270.

³ Pentru efectele în artă, v. S. Reinach, *Statuettes de bronze du Musée de Sofia*, *Rev. Arch.*, XXXIV (1899), p. 118 și urm.

⁴ Suidas, *sub v. Amphipolis*.

Mai ales însă vechea nomenclatură rămâne întregă. Astfel un Mukazenes¹, un Mukatrolis, lângă nume ca Brinkazeis, Auluzenis, Dentysykos, Pyteneus². De aici se va face supt Romani un Muca, poate chiar un Mucius³. Găsim nume ca Bitus⁴ Raebucenti⁵. Un Teres al lui Beithrys e de pus alături⁶. Până pe vremea Romanilor cu numele de Aurelius se unește acela trac, de caracter regal, al lui Roimetalkes — și un Aurelius Seutes, precum un Teres este și Iulius⁷. Un Eisatralis Skareos se va zice și Lucius⁸. Un Valerius Rometalca va fi unul din generalii de frunte ai lui Constantin-cel-Mare⁹. Sitalkes devine Sitaes în numele, unit cu „Scerviaedus“, al

¹ *Rev. Arch.*, XXV (1901), p. 315.

² Seure, *Rev. Arch.*, XXV (1901), pp. 315-6. Dar Izthis nu e Istrul. Un Mukazoris, p. 317.

³ Un Mukatralis, *Rev. Arch.*, XXX (1929), p. 385. Un Philaikos al lui Mukapor, șeful orașului Ulpia Nicopolis; *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 180, no. 25. Un Ti. Claudius Mucarius, Tocilescu, *ibid.*, XIX, p. 93, no. 96. Mucapor, și în Seure, *Rev. Arch.*, X (1909), p. 171. Mucianus la Bessapara; *Eph. Ep.*, IV, p. 59, no. 132. Și la Apulum, *ibid.*, p. 65, no. 164. Un Aurelius Mica, *Arch.-ep. Mitt.*, XVI, p. 198, no. 68. Un Mucapor, rege al Bitiniei și alte casuri de Mucapori, Mucapuis, Mucasius, Mucasenius, Mucozanus și Mucatralis, la Tomaschek, *Brunalia und Rosalia*, p. 384 și nota 1. Un Mucatralis, fiul lui Mucatralis, preot, are ca frate pe Brasitralis (cf. numele generalului grec Brasidas), cu pomenirea lui Brinkazis al lui Mukatralis; *Izvestia* ale Institutului Archeologic bulgar, VIII, p. 75. Un Bubas al lui Mukapor și un Giglizikos (?) al lui Dindipar la Chalkedon; *C. I. Gr.*, II, 3795. Un Septimius Mucator, *Rev. Arch.*, XII (1908²), pp. 473-4, no. 272. — În Panonia-de-jos Aurelius Aulupor, veteran, *Eph.-Ep.*, II, p. 383, no. 702.

⁴ Poate în legătură cu Krobyzii și cu finala *biza* la localități.

⁵ *Rev. Arch.*, XXV (1901), p. 323.

⁶ *Izvestia* ale Institutului Archeologic bulgar, VIII (1933), p. 77.

⁷ *C. I. L.*, III, 6123; Cațarov, în *Jahreshefte* ale Institutului german de arheologie, 1919, Supl., pp. 43-50; *C. I. L.*, III, no. 6122. Un Seutes și în Athenaios, IX, 20 (II, p. 282).

⁸ *Ephemeris Ephigraphica*, V, p. 79, no. 217; *Izvestia* ale Institutului Arch. bulgar, VIII, pp. 459-60.

⁹ Dessau, *o. c.*, I, p. 158, no. 701.

* Un Teres, *Arch.-ep. Mitt.*, XIV, p. 158, no. 47. Un Kotys-Cotinus, *Hermes*, XLVIII (1913), p. 453.

unui locuitor în același timp, din părțile sârbești¹. Dar găsim un Sitalkes princiar, ostatec al lui August².

În Caramurad s'a găsit inscripția lui Castus Mucapor din sâtul Clementinum³. Un Rhiskopor din Bosagyra se chiamă și Apolodor⁴. Diogene se chiamă un Remothalcinus⁵.

¹ *Ephem. epigr.*, IV, p. 81, no. 218.

² „Sitalces, divi Augusti opses“; Dessau, I, p. 190, no. 846. Sora lui se chiamă, frunos grecește, Phyllis. Cf. *Bulletin G. Budé*, Octobre 1933, V. și Athenaios, I, 49 (I, p. 49).

³ *Arch.-ep. Mitt.*, XI, 63; XIV, 29.

⁴ Seure, în *Rev. Arch.*, XVIII, 1911², p. 441.

⁵ *Notizie degli scavi*, XIX (1922), p. 417, no. 53; *Rev. Arch.*, XVIII (1923), p. 403, no. 71. Nume trace în *Bull. de corr. hell.*, XLVI (1923): *Rev. Arch.*, XX (1923); Centazaeras, Zipaibis, Cetrilas, Dizalas, Dulis, Bascilas, Certzus, Diminithis, Zescedes, Cetrilas, Zeredulis, Aliulas, Zepais, Zipas, Zeces. Un Aur. Rhoimetalkes, în *Beiblatt la Jahreshefte* din Viena, XIX-XX (1919) (și *Rev. Arch.*, XIV, p. 66, no. 59). Pentru Medokos, Meda, Medosades, Medosakos, Medopades, Seure, în *Rev. Arch.*, XVI (1922), p. 63, nota 6. Un „Amatokos, fiul lui Teres, Trac, chiliarh de călări, lăsat de consulul Sulla pentru a ierna în orașul nostru, cu câți soldați călări luptă alături de Sadala (παρὰ Σαδάλᾳ)“, Holleaux, în *Rev. des ét. grecques*, XXXII (1919) și *Rev. Arch.*, XIV, p. 478. De altfel, Sadalas și la Cicerone, în *Verrem*, II, I, 24; Amatokos, Amatoka, *Rev. Arch.*, XI (1908), p. 444. Amadokos (Medokos) și la Tit-Liviu, XLII, 13, 3; 40, 16; 42, 4; v. și Waddington, *Mélanges de numismatique*, II, p. 23. Nume trace se mai găsesc în *Bull. corr. hell.*, VII-XII (1903), pp. 318, 323; d. Seure dă și aceste nume: Dizalas, Beithus, Moco, „Iustus Rescupori, buleuta“. În *Izvestia* ale Institutului Archeologic bulgar, VIII (1934), p. 65, un Seuthes al lui Beithys Pyrala (Cațarov), în *Bull. de corr. hell.*, XLVII (1923) și *Rev. Arch.*, XX (1924), p. 386, no. 50, un Zaerazistes (v. Boirebista). Un Roimizes, *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 292. La Lesquier, o. c., pp. 294-5, 297, 314, 347: Seuthes, Lezemis, Cizapas, Sitalkes, Ebryzemis. Pentru regele Abruzolis, fiu Atlasbis, A. J. Reinach, *Rev. Arch.*, XIV (1909²), p. 63, notele 2 și 3 (inscripția de la Delfi). Un Cotelses, *Rev. Arch.*, XXXVII (1906), p. 502, no. 159. V. și Heuzey și Daumet, *Mission Archéologique de Macédoine*, în care e vorba și de *καταφθισορία* și *ναβλισορία* a Tracilor: Tarsas, Byzos, Beithus, Melgàs, Scaporenus, Zipa, Zitelmios, „Tanzigis filius, qui est Macer“, „Tarzies Bithi, qui est Rufus“, Bithicentus, Sabinus Diosenthis (și un *Taribostenus*; v. și aici, p. 198, nota 1), Byrdion, Sita, Neinisos; pp. 46, 137, 150, 152-3, 236, 331. La același, Kersibaulos, Axiokersos, Axiokerso (p. 159). — Pentru nume trace (și la biografia regilor) și *Prosopographia Imperii Romani saec. I, II, III* a lui Klebs și Hermann Dessau, 12 părți,

Macedonenii.

Ceia ce a împiedecat consolidarea unui Stat de o așa de adâncă înrădăcinare, capabil să strângă împreună toate semințiile răzlețe, cu „phylarchii“ și „regii“ lor, a fost alcătuirea, în regiuni mai apropiate de viața grecească, pe care a ajuns s'o domine fără a se confunda cu dânsa și rămânând capabilă de a crea o mare formă a vieții universale, a unei *basileia* de mare viitor, a Macedonenilor.

Originea lor ilirică, în legătură cu energica rasă de pe malul Mării Adriatice, deci în altă parte orientată, al cărei caracter și rol se va arăta la atingerea, în secolul al III-lea în. de Hristos cu Romanii, pare incontestabilă, în ciuda teoriei elenice a lui Otto Hoffmann¹, reluată în timpul din urmă de Fick², pe baza câtorva numiri geografice, atunci când se știe că, în lipsa cunoștinții unor forme gramaticale, era un vocabulariu macedonean cu totul deosebit de cel grecesc, cum se învederează și din citațiile cuprinse în vocabulariul lui Hesychius. Intrebuițarea limbii grecești în clasa de sus, numele

Berlin 1897 (biografii). Apoi la Dumont, care dă și inscripția statuii lui Kotys al lui Rascupor (*o. c.*, p. 469): „Ucus Dydigis fil.“, „Manta Dizae fil.“, Alluporis Ketrezeides, Ruros Zeipa, Trabicenthus, Zipocenthus, Kotys Christu (v. Kotiaion în Frigia), Kotys Dernaiu, Agathon Dadâ, Izus Apollonion, Herodot Zupa, Apollonios Zenthu (pp. 470-2), Curtius Theseus din „Tracia Mică“, Dom. Titopopori, Tateza Mucapora, Asclepius Zimidrenus (pp. 481, 483). Bithys Auluzenios zis și Alkates, J. A. Mordtmann, în *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 292. Și un Sadalas, un Anlocentus (p. 293). Un Herais Alutroleos, p. 294. Un Dorzeuthes, p. 269. Un Brizenis Ziaktraleos, p. 298. Un Zbel-surdos Makaporis, 301. Și Svelsurdos, p. 302 (cf. Dumont, *l. c.*, p. 381).

¹ *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*, Göttingen 1906 (v. mai ales p. 111: „Der griechische Gesamtcharakter des makedonischen Sprachschatzes“; la pp. 116 și urm., 201-2, nume pentru dialect, p. 232 și urm. Cf. și masiva carte a lui Mărgărit G. Dimitsa, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις καὶ μνημείοις σωζομένοις*, Atena 1896. În genere, afară de zeul *Ἰθάως*, Olimpul macedonean e elenic; v. Costanzi, *Studi di storia macedonica fino a Filippo*, în *Annali delle Università toscane*, XXXIII (1915); Ch. Picard, în *Rev. Arch.*, XI (1920), p. 387.

² *Vorgriechische Ortsnamen*, pp. 149-51. Același dă nume ilirice, *ibid.*, pp. 142-3.

pur grecești ale membrilor dinastiei n'au mai mare importanță decât atâtea nume romane purtate de Traci înverdați. De două ori în Plutarh vedem pe Alexandru-cel-Mare deosebind între graiul macedonean și cel elenic¹.

Formați din triburi, Orești, Eorzi, Tymphi, Elimioți, Lynkești, supt regele lor Argaios², Macedonenii avuseră să se lupte cu Taulanții, al căror rege era Galanos³. Ei știură să înlăture atacul Tracilor cu cară de războiu⁴.

Aspri până într'atâta de nu se duce la baie nici femeia care a născut⁵, Macedonenii biruie adesea și prin întrebuițarea unor „stratageme“, care nu sânt une ori decât înșelări nerușinate⁶.

Din *karanii* lor primitivi se alcătuieste astfel o zdravănă regalitate, gata să înfrunte pe oricine⁷, o monarhie ridicată mai sus, prin dorința de pace, grija de populații, decât acea pe care pretindea s'o imite.

Dar regalitatea macedoneană, cu toată lauda lui Alexandru-cel-Mare⁸ că se coboară din Hercule și din Achile⁹, cu toate

¹ La muștrarea și la judecata lui Philotas, V. și Christo A. Dako, *Albania, The masterkey to the Near East*, Boston 1919, p. 237. Cf. Hoffmann, o. c., p. 150 și urm. Pentru o mai largă unitate sud-est-europeană, sprijinită pe arta preistorică, M. M. Vasić, *La nécropole de Kličevac (Serbie)*, în *Rev. Arch.*, XI. (1902), p. 172 și urm. Raportul cu Villanovienii din Italia; A. Grenier, *ib'd.*, IX (1907¹), pp. 313-4.

² Monedele regale pleacă de la 480 în de Hristos; Geyer, *Makedonien bis zur Thronbesteigung Philipps II.* München și Berlin 1930 (ca *Heft 19. der Historischen Zeitschrift*, v. p. 32 și urm.), înlocuind pe Abel, *Makedonien vor König Philipp*, 1847.

³ Polyainos, IV, 1.

⁴ *Ibid.*, IV, 2, 11.

⁵ *Ibid.*, 2, 1.

⁶ Pentru legăturile cu Tracii, *ibid.*, 13. Pătrunderea prin codrii lor, *ibid.*, 16.

⁷ Pentru titlul de *karanos*, în Macedonia, Pick, în *Hermes*, X, p. 295.

⁸ Frederic al II-lea scrie pe *Considérations* ale lui Montesquieu: „ces rois de Macédoine étoient ce qu'est le roi de Prusse de nos jours“. Wilamowitz-Moellendorff, în *Reden und Vorträge*, Berlin 1901, pp. 72-4. Cf. J. R. Knipfing, în *The American Hist. Review*, XXVI (1920), p. 657 și urm.

⁹ Velleius Paterculus, I, VI.

aspirațiile, îndeplinite, la Impărăția lumii, în locul formei persane, a rămas, de fapt, totdeauna „barbară“ și „balcanică“, în ciuda numelor așa de frumos elenice pe care și le-a luat, până la Alexandru, venit din Iliada¹, pe care viteazul rege tânăr a știut s'o prefacă în realitate contemporană. Moștenirea faptului și sensului primitiv se arată și în colțuroasa figură, cu fruntea îngustă, falca tare și lipsa de profil grecesc pe care acesta o are pe monedele sale. Se învederează și prin căsătoria lui Filip cu fata unui rege trac, cu cealaltă soție, care a dat naștere lui Alexandru, aceasta, Olimpiada, fiind fata unui rege molos din Epir (dar și fratele ei se chiamă tot Alexandru). Și chiar mai târziu vedem pe Lisimah luând pe fata „regelui Traciei“ Dromichaite.

Macedonenii de odinioară, așa de fricoși în fața lui Sitalkes de ajuns ră a renunța cu totul la luptă, profită de răgazul ce li se dă prin orientarea tracismului regal nu spre Apusul care-i era deschis, ci spre Greci, și realizează o unitate monarhică, pe ruinele regalității separatiste, atacate încă de Perdikkas, și cu Iliri, a Macedonenilor lynkești², a Edonilor lui Pittakos: Arrhibaios, fiul lui Bromeros, regele lor, se luptă cu Perdikkas³. Macedonenii își fac drumuri și întărituri, își alcătuiesc o armată permanentă, supt Archelaos, fiul învinșului Perdikkas și ocrotitorul lui Euripide⁴, și caută a da o

¹ Dar v. curioasa etimologie a lui E. Herzog, în *Zeitschrift für rom. Phil.*, XLI (1921-2), p. 70 și urm. De aceeași părere e și d. F. Geyer, *o. c.* — Pentru limba greacă la Macedonenii (inscripții, nume, discursuri), Beloch, III¹, p. 2 și urm. Raporturi albano-macedonene, Hahn, *Alb. Studien*, p. 227. O încercare de a găsi cuvinte de-ale lor, în Thunmann, *o. c.*, p. 249, nota 4. Cf. și David G. Hogarth, *Philip and Alexander of Macedon, two essays in biography*, 1897 (despre clanuri, p. 16; adunarea poporului, p. 18).

² Regele e ucis de „fiii lui Goaxis și de Braurò, soția lui“, — Amphaxytida fusese alt Stat separatist; Tucidide, II, 109, interpretat de Niese, *l. c.*

³ Tucidide, IV, 83. Pentru cetatea Lynkos, *ibid.*, 124-5. Cf. și mențiunea Edonilor de la Amfipole. Soarta Lynkeștilor mai departe, Niese, *o. c.*, I, p. 26; II, p. 100.

⁴ Ștefan de Bizanț, *sub v. Γερτα*. Cf. Satyros, în *Fragm. hist. gr.*, III, p. 161.

formă definitivă regalității imperiale din Sud-Estul Europei.

O legătură de familie se încheie în acest timp între puternicul Macedonean și fata regelui trac Kotelas, Meda sau Geta¹.

¹ Pentru legăturile cu Kersebleptes, Beloch, *o. c.*, II, pp. 303 și urm., 499 și urm., 545.

CAPITOLUL III.

Strecurarea scită.

Deocamdată însă o pătrundere scitică se strecoară la mijloc. Numele regelui Ateas (nu Atheas; la Clement de Alexandria; la Fronton și Polyainos: Atois), cel mort peste nouăzeci de ani, în lupta cu Filip al Macedoniei¹, „pe lângă Istru“, amintește în adevăr pe ale Împăraților stepei². El are de lucru și cu Grecii de la Histria³, cari-i aținuseră calea, pe când cei din Apollonia îl sprijiniau. Ajunge a-și strânge venituri și de la Bizanț, și tonul în care amenință pe Bizantini că va face să bea caii lui în apele lor⁴ amintește răspunsul scitic către Darius, și tot așa misiva către Filip că, dacă se intră în domeniile lui, el va preface arama statuii lui Hercule, adorată, cum se știe, prin aceste părți, în vârfuri de săgeți⁵.

Și prada miilor de cai în aceeași povestire amănunțită a

¹ Pe care s'ar fi oferit a și-l face moștenitor.

² Strabon, p. 307; Lucian, *Macrob*, 10. Cf. Pârvan, *Getica*, p. 51 și urm. (care răspinge ideea că ar fi vorba de o cetate; Iustin, IX, 2, vorbește, cum am spus, de „gurile Istrului“). Pentru Istrienii iliri, Iustin, XXXII, III. Cf. P. Nicorescu, *La campagne de Philippe en 339*, în *Dacia*, II, p. 22 și urm. Nu era de nevoie ca Sciții să fie *deslocuiți* de Sarmați.

³ Iustin, resumând, pentru a fi resumat și el de Orosiu, pe Trog Pompeiu (*l. c.*), crede că era un Staț al Istrienilor, cu un rege. — Dar mențiunea gurilor Istrului e decisivă, ca și a statuii lui Hercule, care era de pus acolo. Pentru Peuceții traci, în Gurile Dunării, și cetatea lor Bybe, Ștefan din Bizanț, *sub v.*

⁴ Clement de Alexandria, *Stromata*, V, p. 240. Stratagema lui cu vitele și oamenii fără arme în dosul unei cortine de sulii, în Frontin, II, 4, 20; Polyainos, VII, 44.

⁵ Iustin, *l. c.*

unor izvoare în adevăr târzii, căci minunile și isprăvile lui au fost cunoscute și lui Trog Pompeiu, deci lui Iustin, lui Eschine și lui Plutarh¹, ar arăta, că nu e vorba de un Trac, dar același număr se întâmpină și pentru copiii și femeile căzuți în robie, așa încât e de sigur o rea traducere a unui text grecesc. Biruitor, Filip fu pândit la întoarcere și greu lovit. Minunile și isprăvile lui au fost cunoscute și lui Trog Pompeiu, deci lui Iustin, lui Eschine și lui Plutarh². Biruitor, Filip fu rănit de Tribalii regelui Seuthes (339).

În aceste zile ale lui Ateas a fost de sigur și acea ciocnire dintre Sciți și Tribali, în care cei d'întâiu și-au speriat adversarii făcând pe țerani și ciobani să apară în dosul oștii, răscolind praful ca o nouă oaste care sosește.

Acest intermediu scitic n'a dat, de altfel, cu toate laudele pentru Sciți ale lui Tucidide, alt rezultat statornic decât formațiunea regală stârcită din teritoriul care s'a chemat Scitia Minoră și pe care am atins-o mai sus, când a fost vorba de Scitia cea mare.

Se cunosc prin monede și numai prin monede, fără a se putea fixa măcar date aproximative, regii Akrosas, Saris, Charaspes, Kanites³.

Ateas, a cărui mare vrâstă, de nouăzeci de ani, amintește pe a Tracilor Bardylis și Teres⁴, e deci cu adevărat interesant. Se vede în acest secol al IV-lea o coborâre scitică la gurile Dunării, și *peste ele creându-se o Scitie Mică, pe care*

¹ Citați și la Pârvan, *Getica*, pp. 52-3 și p. 53, nota 1. Acest rege trece în legendă ca acela care a speriat pe Tribali, scoțând turme contra lor; Frontin, II, c. iv, 20.

² Iustin, I. c., III.

³ După Beloch, o. c., Filip urmărește pe Dunăre „die Waffenehre“. V. și Eschine, *Contra lui Ktesias*, p. 182.

⁴ Polyainos, VII, 44.

⁵ Tacchella, în *Revue numismatique*, 1900, pl. I și II; Suțu, în *Rev. Arch.*, XLVI (1881); *Contribution de la numismatique à l'histoire du passé de la Roumanie transdanubienne*, Bucarest 1916, (din Buletinul frances al secției istorice a Academiei Române), pe lângă Moisil, *Numismatica Dobrogei*, București 1916; Knechtel, în *Rev. catolică*, 1912, pp. 219-224, 1914 și *Buletinul numismatic*, 1915.

⁶ Asupra căruia ca șef al mai multor seminții, v. Strabon, p. 307. Cf. Bessell, *De rebus geticis*, p. 14 și urm., și Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, p. 20, nota 57.

Filip, chemat, o clipă, ca aliat, n'o poate opri. Istria păzește libertatea cetăților grecești, dar ea găsește o rivală în Apollonia, până ce se va întinde, patru sute de ani mai târziu, Statul geto-dac. Pe de altă parte, se vede că Tribalii ocupau în acest moment locuri vecine cu Pontul și se pare că tocmai prin această descindere scitică ei au fost împiedecați de a-și face și ei în aceste locuri *basileia* lor.

Din partea lui, Filip ar fi vrut să se ridice peste valurile Dunării până la înmarginea deșertului și la hotarul formațiunilor scitice de la Nordul Mării Negre.

Tribalii ei înșii se prezintă ca o simplă strecurare din Apus — izvorul spune în adevăr: „trecând peste Istru la Geți“, — ca să se piardă între aceștia¹, și aceiași ar fi fost și soarta Autariaților, trăsniți de Apollon pe care veniau să-l prade la Delphi, cari și-ar fi căutat un adăpost în „țara de bălți, nelocuibilă (ἐλώδη καὶ ἀοίκητον) a Geților, lângă Bastarni“².

Insuccesul atacurilor macedonene în Nord nu trebuie să ne înșele asupra proporțiilor de valori și asupra perspectivelor ce se deschideau pentru „împăratul“ din Balcani. El ar fi biruit fără îndoială prin noi, și nu așa de grele, efortări. Ar fi supus toate cetățile de pe malul Pontului, precum fără îndoială atârnavu de el cele de la Marea Apusului și precum Grecia însăși trebui să se închine lui Filip după zădarnicul sacrificiu, numai pentru onoare, al Atenienilor la Cheroneia, apărând independența care nu se mai putea susține. Alexandru, urmașul lui Filip, ar fi călcat pe urmele lui Dariu în pustiul scitic pe care l-ar fi supus ofițerilor săi.

Dar altă misiune, mult mai înaltă, de și pierzătoare, aștepta pe urmașul lui Filip.

¹ Iustin, XI, II. Când Iustin îl pune lângă Dariu pentru încercarea zădarnică de a supune pe Sciți e vorba de acest incident (XXXVIII, VII).

² Appian, *Illyr.*, III.

³ *Ibid.*, IV.

CAPITOLUL IV.

Imperiul universal traco-macedonean

Ceia ce a salvat pe Traci, lăsând în aceste părți o singură *basileie*, fără rival până la apariția Romanilor, a fost marea epepeie macedoneană în Asia. Ea a imobilizat câțeva vreme, expunând-o la mari riscuri, puterea regilor din Pella. Dar, când victoria a fost întreagă, Alexandru fiind stăpân și până la Teba Egiptului, regalitatea macedoneană devenise o monarhie pur asiatică, legată prin toată direcția ei, prin toate rădăcinile și scopurile, de intensele probleme ale Asiei, începătoare a oricărei vieți politice superioare.

Tot ce se începuse în Balcani și la Dunăre a fost înlăturat și pierdut pentru urmărirea glorioasei, sacrei fantome.

Filip, pe care un izvor târziu și confuz îl face soț al „Getei“ Medopa, fiica lui Gudila¹, dar care e, de fapt, după izvorul acestuia, regele Kotelas² al Tracilor, cu o anexare parțială a țerii ei, a trebuit să aibă ciocniri cu astfel de vecini. I se atribuie chiar înlăturarea momentană a lui Kersebleptes, regele Traciei³.

Când uriașul avânt spre cea mai înaltă culme a vieții politice în antichitate se pregătea, Seuthes al III-lea, poate din altă linie dinastică⁴, unelti la 330 o răscoală contra lui Alexandru, urmându-și apoi opoziția și față de succesorul acestuia,

¹ Iordanes, *Getica*, p. 72. V. și mai sus.

² Theopomp, la Athenaios, XIII, p. 557. E greu de admis, acolo, și musicalitatea exclusivă a Geților și jertfirea văduvelor; *ibid.*

³ Beloch, în *Propyläen-Weltgeschichte*, p. 201. Expedițiile contra Ilirilor și Tribalilor le menționează și Alexandru, la Arrian, VII, IX.

⁴ V. Höck, în *Hermes*, XXXIII, pp. 632-3.

Lisimah¹, Dar cel care lua asupra-și sarcina de a răsbuna pe Agamemnon contra Troienilor nu plecă fără să încerce o stabilizare definitivă a „basileii“ balcanice.

Expediția lui Alexandru, biruitor al Peonilor și Ilirilor, prin țara Tracilor, la Dunăre, avu loc în 336⁴, El întâlnește în cale, „până la insula Peuce“⁵, pe Traci, Geți, firește pe Peuci și pe acei Tribali, pe cari apoi îi aflăm într'o parte cu totul alta a Peninsulei Balcanice. Regele acestora, Sirmios (cf. Syrmiul iliric din Apus), se refugiază în mlaștini, unde nu poate fi ajuns din lipsa vaselor. Dincolo de Tribali sânt apoi Geții cu cetatea lor, pe care, biruind o oaste de „10.000 de pedestri și 4.000 de călări“, o iea Alexandru, impunând recunoașterea monarhiei sale⁶. După toate semnele, fiind vorba și de grâul aflat pe celalt mal de Macedonenii cari trec, pare că e vorba, nu numai de gurile Dunării, ci și de insula Borcea și de malurile Ialomiței.

Triumfătorul sacrifică lui Zeus, lui Herakles și apărătorilor zeului Istros și primește apoi soli de la regele acela Sirmios și de la Celți, „cari locuiesc la golful ionic“⁷.

Dar, înainte de plecarea pe care așa de nerăbdător și-o

¹ Quintus Curtius, X, 1, 45; Diodor din Sicilia, XVIII, 14; XIX, 73; cf. și Polyainos, VII, 32.

² Cf. Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, p. 21 și urm.; M. Neubert, *Alexanders des Grossen Balkanzug*, în *Petermanns Mitteilungen*, LXXX, 10 (1934).

³ Diodor din Sicilia, XVII, 8. Izvorul au fost notele lui Aristobulos sau ale lui Ptolemeu, fiul lui Lagos, apoi rege al Egiptului; pe care, pentru aceiași Geți, le-a cunoscut, în secolul al VI-lea, Iordanes. Cf. recenta carte, de îndrăzneală reconstituire, a d-lui Kornemann, *Die Alexandergeschichte des Königs Ptolemaios I. von Aegypten, Versuch einer Rekonstruktion*, Lipsca-Berlin 1936.

⁴ V. Vulić, *Alexandre-le-Grand sur le Danube*, în *Hommage international, à l'Université nationale de Grèce*, Atena 1912.

⁵ V. mai sus.

⁶ Pe lângă Arrian, *Anabasis*, I, la început, n'avem decât mărturia lui Strabon, VII, III, 8. Diodor, așa de bogat asupra evenimentelor din Peninsula, n'are nimic asupra acestei campanii. Nimic în istoricul latin al lui Alexandru, Quintus Curtius. Cf. Vulić, în *Klio*, IX, p. 490 și urm.; Pârvan, *Getica*, p. 43 și urm., unde și celelalte raporturi cu Macedonenii.

⁷ Pentru expediția lui Alexandru la Dunăre mai v. și analiza textului lui Arrian, în R. Vulpe, *Bul. Soc. Geogr.*, XLI (1922), p. 140 și urm.

dorește, el mai are a face cu Agrianii regelui Langaros și cu Paionii supuși lui Clit, fiul lui Bardylos, ca și cu Glaukias, rege al Taulantilor, cu Autariații¹. Izvoarele reproduse de Arrian în secolul I-ii d. Hr., dau pentru aceste lupte detalii ca ale lui Cesar cu privire la cele din Galia, cu atât mai mult, cu cât autorul greco-roman e și un autor de scriere despre tehnica războiului.

Dar, dacă ramura ilirică e astfel pe mult timp potolită, sentimentul unei meniri deosebite a Traciei va face să se revolte, îndată ce Alexandru va trece în Asia, până și Memnon, guvernatorul Traciei².

Și, totuși, pofta de stăpânire a Macedonenilor mergea și mai departe spre Nord-Est. *Ei aveau datoria de a răspunde provocării lui Ateas*. Resultatul fu complectă înfrângere a lui Zopyrion, din care Romanii fac un „prefect al Pontului“, cu oaste de „30.000“ de oameni.

Un pasagiu din *Saturnalele* lui Macrobiu³, împrumutat dintr'un izvor grecesc pierdut, arată, în legătură cu atacul acesta al lui Zopyrion⁴ la Olbia, că în aceste orașe populația cuprindea și sclavi și străini; și s'a păstrat pentru Chersones declarația pe care trebuia s'o facă acela care intra în cetățenie⁵. Zopyrion pare a-și fi pierdut oaste și viață într'un vifor de iarnă, la care se adause obișnuita cursă scitică.

La celălalt capăt al lumii, lângă alt Tanais, oastea lui Alexandru vedea astfel ceia ce pe vremea lui Ateas, regele Scitiei Mici, descălecătorul în Balcani, văzuse tatăl lui, Filip, cu câteva decenii înainte. Aceiași oameni, tot așa de iuți la atac, tot așa de sprinteni la fugă, primitori și prietenoși azi,

¹ Arrian, I, 5.

² Diodor de Sicilia, XVII, 63. Cf., pentru participarea Tracilor, ca și a Ilirilor, la o altă revoltă contra Macedoniei, *ibid.*, XVIII, 10.

³ I, XI, 33. Apărarea Boristenților, cari liberează pe sclavi și primesc în cetate pe străini; *ibid.*, 13. Cf. Quintus-Curtius, X, 1, 13; Iustin, XII, 4-5; XXXVII, 3. Cf. Minns, *o. c.*, p. 460 (păreri cu privire la acest ordin); Pârvan, *Getica*, p. 49 și urm.; Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, p. 28, nota 67.

⁴ Un Zopir și la Seure, în *Revue archéologique*, XVIII, p. 424. Unul pe lângă Dariu; Fronton, III, III, 4. Un sclav Zopir crește pe Alexandru-cel-Mare; Clement de Alexandria, *Paedagogus*, I, VII.

⁵ Cf. Minns, *o. c.*, p. 526 și urm.

Fig. 26. — Monedă a lui Lisimah cu capul lui Alexandru-cel-Mare și statuie a lui Alexandru (*Zeitschrift für Numismatik*, VIII, p. 47).

trădători și ucigași a doua zi, une ori săraci până la foamete, altă dată mândri de podoabele de aur lucrate de meșteri grecești, — imensă rezervă umană, întinzându-se din Carpați până în tainele, încă nestrăbătute, ale Asiei Mijlocii.

Am văzut că regele trac Seuthes — al Tribalilor, Syrmos, rămâne credincios¹, — provoacă îndată răscoala Odrisilor săi.

Dar tot spiritul mării expediții epice nu e în general grecesc². Pe lângă opoziția, de la început, a Spartanilor, Alexandru are contra lui Greci cari, ca aceia din Sinope, recunosc ca *basileus*, după străvechea datină, pe Dariu și nu înțeleg să aibă a face cu acest usurpator barbar, din văile balcanice, al „basileii“, și chiar pe acei Greci cari servesc în oastea arhaicei legitimități³.

În expediția asiatică a lui Alexandru, care se laudă că domină Iliria, Tracia și pe Tribali⁴, se întâlnește Tesali, ca Pegas, Paeoni, cu șeful lor⁵, apoi un Peucestas, din insula cu acest nume, care, însărcinat să poarte sfântul scut luat de la templul Atenei Troia, aduce cu el „20.000 de arcași și prăștieri (*sagittarii, funditoresque*) din provincia sa⁶. Stau alături acești Traci ai lui Sitalkes și alții pedestri, cu Odrysii călări, pe cari-i comandă elenisatul Agathion, al cărui tată se cheamă, barbar, Tyrimia⁷, un Sitalkes, comandant al Tribalilor, fiind salvator al lui Alexandru⁸.

¹ Arrian, I, VI, 8.

² Cf. în *Journal of hellenic studies*, XLI (1921), *Alexander's ὁμοιότητες and the „World-Kingdom“*, p. 1 și urm.

³ *Οἱ Σινωπεῖς οὐτε τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑλλήνων μετέχον, ὑπὸ Πέρσας τε τεταρμένοι, οὐκ ἀπεικότα ποιεῖν ἐδόκουν, παρὰ τὸν βασιλέα σφῶν προσθεύοντες*; Arrian, III, XXIV.

⁴ Quintus-Curtius, IX, VI.

⁵ *Ibid.*, IV, IX. Un Tauriskos. Arrian, *Anabasis*, III, VII.

⁶ Quintus-Curtius, IX, V; Arrian, VI, IX, X, XXVIII, XXX.

⁷ Arrian, *Anabasis*, III, XII, XXVI.

⁸ Quintus Curtius, X, I; Arrian, *Anabasis*, I, XII, XXVIII. Τοῖσι ἀκοντισταί, cu *pilum*. Erau acolo „Traci și Paeoni și Iliri și Agriani“; *ibid.*, II, VII. Ariston comandă pe Paioni; *ibid.*, IX; cf. *ibid.*, III, VIII. Pentru Agriani, *ibid.*, V, XXIII. Un Thessaliskos, II, XV.

E o întreagă concentrare balcanică supt steagurile lui Alexandru. Popoare care până atunci s'au dușmănit pentru interese mărunte se unesc pentru prada cea mare. Niciodată acest Sud-Est european n'a îndeplinit solidar o mai mare și mai mândră acțiune. Învinși de ieri sânt tovarăși de a doua zi ai întreprinderii mărețe. „Balcaniada“ lui Alexandru e punctul culminant la care a putut ajunge, în această contrafacere a „Iliadei“, vitejia asociată a tuturor acestor rase mai mult sau mai puțin înrudite și toate pătrunse de spiritul elenic. E și o tovarășie, o camaraderie de nații, care se va păstra și atunci când marele cuceritor le va îmbrăca în hlamida babiloniană a domnilor lumii și-și va pune pe frunte milenara diademă a Haldeii, „tiara dreaptă“¹.

De altfel s'a relevat și caracterul mixt al Statului macedonean, cu teritorii clientelare, de „cantoane“ și grupe orășenești². Până și aspectul fizic al lui Alexandru, — care, cu toată efortul, ca pentru Napoleon, de a-i da figura seninului zeu elenic —, înfățișează, cum am spus, caracterul osos și prognat al Balcanului³. Și ospetele macedonene, veselie la beție a lui Filip, care căuta orgiile de pe urma căror s'a stâns așa de răpede fiul, Alexandru, sânt mărturii ale caracterului barbar, păstrat neatins supt spoiala strălucitoare a elenismului⁴.

Rege al Paionilor și Tribalilor, stăpân al Tesalienilor, cari-i dau călărimea, el ținea în frâu și pe Ilirii liberi, Atena sperând totuși să-i poată atrage la sine⁵.

¹ *Ibid.*, III, xxv.

² V. Arthur Rosenberg, în *Hermes*, LI (1916), p. 505.

³ Cf. Ujfalvy, *Le type physique d'Alexandre-le-Grand*, Paris 1902. Capul lui Alexandru a fost împrumutat și pe moneda lui Sura cu Μακροδόνων și numele lui în litere latine; v. *Zeitschrift für Numismatik*, III (1876), p. 77.

⁴ Și în așa-zisa nuntă a lui Karanos Macedoneanul se dau fiale de argint, obiecte de aur. Se dăruiesc de rege păharele din care au băut oaspeții; Athenaios, IV, 2 (I, p. 235 și urm.). La Româniii Macedoneni și până azi prieten se zice *oaspe*; v. Candrea, *Stratari de cultură și stratari de limbă*, pp. 21-2 (după autor e vorba numai de o tradiție ciobănească).

⁵ Pentru Traci la Alexandru v. și Gustav Scholz, în *Klio*, XV (1918), p. 199 și urm. Pentru cei vechi ai lui Sitalkes, și Droysen, în *Hermes*, XII, p. 249 și urm.

Pe de altă parte, atât de mult a intrat Alexandru în tradiția Monarhiei sacre, încât, de fapt, și în Caucaș și în alte regiuni, unde întâlnește pe Sacii, pe Sciții asiatici, cari vreau să-l înșele, și însuși caută să-i înșele pe dânsii, el nu face decât să calce pe urmele isprăvii neizbutite a lui Dariu, a cărui expediție, și a lui Xerxe, a urmașilor vechilor Troieni, se chema că el vine s'o pedepsească asupra urmașilor¹. El însuși, căruia i se oferi o mireasă scită, fata regelui sau oricare alta² — să ni amintim soțiile barbare ale lui Filip —, pierdu pe mulți din ai săi în prigonirea acestor dușmani cu neputință de urmărit până la capăt³ în țara cu ape pe care naivitatea macedoneană le asimănă cu Peneul Tesaliei⁴.

Dar ieșirea în atât de mare număr a elementelor balcanice, colonisarea lor cu miile, peirea atâtoro căzuți în lupte sau în cursele barbarilor asiatici, rezultatul unor campanii fără scop, de curată aventură, avu urmarea că Sud-Estul European nu mai presintă acel prisos de oameni, care a și fost cauza de căpetenie a războiului lui Alexandru, *adevărat exod și descărcare de populație*.

Deci oricine va voi să apere Balcanul nu va dispune decât numai de rămășițe. De aceia Romanii, cari nu pierduseră nimic din bogăția populațiilor italice, au fost în stare să frângă așa de ușor, cu tot sistemul militar, așa de savant, al falangei, pe noul Filip din secolul al II-lea, care nu mai avea cu dânsul Agriani, Odrisi, Traci propriu-ziși.

¹ Arrian, IV, I-VI.

² *Ibid.*, IV, xv. V. răspunsul lui Alexandru: γάμου δὲ οὐδὲν δεῖσθαί σου θύκοσ.

³ *Ibid.*, VI. Bucefalul lui Alexandru e de pus alături cu calul Oibares al lui Dariu; v. Lehmann-Haupt, în *Klio*, XVIII (1923), p. 59 și urm.

⁴ *Ibid.* — Pentru Alexandru Helios, Soarele, *Rev. Arch.*, XXIV (1914), p. 94 și urm. Pentru un ridicul Alexandru-cel-Mare, Beloch, o. c., III¹, p. 66. Opunerea lui Kornemann, *Die letzten Ziele der Politik Alexanders des Grossen*, în *Klio*, XVI (1920), p. 209 și urm. (și cu o mai recentă bibliografie) (dar el îl privește ca pe un „naționalist“ macedonean, de și vorbește de „das neue makedonisch-persische Universalreich, das die Balkanhalbinsel und Vorderasien bis nach Indien hin umfasst“). Cf. și Heinrich Endres, în *Rheinisches Museum. N. F.*, LXXII, p. 437 și urm.

Cucerirea romană n'are astfel nevoie de o altă explicație decât această împușinare a elementului uman în Balcani.

Oricum, de atunci înainte Balcanul are un alt caracter. El se scutură de vechea-i permanență barbară, căutând altceva. Reprezentant al acestui curent, contra conservatorilor, a celor rămași în urmă, cari sânt de fapt numai Tribalii și Geții, aceștia abia visitați de Alexandru, va fi „diadohul“, moștenitorul imperial, am zice, după imitația ordinii napoleoniene, „mareșalul“ căruia i s'a atribuit lumea tracică și pontică din Europa, Lisimah.

E vorba, în ce va întreprinde acesta și ce stăm să povestim acuma, de încercarea unei integrări în noua viață politică din care se desface potrivirea vieții grecești cu barbarii: cea fericire sufletească pentru omenire care a fost elenismul. Vom asista la nereușita acestei încercări, așa de îndrăznețe, care, altfel, ar fi așezat o Lisimahie în bălțile Dunării-de-jos, cum Alexandru fundase o Alexandrie, în Caucașul sălbatec și sterp.

Dacă, precum se va arăta iarăși, îndată, Pir nu s'ar fi îndreptat spre noua viață organizată care se trezise în Italia și amenința și cu o altă „basileie“ cetățile grecești, opera ar fi putut să fie reluată, pe când, așa cum s'au desfășurat lucrurile, această altă încercare fără folos a „basileii“ contra barbarilor rămași în afară de dânsa va aduce chemarea Italicilor, supt conducerea Romei, în Peninsula Balcanică și în Sud-Estul european.

Ni putem închipui în ce dispoziții s'au întors toți acești Traci, din deosebitele seminții², și Iliri, când moartea, așa de prematură și cu totul neașteptată, a lui Alexandru-cel-Mare i-a lăsat fără stăpân, unii dintre dânsii rămânând, de sigur, colonizați în Ținuturile cucerite alături de vechi rude asiatice, de neamuri uitate, iar alții întorcându-se în „tovărășia“ celorlora dintre „succesori“, diadohii, cari înțelegeau să-și facă o

¹ Despre opera lui Pir Aulus Gellius spune, III, VII: „pleraque Italia ad regem descivisset“. Pentru un pretins bust al lui v. Carl Robert, în *Hermes*, XVII, p. 134 și urm. Cf. și Beloch, o. c., III², p. 313 și urm.; Rudolf Schubert, *Geschichte des Pyrrhus, neu untersucht und nach den Quellen dargestellt*, Königsberg, 1891. Cf. și Ettore Pais, în *Mem. Ac. Rom.*, seria III, VI, pp. 325-31.

² Poate li aparține și „citaredul“ ucis de Sciți, Arstonikos; Arrian, IV, XVI.

basă în Europa pentru a râvni la integralitatea moștenirii căpeteniei lor glorioase.

Până atunci „basileia“ fusese pentru Traci, cum am spus, un împrumut de la regalitatea scită, ea însăși imitatoare a stăpânirilor imense din Asia. Acuma, această barbarie au văzut-o în toată splendoarea ei de la vatră, și mintea li rămâne plină de cele văzute, ca a ostașilor lui Sulla după campaniile contra lui Mitridate, ca a luptătorilor lui Napoleon după ce au cunoscut „cetatea sfântă“ a Kremlinului moscovit. Ei privesc de acum înainte regalitatea imperială nu în cojoacele văilor lor, ci în scumpele stoffe cusute cu aur pe mătasă ale urmașilor lui Dariu și lui Xerxe. Ei au fost de față când marele tovarăș sacrifică zeilor de acasă pe stâncile Caucasului și întemeia în acest pustiu muntos ca al Balcanului o Alexandrie a sa¹. Pe lângă Sciții cunoscuți Geților și Tribalilor răsăriau alții, al căror fel de viață și de luptă încerca să-l afle Împăratul cel nou², cu gândul de a-și face și aici o basă militară și a stabili o colonizare. Desvoltarea neamului face în acest fel una din săriturile care întrerup la popoare înceata înaintare fără popasuri a lentei evoluții organice. Cei întorși aduceau doar cu dâșii una din acele fabuloase legende din care se hrănesc pe rând generațiile.

O nouă sintesă se încearcă astfel de Macedoneni, după strămutarea în Asia a centrului Statului creat. Se alcătuieste pentru scurt timp, alături de o regalitate în Macedonia însăși și potrivit cu originile ei, *noua regalitate mărgenită la Tracia*. Șeful e acel Macedonean, Lisimah, dar cultura, direcția sânt grecești, iar tendința de sigur către cetățile elenice de pe malurile Pontului, atunci când materialul e tot al triburilor trace.

Lisimah a fost unul din cei mai vrednici urmași ai lui Alexandru pe a cărui furie răsbunătoare știuse s'o înfrunte, scăpând victimele asupra cărora, în ceasurile rele, acesta se învierșunase. Rănit la mânia de regele său, acesta-i acoperise

¹ Arrian, III, xxviii.

² *Ibid.*, IV, i.

cu diadema, menind viitorul, capul plin de sânge¹. Urmând exemplul lui Alexandru, el își făcu, în partea de moștenire pe care se sprijinia, o „Lisimahie“².

Cum însă mai târziu, pentru alte motive, va fi o Moldovă opusă Munteniei, caracterul dublu al teritoriilor de pe malurile Dunării provoacă, imediat, un *separatism tracic*. Il prezintă regele cu nume tot elenic, cu aceeași basă în Pont, Dromichaites³, pe care izvorul lui Trog-Pompeiu îl numește „Doricete, rege al Traciei“⁴, el părând a fi numele cel bun, nu cel elenizat, dar acest din urmă se găsește în epoca romană la un Marcus Valerius Dromochetaes, care-și zice și grecește Kalliparthenos⁵.

Ciocnirea între cei doi Traci, cel de la Sud și cel de la Nord de Dunăre, având aceeași origine și aceeași țintă, e de sigur foarte interesantă.

Ea pare să fi avut loc în părțile de către Mare, unde Dromichaites, pe care Diodor de Sicilia îl prezintă numai ca „rege al Tracilor“, fără definire, își avea o reședință statornică, Helis. Ceia ce se spune, cu scopuri de moralizare, despre un ospăț dat de regele trac adversarului prins, oferind acestuia lux macedonean și păstrând pentru sine și ai săi vasele de lemn⁶ și cornul de băuț, care nu e decât un *rhyton*, întrebuințat poate pentru o pacificare politică, trimete mai mult la obișnuințe scite⁷.

Localizarea Statului lui Dromichaites e de altfel făcută de Strabon, pe la insula Peuce și trecătoarea lui Dariu⁸. Și

¹ Iustin, XV, III.

² *Ibid.*, XVII, I.

³ Un altul în legătură cu Mitridate, în Apian, *Mitridate*, XXXII, XLI.

⁴ Iustin, XVI, I. De văzut și Polyainos, 4, 16.

⁵ *C. I. L.*, VI, 27991. Variantele și la Mateescu, în *Ephemeris dacoromana*, I, p. 226, nota 6.

⁶ Vase de lemn și la Iliri, după Strabon. La Macedoneni supt Filip și Alexandru; Quintus Curtius, X, 2.

⁷ Diodor de Sicilia, XXI, *fragm.* 11 și urm. (expunerea nu e întregă și arată un moralist). De acolo la Strabon, VII, III, 8.

⁸ VII, III, 15.

Pausanias, pomenind anume pe Geți, care vorbește de căsătoria învingătorului cu fata învinsului, amintește de un pământ „dincolo de Istru“¹. Pentru Suidas Dromichaites e însă un „rege al Odrisilor“². Și nu e exclus ca, în aceste părți de la gurile Dunării, așa crede: mai mult în Bugeac decât în Dobrogea, să fi fost o populație barbară foarte amestecată. Ariofarne, „regele Tracilor“, care aduce „20.000 de călări și 22.000 de pedestri“ lui Eumelos, unul din luptătorii pentru moștenire în Bosforul Cimeric, alți Traci fiind în serviciul rivalului său Satyros³, pare a fi unul din acești regi de nație mixtă. Biruința lui Dromichaites asupra lui Lisimah, cu cele „zece miriade“ (!) de ostași, se capătă de altfel prin trădarea șefului de trib, altfel necunoscut (στρατηγὸς αὐτόμολος), Seuthes⁴. Lisimah e, în fine după Pausanias⁵, stăpân numai peste Tracii — nu mulți⁶ — cari se supuseseră lui Filip și Alexandru. Dușmanii, Odrisii întâiu, apoi Geții lui Dromichaite, sânt experienți în lupte și mult superiori în număr. De aceea, la urmă, cel pornit la o așa de sigură ofensivă, după a lui Alexandru însuși, fuge, și fiul, Agatocle, e prins de Geți, sau, după alții, cade în robie însuși regele-diadoh. El restituie deci învingătorului „partea de peste Dunăre“ (τὰ πέραν Ἰστρου) și-i iea și fata⁷.

Regatul lui Lisimah, care căpătase, la împărțire, și tot ținutul pontic⁸, nu e însă monarhia unei provincii, ci *basileia* întregă. Bogățiile lui îl făceau să aibă încredere într'un viitor mai mare, căci aurul lui, din minele balcanice, venia și până în Sudul Basarabiei⁹.

¹ I, ix, 6. V. și Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn*, p. 28 și urm.

² *Sub v.*

³ Diodor din Sicilia, XX, 22-3. Alături Agaros, „regele Sciților“; *ibid.*, 24.

⁴ Polyainos, VII, 25.

⁵ I, ix, 5.

⁶ Ἐλεν δ' ἄν οὐδοὶ τοῦ Θρακίου μοῖρα οὐ μεγάλη; *ibid.* Și Tracii sânt, spune el, cel mai numeros popor afară de Celți; *ibid.*

⁷ Καὶ θηγάτρα συνοικίσας ἀνάγκη τὸ πλεόν; *ibid.*

⁸ Thraciam appositasque Thraciae ponticas gentes; Quintus Curtius, X, x.

⁹ Minns, *o. c.*, p. 459. — Pentru moartea lui v. Appian, *Syriaca*, LXIV. Trupul putrezit, pe care-l păzia cânele credincios, a fost înmormântat de locuitorii orașului clădit de dânsul într'un Lysimacheion; *ibid.*

Pe când Lisimah atacă pe Autariații ilirici și se face a pune ca rege al Paionilor pe copilul Ariston al lui Aristoleon¹, regele Remaxos, care, după inscripția descoperită recent de d. Scarlat Lambrino, întreține legături cu Histria, furnisându-i grâu dunărean din ținutul său, prin Ialomița, apare a fi moștenit pe Dromichaites.

Pentru a înțelege politica noului basileus macedonean în aceste părți (el moare 281 a. Chr.), politică legată și de lupta, arătată mai sus, cu cetatea Kallatis și aliații ei, — el ține pe Arsinoe, sora lui Ptolemeu al II-lea din Egipt²—, ea trebuie luată în întregime. Căci e o continuare a aceleia a lui Filip și chiar a lui Alexandru înainte de epopeia asiatică și de refacerea eroismului lui Achile. *Ea se sprijină tot pe valoarea economică a cetăților pontice. De aceia înlăturarea de la Mare a lui Seuthes, regele Odrisilor, al căror Stat continua să cuprindă semințiile reunite ale rasei³; de aceia creația la 309 pe istmul de Perecop, care leagă punga Crimeii cu stepa, a unei imitații a Alexandriei marelui său stăpân, Lysimacheia.*

Mergând pe această linie, *el ar fi putut să oprească fundațiuni regale ale Tracilor indigeni*, dar și la dânsul ispita Asiei, întărită prin căsătoria d'întăiu cu o princesă din neamul lui Dariu, îl smulse de la misiunea lui firească. Întors la aceasta, el găsește pe acei Traci localnici, întăriți supt Dromichaites, spre gurile Dunării, unde era capitala lor. Îndată el se va amesteca astfel iarăși în luptele sterpe dintre diadohii cari tindeau să refacă unitatea Imperiului lui Alexandru și va muri, cum am spus, între înfrângeri și crime, pe un câmp de bătălie din Lidia³. E inutil să se spuie că niciodată Lisimah nu s'a privit ca „rege al Traciei“, ci ca *basileus* îndreptățit

¹ Polyainos, IV, 12, 3.

² El ar fi avut 20.000 de pedestri și 8.000 de călăreți; Diodor din Sicilia, XVII, 14.

³ *Ibid.*, XX. Cf. Hünnerwadel, *Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachus*, 1900; Possenti, *Il re Lisimaco di Tracia*, 1901; Ghione, *Note sul regno di Lisimaco*, în Actele Academiei din Turin, XXXIX. Indicație de izvoare în notița lui Eduyn Robert Bevan, istoricul Seleucizilor, în Enciclopedia Britanică, XVII (ed. 14), p. 184. Cf. Pârvan, *Getica*, p. 55 și urm. (și după Polyainos, VII, 25 și Memnon, la Müller, *Fragm. hist. graec.*, III, p. 531).

la întreaga moștenire a lui Alexandru, dar dispunând pentru moment numai de fragmentul tracice, și acela așa de disputat.

Murind fără urmași, acel care pierduse unsprezece copii¹ lăsa locul liber oricărei alte ambiții „imperiale“. Seleuc nu putu să-l ție și Ptolemeu nu reuși mai mult, puterea trecând la Kassandru, care urmează altă direcție².

Lisimah dispare, dar nu și viața economică inițiată de dânsul: „lisimahii“ lui umblară multă vreme în Ardeal.

Când rolul cel mare în Balcani trece la Epir, Statul Molossilor, înrudiți, luptele Romanilor pentru stăpânirea coastei occidentale a peninsulei lui îl cheamă pe Pir, celalt „basileus“ al lumii, peste Mare, unde-și găsește moartea. El visase a da Italia fiului care purta numele marelui Alexandru și Grecia însăși aceuia care amintea tradiția grecească prin numele său de Helenos³.

Aceste împrejurări îngăduie însă Tracilor noi organizații, pe care decăderea iute a Sciților, până la apariția noii asociații sarmate, n'o poate împiedeca.

Deocamdată, nu se poate da destulă atenție operei pe care, înainte de pătrunderea romană, a voit s'o facă în Tracia „diadohul“ asiatic al lui Alexandru-cel-Mare, Antioh. Nu numai că a refăcut, rechemând pe locuitorii împrăștiați, răscumpărându-i robia, acea Lysimachie pe care adversarul lui Dromichaites o ridicase pentru a atrage în sfera ei orășenească, de capitală, de Metropolă supremă, pe Tracii țerani, până la Getii Dunării, dar a încercat o înzestrare a țerănimii trace, „dându-li boi și oi și fier pentru agricultură“⁴. El declara că vrea să lase cetatea înviață fiului, Seleuc, care, odată așezat aici, n'ar mai fi îngăduit pătrunderea romană⁵. Pentru moment, el smulge centrele grecești de la legătura lor cu

¹ Iustin, XVII, II.

² Și o Eumeneia la Dunăre, după „diadohul“ din Pergam, *Rev. Arch.*, XIV (1907²), p. 62, nota 3.

³ Iustin, XXIII, III. Un nou Lisimah e fiul celui d'întăiu; *ibid.*, XXIV, II.

⁴ Apian, *Syriaca*.

⁵ Pentru răspunsul dat în acest sens Romanilor, *ibid.*, III.

Tracii din interior¹, iar Romanilor li spune lămurit că nu va da cu niciun preț Tracia².

De acum înainte Tracii, cari vor da un contingent militar așa de important Romanilor, vor figura în serviciul diadohilor până în văile siriene³. Pe cutare piatră din Asia ei apar cu o legătură la cap, cu brâie al căror capăt se târâie, dar cu picioarele goale; apărându-se cu scutul, ei împung cu *sica*⁴.

¹ *Ibid.*, IV.

² *Ibid.*, V.

³ Polibiu, V, 65; cf. Athenaios, XIII, p. 593; Polyainos, IV, 16.

⁴ A. J. Reinach, în *Rev. Arch.*, XIV (1902²), p. 55 și urm. Cu dreptate se vede după Gorgona de pe piept altceva decât niște gladiatori în relieful de la Heuzey, o. c., pl. 30. Mercenari la Pergam, *Rev. Arch.*, XII (1908²), pp. 174 și urm., 364 și urm.; XIII (1909¹), pp. 102 și urm.; 363 și urm.; XIV (1919²), p. 63, nota 3 (și după Aristofane, *Păsările*, v. 1369; *Acharnanele*, v. 153); XV (1914²), p. 59 și urm. (și Λόκιοι Θραῖκες κολωνοί, p. 61).

CAPITOLUL V.

Celții în Balcani și la Dunăre

Celții apar îndată, în luptă cu Autariații, pe cari-i îmbată cu vin meșteșugit ca să-i biruie¹.

Niciun contemporan² n'a descris marea invazie a lor în secolul al V-lea, cu coifurile de bronz împodobite cu chipuri de animale, de păsări, cu coarne, cu picioarele învelite în bruce, cu săbiile scurte, puternicele scuturi și lanțele lor lungi³, în acele regiuni de Orient cărora trebuiau să li facă, și prin zgomotul de strigăte cu care-și întovărășiau apariția, o impresie de groază⁴. Pe la 300 (sau 281)⁵, ei, supt un șef Kerethrios⁶

¹ Polyainos, VII, 42. Cf. pentru rosturile lor și *ibid.*, 50.

² V. povestirea târzie, după Trog-Pompeiu, a lui Justin, XXIV, iv și urm.; XXV, 1 și urm. Cf. curioasa carte, plină de fapte, dar cu concluzii false, a lui Lumière, *étude sur les Celtes et les Gaulois et recherches des peuples anciens appartenant à la race celtique et à celle des Scythes* (din *Comptes-rendus et mémoires de la société d'émulation des Côtes-du-Nord*, 1881). Critica, în *Rev. Arch.*, XLIV (1882), p. 61 și urm.; cf. *ibid.*, p. 268 și urm. Συγκέχεται γὰρ πῶς τὰ τρία ταῦτα ὀνόματα καθ' ἑνὸς ἔθνους φερόμενα τοῦ Κελτικῆς καλοῦσι γοῦν αὐτοὺς ἔθνη μὲν Γαλάτας, ἔθνη δὲ Γάλλους; συνηθέστερον δὲ τῶν Κελτῶν ὄνομα; Galenus, *De Antidotis*, I, xiv. Apoi Robiou, *Les Gaulois d'Orient*. — Numele de Celt, „înalt, mare, nobil“, la d'Arbois de Jubainville, în *Rev. Arch.*, XLIII (1882), pp. 369-70; cel de Gal, de la gala, curagioșii (ca și Gaisates), la același, în *Rev. Arch.*, XLIII (1882), p. 302. Cf. nota lui Al. Bertrand, *ibid.*, XXXI (1876¹), p. 1 și urm. (poziția lor la Polibiu).

³ Diodor de Sicilia, V, 30 și urm.; Pausanias, X, 19; Tit-Liviu, V, 33; Justin, XXIV, 5. O trecere de Gali „peste Dunăre“ în ajutorul lui Perseu, mai târziu, Diodor din Sicilia, XXX, fragm. 12.

⁴ V. Fr. Pulszky, în *Rev. Arch.*, XXXVII (1811²), p. 158 și urm.

⁵ Cf. și cartea, veche, a lui Leopold Contzen, *Die Wandelungen der Kellen*, Lipsca 1861.

⁶ Pausanias, *l. c.*

sau supt Kommontorios, supt Leonoris, supt Lutarios¹, supt Kavaros, al cărui nume trăiește poate în Kavarna², luptând cu unul din diadohi, Kassandru, și începând lungul războiu cu Tribalii, care s'a mântuit cu aruncarea acestora spre Răsărit².

Urmele acestei întinderi de la Apus la Răsărit, din care se desface sălbatecul șivoiu, care pătrunde în Grecia³ și întră în Asia Mică, așezări trainice rezultând și în Galatia de acolo și, cum vom vedea, supt Dunăre, la Scordisci și Taurisci, se constată și prin nume.

Un Campodunum⁴ e citat la Vindelici⁵ (v. Virodunum, Verdun), ca și un Virunum⁶, precum Remesiana amintește Reimsul galic⁷. În aceleași regiuni e un Bragodurum, un Evodurum, un Ectodurum, un Drugomagos⁸, o Artobriga, un Gavano-dorum, un Gesodunum, un Idunum, chiar un Arelate (ca Arles), tot în Vindelicia și Noric, unele asămănătoare, însă și la limanul Nistrului⁸.

În Panonia-de-sus, care-și are și Arabiscii celtici⁹, urmează linia pătrunderii, cu Bononia, Noviodunum¹⁰, Patavium, Ka-

¹ *Rev. Arch.*, 1915, p. 404, no. 116. Un *Καβάρως ὁ Γαλάτης*; Athenaios, VI, 60 (II, p. 57). — Am vorbit de luptele cu Autariații, pe cari-i îmbată, la Polyainos, VII, 42; cf. *ibid.*, 50. Pentru acești șefi Tomaschek, I, p. 91. Lutarios amintește pe Leutarius Francul din secolul al VIII-lea.

² V. și Tomaschek, *o. c.*, I, p. 89 și urm.

³ Pretinși Celți în Tirint și Micena, *Rev. Arch.*, IX (1887), pp. 66-7.

⁴ Karrodunum la Germani, Ptolomeu, II, 11.

⁵ Strabon, IV, vi, 8; Ptolomeu, II, 12.

⁶ V. și Pliniu, *Hist. Nat.*, III, 27. Cf. d'Arbois de Jubainville, în *Rev. Arch.*, XLIII (1882), p. 146 și urm.,

⁷ Mateescu îl admite celtic; *Ephemeris dacoromana*, I, p. 145, nota 3. Ca nume de persoană în această regiune, lângă Raab, Acra-banis, *C. I. L.*, III, 4367. Cf. *Rev. Arch.*, XXXV (1878), p. 260 și urm. (nume cele de d'Arbois de Jubainville).

⁸ Cf. și numele de Durocortorum pentru Reims. În Britania Durovernum (Canterbury). Un Octodurum, un Salodurum, un Vito-durum, dacă nu și Duromagus, la Reși. Pentru sensul lui *dur*, fortăreață, și altul, Zeuss, *o. c.*, și *Rev. Arch.*, XV (1867), pp. 273-5.

⁹ Ptolomeu, II, 15 (16), 3.

¹⁰ *Ibid.*, II, 14 (15), 6. O Aliobrix a „Geților“, dincolo de Noviodunum, într'o glosă la Ptolomeu (ed. Müller, p. 168, nota 1). Pentru Noviodunum, și *Eph.-ep.*, IV, p. 136, no. 436.

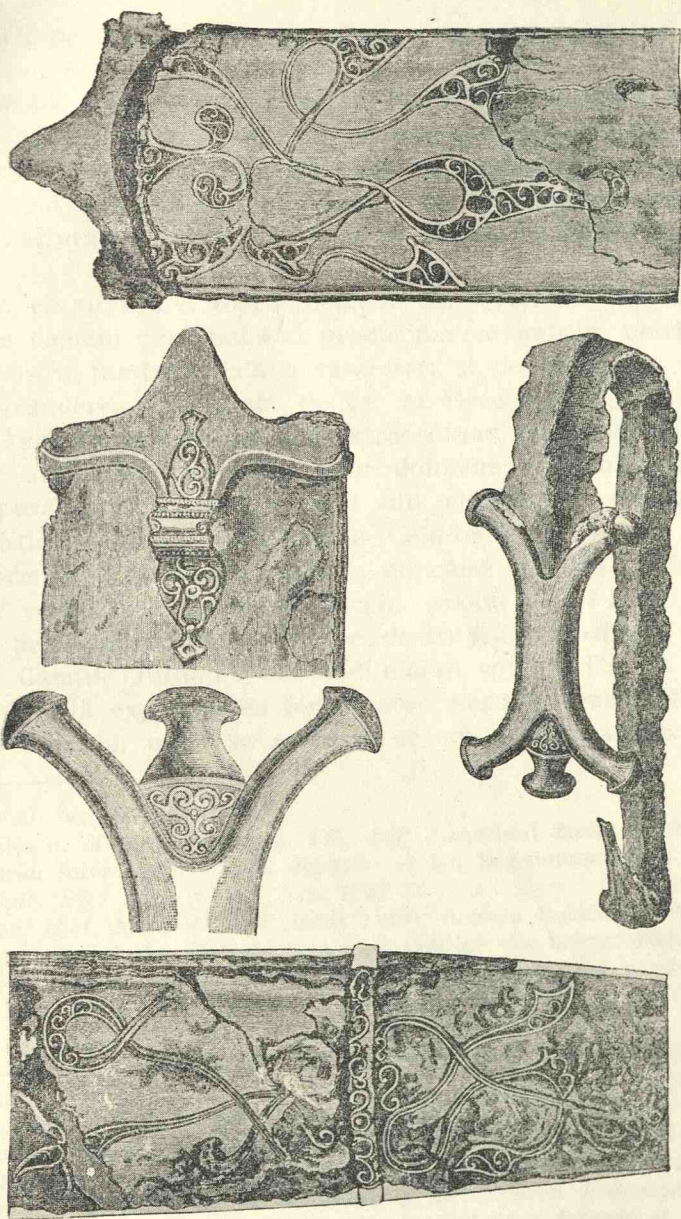

Fig. 27. — Sábii celtice; Museul din Budapesta (*Revue Archéologique*, 1879², p. 215).

riodunum¹, pe când cea de jos arată o colonizare romană în pustiu.

Boiudurum, care se întâlnește la Noric², în regiunea zisă pustiile Boilor³, mai vechi, de la Bononia, arată prezența unei ramuri întregi. Urmele lor apar la Carnuntum (v. Carnacul breton), la Alisca (v. Alesia), la Scarabania⁴. Chiar numele Carintiei a putut fi apropiat de al Charentei franceze⁵.

Răpede ei au ajuns foarte departe în revărsarea lor sălbatecă de oameni cari caută și prada, dar se îmbată, potrivit cu o însușire fundamentală a rasei lor, și de ce e nou. Pe când pătrunderea lor, peste Delfi⁶, în Grecia și răsbaterea în Asia Mică represintă cel mai extraordinar roman de aventură din antichitate, existența unor dolmene în șesul rusesc a fost pusă în legătură cu unul din elementele cele mai caracteristice în viața religioasă a Celtilor⁷.

O precedentă penetrație celtică, aducând bronzul, e însă de sigur veche: se admite de obicei secolul al III-lea⁸. Ea se face pe Dunăre, înaintarea pe de-asupra Carpaților, admisă de Camille Jullian⁹, neavând niciun sprijin. Un alt șir de nume arată expansiunea lor în acea pogorâre care-i duce până în Balcani, unde se vorbește de un „regal“ al lor la

¹ V. mai sus, p. 234, nota 4.

² Tocilescu, *Monumentele*, pp. 195, 209. Bizantinul Zosim clasează și pe Norici între Celtii. V. mai departe. — Un Segedunum și în Britania; *Eph. Ep.*, VII, p. 317, no. 1002.

³ Pliniu, *Hist. Nat.*, III, 26: „lacus Peiso, deserta Boiorum“. Poate după lupta regelui dac Boirebista contra Celtilor din aceste părți.

⁴ V. Fr. Pulszky, în *Rev. Arch.*, XXXVII (1871²), p. 158 și urm.

⁵ V. *Rev. Arch.*, XIII (1921), p. 119.

⁶ V. și Polibiu, IV, 46.

⁷ Minns, *o. c.*, pp. 145-6. Alți cercetători au admis o origine cimeriană.

⁸ Imigrația primă, a lui Sigoves și Belloves, se socotia ia 590 în. Hristos; Pulszky, în *Rev. Arch.*, XXXVII (1879²), pp. 161-2.

⁹ *Histoire de la Gaule*, I, p. 296 și urm, Cf. Pârvan, *Getica*, p. 65 și urm. (și o Heorta de la Strabon) și *Pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube*, în Buletinul frances al Academiei Române, X (1923), p. 43 și urm. și *Municipium Aurelium Durostorum*, în *Rivista di filologia*, LII (1924) (aici și nedeterminatul Aliorix).

Tylis sau Tyle¹ — Meldia, un Meaux, Orkellai-Vercellae, Taliata și Gerulata, Narissus fiindu-li puse în samă.

Pe lângă Kerethrios ce apare, cum am spus, contra Tribalilor, în Paionia merg Brennos și Akichorios, iar la „Macedoneni și Iliri“ Bolgios².

Monede celtice și morminte arată pătrunderea unor elemente răslețe și până către munte.

Celții au putut fi găsiți, de altfel, nu numai în ostroave, ca Gruia³, ci și în Oltenia severineană și, prin morminte cuprinzând cenușa lor, în părțile către Cetate⁴.

Istoria Scordiscilor⁵, partea cea mai vie din această infiltrație, n'a fost scrisă. Apian, pe vremea lui Antoniu, îi prezintă slăbiți de rățaciri, izgoniți de Romani în insule ale Dunării ca să se așeze apoi în marginea Paionilor⁶.

Multe din aceste creațiuni nu pot fi, de altfel, decât o trecătoare undă după obiceiul galic, semințiile acestea arătându-se și în așezarea lor din Asia Mică străine de o adevărată idee a monarhiei asiatice. Dar unele neamuri celtice, în concurență cu Tracii și în vecinătate cu Ilirii din Panonia, se întâlnesc multă vreme, pe lângă Britolagi grupul Scordiscilor jucând chiar un mare rol în aceste regiuni, mai puțin al Tauriscilor. Dar *dun*-urile, „cetățile“ acestea, se succedeză de la Singidunum, pe locul, de mare valoare strategică, unde se întâlnesc largile cursuri ale Dunării și Savei, la Capodunum și la Bononia, Bologna balcanică, Vidinul, la Durostorum, cu finala tracică, în locul, de tot atâta importanță

¹ Polibiu, IV, XLVI, 2. Pentru Jireček ar fi satul bulgăresc Tulo; v. Tomaschek, o. c., I, p. 91.

² Pausanias, X, XIX, 4. V. mai departe.

³ V. Pârvan, în *Dacia*, I, p. 35 și urm.

⁴ D. Nicolescu-Ploșșor semnalează urme pe lângă Gruia, Severin, Simian și Gogoșița, Corlatele și Cetatea; *Proceedings of the first international prehist., a. protoh. sciences*, 1932. Cf. același, în *Homenages a Martins Sarmiento*, Guimaraes, 1933, pp. 308-12.

⁵ V. și Aravisci; Pulszky, l. c., p. 171.

⁶ *Illyr.*, III, v. Luciu Scipione însuși ar fi fost izgonitorul. — De fapt, „Munteni“; *Rev. Arch.*, IX (1887), p. 316. V. un Tuditanus biruitor peste „Taurisci, Carnique et Liburniae ex montibus exacti; *Jahreshefte* din Viena, 1908, p. 276 și urm.; *Rev. Arch.*, XIII (1909¹), p. 446, no. 36. V. și Seure, în *Rev. Arch.*, X (1909), p. 164.

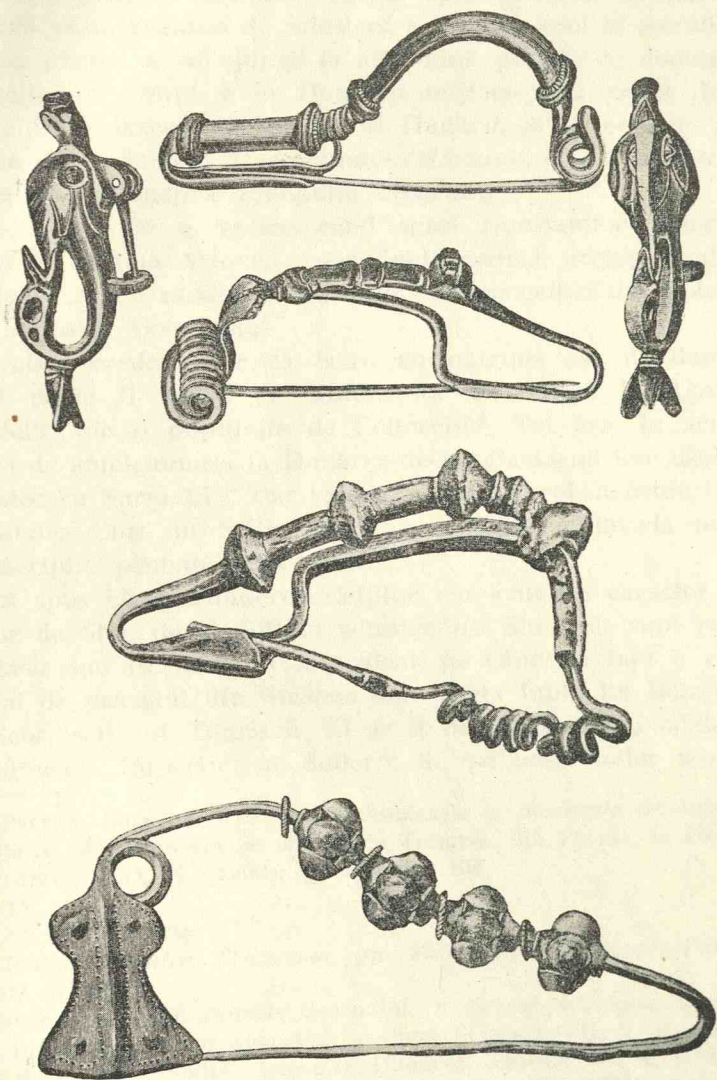

Fig. 28. — Fibule celtice; Museul din Budapesta (*Revue Archéologique*, 1879², p. 221).

militară, *ceia ce arată un întreg sistem galic de ocupație*, unde Dunărea își schimbă cursul spre Nord și de unde se domină vasta regiune de mlașteni a Borcei, apoi la Arrubium-Măcin, pentru a se ajunge la alte două puncte de dominație: Noviodunum (altul e la Dunărea mijlocie), la vadul dobrogean, de la Isaccea de astăzi, al Dunării, și la cetățile, semnalate de Ptolomeu (Carrodunum, Maetonium, Vibantuvarium, Eractum), de-asupra limanului Nistrului¹.

De altfel, pe o vreme când șeful Germanilor opuși lui Cesar se chiamă Ariovist, cu o finală celtică, aceiași finală se întâlnește, cu o rădăcină amintind pe Boii celtici din Bohemia lui, la însuși Boirebista.

Strabon crede chiar că Sciții au pătruns așa de departe, încât poate fi vorba (v. sintesa lor cu Tracii la Agatirsii ardeleni), de o populație de Celtosciți². Tot așa, în această operă de amalgamare, la Dunărea-de-jos Bastarnii iese dintr'un amestec cu Sarmatii³. Dar existența unui Verobrit celtic lângă localitatea Cius, în Scitia Minoră, ar avea ca dovadă numai o inscripție probabil rău cetită⁴.

Am spus că pătrunderea Celților n'a avut un caracter formator de Stat, de și Jullian admitea un Stat celt supt regele Cristasir sau Ecritasir și în Ardeal, pe când de fapt e vorba numai de pasagiul din Strabon care arată lupta lui Boirebista cu Scordiscii⁵ și Tauriscii. El ar fi dispărut numai odată cu presupusul „Imperiu“ al Boilor⁶. Și, pe baza noilor monede

¹ Pârvan, *Dacia*, p. 112, și o comunicație la Academia de inscripții din Paris. Și o *Tungrorum civitas*, ca Tongres, din Franța, la Dunăre; *Rev. Arch.*, XXXVII (1900), p. 501, no. 156.

² XI, vi, 2.

³ V. mai departe.

⁴ Pârvan, *Cetatea Tropaeum*, pp. 22-3 (după Tocilescu, *Fouilles*, p. 109 și urm.).

⁵ Scordisca, după numele Scardului (v. orașul Scardona, Șarul de azi). În genere pentru Scordisci, și după Strabon, VII, 5, 12 (pustiul făcut de ei; cf. cealaltă *ἐρημία* la Dunăre), Florus, III, 4, și Iustin, XXXII, 3; Perdrizet, în *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), p. 485 și urm.; Camille Jullian, în *Rev. Arch.*, XL (1902), pp. 313-4 (ar fi un nume nou dat unei seminții galice).

⁶ După Blanchet, în *Revue numismatique*, 1902, pp. 160-2, Jullian, o. c., p. 298, nota 4. Pe aceeași basă și ipoteza cu privire la „încercările de imperiu scordisc“, *ibid.*, nota 5.

celte adâncite care s'au găsit în Ardeal, s'a mers până la admiterea acelu „Stat“ celt acolo¹. Dar influențele lor de artă există și în Ardeal și în Ungaria și în Carniola².

Caracteristica sabie celtică se găsește și în Oltenia (Gruiu) și în Moldova³. După Pârvan moneda galică ar fi dat tehnica pentru cea a Dacilor⁴, la cari, după d. Moisil, încă din veacul al IV-lea începe monetăria⁵, independent. Ipoteza împrumutului de la Mitridate ar părea mai logică.

Tauriscii își trag numele⁶ probabil după vre-un accident geografic din aceste regiuni. Ii găsim mai târziu și pe dânșii în luptă cu înaintarea romană, care a trebuit să spargă acest zăgaz, întru câtva slăbit de vicisitudinile vremilor⁷. Un izvor așa de bun ca Pliniu cel Bătrân vede în ei înaintașii Noricilor⁸ vecini și tovarășii în bine și rău ai Panonilor, — și unii și alții fiind așezați în locul unde adâncul pământului li ținea la îndemână fierul pentru arme. Se pomenește și un „costum noric“, păstrat până târziu⁹.

Printre Celți se pot înscrie și *Nariscii* (de la Noric), așezați de Marcu-Aureliu în Panonia¹⁰ și *Eraviscii*¹¹, cu „cetatea“ lor (de unde Raab ?).

¹ *Ibid.*, III, p. 145, nota 4 (și după Kubitschek, *Jahreshefte* ale Institutului Archeologic austriac, 1906, p. 70 și urm.). Se citează și *De bello gallico*, I, 5, 4.

² *V. Rev. Arch.*, III (1884), pl. III și p. 370; Domaszewski, în *Arch.-ep. Mitt.*, 1888, p. 138, pl. IV; mai ales *Rev. Arch.*, XIII (1889), p. 321 (S. Reinach). — Pentru zeița Epona în Ardeal, Ungaria, Serbia, *ibid.*, XXVI (1895), pp. 314, 326-7; *C. I. L.*, III, 7904.

³ Nestor, *o. c.*, tabela 19, no. 3. Cf. *ibid.*, p. 156, n-le 654, 646. Dar o transmisiune prin Bastarni e greu de admis (*ibid.*).

⁴ *Getica*, p. 598 și urm.

⁵ *Bul. Soc. Num.*, 1927, p. 30 și urm.

⁶ Tauriscus, ca nume, *Arch.-ep. Mitt.*, XVI, p. 24. A se vedea și Alfons Huber, *Geschichte Oesterreichs*, I.

⁷ O biruință a Romanilor asupra Tauriscilor, P. Graebe, în *Klio*, V (1905), pp. 104-6. Pentru Taurisci v. și *Arch.-ep. Mitt.*, XVII, p. 178, no. 20, și în capitolul roman, aici.

⁸ Quondam Taurisci appellati nunc Norici; III, 133.

⁹ *V. Expositio totius mundi*, în *Geogr. veteres, Scriptores Graeci minores*, III, p. 16.

¹⁰ Domaszewski, în *Arch.-ep. Mitt.*, X, p. 17.

¹¹ „Civitas Eraviscorum“; *ibid.*, XIV, p. 62, no. 32. Finala *iscus*

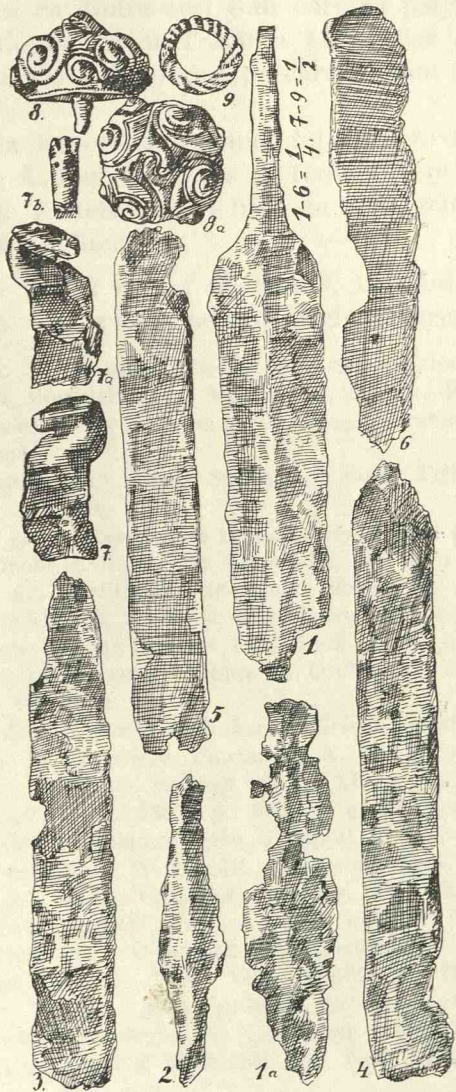

Fig. 29. — Piese dintr'un mormânt celtic (Cristurul Săcuiesc) (Martin Roska, in *Dacia*, III-IV, p. 360).

Calitatea celtică a *Costobocilor*, dovedită și prin forma numelui, ca al Tribocilor gali¹, e atestată și de Suidas, care-i prezintă pe Κοστώβοι ca dintre acei Gali cari au pătruns prădând în Grecia². Contactul cu Tracii a făcut însă ca ei să aibă un rege cu numele de Pieporus, pe care-l aflăm adăpostit în Italia³.

Târziu, în vremea imperială romană, întâlnim invazia Costobocilor, goniți de Astingii lui Raos și Raptos, supt Antonin (pe la 175), până la Elateia, unde-i bate un Mnasibulos. Șeful lor e prins și dus la Roma⁴.

Bastarnii, crezuți multă vreme Germani⁵, nu sânt decât o altă ramură celtică. S'a invocat pentru originea germană ins-e, în genere, celtică. V. și un Philiscus la Roma, Valerius Maximus, VI, 1, 6. Și la Bormiskos, în Macedonia; Ștefan din Bizanț. Apoi Doriskos, Barmiskos în Tracia același, la Δόρισκος, Drabiskos, *ibid.*, s. v., și Eleutheriskos.

¹ V. și, pe inscripții, un „Surus, Sparuci f. dom. Tribocus“, în Dessau, *o. c.*, I, p. 502, no. 2505.

² *Sub v. ληστρικὸν χρῆμα*: Κοστώβων τὸ ληστρικὸν τὴν Ἑλλάδα ἐπέδραμον. — O încercare de a osebi teritorial pe Costoboci de Dacii liberi, la Mih. I. Macrea, în *An. Institutului de studii clasice*, I, p. 134 (și după Dio Cassius, LXXIII, 3, 3). V. și *Kostobaros*, tot la Suidas. — Pârvan insistă asupra calității lor de Daci încă de la început.

³ Pieporus rex coisstobocensis; întâiu la Orelli, no. 570. Cf. și Mateescu, *o. c.*, p. 98, nota 1.

⁴ Heberdey, *Der Einfall der Kostoboker in Griechenland*, *Arch.-ep. Mitt.*, p. 186 și urm. V., în genere, Pausanias, X, 34, 5; Dio Cassius, XXXI, 17; P. Paris, *Bull. de corresp. hell.*, XI, p. 342 și urm.; Banebai, *Notizie degli scavi*, 1887, p. 596 și urm. (inscripția lui L. Iulius Vehilius Gratius Iulianus, care a luptat și „adversus Castabocas et Mauros rebelles“; W. Gurlitt, *Untersuchungen über Pausanias*, p. 61, nota 9). Pentru Costoboci, și *Klio*, XII (1912), p. 145 și urm. Monede cu ei, Kieperl, *Formae orbis ant.*, p. 4, nota 35, tabela XVII. În Africa un „Fortunalatianus Costobocio, quod inter Costobocos aesulatus sit“, *C. I. L.*, VIII, 14.667; cf. Premerstein, în *Klio*, XII (1912), p. 155: poate prea multe adausuri pentru a se admite că e vorba în adevăr de Costoboci. Adolphe Reinach, admite și el că și Costobocii și Bastarnii sânt Celți (*Bull. de corr. hell.*, XXXIV, 1910, p. 325, nota 5).

⁵ Ba chiar Unguri, în traducerea (sec. IX d. Hr.) lui Orosiu de regele anglo-saxon Alfred. V. Thunmann, *Untersuchungen*, p. 146, nota 9. V. Hahnel, *Die Bedeutung der Bastarnen für das germanische Altertum*, 1865; R. Much, *Die Bastarnen*, în *Mitteilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XX (1890); Lehmsdorf, *Die Ger-*

cripția unui „Peucennus germanicianus“¹ din garda lui Neron², dar se pot manifesta îndoieli și asupra caracterului în adevăr german și asupra legăturii cu Peucea dunăreană și asupra exclusivității Bastarnilor asupra stăpânirii lor³. De altfel numele, de origine fără îndoială etruscă, precum o arată finala (v. Mastarna), de Bastarn, însemnând *lectică* sau *coș*, trimețe la Sarmații cu cari se amestecaseră acești Celți. Un „Dassius Bastarni f., domo Maezaeus“, arată ce greșit e a se căuta Germani până în Herțegovina⁴.

Athenaios⁵ vorbește după Poseidonios de locuitori „pe lângă Istru“ (ἐπὶ τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον τόπους), cari se chiamă Βαθανᾶται și țara lor e Βαθανᾶτια, după un vechiu șef care i-a așezat acolo, Βαθανᾶτιος. Acest popor de Galați ar fi același ca și Scordiscii (prin originea comună gală). Ei nu primesc aur la ei (legătură cu Ardealul), ci preferă argintul, și se îngrijesc de pământ. „Bathanații“ nu sânt astfel decât Bastarnii, al căror caracter negermanic e astfel dovedit. Căruța bastarnă la Roma, ca și murdăria de care vorbește Tacit, îi arată ca amestecați cu Scito-Sarmații. Păr Duchesne⁶, apoi Dittenberger și Latîșev, în fine d. Perdrizet⁷ văd cu dreptate în ei

manen in den Balkanländern, 1899. După d. Domaszewski, *Römische Kaiser*, I, pp. 179-81, Bastarnii „sânt formați dintr'un amestec de seminții germane cu poporul indigen al Geților“.

¹ Peukestes ca nume, Athenaios, XIV, 3 (IV, p. 6) (citat și mai sus).

² „Nereus nat. germ. Peucennus Germanicianus Neronis Caesaris vixit annis XXVII; Dessau, o. c., VI, 4344; cf. *ibid.*, I, 353, no. 1722. E din inscripțiile de pe Via Appia ale slugilor Impăratului Claudiu. Pentru *corporis custodes germani*, Paribeni, în *Mitteilungen des Archäologischen Instituts, Roemische Abteilung*, 1905, pp. 321-9.

³ V. Dittenberger, *Sylloge*, III, 707. Și după Premerstein, *Ein Elogium des M. Vinicius*, în *Jahreshefte* ale Institutului austriac, 1904 și O. Fiebiger, *ibid.*, 1911, Supl., p. 61 și urm. Cf. Tomaschek, în Pauly-Wissowa, la *Bastarnai*. Mai ales Ecaterina Dunăreanu-Vulpe, *Chestiunea Bastarnilor în legătură cu piatra sepulcrală de la Dragomirna*, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1924, p. 177 și urm. Bastarnii pe coloană cu conciu, *ibid.*, p. 180. *Lectică*, cu coșuri, „căruțe cu coviltire“, p. 183, nota 1.

⁴ Patsch, *Wiss. Mitt. aus Bosnien und der Herzegovina*, XII (1912), p. 65 și urm.; *Rev. Arch.*, XXI (1913), p. 478, no. 138.

⁵ VI, 25.

⁶ *Mission du Mont Athos*, pp. 92-3.

⁷ *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), pp. 487-8.

pe atacatorii Olbiei și, în acest cas, și aici ca și în Ștefan de Bizanț, Skirii (Σκίρτοι) asociați nu sânt Germanii cu acest nume, ci Celți cu un nume ca al Scordiscilor *fără a fi tot un popor*.

Pentru o așezare a Bastarnilor în târziul Imperiu bizantin vorbește localitatea Βαστέρναι¹.

Dar, dacă la Dionisiu de Bizanț se face deosebirea între Sarmați și Bastarni², murdari, sălbătăciți, acești Gali păstrează însă zdrăveneala rasei. Se pomenește în epoca lui Mitridate un comandant roman târând „cu un lanț lung pe un Bastarn de cinci coți”³.

Arheologul german Domaszewski vede în *Osii* și *Colini* „un trib galic din Carpații apuseni”⁴; Cotinii s’au mutat apoi la vărsarea Savei și Dravei⁵.

Numele celtice au rămas până foarte târziu în aceste regiuni⁶. Astfel la Poetovio găsim locuitori cari se cheamă: Deusus, Agisus, Adbugiouna, Atnamatus⁷. Apoi, tot în Panonia, teritoriu de mare și vast amestec, așa încât orice pretenție de puritate germană sau maghiară la locuitorii de azi ai acestor întinse ținuturi trezește un zâmbet: Namiorix, Biatumarus, Amicis, Adnama, Magimar⁸.

¹ Nicetas Choniates, p. 518.

² Γερμάνοι, Σαρμάται τε, Γέται, θ΄ ἅμα Βαστέρναι; *Geogr. Graeci minores*, II, p. 119. V. și *πρῶξις θαστερνή*, *C. I. Gr.*, 3491; *Athener Mitteilungen*, XXIV (1899), p. 232, no. 71. Amestecul de unde vin se învederează limpede în *Germania* lui Tacit, unde se arată chiar ce s’a luat de la unul și de la celalt din factorii formatori. Alt izvor pune alături la Meotida „Germani, Geți și Bastarni”; Ștefan de Bizanț, la Βαστέρναι.

³ Συμβέτην ἔχων ἀλύσει μακροῦ Βαστέρνην πεντάπηχον; Athenaeus, V, 51 (I p. 386).

⁴ *Gesch. der röm. Kaiser*, II, p. 221.

⁵ *Ibid.*, p. 227. El pune și pe Bastarni în Carpați; *ibid.*

⁶ Dar un *castrum Galis* lângă Tisa, Pič, *Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht*, p. 76, nota.

⁷ *Arch.-ep. Mitt.*, XV, p. 125.

⁸ *Ibid.*, XIV, p. 56, no. 13, p. 58, no. 18. În general, după Tit-Liviu, XXXIX, 55-6; XLI, 10-1; Pliniu cel Bătrân, III, 19; Eutropiu, III, 2. Lumière, *Études sur les Celtes et les Gaulois*, citat mai sus.

Căci între neamurile semi-ilirice trebuie așezați și Panonii — Pannonia, ca și Balaton, înseamnă: baltă¹ — dar, precum Sciții au dat, prin Agatirsi, o „armătură“ Tracilor ardeleni, deveniți Daci, astfel „armătura“ Ilirilor e dată aici de avântul celtic.

Dacă năvălirea Celților, înainte și după Pir², de o așa de nemăsurată ambiție de a reface „*basileia*“ unitară, găsi în cale pe *Geți* și pe *Tribali*, cei d'întăiu răsărind în pragul istoriei, ceilalți dând ultima dovadă a puterii lor, alții au fost mai ales barbarii, foarte înzestrați, cu cari Celții răsăriteni au alcătuit, chiar și în Panonia³ și Noric, o puternică și durabilă sintesă.

Tot Vestul Peninsulei Balcanice a aparținut însă, secole întregi, unui popor numeros și îndrăzneț, bun de luptă și de ospete⁴, cunoscător al pasurilor de munte și al canalelor dintre țerm și marile insule care-l mărginesc, așa încât erau mai tot așa de temuți și ca hoți de trecători și ca pirăți: Ilirii sau Illurii⁵.

În contact cu mișcările de popoare din Vest, ei, primind ideia regalității, prin aceiași Sciți, de la Monarhiile asiatice, o desvoltă mai răpede și în forme mai impunătoare, la în-

¹ Émile Boisacq, în *Rev. Arch.*, XIX (1924), p. 402.

² Pentru văduva și cei doi fii în viață, Pir și Ptolemeu; Iustin, XXVIII, 1.

³ Pentru Iliri în Panonia (dar și Altinum ar veni de la ei), v. Hans Krähe, *Die alten balkan-illyrischen Namen auf Grund von Autoren und Inschriften*, Heidelberg 1925. El admite ca elemente trace: râul Nestos, localitatea Tralles, seminția Brygilor, muntele Bertiskos, localități ca Adzizio și Thermidava. Dar Scordiscii și tot ce are sufixul *st* e atribuit la Iliri (v. și Isci, Arinistae; și silaba *bist*, cf. Boirebista; p. 83; pentru Buri, p. 85). Nu se neglijează nici o oarecare influență celtă. — Pentru raporturile dintre Iliri și Traci, cari ar fi ca Slavii față de Germani, v., de altfel, Tomaschek, în *Verhandlungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien*, XXIII (1893), p. 32 și urm. (el admite și elemente ligure (!) în limba ilirică). În schimb, Suidas scrie: Ἰλλύριοι ἑσάρβαροι θρακικοί.

⁴ Theopomp, în *Fr. Hist. Gr.*, I, p. 284, no. 11.

⁵ Pentru semințiile lor, o. c., Zippel, Pentru Eilluricum, Illuricum, Illyricum, Inlyricum, Mommsen, în *C. I. L.*, III, p. 279. Acolo și pentru epoca înainte de individualizarea lor prin Cesar. Cf. Hahn, *Alb. Studien*, p. 231.

ceput, decât aceștia. Ea unește triburile¹ care până la capăt își păstrară ființa: Ardiai, Sardiați, Liburni, Iapozii sau Iapizi, Fariotani, Mazaei², Autariați, Bullini (Belliconi), Taulanți, Parthini, Enchelesi³, Plerei, Daorizi, Istrii, Cavii, Parthisi, Dalmați, Breuci („Brisgi“); în insule trăiesc cei din Issa (Lissa de azi), din Colenta, Separia și Epeta⁴.

Ei formează un element esențial din marea și complicata sintesă pe care o urmărim pentru a găsi în ea elementele de basă ale poporului românesc.

¹ V. și Hecateu, în *Fr. Hist. Gr.*, I, p. 4 și urm.

² Cf. Iustin, XXIX, iv; Florus, II, xii.

³ Strabon, VII, V, 3 și urm.; cf. Apian, *Illyr.*, I.

⁴ Pliniu, *Hist. Nat.*, III, 26. Acolo și o altă serie de mici grupe etnice. Cf. mai ales Apian, *Illyr.*, IX.

CAPITOLUL VI.

Ilirii și încercările lor de sintesă

De fapt, până jos la Aitoli, lecuprinzându-se și Macedonenii e aceeași rasă ilirică. Și Epiroții¹, Molosii sau Molotii, cu un rege ca Arybas, vin din același fond etnic². Se recunoaște azi că neamul care a dat pe Alexandru-cel-Mare era mai legat de Aitoli decât de Grecii propriu-ziși, ceea ce nu înseamnă negarea unei puternice influențe elenice³.

Pentru vasta întindere a acestui teritoriu de triburi care sânt de fapt ale locuitorilor unei cetăți întărite și ai razei ei, asemănarea între Celeiul nostru și cel noric⁴ devenit Cilly nu trebuie trecută cu vederea. Existența celor două Morave, una în regiunile Vindeliciei și Noricului, alta în părțile moesice, ar dovedi același teritoriu iliric cuprinzând și malurile Dunării mijlocii ca și regiunea de către Adriatică.

Dar după Müllenhoff, Lygii, ziși și Lugiones, *Lugii*, cari apar ca Sarmați în Tabla lui Peutinger, ar fi Vandali⁵. La Ptolomeu, acești „Lugi Duni“ și „Lugi Buri“, Λούγιοι οἱ Δούνοι și Λούγιοι οἱ Βούροι merg până la Vistula⁶.

¹ Pe monede și forma Ἀπειρωττα; *Rendiconti* ale Academiei dei Lincei, Ianuar-Febr., 1935, p. 11.

² Suidas, s. v. *Aribas*.

³ V. mai sus, cap. V. Și numele, deosebite, ale lunilor pleacă de la zei elenici, ca Artemisios pentru Maiu, Apellaios pentru Decembrie (Suidas, s. v.). Dar Iunie e Deisos; *ibid.*, s. v.

⁴ Pliniu, *Hist. Nat.*, III, 27.

⁵ *Mémoires sur les provinces roumaines*, tradus de Émile Picot, Paris 1867, p. 59.

⁶ V. Tacit, *Germania*, cap. 11. A se observa legarea lor de Dunăre, apropierea lor de Buri, cari numai printr'o curioasă con-

Asupra Ilirilor se întinde încă din veacul al patrulea înainte de Hristos autoritatea unui rege, a unui singur, ca la Macedoneni, pe când la Traci e o vale și un „rege“.

Ceva înainte de căsătoria lui cu Teuta, asemenea, în „regalitatea“ ei la Adria, cu medievals greco-slavă Rughina de la Avlona, Agron, fiul lui Pleuratus¹, era, după știri mai târzii, regele așa-numiților Ardiei sau Sardiei, din „cetatea“ Sarde², de pe malul Adriaticei. Vecinii lor dușmani erau Dardanii, de fapt Traci³, Peonii, tot Traci, și Autariații iliri, din „cetatea“ Autaria. Epirului de tradiție „imperială“, continuând ideea lui Alexandru-cel-Mare, acest „Stat ilir“, creat supt aceiași influență a Monarhiei asiatice, îi sta în coastă ca o amenințare. Ardiaii ilirici, pe la Durazzo, sânt și ei aproape, și ne putem întreba dacă Adria italiană și Marea Adriatică nu au o legătură cu dânșii.

Romanii apar îndemnați de Grecii aciuiați în insula Issa (Lissa, cf. Alessio), după războiul din 229, prin care ei pedepsesc omorul de Iliri — ca dăunăzi a ofițerului italian de bandiții balcanici și cererea de reparații din partea noii Rome naționale — al solilor lor. Ei ajung să aibă cele două cetăți de pe coastă, insula Curzola și pe vecinii Atintani, păstrând, ca rege, al lor, pe copilul Pimes⁴. Un Dimitrie din Pharos, aventurier elenic așezat pe aceiași coastă, care se închinase Romei, încercă zădarnic, ca tutor al minorului, o înviere și

fusiune, și antică, din cauza cuvântului german pentru țerani, îi așează fără îndoială în lumea Celților dunăreni.

¹ Polibiu, II, 2, 4. Cf. Ad. J. Reinach, în *Rev. Arch.*, XIX (1909²), p. 59 și urm. Și Dio, *Fragm.*, 49, 2-3.

² Cf. Zippel, *o. c.*, pp. 43-4. O altă Sarde o vom găsi în Scitia Minoră. Comunitatea de origine cu Anatoliei explică Sardes, capitala Lidiei.

³ Polyainos, 2, 6, 4. Cf. același, 2, 2-4. Lupte ale Ilirilor și cu Alexandru, regele Epiroților, la Frontin, II, v, 7. Pentru Pir, *ibid.*, IV, i, 14. Un Bardylis al Iliriei apare în luptă cu Aribas, „regele“ Molosilor, tot din Epir; *ibid.*, II, v, 19. — O încercare de a preciza așezarea triburilor și locuitorilor la Jireček, *Gesch. der Serben*, I, pp. 17-9.

⁴ Apian, *Illyr.*, VII și urm. Cf. N. Vulić, în *Bulletin de l'Académie des lettres serbe*, I, 1935, p. 231 și urm.

întindere a puterii ilirice. Pomenit și la Tit-Liviu¹, el muri în luptă².

Mai cunoscută e văduva, vestita regină Teuta³, care afirma înaintea Romanilor că ai ei nu pot fi oprți de „a-și câștiga hrana pe Mare“. Expediții contra reginei le fac Romanii și la 187 și 178, apoi, după Pliniu, la 129.

Dincolo de Mare, care a fost cândva „lac iliric“⁴, înainte de a fi *Mare Nostrum* și *Mare Nostró*, Heneții ca și Iapigii, cărora li corespund Iapuzii balcanici, Mesapii, Liburnii din Picenum, pomeniți de Pliniu cel Bătrân⁵, aparțin aceleiași rase, ale cării așezări, care se recunosc după sufixul *-ona* al numelui lor, se îmfundă prin Verona și Arona⁶ până în Tirol, unde se puteau întâlni cu altă pătrundere ilirică, aceia care a creat popoarele din Panonia și din Noric, până la marginea Vindelicilor și a Reților alpini.

După câțva timp, pe vremea luptelor Romei cu stăpânitorii Macedoniei, lupte care vor fi atinse și mai departe, ele aparținând altui capitol, în aceleași locuri va stăpâni un puternic rege Gentius⁷, domn a „șaptezeci de orașe“ (c. 180), a căruia capitală, care trăiește și până astăzi și a jucat un rol impor-

¹ XXII, 33. Altă dată la Zippel, *o. c.*, pp. 48-9. El iea pe mama Teutei, regina „Triteuta“; Dio Cassius, *fragm.*, 53.

² Apian, *Illyr.*, VIII.

³ Florus o numește Teutana (II, 5). O Tinta în Tracia pe vremea Romanilor, Mirtil Apostolidi, *l. c.*, p. 164, no. 71 (unde se citează și alte casuri); p. 171, no. 96. Cf. mai ales cele adunate, pentru altă încheiere, de Mateescu, în *Ephemeris dacaromana*, I, p. 155, nota 1.

⁴ R. Vulpe, *l. c.*

⁵ Aici întâlniseră pe Etruscii de dincoace de Apenini, cari se crede, obișnuit, a fi dat numele Mării Adriatice, ca și celei Tursene sau Tyreniene.

⁶ Cf. Taona, Narona, Salona, în Iliria, Pliniu, *Hist. Nat.*, III, 26. La Krähe, *Illyrier*, pp. 24, 35-7, 39-40, 47 și urm.: Flamaona, Irona, Narona, Scardona (v. și Scordus), Sindrona, Tariona (Taronitul balcanic de supt Bizantini poate fi de acolo), (și Ainona, Arauzona lângă Olecinium, Ulcirus (*rotacisare*), Vicinium (poate din *vicus*). Pentru alte resturi ilirice v. și *Zeitschr. f. rom. Phil.*, XXXVII (1913), pp. 282-3.

⁷ Ar fi descoperit *gentiana*; Pliniu, *Hist. Nat.*, XXV, 34.

tant în cele din urmă lupte balcanice, era Scodra. Gentius, care se închiria pe bani, e cunoscut prin Diodor din Sicilia¹ și Tit-Liviu, precum Agron fusese prin Polibiu.

Stăpânia, lângă strămoșia de Otranto, o parte din moștenirea lui Pir, la Epidamn, așezată pe teritoriul Taulanților², și la Pharos, întinzându-se și asupra insulei Kerkyra (Curzola) și amenințând ostrovul vecin, Issa. E opriit în loc de Romani, și, murind, lasă ca moștenitor un copil supt tutela vitregii lui mame, numită și ea Teuta. Romanii răpuseră și pe acest rival, care li închidea vederea asupra Balcanilor și li tulbura apele. „Anicius“, scrie Velleius Paterculus, „făcu să meargă înaintea carului său pe Gentius, regele Ilirilor“³.

După Polibiu și Athenaios⁴ vorbește nu numai de Agron, biruitorul Aitolilor, care moare de o pleurită provocată de beție, ci și de acest tot așa de bețiv Gentius, care ucide pe fratele Pleuratus — numele se repetă — și-i iea logodnica Lucius Anicius, care-l prinde, pregătește la Roma acel triumf cu muzică greacă, de care râde Polibiu⁵.

Gentius, fiul lui Pleuratus și al unei Ilire elenizate, Eurydice, — sânt și alte nume grecești —, avuse doi frați Plator și Karavantius, dintre cari unul e omorât de dânsul; are de soție o Etleva, cu care se nasc Pleuratus al II-lea și Skordilaides. În apropiere sânt Dardanii cu un „prinț“ Honunus, a cărui fată se chiamă Etuta. Cavii sânt și ei aproape, Ardicii, Parthinii⁶ și Atamanii, al căror rege are un nume grecesc, Amynander⁷. Acești stăpânitori sânt toți niște bețivi, brutali și ucigași. Romanii au contra regelui ajutorul Bullinilor și al Grecilor de la Apollonia și Dyrrhachium, de la Lissum,

¹ XLIV, 30, 32; XXX, fragm. 3. Cf. Iorga, *Gesch. des rumänischen Volkes*, I, p. 12; R. Vulpe, în *Rev. Ist.*, 1928, p. 291.

² Tucidide, I, 24.

³ Anicii regem Illyriorum Gentium ante currum agentis; I, ix; III, 110. Pentru lupta cu Gentius și „Hilurii“ lui (după *Notizie degli scavi di antichità*, 1925, p. 116), și *Rev. Arch.*, XXIV (1926), p. 340, no. 121.

⁴ X, 54 (III, p. 55).

⁵ Athenaeus, XIV, 4 (IV, pp. 6-7). La Polibiu, XXVIII, 8 și urm., XXIX, 2, 5; XXX, 13.

⁶ *Ibid.*, II, 11.

⁷ Tit-Liviu, XXVII, 30. — Pentru Dardani, *ibid.*, 33.

de la Bassaria. Gentius fiind pârât de Grecii din Issa¹, cu toată trimeterea unor soli de împăcare, Tenticus și Bellus, în treizeci de zile cădea însăși Scodra, capitala sălbatecului monarh prădalnic (168)². Regele trac al Odrysilor, Cotys, fiul lui Seuthes I, „om vrednic de luare aminte și ca presanță și distins la nevoile războiului și chiar ca suflet cu totul mai presus de Trac, ca unul ce era cumpătat și curat și de o conștiință liberă“, trecuse pe atunci fățiș la Macedoneni, dar el isprăvi cerând Romei iertare și dobândindu-și fiul prizonier³.

În timpul războiului punic al doilea, pe lângă Dimitrie din Pharos, Pleuratus și un Skordylaides își împart stăpânirea asupra Ilirilor⁴: cel de al doilea are un nume celtic, influențat de Scordisci, un element așa de activ, a căror coborâre spre Sud, ca element creator de Stat se poate admite (dar și muntele Scardos al stăpânirii sale). Alături stau, în legătură cu Aitolii, ceva mai târziu, Pleuratus, fiul lui Skordylaides, Amynder, al Atamanilor, și un șef dardan, Bato, fiul lui Longar⁵.

Cum vom vedea, abia în anul 35 d. Chr., August va putea să supuie aceste neastâmpărate neamuri, pe regele și pe principii lor. În mijlocul lor găsim și Iliri Engelani, poate pe lângă Enchelei, apoi Sidrini și Asseniați⁶.

În ce privește stadiul lor de cultură, la Dalmași agricultura era de mult practică: cultura se făcea pe câte opt ani,

¹ *Ibid.*, XLII, 26.

² *Ibid.*, XL, 42; XLIII, 9, 18, 20-1; XLIV, 23, 26 (Galii la Desudava), 30-2; XLV, 35.

³ *Ibid.*, 29, 51. Avea 1000 de călări. V. mai sus, cap. respectiv. Cf. Polibiu, XXVII, 10; XXX, 12: *ἀνὴρ καὶ κατὰ τὴν ἐπιφανείαν ἀξιόλογος καὶ πρὸς τὰς πολεμικὰς χρεῖας διαφέρων*, ἐτι δὲ καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν πάντα μᾶλλον ἢ Θραξῶν, καὶ γὰρ νήπιος ὄπηρχε καὶ πραότητα καὶ εὐθὺς ὑπέφαινε ἐλευθέριον.

⁴ Polibiu, II, 5; IV, 16, 29; V, 3 și urm., 101, 105, 108, 110; XXXII, 18, 4. Tit-Liviu, XXVI, 24.

⁵ *Ibid.*, XXXI, 28, 40 și urm.; XXXII, 13 și urm. El atribute și pe Tralli Ilirilor; *ibid.*, XXXI, 34; XXXIII, 4; XXXVIII, 21.

⁶ *Rev. Arch.*, VI (1905²), p. 483, no 164. Valerius Maximus citează cartea lui Alexander despre *illyricus tractus*,

ceia ce era poate un procedeu general balcanic¹. Dar o astfel de activitate nu poate fi privită decât ca o excepție.

Obișnuit, gata să se arunce asupra drumețiilor cari întrebunțau vechea cale de comerț, devenită supt Romani Via Aegnatia, indigenii stau, și în bordeie, ca „musicalii“ Dardani, însă mai ales în castele, așa-numiții *castellieri*², pe înălțimi, asemenea cu Croia lui Scanderbeg sau cu celelalte puncte de altitudine ocupate de Venețienii secolelor al XIV-lea și al XV-lea. Câteva centre de locuinți pe palafite samănă să aparție altei civilizații.

Din aceste cuiburi se desfac cetele de ostași cu lănci și cuțite, cu săbii drepte de fier³. Strigătul lor sălbatec de luptă e luat în baļjocură de Aristofane⁴. În ce privește puterea de creațiune a acestei energice rase, avem a face mai numai cu ce trimete lumea tragică vecină, care se prelungeste aici prin o Thermidava⁵.

Religia lor nu ni e cunoscută decât prin numele divinităților: Madaurus, Bindus, Iria, Ica, Seutona, cu obișnuitul sufix de localitate⁶. Ea arată să fi fost cu totul deosebită de misterul și avântul tragic. În ce privește arta, descoperirea de la Trebeniște, pe lacul de Ohrida, arată și pătrunderi din Grecia miceniană⁷, — ornamente bogate și de caracter asiatic —, ca și, de altfel, poarta leilor de la Butrintò⁸.

¹ Strabon, VII, v, 5; Ștefan din Bizanț, la Δάλμυον.

² D. R. Vulpe face o apropiere cu stațiunea de la Tinosul în Prahova, unde însă nu e decât o umflătură de teren; *Rev. Ist.*, 1928, pp. 298-9.

³ Poetul vechiu Ennius, citat de gramaticul Festus; la R. Vulpe, *l. c.*, p. 304, nota 2 — Tot restul e de împrumutat într'o țară care câștigă mult și din pradă. S'a constatat însă lipsa aproape totală a aurului; *ibid.*, p. 307.

⁴ *Păsările*.

⁵ Ptolomeu, II, 16-7, 12.

⁶ Jireček, *Gesch. des Serben*, I, p. 23.

⁷ V. Filow, *Die archaische Nekropole von Trebenischté* (citată și mai sus). Salomon Reinach (*Rev. Arch.*, 1928¹, p. 216) credea că acolo erau ceva șefi de mercenari greci de pe la 550-500, și nu poate să nu releveze asemănările cu Micena. Cf. și *ibid.*, 1933¹, pp. 190-10; Vulić, *La nécropole de Trebenischté*, *ibid.*, p. 1934, p. 26 și urm.

⁸ V. Ugolini, în *Rev. Arch.*, 1933², p. 225.

Ca influență de cultură, despărțirea netedă între Traci și Iliri nu se poate face la nicio epocă. Ca și Tracii, Ilirii aveau același obicei de a se tatua¹. Împrumuturi se fac neconținut, cei ce dau fiind mai ales Tracii, cu mult mai numeroși și mai bine apărați. Și numele cetății Uscana, poimenită de Polibiu² și după el de Tit-Liviu, în războiul Romanilor cu Filip al Macedoniei, trimete la Oescus moesicul, cu aceeași posibilitate a unui sunet închis pentru prima silabă. S'a crezut că se pot găsi la Iliri localități cu sufixul *ura*, pod, și d. Cațarov³ observă că pe locul vechii Bylazora se află turcescul Köprüli, care păstrează același sens.

Și Ilirii, ca și Tracii, aveau continue legături, care nu erau totdeauna acelea între barbarul, care pândește de afară și cetățeanul civilizat, care se apără înuntru, cu cetățile grecești. Astfel cu Apollonia, cu Dyrrachion și cu Kerkyra, care fură ocupate une ori și al căror strigăt repetat de ajutor chemă pe Romani în aceste ținuturi, precum aceiași vor fi chemați de aceleași dureri și temeri pe malul Mării Negre. Dar, alături, *există cetăți de origine ilirică*⁴, ale căror nume s'au păstrat și până astăzi: pe lângă Ragusa (cf. regele sarmat Rhaus), Rhizon sau Rhiziniul (azi Rizano), Cattaro (odată Ascrisium, Askrion la Ptolomeu), Butua (apoi Budua), Olchinium (devenit Dulcigno), Lissum (l-am apropiat de Lissa din față), ajuns Alessio⁵.

De fapt, locuitori și ai Italiei de Răsărit⁶, Ilirii sânt ade-

¹ Strabon, VII, v, 4.

² VIII, 38, 5.

³ *Klio*, XVIII (1923), p. 23.

⁴ Pentru cetățile Ilirilor însiși, Jireček, *Gesch. der Serben*, I, pp. 21-3.

⁵ Prin aceste orașe, poate se culeg știrile despre Dardani, Liburni și Autariați la Nicolae din Damasc, *Fragm. hist. gr.*, I, p. 485, n-le 111-2. — Cf. în genere Evans, *Antiquarian researches in Illyricum*, în *Archaeologia*, XLVIII-IX. Pentru Dalmația greacă față de războiul iliric prim, Adolf Bauer, în *Arch.-ep. Mitt.*, XVIII, p. 128 și urm. (*sprijin și din Sicilia: Lissos* e făcută de Dionisie cel Vechiu din Siracusa). Alți aliați vin din Paros.

⁶ V. Radu Vulpe, *Gli Illiri dell' Italia imperiale romana*, în *Ephe-meris dacoromana*, III, p. 129 și urm. (de fapt e vorba, amănunțit, și de Panonia de Nord).

vărașii creatori ai Macedoniei, pe care o împart cu Grecii, și Ilirii o și atacă, precum au făcut-o pe vremea lui Amyntas, tatăl marelui Filip¹, silindu-l la tribut și luând ca ostatec pe acest tânăr prinț. Ei pun garnisoane în cetățile regatului vecin. Când, cu Perdikkas, Macedonenii vreau să scape de tutelă, și ei sânt bătuti și noul rege ucis, Ilirii sânt aliați contra acestui Stat mixelen cu Peonii, dar au în față un „rege al Traciei“ care susține și el un candidat la tronul macedonean. Bardylis, regele ilir bătut de Filip Macedoneanul², e cunoscut lui Cicerone³. Atunci, alianța între cei trei regi, din Iliria, Tracia și Peonia, refăcută, se sfarmă de puterea oștirii pe care o reformase Filip⁴. Dar Ilirii au legătură și cu Teba, în vremea hegemoniei acesteia.

Am spus de mai multe ori că, mai târziu, această nație de pirai și de dijmuitori ai drumurilor de negoț dădu un șef care, elenizat, întrând în concepția macedonică a „basileiei“ lui Alexandru-cel-Mare, era de aceeași origine ca și supușii săi. Pir⁵ încearcă să-și supuie vecina peninsula a Italiei. *Mare întreprindere îndrăzneată în secolul războaielor punice, care, sprijinindu-se și pe Iapugii, Menapii, Eneșii italieni, ar fi dat viitoarei lumi o altă dezvoltare*⁵. În schimb vedem tineri Epiroți cari conduc trupele romane în luptă cu Macedonia și trimet pe fiii lor la Roma ca să capete o cultură superioară⁶.

În ce privește regiunile de la Nordul Dunării, acest Iliric ar fi trimes, prin Scordici și Taurisci, de la hotarul lor cu

¹ Diodor de Sicilia, XIV, 92; XVI, 2.

² *Ibid.*, XVI, 4. I se atribuie o forță militară de 10.000 de pedestri și 500 de călări.

³ *De officiis*, II, 11: „Bardylis, illyrius, latro“.

⁴ Diodor din Sicilia, XVI, 22. Aiakides, rege al Epiroților, al căror nume apar atunci (*ibid.*, XIX, 36), e și el un diadoh macedonean. Alături însă, lângă Apollonia, trăiesc tot vechii Iliri; *ibid.*, XIX, 89.

⁵ Cf. Burii și Buridava dacică. Dar fiul lui Achile e Pyrrhus; v. Diodor din Sicilia, XXI, spre sfârșit. V. și cetatea Burrum (Bur), în Pliniu, *Hist. Nat.*, III, 26. Un Burnum, *Eph. Ep.*, II, p. 248, no. 561.

⁶ Diodor din Sicilia, XXX, fragm. 2.

Panonia, de sigur, un element în sinteza preistorică din Oltenia cu prilejul unei strecurări pașnice pe care cutare cercetător¹ crede că o poate pune în legătură cu apărarea celtică, în secolul al V-lea, pe când alții² vorbesc și de anul 900.

După primele conflicte cu Romanii, *Ilirii nu mai joacă până la răscoala Dalmaților, când nu mai e vorba de un Stat, de o „regalitate“, un rol în istorie supt numele lor*, — Albanesii, cu cetatea Albanopolis, apar la Ptolomeu —, dar multe din însușirile ilirice apar, nu prin strămutări de populație, ci prin aparținerea la rasa ilirică a oamenilor din Panonia, Noric și Vindelicia, până la Reții din Alpi, și în fisionomia Dacilor.

Astfel, la aceștia, în ce privește cetățile de pe munte, pe care Tracii nu le-au avut niciodată, apoi permanența unei regalități ascultate și tendința continuă spre Apus. Aristotele presintă pe Iliri ca băutori de mied, și miedul se găsește la supușii de origine dacă a lui Attila, în povestirea lui Priskos, ca și *sabaja*, iubită de Impăratul Valens pentru care i s'a zis și *Sabajarius*, după această bere sau bragă de orz³. Nu mai puțin numele de localitate în care nu se află nici *para*, nici *brya*, nici *izos* și numele de persoană, care nu sânt duble ca la Traci⁴. Numele ilirice sânt de două silabe: Dazas, Plares, Pauto, mai rar de trei: Vandano, dar și Vendes, cu femininul format masculin cu *a* (Opla) sau *ato* (Stennato)⁵.

Și la Iliri joacă un mare rol balaurul, ca în povestea Sfântului Ilarion din Gaza⁶. Ca și Dacii — dar ca și unii

¹ D. Berciu, în *Bul. Com. Mon. Ist.*, 1934, p. 35. Childe (*The Danube*), vorbia de anul 900. Astfel de divergențe arată șubrezenia unor concluzii premature sau de-a dreptul imposibile. E mai cuminte a se ținea samă de raporturile istorice ale Scordiscilor cu Dacii. La ei se gândește, de altfel, dar păstrând o cronologie așa de depărtată, și d. Berciu (*l. c.*, p. 36).

² Stanley Casson, *o. c.*; Pârvan, *Considérations sur les sépultures celtiques de Gruia*, citat mai sus, p. 42 și urm.

³ V. Jung, *Rom. Landschaft.*, p. 30, nota I.

⁴ V. Jireček, *Gesch. der Serben*, I, p. 17.

⁵ *Ibid.* Comparație cu numele trace, asemenea cu ale Armenilor și Perșilor, *ibid.*, p. 24.

⁶ *Ibid.*, p. 23.

din vecinii traci — Ilirii bat monede, cum e a Daorsilor, cu semnul unei corăbii și o inscripție greacă¹.

Ar ieși astfel și din aceste constatări că *Dacii sânt o triplă sintesă: de Agatirsi — adecă Sciți nobili, iranieni —, de Traci și de Iliri.*

Dar și interiorul iliric a încercat supt Romani o ridicare. Se văd triburi care înalță șefilor lor inscripții în versuri latine².

¹ *Ibid.*, p. 18.

² *Ibid.*

CAPITOLUL VII.

Sintesa greco-macedoneană

Acuma însă un alt element intervine în viața Balcanilor. Așteptând o nouă ridicare macedoneană, datorită probabil cu totul altor puteri decât cea veche, — care fusese sprijinită pe Greci, adoptase idealuri grecești și mersese în Asia să răsplătească pentru războiul Troii —, și anume *chiar acestor nouă forțe balcanice, liga etolică încearcă o grupare militară a Peninsulei, capabilă de a rezista Romei, ale cărei scopuri de cucerire erau evidente.*

Dacă mai mulți șefi ai Ilirilor se chiamă Pleuratos, Pleure e, lângă Kalydon, marele centru al acestor Aetoli, al căror nume n'a căpătat până astăzi o explicație. Amestecul lor în rosturile Mării ar arăta și ea o asemănare cu Ilirii, ca și îndeletnicirea lor ca mercenari în războaiele vecine¹. Deveniți conducători ai rezistenței triburilor, formațiunilor locale, și contra monarhiei macedonene și contra furtunii celte, ei represintă, nu un sâmbure grec, și el de foarte îndoielnică puritate, cât o încercare interesantă de confederație a semințiilor autonome, unde predomină rasa ilirică. Mai târziu numai, protecția sanctuariului elenic din Delphi și calea ce li se deschide spre Marea grecească, schimbă cu desăvârșire caracterul acestei inițiative, pe care Roma o va zdrobi.

E însă acum vremea grelelor lupte ale Romei cu Filip al Macedoniei; dintre Traci, ele scormonesc mai ales pe Dardani².

¹ V. și Caspari, în *Encyclopaedia Britannica*, I, p. 298. Pentru păstrarea supt „regalitate“ a vieții de clan la Iliri, Zippel, *o. c.*, p. 84 și urm.

² Cf. Tit-Liviu, XXXVII, 39.

E greu însă de deosebit în aceste lupte partea Macedonenilor, a Etolilor și Tracilor. Acela care se menține mai mult timp în frunte e elenisatul rege al Atamanilor, mai sus pomenit, Amynder¹, care stăpâna pe la Ambracia, deci în hotar cu Aetolii, interesul istoric coborându-se tot mai jos în aceste regiuni. Năvălirea Celților, Tolistoboi, Trocni, Tectosagi, cu Brennus, Lennorius și Lutarius², a schimbat întreaga situație, asupra căreia s'a vorbit mai înainte, deosebit.

Până ce Ilirii apar din nou, în legătură cu părțile de sus ale țerii lor, lupta se duce și cu Tracii din păduri, Asti, Caeni, Coeleți și Maduateni³, prădalnici și ei, *latrunculi*.

E păcat că obișnuita retorică, solemnă și greoaie, a istoricului roman Tit-Liviu nu ne îngăduie să vedem direct și precis realitățile.

Noul mare rege macedonean care prin însuși numele său se lega de timpurile eroice, acest luptător îndărătnic contra Romei, într'un războiu care ne interesează numai prin participarea elementelor adevărat balcanice, nu grecisate, ca ale Macedonenilor, Filip al V-lea, trebuie, întâiu, să cedeze Romanilor acea stăpânire a Iliriei, care-i era necesară și pentru planurile contra Italiei⁴. Dar dușmanul Romei, care voia să isprăvească odată cu Amynder, se sprijină așa de mult pe Traci, încât îi colonizează în ținuturi pe care războiul le deșertase de oameni⁵. Macedonenii prin noile lor frământări vor aduce astfel în față pe Odrisi, Denteleți și Bessi⁶, pe Mezi, aliați pentru moment, cari-i pradă și pe dânșii ca și pe Romani⁷, și pe Peoni⁸. Un Abrupor (Abrupolis), „rege al Sabeilor“, va fi cu Perseu, urmașul marilor planuri ale lui Filip, și ceva mai târziu Romanii vor avea concursul unui „Barsabās, rege al Tracilor“⁹.

¹ *Ibid.*, XXXVIII, 1 și urm.

² *Ibid.*, 16 și urm.

³ *Ibid.*, 40 și urm.

⁴ V. Zippel, *o. c.*, p. 73 și urm.

⁵ Tit-Liviu, XXXIX, 24. V. și *ibid.*, 27, 33.

⁶ *Ibid.*, 53.

⁷ *Ibid.*, XL, 21-2.

⁸ *Ibid.*, 24.

⁹ Diodor din Sicilia, la *Fragm. Hist. gr.*, II, p. xv; Tomaschek, *o. c.*, I, p. 69.

E deci un întreg plan macedonean de a organiza supt regele din Pella întreaga peninsulă, distrugând populații ca Dardanii și puind în loc altele, ca Bastarnii de la gurile Dunării, cari ar avea să ajute contra Romei, trecând pe la Scordiscii de o samă cu dâșii și ca limbă.

Dar Filip moare tocmai în momentul când miile de barbari de la gurile Dunării se pun în mișcare, și Tracii, cari se învoiseră a-i primi și hrăni, dacă ar urma o anume cale, văzându-se prădați în anarhia țerii rămase fără stăpân, fug din sate în înaltul munte „Donuca“. Acolo însă se pornește o grozavă furtună pe care superstițioșii nou-veniți o socot ca o opreliște a zeilor, așa încât ei se retrag spre vechile locuinți, cu căpetenia lor Clondicus în frunte¹. O parte din Bastarni a rămas în Dardania, luptând aprig cu locuitorii de acolo, supt ochii noului rege, Perseu. La urmă și acești tulburători trebură să plece: altfel, spune Tit-Liviu, Grecii ar fi avut de lucru cu dâșii mai rău decât cei din Anatolia cu Galii².

Unul dintre negociatori poartă numele de Cotys (*Cottus*), și izvoarele vorbesc de marea confederație de popoare în jurul Mării Negre, care se formase la 179.

Când Romanii străbătuseră peninsula balcanică pentru a merge în Asia contra Sirianului Antioh (169), trebuise ca Filip al Macedoniei, atunci prieten, să li călăuzească și asigure legiunile, iar, la întors, cum nu mai era această conducere și garanție, Tracii dijmuiră, prădară și uciseră în ambuscade pe ostașii biruitori³. Pe vremea luptei cu Perseu soli romani străbătuseră însă în liniște, noul rege nedeclarându-se încă, aceste regiuni, pentru a merge, cu o misiune al cării rost nu-l cunoaștem, la acei depărtați Bastarni, cari apar atunci întâia oară în istorie⁴. Tracia întreagă, „mare punct de plecare“ i-ar fi fost supusă regelui macedonean înainte de a risca duelul cu Roma⁵.

¹ Tit-Liviu, XL, 58. Interpretarea lui Pârvan, din *Getica*, pp. 68-9, introduce și unele elemente pe care nu le dă textul și presintă întregul într'o lumină care nu e cea adevărată. Cf. și Tit-Liviu, XLI, 19.

² *Ibid.*, 23. Pasagiul i-a scăpat lui Pârvan, *l. c.*

³ Apian, *Rom.*, IX, 3; *Syriaca*, XLIII.

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, IX, ed. 1785, I, pp. 516, 523.

Între adversarii planurilor sale era acel Abrupolis — adică Abrupor, deci Trac —, pe care regele Perseu îl izgonește, supt cuvânt că i-a trecut hotarele, și un Arthotauros, din Iliria, pe care pune să-l ucidă¹; și Dolopii i se supun².

În lupta pe viață și pe moarte a lui Perseu, singur Cotys îi rămâne credincios³. „Ca fiare mult timp închise“, Tracii lui se aruncă urlând asupra Romanilor, înțepând cu sulilele, în vârful cărora pun capetele tăiate, și cosind picioarele cailor.

Era acea întreagă coalțiție balcanică, pe care Filip nu știuse să o închege și pe care o pune la cale acum noul rege macedonean cu numele din legenda eroică grecească. Genthius, regele Ilirilor, a fost plătit de el cu 300 de talanți, și el pradă în teritoriul roman și oprește pe solii trimiși de Roma. *O solite merge și la „Geții de peste Istru“*⁴, și de fapt Perseu capătă de la dânșii un ajutor de „zece mii de călări și zece mii de pedestri“, cari-l scutesc de a mai recurge la ajutorul regelui din Pergam, Eumene⁵. Numele regelui Kloilios ar arăta însă legături cu Celții vecini; acestuia era să i se dea o mie de stateri de aur și lefi pentru fiecare ostaș. Se ivește însă o neînțelegere în ce privește plățile⁶. Și alte izvoare, de la Polibiu⁷ la Tit-Liviu⁸ și la Plutarh⁹, pomenesc incidentele acestea.

Desudava, de care se vorbește în Tit-Liviu ca fiind un loc din „Maedica“, unde se opresc „Bastarnii“, arată și existența unei insule getice în Vestul Balcanilor, ceia ce, de sigur,

¹ *Ibid.*

² *Ibid.*, p. 524. Cf. Porfiriu din Tir, în *Fragm. hist. gr.*, III, p. 702, no. 13 (despre ajutorul trac al lui Andriskos, așa-zisul fiu al lui Perseu, pe care Tracii îl ajută întâiu și apoi îl dau Romanilor).

³ Tit-Liviu, XLII, 58, 59, 60, XLIV, no. 44. Se pomenesc atunci, din nou, și Bisalții (*ibid.*, 45).

⁴ Apian, *Macedonica*, IX, xvi.

⁵ *Ibid.*

⁶ Ed. cit., pp. 532-4.

⁷ XXV, 6; XXVI, 9.

⁸ *Ibid.*, XLIV, 26-7.

⁹ Despre confuzia lui Kloilios cu Clondycus (cu totul alt nume) din 179 (Tit-Liviu, XL, 58), Pârvan, *Getica*, p. 69 și urm.

se poate admite și altfel. Și tot așa de plausibil e ca în acest colț să se fi încercat o sintesă în care puteau să între și ceva elemente bastarne, dar fără îndoială negermanice, când Tribalii, supt Filip I-ii, tăiaseră în lat toată peninsula. Se poate însă și aceia ca Apian, povestitorul bogat, dar târziu, al acestor lupte, să fi fost influențat de tot ce se petrecuse pe vremea sa în lumea geto-dacă.

Cu Olbia, care bate monede pe numele lui, e legat regele scit Skyluros din a doua jumătate a secolului al II-lea; el tinde la Chersones¹, lăsând deci locul liber la gurile Dunării. Pe acel timp, regele Diegylis, ale cărui cruzimi fără samăn, cu despicarea originală a trupurilor pe care-i plăcea să le vadă palpitând la serbările lui, se întâlnește însă în fundul Balcanilor, cum se învederează prin atacul lui contra cetății Lysimacheia². Fiul lui, Zibelmios (cf. zeul Zbelthiurdos), arată aceleași monstruoase porniri care făceau să sufere, de altfel, pe supușii săi, ca și pe străinii prinși³; el isprăvi ucis în chinuri. Am văzut că, în luptele Macedoniei cu Roma, Tracii, ca și Ilirii din Scorda⁴, nu se putea să nu-și aibă partea, și resumatul istoricului Florus presintă „ferocitatea Tracilor“ unită cu „disciplina macedoneană“⁵. Dar „regele Traciei“, un *regulus* pentru târziul istoric roman (din secolul al III-lea) e acela care trădează Romanilor pe falsul rege Filip, care era un aventurier de origine de sigur scordică, după nume, Andriscus⁶.

Totuși, între cele două Tracii: cea îndreptată spre Scito-Eleni și cea pur balcanică deosebiri însemnate se pronunțau tot mai mult, supt raportul moral.

În același an 167, odată cu noua rânduială a Macedoniei

¹ Minns, în Enciclopedia Britanică, I. c., p. 529. Dar v. numele de Skoryla al regelui dac pomenit de Frontin în legătură cu povestea cânilor cari se împacă la ivirea lupului (*Stratagemata*, I, 10, 4). Pârvan (*Getica*, p. 83, nota 1) îl apropie de Coryllus din Iordanes, XII, 73.

² Diodor din Sicilia, XXXIII, fragm. 8.

³ *Ibid.*, XXXIV-V, fragm. 18. V. mai sus, p. 198.

⁴ Florus, II, XIII.

⁵ *Ibid.*, XII.

⁶ *Ibid.*, XIV.

învinse de Romani și împărțite în patru, se iea, de la Traci, teritoriul Bisalților, lângă Amfipole, Heracleia Sintică, Peonii, fixându-li-se importul pentru sare la Stobi¹. Cotys, care-și cerea fiul cu bani, arătând că din cauza ostategilor a fost silit să ajute pe Perseu, își primi odrasla înapoi, și daruri mari în bani se făcură șefilor traci². Dar aici fu necesară o intervenție armată, a lui M. Minucius³ și apoi cea, nenorocită, a lui C. Sentius⁴, fără a se putea opri incursiile lor în Macedonia⁵, care va primi apoi ostile lui Mitridate⁶.

Orânduirea Iliricului se făcu de Lucius Anicius⁷ imediat și fără nicio cruțare, așezându-se garnisone în Scodra (Scutari), Rizo (Rizano) și Olcinium (Dulcigno). La Scodra se chiamă represintanții tuturor triburilor, Taulanți, Dassareți, Piruști, de la minele de metal, oameni din Issa și cei din cetățile părăsite, pentru a li se anunța că poporul roman îi vrea liberi — și vor pleca garnisoanele — pe cei cari au părăsit pe Gentius, precum vor fi și Daorsenii, cari n'au rămas cu Caravantius; acesta, împreună cu fratele, lângă carele pline cu argint iliric, defilară în triumful lui Anicius, pentru a fi trimeseși întâiu la Spoleto, care-i refușă, și apoi la Gubbio (Iguvium)⁸. Numai Scodra, Cassara și Selepis, care rămăseseră credincioase regelui, vor plăti ceva, dar înjumătățit. Țara toată fu împărțită în trei⁹. Dar va mai trebui războiul lui Cosconius, al lui Cato Porcius și al lui Livius Drusus cu

¹ Tit-Liviu, XLV, 29-30.

² *Ibid.*, 42.

³ *Ibid.*, LXV, Arg.

⁴ *Ibid.*, LXX, Arg. V. și mai departe.

⁵ *Ibid.*, LXXIV, LXXVI, Arg.

⁶ *Ibid.*, LXXXI-II; Arg. Sulla scapă provincia; *ibid.*, LXXXIII; Arg. Expediția lui Curio contra Dardanilor, *ibid.*, XCII, XCV, Arg. Și a lui Brutus; *ibid.*, CXXII, Arg. V. și Klotsch, *Epirotische Geschichte*; Brunšmid, *Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens*, 1898, sau Head, *Historia nummorum*, II, p. 213 și urm.; Gutscher, *Vor-und frühgeschichte Beziehungen Istriens und Dalmatiens zu Italien und Griechenland*, 1903. Cf. *Arch-epigr. Mitt.*, XVII, p. 135 și urm.; Gardthausen, *Augustus und seine Zeit*, Lipsca 1891-1904, I, pp. 317 și urm., 1048 și urm., 1171 și urm.

⁷ V. mai sus.

⁸ Tit-Liviu, XLV, 43.

⁹ *Ibid.*, XLV, 26.

Scordiscii¹ — campanii despre care va fi vorba la locul lor, în relație cu scopurile, metodele și rezultatele străbaterii romane —, ca să se potolească aceste părți².

Pe când vechiul istoric Ephoros (înainte de Filip) pune pe Carpi (Καρπίδης) ca primi locuitori la Dunăre, adăugând numai pe urmă alte neamuri, pe care le culege din Herodot³. Bastarnii, după o anumită interpretare Bărboșii, ca Longobarzii⁴, se așează în vecinătatea Tyrigeților și în acea insulă Peuce⁵, unde erau și Atmoni și Sidoni, al căror caracter nu se poate lămuri în divergența izvoarelor antice⁶. Împărțiți între dânșii ei sânt desfăcuți de către Strabon de Germani pentru a fi puși apoi la rând cu dânșii. Mărturia lui a părut mui sigură decât a lui Polibiu, care-i așează printre Celți, urmat fiind de Plutarh și, la Romani, de Tit-Liviu⁷. Pliniu cel Bătrân îi face și el Germani⁸, pe când pentru Tacit ei trăiesc numai ca Germani. Dar, cum am văzut Bastarnii de la Polibiu, cari ajută în Macedonia pe Perseu în secolul al II-lea după Hristos, nu pot fi decât o seminiție galică, al cărei nume e rău redat, dar ei nu au nimic a face cu stolul care s'a lăsat, ceva mai târziu, asupra Deltei, de și Tit-Liviu, care numește pe cei dunăreni, vorbește de întoarcerea lor la Dunărea înghețată⁹. Mitridate îi va întrebuința în luptele sale cu Romanii¹⁰. Ptolemeu îi vede lângă Carpi, osebindu-i de Germani, lângă Britolagi, rămășiță celtică la gura Nistrului¹¹.

¹ Pentru alianța daco-scordiscă la 109, v. Frontinus, II, 4, 3.

² Tit-Liviu, LV, LXIII, *Arg.* Mai târziu (sec. al XIII-lea), Nichifor Blemmides transcrie pe Dionisie de Bizanț: Γερμανοί, Σαρμάται, Γέται και Βαστάρναι ή μάλλον ειπειν Βατάρναι, και οι Ισχυροί Ἀλιάνοι: *Geogr. graeci min.*, III, p. 460. Asupra Bastarnilor v. mai sus și Rösler, *Die Geten und ihre Nachbarn* (și după Zeuss, *o. c.*, p. 129). Aici și mențiunile mărunte în izvoare; p. 36, nota 88; p. 37, nota 89.

³ *Fragm. hist. gr.*, I, p. 257, no. 78 (după falsul Skymnos din Chios).

⁴ Zeuss, *o. c.*, p. 177.

⁵ V Strabon, VII, III, 15.

⁶ Iorga, *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 15 și urm.; Minns, *o. c.*, p. 13 și urm.

⁷ V. toate mărturiile la Zeuss, *o. c.*, p. 128.

⁸ IV, 14.

⁹ XL, 58; XLI, 19; XLIV, 26.

¹⁰ Cf. Skymnos din Karianda, *I. c.*, 50.

¹¹ III, 5, 10.

Pe vremea lui Tacit ei intraseră în contaminația cu Sarmatii, pe cari marele istoric roman îi socotea ca inferiori și capabili de a „mânji“ pe cei ce intră în tovărășie cu ei¹.

Rolul, ce li s'a atribuit, de învățători ai Goșilor pare exagerat². În general rostul acestor Celți părăsiți în marginea scitică nu pare potrivit într'o regiune de pescuit, ocupație străină rasei căreia i-au aparținut³.

¹ *Germania*, 46: „Connubiis mixtis nonnil in Sarmatarum habitum foedantur“. Pârvan (*Getica*, pp. 66, 69) îi face „Cello-Germani“. Numele regelui lor Clondicus (la Liviu) nu poate fi german.

² Pârvan, *o. c.*, p. 69.

³ Localități cu numele lor în Balcanii bizantini, Tomaschek, *o. c.*, I, p. 111. V. Iustin, XXXII, III.

CAPITOLUL VIII.

Sintesa pontică

Acuma opera pe care o încercase în zădar Filip al Macedoniei, pe care o reluase cu atâta încredere tinerească Perseu și la care se avânta acel tânăr rău primit de Traci, care de și fiul unui necunoscut și fără drepturi Exekestes, purta el însuși, frumosul, dar nedinasticul nume de Euphanes, trece la cineva care aducea cu el, împreună cu averi imense, capabile de a-i plăti până la nesfârșit armate noi, calitatea de reprezentant al *basileii* universale, cum o crease Orientul și o primise Alexandru-cel-Mare, și simbolul vechii sintese greco-scite de pe malurile Pontului, care nu putuse da până la dânsul un Stat ca al lui Dariu: *Mitridate*.

Regatul de sintesă al Bosforului¹, cu bogățiile grămădite în părțile de către Caucas, unde, pe vremea colonisării genovese, aproape două mii de ani mai târziu, va fi același schimb de mărfuri și oarecare prosperitate, regiunea aceea cu multele morminte de șefi, barbari numai cu numele, dar reprezentând o înaltă civilizație plină de lux și fast, risipitoare de mult aur și căutătoare de o nouă frumuseță, era cu mult înainte o nadă pentru toate națiile.

Acest Eldorado al antichității atrase pe cei mai îndrăzneți dintre Grecii epocii legendare și de acolo venise povestea Argonauților și a acelei „lâni de aur“ care leagă bielsugul metalului prețios cu amintirea depărtată, vagă, a turmelor pe care le mânau înainte păstorii Sciților, precum și povestea Ifigenei și a sacrificiului omenesc, obișnuit în aceste locuri

¹ În genere, asupra lui, Théodore Reinach, *Mithridate*, p. 215 și urm.

unde în jurul regelui mort, în clipa îngropării și la pomenirea peste un an, se înșirau ca paznici și tovarăși nu numai caii favoriți, dar și credincioșii servitori și femeile haremului.

De fapt însă monarhii Bosforului, intitulându-se regi pentru un număr de barbari numai, fură aceia cari scăzură sensul monarhiei universale, al „basileii“ fără limite¹.

Pe urmele acestor Bosporitani calcă cel mai mare din dușmanii pe cari, de la Hannibal, și poate peste Hannibal, îi avuse Roma. În legătură cu aceleași cetăți grecești, Mitridate al VI-lea, regele Pontului, domn și al regatului Bosporului, unde așează, la Panticapeu, ca rege, pe fiul său Machares², și stăpânitor al Crimeii, cucerite pentru dânsul, de la Sciți, de Grecul Diophantos³, stăpânul deci, contra Sciților, pe Chersones, pe Panticapeia și pe Olbia, ca și pe ținutul de Sud al Mării Negre, apoi pe Asia Mică, inclusiv Bitinia și Frigia, până în Capadocia (de pe la 110 până la 64), ajunsese cel Mare, într'o nouă formă, strălucită, a împărăției⁴.

El are la îndemână toate populațiile barbare vecine, ale căror contingente, de obicei plătite, se adaugă la trupele sale de orânduire grecească. Povestitorul isprăvilor acestui continuator al Imperiului asiatic și urmaș al Perșilor ca și al lui Alexandru-cel-Mare, Apian, arată că în serviciul lui erau toți Tracii, pe cari-i împarte, cu o sigură cunoștință a lucrurilor, așa cum erau într'adevăr, în trei: „la Dunăre și Rodope și în Hem“⁵. Coralii vecini se adăuseră⁶. Ajutat de Celți din Asia Mică, va fi recurs și la cei cari se mai întâlneau în Macedonia. Bastarnii, Sarmații⁷ erau lângă dânsul,

¹ Inscripția lui Leukon și în Minns, o. c., p. 651. Cf., pentru legăturile lor cu Chersonesul pe vremea lui Skyluros, Posidoniu din Apameia, în *Fragm. Mitt. gr.*, III, p. 264, no. 34 a.

² Apian, *Mitr.*, LXVII. V. și Niese. *Die Erwerbung der Küsten des Pontos durch Mithridates*, în *Rheinisches Museum*, XLII (1887), p. 559 și urm.

³ Théodore Reinach, *Mithridate*, p. 66 și urm.

⁴ *Ibid.*, p. 461.

⁵ E „basileus“; după moarte, numai i s'ar fi zis βασιλεὺς βασιλέων, titlu pe care-l poartă, de la început, fiul Farnace; *ibid.*, pp. 251-2.

⁶ *Mithr.*, LXIX (cf. XV).

⁷ *Ibid.* Cf. Strabon, VII, 5, 12.

⁸ Apian, *Mithr.*, LXIX; v. Théodore Reinach, o. c., cf. Iustin, XXXVIII, III.

sau, din ramura roxolană, supt un Tasios, contra lui¹. La 71 acești auxiliari îl părăsiră, dar ispita monedelor imperiale ca și spiritul lor de aventuri îi apropiè din nou, la 67, de acela care avea atâtea lucruri comune cu dânșii. Cetățile din Scitia Minoră avură, firește, cele mai strânse legături cu dânșul.

El căzu după o eroică luptă contra Romanilor. Ce nu i-a reușit acestui om de geniu a încercat zădarnic fiul lui, Farnace. Un Asandros, ginere al acestuia, făcu aceiași încercare a unei mari ofensive scito-trace, răzimată pe elenismul redus în stare clientelară². Unui Kotys August îi va trimete diadema⁴.

Deci Burebista Getul nu va fi decât urmașul acestora, de și un Scribonius, soțul al doilea al princesei măritate întâiu cu Farnace, urmă tradiției lui Mitridate, servind mai curând ambiția soției sale, Dynamis. Ea trăi până la era creștină, după ce luase un al treilea bărbat, pe Polemon, de care se despărți la capăt, ajungând în clientela romană⁵. E caracteristic că în această dinastie pontică întâlnim și pe acel prinț cu numele pur tracic de Kotys. El represintă o sintesă traco-pontică foarte interesantă. În sfârșit pe la începutul erei creștine un rege Aspurgos se intitula stăpân pe Bospor, pe Theodosia, pe Sinzi și Meoți, pe Tarpeiți, Toreți, Psesi, Tanați, Sciți și Tauri⁶.

De la Mitridate va fi și rămas lumii acesteia geto-dace adunarea comorilor în *gazofilacii* de pe înălțimi, ascunse în peșteri, încunjurate de apă⁷. Calul lui, Pegasul, se va întâlni pe monedele dace⁸. E posibil chiar ca în locul capului lui Alexandru-cel-Mare pe aceste monede să fie al lui⁹. Tova-

¹ Strabon, VII, III, 17.

² Cf. *Revue Archéologique*, VI (1875), p. 176.

³ Rostovțev, o. c., pp. 150-1.

⁴ Phlegon din Tralle, în *Fragm. hist. gr.*, III, p. 607, no. 20.

⁵ Rostovțev, o. c., pp. 151-3.

⁶ Inscricție și la Théodore Reinach, o. c., p. 219, nota 3. Degenerare a inscripției grece la Mitridate, IV, *Rev. Arch.*, XX (1912²), p. 15.

⁷ V. *ibid.*, pp. 260, nota 1, 287-8.

⁸ *Ibid.*, p. 262.

⁹ Friedlaender, în *Zeitschrift für Numismatik*, IV, 15.

rășii lui Decebal samănă cu „prietenii“ acestui mare precursor¹.

Pompeiu va apărea și ca biruitor asupra Sciților și Bastarnilor, de sigur în legătură cu aventura lui Mitridate²; Bastarnii se află în adevăr în oastea marelui rege, luptând pedestri³.

În ultimul timp al vieții sale Mitridate se pregătise, cu toate mijloacele sale, de o mare expediție asupra Italiei⁴, căci se privia de sigur ca urmașul lui Alexandru-cel-Mare, gata să reclame pentru dânsul stăpânirea lumii întregi, al cărui „basileus“ se pretindea⁵, și fiul său, Farnace, care hrănia aceleași gânduri, își zicea „basileus basileon“ ca să afirme, ca vechii regi perși, dreptul său de a cărmui toată lumea⁶.

O lume întreagă de curteni magnifici, *aristopileiții*, cu *pilei*, ca șefii daci, încunjură pe acești regi: cel „al împărăției“, cel al „socotelilor“ (*ἐπι τῶν λόγων*), deci un precursor al logofătului bizantin, slav și român, cel al finanțelor, „gazofilacul“, al tainelor, asemenea cu postelnicul, al oștirii, *λοχαγός*, al orașului, al Curții (*ὁ ἐπι τῆς ἀδελφείας*), al „casei din lăuntru“, cubiculariul (*ἀρχικουτονωεῖτης*), și ministrul Cultelor, *ὁ ἐπι τῶν ἱερῶν*⁷.

E un Bizanț înaintea Bizanțului, formându-se, jără transmisiune romană, de-a dreptul din strălucita Monarhie a Asiei.

Sulla, urmărind pe Mitridate, care, cum am spus, se înțelegea adevărat rege al Pontului, cu gândul de a-i stăpâni până în adânc toți riveranii, a pedepsit pe Eneți, pe Dardani și Sinți, ca pe unii cari ar fi tulburat cu năvălirile lor provincia romană a Macedoniei, prădându-li toate așezările⁸. Dar, în momentul următor, regele care imita și

¹ Théodore Reinach, *o. c.*, p. 253.

² Pliniu, *Hist. Nat.*, VII, 27.

³ Memnon, în *Fragm. hist. gr.*, III, pp. 545-6, no. 39. Romanii, din partea lor, fac apel la Chersoniții din Sciția, la locuitorii din Theodosia și la dinastia din jurul Bosforului; *ibid.*, p. 551, no. 19.

⁴ Strabon, VII, iv, 3. Ajutați de Traci de sigur, el ar fi trimes trupe și până în Beoția; *ibid.*, IX, ii, 37.

⁵ Minns, *o. c.*, p. 586 și urm.; Théodore Reinach, *Mithridate*.

⁶ Minns, *o. c.*, p. 604.

⁷ *Ibid.*, p. 612 și urm.

⁸ Apian, *Mitr.*, LV.

el pe Alexandru avea, cum am spus, cu dânsul pe „Sarmații regali“ — ca și „Sciții regali“ de o dată — și pe Iazigi și pe Corali și câte neamuri de Traci locuiesc lângă Istru și Rodopele și Emul și pe lângă dânsii pe Bastarni, cel mai viteaz neam al lor“. El credea să poată intra ca biruitor în Tracia, a-și câștiga, până la Paeoni, popoarele de acolo, a încheia legături de familie cu șefii lor, pentru ca în fruntea acestor cete răzbuțătoare să apară acolo, în Italia², unde s'ar uni și cu Galii³. Astfel, la urmă, Sulla supuse pe Dardani ca și pe Dentheleții ilirici

Cum am văzut ce ajutor a avut Mitridate de la Traci și popoarele vecine, Sulla, în campania aceasta contra puternicului monarh pontic are, ca ajutor de la regele Sadalas, călăreții lui Amatokos, fiul lui Teros sau Teres⁵. Vedem, în schimb, un Roman, Lucius, care închină o coloană lui Apollon⁶, pentru sănătatea lui Rhoimetalkes, a regelui Kotys și a Pythodorei, nepoata lui Rhoimetalkes și a regelui Polemon⁷.

¹ *Ibid.*, LXIX. Cf. *ibid.*, CXIX. V. pentru Scitul Olkabas, *ibid.*, LXXIX. Cu Sciți și Sarmați Farnace, fiul lui Mithridate, iea Theodosia și Ponticapea; *ibid.*, CXX.

² *Ibid.*, CII. Se gândia și la ce făcuse Spartacus; *ibid.*, CIX.

³ *Ibid.*, CIX.

⁴ Cf. și Tomaschek, *o. c.*, I, p. 24. Cf. *ibid.*, p. 25: „Gewiss waren auch Dardanen an der Bildung des ostromanischen oder wlachischen, Volkstums beteiligt“. Tot acolo ciudata etimologie *para* = cultivatori de peri. Pentru lupta lui Sulla în Balcani (85-4), după Licinianus, XXXV și Eutropiu, v. Perdrizet, în *Bull. de corr. hell.*, XX (1896), p. 494 și nota 3.

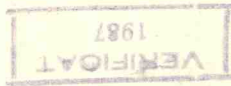
⁵ Holleaux, în *Revue des études grecques*, XXXII (1919), p. 320 și urm. — Regele Kotys al lui Aspurgos la Pont; *C. I. Gr.*, II, 2108 c, d. Și un Rhoimetalkes, *ibid.*, 2108 f (supt Adrian). Un Rhaskupor, având ca fiu pe Tiberiu Iuliu Sauromates, 2123. Rhiskupor ca φιλοκαίσαρ και φιλορωμαίος, *ibid.*, 2144 b (p. 1005). Un rege Skyluros la Sympheropolis; *C. I. Gr.*, II, 2103. V. și partea a II-a.

⁶ Aici și Apollon Rhaniskelenos; Kalinka, *o. c.*, c. 144, no. 159. Altul Sikerenos; *ibid.*, c. 146, no. 161.

⁷ *Ibid.*, c. 143 (și o încercare de genealogie). Cf. Mommsen, *Reges Thraciae inde a Caesare dictatore*, în *Ephem. Epigr.*, II; Dessau, *Reges Thraciae qui fuerunt imperante Augusto*, *ibid.*, IX.

Ca și Romanii, Mitridate până la un moment a îngăduit cetăților să-și păstreze monedele lor deosebite¹, bine înțeles nu cele de aur, care trebuiau să fie ale monarhiei supreme singure².

Dar, acum, rolul realizării marii sintese în Estul Europei e al Romei înseși.

¹ Monede ale regilor Bosporului și Pontului, în *Zeitschr. für Numismatik*, IV (1877), pp. 231 și urm., 305 și urm. Cf. și *ibid.*, p. 237 și urm.

² Mims, *o. c.*, p. 628.

TABLA DE MATERII

	<u>Pagina</u>
PREFAȚĂ	3
CARTEA I-A. Străvechile culturi.	
INTRODUCERE : Basă, sens și hotar	9
CAPITOLUL I-ii. — Urmele de supt pământ :	
I. Cercetările	17
II. Epoca paleolitică	22
III. Epoca neolitică	25
IV. Arta neolitică și eneolitică	39
V. Bronz și fier	51
VI. Așezări și indeletniciri în epoca protoistorică	61
Viața economică	68
Negoțul	70
CAPITOLUL II. — Religia :	
I. Zeii	73
II. Profetul	78
III. Eroii	82
IV. Duhul rău	85
V. Artă și religie	86
VI. Alte transmisiuni	88
CAPITOLUL III. — Nomenclatura	92
CAPITOLUL IV. — Limba	97
CARTEA A II-A. Rasele.	
CAPITOLUL I. — Tracii	115
CAPITOLUL II. — Cimerieni, Sciți și Sarmați :	
I. Cimerieni și Sciți	131
II. Sarmați	144
III. Transmisiunile	146
CAPITOLUL III. — Cetățile elenice	152
CARTEA A III-A. Sintesele.	
CAPITOLUL I. — Sintesa scitică	183
CAPITOLUL II. — Sintesa balcanică	195
Macedonenii	213
CAPITOLUL III. — Strecurarea scită	217
CAPITOLUL IV. — Imperiul universal traco-macedonean	220
CAPITOLUL V. — Celții în Balcani și la Dunăre	233
CAPITOLUL VI. — Ilirii și încercările lor de sintesă	244
CAPITOLUL VII. — Sintesa greco-macedoneană	254
CAPITOLUL VIII. — Sintesa pontică	262

Acest volum s'a lucrat cu cea mai mare
ingrijire și cu deosebită pricepere de cola-
boratorul meu tehnic Milu Manolescu.